

ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİNDE

TİYATRO VE STADİON İLİŞKİSİ

DOKTORA TEZİ

Ece ÇOKSOLMAZ

Eskişehir 2022

**ANADOLU’DA ROMA DÖNEMİNDE
TİYATRO VE STADİON İLİŞKİSİ**

Ece ÇOKSOLMAZ

DOKTORA TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ece ÇOKSOLMAZ'ın “Anadolu’da Roma Döneminde Tiyatro ve Stadion İlişkisi” başlıklı tezi/...../2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)** Anabilim Dalında, **Doktora Tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı adı soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	

Enstitü Müdürü

ÖZET

ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİNDE

TIYATRO VE STADİON İLİŞKİSİ

Ece ÇOKSOLMAZ

Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz, 2022

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Tiyatro ve stadion yapıları Anadolu kentlerinde Helenistik Dönemde yapılmaya başlanmıştır. Plan ve tasarım bakımından farklı özellikler taşımakla birlikte, Romalıların kendilerine özgü mimari propagandasıyla Anadolu kentlerinde gelişim göstermiştir. Anadolu Roma şehircilik anlayışında kutsal alanla bağlantılı ana cadde, genel olarak kutsal yol niteliğindedir. Tiyatro ve stadion yapıları bu caddenin etrafına konumlandırılmış ya da bu cadde ile ilişkilendirilmiştir. Tiyatro ve stadion yapılarının plan ve konum olarak gelişmişlik düzeyi kentlerde düzenlenen agon, bütçe, ulaşım ve topografik nedenlere bağlıdır.

Tiyatro ve stadion ilişkisi kentlerde düzenlenen festival kapsamında yapılan, tören alaylarının geçiş rotasına öneri getirilerek kurulmuştur. İtalya Roma'da İmparatorluk Dönemi'nde yapılan zafer alaylarının toplanma noktası Campus Martius'da başlar ve Circus Maximus'u da içerisine alan rota Iupiter Tapınağı'nda sonlanırdı. Roma Dönemi'nde bu ilişki Anadolu'da her iki yapıya sahip olan kentler içerisinde farklılık göstermektedir. İonia'da epigrafik buluntularda kült adına yapılan tören alayının Ephesos örneğinde Artemis Kutsal Alanı'nda başlayan tören, kente ilerleyerek, tiyatro ve stadionu rotaya dahil eder, tekrar geldiği noktaya dönerdi.

Tiyatro ve stadion yapılarında yapısal ilişki bağlamında kompleks olarak tasarlanan örnekler karşımıza çıkmaktadır. Anadolu dışında kompleks yapılar içerisinde başlıca örnek Dodona Tiyatro - Stadionudur. Anadolu'da Aizanoi ve Sardes Tiyatro - Stadionu önemli kompleks tasarımlardır. Roma Dönemi Anadolu kentlerinde her iki yapının bulunduğu kent sayısı fazladır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, tiyatro, stadion, rota.

ABSTRACT
THE RELATIONSHIP OF THEATER AND STADION
İN ANATOLIA IN ROMAN PERIOD

Ece ÇOKSOLMAZ

Department of Archaeology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July, 2022

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Theater and stadion structures had been started to be built in Anatolian cities in the Hellenistic Period. Although it has different features in terms of plan and design, it has developed in Anatolian cities with the architectural propaganda of the Romans. In the Anatolian Roman urban planning, the main street connected with the sanctuary is generally a holy road. The theater and stadion structures are located around or associated with this street. The level of development of theater and stadion structures in terms of plan and location depends on agon which is organized in the city, budget, transportation, and topographic reasons.

The relationship between the theater and the stadion was established by proposing the passage route of the ceremony processions held within the scope of the festivals organized in the cities. The gathering point of the triumphal processions in Italy during the imperial period in Rome, begins at the Campus Martius and the route that includes the Circus Maximus would end at the Temple of Jupiter. In the Roman Period, this relationship differs among cities with both structures in Anatolia. The ceremony that started in the sanctuary of Artemis in the Ephesos example of the ceremony held in the name of the cult in the epigraphic finds in Ionia, proceeds in the city and includes the theater and the stadion on the route and return to the point it came from.

We encounter the examples that designed as complexes in the context of structural relations in the theater and stadion buildings. Complex structures outside of Anatolia are Dodona Theater- Stadium. Aizanoi and Sardes Theater - Stadion are important complex designs in Anatolia. The number of cities in which both structures are located in the Roman Period cities in Anatolia is high.

Key Words: Anatolia, theater, stadion, route.

ÖNSÖZ

Anadolu'da Roma Dönemi'nde tiyatro – stadionların plan- konum açısından değerlendirilmiş ve tiyatro – stadion arasındaki ilişki tören alaylarının geçiş rotasına öneri getirilerek kurulmuştur.

Tiyatro ve stadion yapılarının ilgi çekici konu olarak belirlenmesinde bana öncülük eden, çalışmama olan katkılarını, yardımları ve desteği için tez danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Tez izleme komitemde yönlendirmeleri ve destekleyici cümleleri, yardımları için hocam Prof. Dr. Binnur GÜRLER'e, akademik ve psikolojik anlamda desteğini hep hissettiğim hocam Doç. Dr. Serap ERKOÇ'a, üzerimde emeği olan hocam Prof. Dr. Feriştah SOYKAL ALANYALI'ya ve doktora ders aşamamda eğitimime katkı sunan Anadolu Üniversitesi Arkeoloji bölümü hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmama konu kapsamında katkı sunan değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN'a, Kilikya ile ilgili yardımları ve desteği için değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih ERHAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bölgelerin araştırılmasında görüşleri ve yardımları için değerli hocalarım Prof. Dr. Fikret YEGÜL, Prof. Dr. Birol CAN, Prof. Dr. Nuri ÖZTÜRK, Doç. Dr. Akın. TEMÜR, Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA, Doç. Dr. Emre OKAN, Doç. Dr. Yusuf SEZGİN, Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN, Dr. Öğr. Üyesi Ş. Dilek FUL'e teşekkür ederim.

Her zaman yardımlarına başvurduğum meslektaşım değerli büyüğüm Yaşar ÜNLÜ, her zaman destek ve rehber olan değerli dostum Dr. Adem YURTSEVER, yol arkadaşım ve sevgili dostum Arş. Gör. Çağım ÖZCAN'A teşekkürlerimi sunarım.

Arazi çalışmalarında yanımda olan, manevi desteklerini hissettiğim dostlarıma, meslektaşlarıma ve tüm hayatım boyunca desteklerini hep üzerimde olan sevgili aileme teşekkür ederim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Ece ÇOKSOLMAZ

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	i
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	iv
HARİTALAR DİZİNİ	vii
ÇİZİMLER DİZİNİ	viii
PLANLAR DİZİNİ	ix
RESİMLER DİZİNİ	xi
TABLOLAR DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Amaç, Kapsam ve Yöntemi.....	2
2. ANTİK DÖNEMDE ANADOLU'DA AGONLAR	9
2.1. Agon Kavramı Üzerine	9
2.2. Hellen Dönemi Anadolu'da Agon	10
2.3. Roma Dönemi Anadolu'da Agon.....	13
3. TİYATRO VE STADİON	17
3.1. Tiyatro.....	17
3.2. Stadion.....	22
4. ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİ'NDE TİYATRO-STADİON İLİŞKİSİ.....	26
4.1. TROAS.....	29
4.1.1. Alexandria Troas.....	29
4.2. İONİA.....	34
4.2.1. Ephesos.....	34
4.2.2. Miletos	45
4.2.3. Magnesia ad Meandrum.....	52
4.3. LYDİA.....	59
4.3.1. Sardes	59
4.3.2. Tripolis	66
4.4. PHRYGİA.....	70
4.4.1. Aizanoi.....	70
4.4.2. Laodikeia.....	75
4.5. PİSİDİA.....	82
4.5.1. Pisidia Antiokheia	82
4.5.2. Sagalassos.....	89

4.5.3. Selge.....	96
4.6. KARİA	103
4.6.1. Nysa	104
4.6.2. Aphrodisias	109
4.7. LYKİA.....	115
4.7.1. Kibyra	115
4.7.2. Arykanda	121
4.7.3. Tlos	128
4.7.4. Kadyanda.....	134
4.8. PAMPHYLİA	137
4.8.1. Perge.....	137
4.8.2. Aspendos	146
4.8.3. Sillyon.....	152
4.9. KİLİKİA	156
4.9.1. Anazarbos	156
4.9.2. Hierapolis – Kastabala.....	164
4.9.3. Mopsuestia	169
4.9.4. Magarsos	172
4.10. SYRİA	177
4.10.1. Antiokheia Orontes	177
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA	208
EKLER.....	241
Ek 1: Haritalar	241
Ek 2: Çizimler	248
Ek 3: Planlar	258
Ek 4: Resimler	292
Ek 5 :Tablolar.....	326

HARİTALAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Harita 1: Antik Anadolu Bölgeleri	241
Harita 2: Troas, Mysia ve Ionia haritası.....	242
Harita 3: Bithynia, Galatia, Phrygia ve Lydia haritası.....	243
Harita 4: Pisidia haritası.....	244
Harita 5: Karia ve Lykia haritası.....	245
Harita 6: Pamphylia haritası.....	246
Harita 7: Kilikia ve Syria haritası.....	247

ÇİZİMLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Çizim 1.1: Hellen tiyatro planı	248
Çizim 1.2: Roma tiyatro planı	248
Çizim 2.1: Olympia 3 farklı stadionun konumu	249
Çizim 2.2: Olympia Stadionu.....	250
Çizim 3: Tek sphendone stadion örneği - Perge Stadionu.....	251
Çizim 4: Çift sphendone stadion örneği- Aphrodisias Stadionu.....	252
Çizim 5: Tiyatro – Stadion kompleks genel örnekleri.....	253
Çizim 6: Dodona Tiyatro- Stadionu	254
Çizim 7: Aizanoi Tiyatro-Stadionu.....	255
Çizim 8: Sardes Tiyatro- Stadionu.....	256
Çizim 9: Hierapolis Kastabala Tiyatro-Stadionu.....	256
Çizim 10: Perge, Aspendos, Pergamon, Selge, Nysa, Anazarbos Tiyatro ve Stadionları.....	257
Çizim 11: Magarsos, Arykanda Tiyatro ve Stadionları.....	257

PLANLAR DİZİNİ

Sayfa

Plan 1: Apollonia Ad Rhyndakos kent planı.....	258
Plan 2: Claudiapolis kent planı.....	259
Plan 3: Pergamon aşağı kent planı.....	259
Plan 4: Alexandria Troas tören rotası 1.....	260
Plan 5.1: Ephesos tören rotası 1.....	261
Plan 5.2: Ephesos tören rotası 2.....	262
Plan 5.3: Ephesos tören rotası 3.....	263
Plan 6: Miletos tören rotası 1.....	264
Plan 7: Magnesia ad Meandrum tören rotası 1.....	265
Plan 8.1: Sardes tören rotası 1.....	266
Plan 8.2: Sardes tören rotası 2.....	267
Plan 9: Tripolis tören rotası 1.....	268
Plan 10: Aizanoi tören rotası 1.....	269
Plan 11.1: Laodikeia tören rotası 1.....	270
Plan 11.2: Laodikeia tören rotası 2.....	271
Plan 12: Pisidia Antiokheia tören rotası 1.....	272
Plan 13.1: Sagalassos tören rotası 1.....	273
Plan 13.2: Sagalassos tören rotası 2.....	274
Plan 14.1: Selge tören rotası 1.....	275
Plan 14.2: Selge tören rotası 2.....	276
Plan 15: Nysa tören rotası 1.....	277
Plan 16: Aphrodisias tören rotası 1.....	278
Plan 17: Kibyra tören rotası 1.....	279
Plan 18.1: Arykanda tören rotası 1.....	280

Plan 18.2: Arykanda tören rotası 2.....	281
Plan 19: Tlos tören rotası 1.....	282
Plan 20: Kadyanda tören rotası 1.....	283
Plan 21: Perge tören rotası 1.....	284
Plan 22: Aspendos tören rotası 1.....	285
Plan 23: Sillyon tören rotası 1.....	286
Plan 24: Anazarbos tören rotası 1.....	287
Plan 25: Hierapolis Kastabala tören rotası 1.....	288
Plan 26: Mopsuestia tören rotası 1.....	289
Plan 27: Magarsos tören rotası 1.....	290
Plan 28: Antiokheia Orontes tören rotası 1.....	291

RESİMLER DİZİNİ

Sayfa

Resim 1: Cladiapolis Stadionu	292
Resim 2.1: Ancyra Roma Hamamı'nın bulunduğu kısımda stadiona ait olduğu düşünülen oturma sırası.....	292
Resim 2.2: Ancyra Tiyatrosu	293
Resim 3: Pergamon uydu görüntüsü.....	293
Resim 4.1: Alexandria Troas Tiyatrosu mevcut durumu.....	294
Resim 4.2: Alexandria Troas Tiyatro caveası	294
Resim 4.3: Alexandria Troas Stadionu.....	295
Resim 5.1: Ephesos 3 boyutlu çalışması	295
Resim 5.2: Ephesos Tiyatrosu.....	296
Resim 5.3: Ephesos Stadionu uydu görüntüsü.....	296
Resim 6.1: Miletos Tiyatrosu.....	297
Resim 6.2: Miletos Stadionu mevcut durumu	297
Resim 7.1: Magnesia Ad Meandrum uydu görüntüsü.....	298
Resim 7.2: Magnesia Ad Meandrum Stadionu.....	298
Resim 8.1: Sardes Tiyatro – Stadion genel görünümü.....	299
Resim 8.2: Sardes Tiyatro – Stadion detayı.....	299
Resim 9.1: Tripolis Tiyatrosu.....	300
Resim 9.2: Tripolis Stadionu.....	300
Resim 10.1: Aizanoi Tiyatrosu hava fotoğrafı 1.....	301
Resim 10.2: Aizanoi Tiyatro-Stadionu hava fotoğrafı 1.....	301
Resim 10.3: Aizanoi Tiyatro-Stadionu hava fotoğrafı 2.....	302
Resim 11.1: Laodikeia Kuzey Tiyatrosu.....	302
Resim 11.2: Laodikeia Stadionu.....	303
Resim 12.1: Pisidia Antiokheia Tiyatrosu	303
Resim 12.2: Pisidia Antiokheia Stadionu yerini tahmini olarak gösterir uydu görüntüsü.....	304
Resim 13.1: Sagalassos Tiyatrosu	304
Resim 13.2: Sagalassos Stadion alanı.....	305

Resim 14.1: Selge Tiyatro ve Stadionu gösterir uydu görüntüsü.....	305
Resim 14.2: Selge Tiyatrosu.....	306
Resim 14.3: Selge Stadionu	306
Resim 15: Tralleis Tiyatro- Stadionu tahmini olarak gösterir uydu görüntüsü.....	307
Resim 16.1: Nysa Tiyatrosu.....	307
Resim 16.2: Nysa Stadionu	308
Resim 17.1: Aphrodisias Tiyatrosu	308
Resim 17.2: Aphrodisias Stadionu.....	309
Resim 18.1: Kibyra Tiyatrosu	309
Resim 18.2: Kibyra Stadionu 1.....	310
Resim 18.3: Kibyra Stadionu 2.....	310
Resim 19.1: Arykanda restitüsyonu.....	311
Resim 19.2: Arykanda Tiyatrosu	311
Resim 19.3: Arykanda Stadionu.....	312
Resim 20.1: Tlos hava fotoğrafı	312
Resim 20.2: Tlos Tiyatrosu.....	313
Resim 20.3: Tlos Stadionu.....	313
Resim 21.1: Kadyanda Tiyatrosu.....	314
Resim 21.2: Kadyanda Stadionu.....	314
Resim 22.1: Perge uydu görüntüsü.....	315
Resim 22.2: Perge Tiyatrosu	315
Resim 22.3: Perge Stadionu.....	316
Resim 23.1: Aspendos Tiyatrosu.....	316
Resim 23.2: Aspendos Stadionu	317
Resim 23.3: Aspendos Stadionu detay 1-2.....	317
Resim 24.1: Sillyon Tiyatrosu.....	318
Resim 24.2: Sillyon Stadionu uydu görüntüsü.....	318
Resim 25.1: Anazarbos uydu görüntüsü.....	319
Resim 25.2: Anazarbos Tiyatrosu detay.....	319
Resim 25.3: Anazarbos Stadionu.....	320

Resim 25.4: Anazarbos Stadiyonu tribün.....	320
Resim 26.1: Hierapolis Kastabala Tiyatrosu.....	321
Resim 26.2: Hierapolis Kastabala Tiyatrosu 2.....	321
Resim 26.3: Hierapolis Kastabala Stadiyonu	322
Resim 27.1: Mopsuestia Stadiyon alanı.....	322
Resim 27.2: Mopsuestia Stadiyonu tribünü.....	323
Resim 28.1: Magarsos Tiyatrosu.....	323
Resim 28.2: Magarsos Stadiyonu.....	324
Resim 29.1: Antiocheia Orontes 3 boyutlu çalışması.....	324
Resim 29.2: Antiokheia Orontes Circusuna ait merdivenler.....	325

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Bithynia, Galatia ve Mysia Bölgesi	326
Tablo 2.1: Agones Gymnikoi kategorileri.....	327
Tablo 2.2: Agones Hippikoi kategori ve mesafeleri.....	327
Tablo 2.3: Agones Mousikoi kategorileri	328
Tablo 3: Troas ve Ionia Bölgesi.....	329
Tablo 4: Lydia Bölgesi.....	330
Tablo 5: Phrygia Bölgesi.....	331
Tablo 6: Pisidia Bölgesi.....	332
Tablo 7: Karia Bölgesi.....	333
Tablo 8: Lykia Bölgesi.....	334
Tablo 9: Pamphylia Bölgesi.....	335
Tablo 10: Kilikya Bölgesi.....	336
Tablo 11: Syria Bölgesi.....	337
Tablo 12: Tiyatro Planları.....	338
Tablo 13: Stadion Planları	339
Tablo 14: Kült ve Kent tablosu.....	340

KISALTMALAR DİZİNİ

Teknik Kısaltmalar

a.g.k.	: Adı geçen kaynak
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
Fig.	: Figür
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
M.	: Metre
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
S.	: Sayfa
Suppl.	: Supplement.
Yak.	: Yaklaşık.
Y.Y.	: Yüzyıl

Kaynakça Kısaltmaları

AJA.	: American Journal of Archaeology
AKMED.	: Akdeniz Medeniyeti Araştırma Enstitüsü
ANMED.	: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri
ODTÜ.	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
ÖJH.	: Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts
KST.	: Kazı Sonuçları Toplantısı
JRA.	: Journal of Roman Archaeology
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

Anadolu, medeniyetleşmenin bir köprüsü olarak, avcı-toplayıcı insandan, yapı - mekân bilincine dönüşen bir beynin öyküsüdür. Kült ise bireysellikten – toplum olma sürecinde ele alındığında ihtiyaç ve bireysel kaygılardan doğmuştur. Bireysel kaygılar insanı sığınacağı bir gücün varlığına itmiştir. “Sığınma duygusu” insanı mekân arayışına iten başlıca sebeplerden biridir. İnsan, mağara vb. doğal oluşumlarından edindiği mekan bilinci ile anıtsal boyutlarda tapınaklar yapmıştır. İnsan sığındığı güce, doğası gereği minnet duymuş ve teşekkür etmiştir. Bu duygu, ritüellere dönüşmüş ve festivaller doğmuştur.

Festivallerin tarihsel süreci incelendiğinde, Anadolu’nun köklü geçmişinin etkisinde kalan Hellen ve Roma Dönemi’nde zirveye ulaştığı görülmektedir. Kült adına yapılan festivaller Olympia vb. örnekleri gibi, Ege dünyasının iki ayrı yakasını birleştiren güç olmuştur. Festivallerin yapıldığı dönemde ateşkes yapılmış, barış dönemi oluşturulmuş ve sporcuların katılımı sağlanmıştır. Anadolu’da düzenlenen oyunlara katılım, kentler tarafından önemsenmiş ve benimsenmiştir. Epigrafik kaynaklardan sporcular, sponsorlar vb. mesleki bilgilere ulaşılmıştır. Kıta Yunanistan’dan etkili, Anadolu kentlerinin de bu festivallere benzer agonlar düzenlediği görülmüş ve sayıca fazla olduğu ortaya konulmuştur.

Kentlerin festival düzenlemesi için altyapısı olması gereklidir. Olympia Oyunları’nın yapıldığı kutsal alan incelendiğinde tiyatro ve stadion gibi yapılarla donatıldığı görülmektedir. Hellenistik Dönem Anadolu kentlerinde tiyatro yapımının fazlaştığı bilinmektedir. Roma Dönemi’nde gladyatör, hayvan mücadeleleri gibi daha kanlı performanslar sergilenmiştir. Bu nedenle Anadolu Hellenistik Dönem tiyatrolarında uyarlamalar yapılmış ya da kentlerde yeni tiyatrolar inşa edilmiştir. Stadion ise belirli ve büyük kentlerde inşa edilmiştir. Roma Dönemi’nde Anadolu’da agon düzenleme süreci kentler arasında rekabet pazarına dönüşmüştür. Hellenistik Dönemde başlayan stadion geleneği, Roma Dönemi’nde de Anadolu’da devam etmiştir. Dönemsel etki olarak Hellenistik Dönem ve Roma Dönemini birbirinden ayırmak zor bir durum olsa da Roma Dönemi Anadolu’da tiyatro ve stadion yapılarının nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ortaya konulmuştur.

1.1.Tezin Amaç, Kapsam ve Yöntemi

Tiyatro ve stadion arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine dikkat çeken isim 1824 yılında W. M. Leake'dir¹. 1830'lu yıllarda ise C. Texier, Anadolu'da Pessinus kentinde tiyatro – stadion yapısını örnek göstermektedir². Konu üzerine detaylı araştırma ise 1991 yılında P. Roos tarafından kaleme alınan “On the connection between theatre and stadium in Anatolian cities” adlı çalışması olmuştur³. Tiyatro ve stadion yapıları arasında ilişki kuran araştırmacıların yanı sıra 1986 yılında R. E. Wycherley tarafından yayınlanan “Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu” adlı eserinde bu ilişkinin rastlantısal olduğu varsayılmaktadır⁴.

Bu çalışmada Roma Dönemi Anadolu kentlerinde tiyatro ve stadionların tespiti ve yapıların birbirine olan konumları üzerinde durulmuştur. Roma Dönemi'nde Anadolu kentlerinde yapılan tören alaylarının geçiş rotaları hipotetik olarak değerlendirilmiş, tiyatro ve stadion arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anadolu stadionları incelendiğinde yapıların ölçüleri farklılık göstermektedir. Stadionlar, hipodrom⁵ ya da circus⁶ yapıları gibi benzer fonksiyonda kullanıldığından, tez çalışmasında hipodrom ve circuslar, stadion olarak değerlendirilmiştir. Kentlerin geneline bakıldığında bu yapıları birbirinden ayırmak zor görünmektedir.

Çalışmanın kapsamı Anadolu olduğundan tüm bölgeler incelenmiştir. İncelenen bölgelerde tiyatroya sahip kentler değerlendirilirken, öne çıkan kentler tercih edilmiştir.

¹W. M. Leake (1824). *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country*, Cambridge University Press, s. 244.

²Pessinus kenti, Eskişehir/ Sivrihisar'da yer almaktadır. Kentte tapınak ile ilintili literatüre merdivenli tiyatro olarak anılan tiyatro ve büyük tiyatro mevcuttur. Kentte tiyatro – stadion kompleks olarak ilk aktarım Texier'e aittir (C. Texier (1839). *Asie Mineure, Description Géographique et Archéologique*). Fakat Texier'den sonra kentte gelen araştırmacılar tarafından stadiona dair bilgi aktarımı yapılmamıştır. Kentte stadionun varlığına dair bir tespit yoktur.

³P. Roos (1991). On the Connection Between Theatre and Stadium in Anatolian Cities, *Arkeoloji Dergisi Özel Sayı I, Erol Atalay Memorial*, s. 165-169.

⁴R. E. Wycherley, (2011). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, (Çev: N. Nirven ve N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.187.

⁵Hipodrom, Grekçede “Hippas” kelimesi dilimizde “at” anlamına gelmektedir. Hellenlerde atlı araba yarışlarının yapıldığı, çevresinde oturma kademeleri bulunan, bir ucu dairesel bir ucu açık bulunan uzun alanlara verilen addır (S. Saltuk (1997). *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları, s. 78).

⁶Circus, Antik Roma'da çeşitli oyunların ve araba yarışlarının yapıldığı yapılardır. Çevresinde tribün bulunan, bir ucu yarım daire biçiminde bir alandır. Ortasında boydan boya uzanan, spina denilen bir set mevcuttur. Bu setin üzerinde heykeller ve benzeri donatılar vardır. Spinanın iki ucunda arabaların geçmesi için açıklık bırakılmıştır. Bu dönemeçlerde meta denilen kısa sütunlar şeklinde sınır işareti vardır. Koşu arabaları carceres (karser) denilen mevkide durur ve yarışma burada başlardı (Saltuk, 1997, s.49). Roma Cumhuriyet Dönemi ve Erken İmparatorluk Dönemindeki oyunlara hizmet eden Circus Maximus, dıştan dışı 620 m x 140 m olarak ölçülmüştür (J. H. Humphrey (1986). *Roman Circuses Arenas For Chariot Racing*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s.1).

Tiyatro ve stadionun bulunduğu kentler değerlendirmeye alındığında, bazı kentler yapıların tahribata uğratılması ve dokümantasyon eksikliğinden, tez çalışmasına dahil edilememiştir.

Bu kapsamda incelendiğinde, Kuzey Anadolu, Pontus'da dikkat çeken kent, Sebastapolis'tir. Kent, Tokat ili, Sulusaray ilçesinde yer almaktadır. Kentte tespit edilen yazıtlardan, İmparator Hadrian'dan itibaren Sebastapolis'te imparatorlar için kültler ve oyunlar düzenlendiği bilinmektedir. Kentte Hadrian Dönemi'nde yapılan bir gymnasium, tapınak, etrafında dükkan ve atölyelerin olduğu bir stoa, gladyatör ve hayvan dövüşlerinin yapıldığı stadion yer almaktadır⁷. Kentte tiyatronun varlığı bilinmemektedir. Sebastapolis'te bir stadion olduğu yazıtlardan bilinmektedir. Hatta, Karadeniz Bölgesinde stadion olduğu bilinen tek antik kenttir. Ancak günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir. Çünkü stadiondan geriye hiçbir kalıntı yoktur. Sebastopolis günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş olduğundan aşırı derecede tahribata uğramıştır. Antik kente ait kalıntılar genel olarak taşınmıştır⁸. Bu nedenle kent, konu kapsamı dışında tutulmuştur.

Kuzeybatı Anadolu- Paphlagonia'da bulunan Pompeipolis (Kastamonu – Taşköprü)⁹ ve Amastris (Amasra)¹⁰ kentleri tiyatroya sahiptir. Bölgede stadionun bulunduğu bir kent tespit edilememiştir.

Bithynia Bölgesi incelendiğinde¹¹, Apollonia ad Rhyndakos (Bursa -Gölyazı) tiyatro ve stadiona sahip bir kenttir. Kentte kamu yapıları, yarımada yer alan Zambak Tepe'nin yamaçlarına inşa edilmiştir. Tepenin güneybatı yamacında tiyatro, kuzey yamacında stadion, doğu yamacında ise nişli bir kült alanı vardır. Kentin Apollonia ad Rhyndakos olduğuna dair şüpheli yaklaşım sergileyen tarihçiler olsa da Şahin'e göre, kenttin Apollonia ad Rhyndakos olduğu kesindir¹². Kent ve yapıları hakkında bilimsel araştırmalar yeterli ölçüde yapılmadığından, konu dışında tutulmuştur (Plan 1- Tablo 1). Bithynia'da bir diğer kent ise bugün Bolu merkezinde yer alan Claudiapolis kentidir.

⁷M. Dicle, E. Oral ve H. Sen (2018). *Sulusaray İlçe Raporu*, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, s. 3.

⁸D. Ful ile 21 Ağustos 2020 tarihinde yapılan kişisel iletişim.

⁹H. P. Isler (2017). *Pompeiopolis (Taşköprü)*, Paphlagonia, Theater, *Antike Theaterbauten Ein Handbuch, Katalogband*, Archäologische Forschungen, Band 27, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s.633.

¹⁰Isler, **a.g.k.**, 2017, 54.

¹¹Bkz: Harita 3.

¹²M. Şahin (2017). Apollonia Ad Rhyndakos Kentinin Lokalizasyonu Üzerine, *Bursa'da Zaman Dergisi* (24), s. 64,67.

Kentin nekropol alanının Fıkratepesi'nin güneyinde tiyatro, Karga Tepesi'nde ise ikinci bir tiyatronun bulunduğu bulgulardan anlaşılmaktadır¹³. 1972 yılında Bolu-Gerede yol yapımı esnasında ele geçen bezemeli mimari parçalar tiyatronun varlığını desteklemiş ve 1979'da tespit edilen bir arşitrav friz parçası üzerinde yer alan yazıta göre, tiyatronun İmparator Hadrian'a adanmış olduğu belirtilir¹⁴. Kentte 2008 yılı kazılarında ise Hisartepe'nin güney yamacında, kentin tek taraflı oturma düzeni ayakta kalan stadionu açığa çıkarılmıştır. Yapının tespit edilen en uzun bölümü 93.20 m'dir ve 14 oturma sırasından oluşan stadiona ele geçen kitabe şeklindeki yazıt, Anadolu stadionları içerisinde tespit edilen ender örnektir. Yapı, Hadrian Dönemine tarihlendirilmiştir¹⁵. Kente bulunan tiyatro yapısına dair dokümantasyon eksikliğinden, Claudiapolis konu dışında tutulmuştur (Plan 2- Resim 1). Bölgede diğer kent Nicomedia'dır. Nicomedia tiyatrosu Çalık Ross tarafından tespit edilmiştir. Yapı, Hellenistik ve Roma Dönemine tarihlendirilirken, tiyatro mevcut kalıntılardan 164x50 m olarak ölçülmüştür¹⁶. Nicomedia'da varlığı antik kaynaklardan bilinen bir circusa sahiptir ve yapı Roma Dönemine tarihlendirilmektedir¹⁷. Kent dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur. Bölgede tiyatroya sahip kentler Nikaia (Bursa – İzmit)¹⁸ ve Prusias ad Hypium (Düzce- Konuralp)¹⁹dur.

Galatia Bölgesi²⁰ incelendiğinde, Ankyra dikkat çekmektedir. Ankyra tiyatro ve stadiona sahip olan bir kenttir. Kentin tiyatrosu Augustus ve Roma Tapınağı'nın güneydoğusunda, Ankara Kalesi'nin Bent Deresi'ne bakan kuzeybatı yamacında yer almaktadır²¹. Tiyatro caveası yarım daireyi aşmaktadır²² ve cavea çapı 45 m olan yapı²³,

¹³M. Çelik (2019). *Bolu Müzesi'nden Roma Dönemi Sütun Başlıkları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.60.

¹⁴Çelik, **a.g.k.**, 2019, 60.

¹⁵*Bu stadionu Domitius Pontikus İulianus'un ve ... ile ...nın sözü üzerine kızları Klaudia Prokla ve Ailius Plotius İulianus; Tanrı Nerva'nın torunu, Tanrı Traianus Parthicus'un oğlu, en büyük rahip, ... yıldır hükümdar, ... kez konsül ve vatanın babası olan İmparator Kaisar Traianus Hadrianus'a, ve onun hanesine ve kutsal senatoya ve Roma halkına ve de Klaudiopolisliler'in danışma meclisine ve halkına kendi paralarıyla yaptırdılar ve adadılar* (M.Y. Güneş (2009). Bolu İli, Merkez İlçe Stadion Kurtarma Kazısı 2008, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.162).

¹⁶A. Çalık Ross (2007). Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara, s.892,893.

¹⁷Lactantius, *De Mortibus Persecutorum VII. 9.*, (Çev: J.L. Creed), Oxford University Press, 1984, s. 13.

¹⁸İsler, **a.g.k.**, 2017, 524-525.

¹⁹E. Okan (2020). Üskübü Arkeolojik Kazı Sonuçları, *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Düzce: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 105-119.

²⁰Bkz: Tablo 1 ve Harita 3.

²¹M. Kadioğlu (2004). Ankyra Tiyatrosu Ön Rapor, *Anadolu /Anatolia Ek Dizi* 1, s. 1.

²²Kadioğlu, **a.g.k.**, 2004, s. 2.

²³Kadioğlu, **a.g.k.**, 2004, s. 3.

Roma Dönemine tarihlendirilmiştir²⁴. Tiyatronun oturma sıralarına ait bloklar, büyük ölçüde kent surunda yapı malzemesi olarak ikinci kez kullanılmıştır. Bu blokların profilleri, antik kentin bu zamana kadar bilinmeyen stadionuna ait olabilecek oturma sıralarının profilleriyle aynı olmakla birlikte yükseklikleri (41–43 cm) farklıdır. Dolayısıyla söz konusu blokların, kentin başka bir kamu binasına ait olabileceği düşünülebilir²⁵. Kentin stadionu ile ilgili araştırma Gökay tarafından yapılmıştır. Ulus'ta, Çankırı Caddesi, Fuat Börekçi ve Rüzgarlı Sokak arasında kalan alanda ortaya çıkarılan, Ankyra Stadionuna ait olduğu²⁶ düşünülen oturma sıraları, bugün Roma Hamamı'nın bulunduğu kısımda yer almaktadır. Roma Hamamı'nın bulunduğu alanda 23.07.2020 tarihinde inceleme yapılmış ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü yetkilisi tarafından alanın önceki dönemlerde eser toplama noktası olduğu belirtilmiştir. Bu durum oturma sırasının neden burada olduğunu açıklamaktadır. Oturma sırası üzerinde Gökay tarafından tespit edilen topos yazıtının stadiona ait olabileceği üzerinde durulmuştur. Ankyra kent hinterlandı, aşırı şekilde iskana maruz kaldığından stadionun nerede olduğunu tespit etmek güçtür. 1813 yılında Ankara'yı ziyaret etmiş olan Kinneir'in, Roma Hamamı'nın yakınında bir amphitiyatronun varlığından bahsetmesi ve kentte ait diğer belgeler ile değerlendirildiğinde, bu alanda bir stadionun var olma ihtimali Gökay'a göre kuvvetlidir. Kanıtlar bu yapının MS 1. yüzyılda yapılmış olabileceğini göstermektedir. Oturma sıralarının ise MS 270'de kentin Goth akınları için yapılmış olan, kent surunda kullanıldığını ortaya koymaktadır²⁷. Araştırmacılara göre, kent merkezinin biraz uzağında yer alan, henüz mimari bir hal almayan stadionun bulunduğu alanda agonların²⁸ yapılmış olma ihtimali vardır. Stadionun farklı zamanlarda kademeli olarak inşa edilmiş olabileceği de önerilir²⁹. Kentin stadionu ile ilgili dokümantasyon eksikliğinden Ankyra konu kapsamı dışında tutulmuştur (Resim 2.1-2.2).

²⁴ Kadioğlu, a.g.k., 2004, s. 7.

²⁵ Kadioğlu, a.g.k., 2004, s. 3.

²⁶ K. Gökay (2006). Ancyra's Unknown Stadium, *Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul. Istanbul Mitteilungen*, Band 56, s. 271.

²⁷ Gökay, a.g.k., 2006, 271.

²⁸ Kentte düzenlenen agonlar için bkz: A. Uzunbaş (2021). Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ankyra'da Agonistik Festivaller, *İlk Kale- Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100. Yıl Anı Kitabı*, s. 3-28.

²⁹ M. Kadioğlu, K. Gökay ve S. Mitchell (2011). *Roma Dönemi'nde Ankyra*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 115; M. Kadioğlu ve K. Gökay (2007). Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında Μητροπολις της Γαλατίας: Ankyra, *Anatolia* 32, s. 33-36.,

Mysia Bölgesi incelendiğinde³⁰, bölgenin önemli kentlerinden biri Pergamon'dur³¹. Pergamon Aşağı Şehirde tiyatro, amphitiyatro ve stadion bulunmaktadır ve aynı imar programı çerçevesinde inşa edilmiştir³². Amphitiyatro ve stadion Roma Dönemi kentinin kenarında, Asklepeion'a³³ giden kutsal yol üzerindedir. Tiyatro ise bu yapıların yakınındadır. Tiyatronun cavea çapı 120 m'dir. Yapı, Traian Dönemine tarihlendirilir ve Hellenistik öncülü yoktur³⁴. Tiyatro caveasının toprak üzerinde belirgin olarak çöküntü halinde olduğu gözlemlenmiştir. Stadiondan geriye kalıntı kalmamıştır. Uydu fotoğrafları incelendiğinde yapı, tek sphendoneye sahip, U formu olarak tanımlanır³⁵ ve plan bakımından kesinlik söz konusu değildir. Stadionun kentleşme sahasında kalmış olması ve dokümantasyon eksikliğinden Pergamon konu kapsamı dışında tutulmuştur (Plan 3 – Resim 3). Bölgenin bir diğer kenti Kyzikos ise amphitiyatroya sahiptir. Konu kapsamında kentlerdeki tiyatrolar incelendiğinden, tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında amphitiyatrolar³⁶ konuya dahil edilmemiştir

Aiolis'de yer alan, Aigai kenti Manisa ili sınırlarındadır. Kent bir tiyatroya sahiptir ve yapı, Athena Kutsal Alanı terasının güneybatısındaki çanağa inşa edilmiştir³⁷. Aigai Agorası'nda ele geçen yazıtlar gladyatör oyunları ile ilgilidir. Bu oyunlar içerisinde araba yarışları da söz konusudur. Sezgin'e göre kentte stadion olduğu düşünülen alan, düzlük bir sahadır ve oturma sırasının ahşaptan olabileceği aktarılmaktadır³⁸. Kent, dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur. Bölgenin ikinci kenti Pitane, Bakırçay'ın (Kaikos Irmağı) kıyısında yer alan bir Aiöl kentidir. Kent içinde doğu yönünde tespit edilen, yüksekliği 5 ve 15 m arasında değişen duvarın tiyatroya ait olduğu düşünülmektedir. Aynı hatta kuzeye doğru 200 m uzanan teras üzerinde stadionun yer

³⁰Bkz: Harita 2.

³¹Bkz: Tablo 1

³²W. Radt (2002). *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev. S. Tammer) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 259-260.

³³Asklepion Kutsal Alanı'nda yer alan tiyatro, bu sayıma dahil edilmemiştir.

³⁴F. Sear (2006). *Roman Theaters, A Architectural Study*, Oxford University Press, s. 347.

³⁵Stadion, Leake tarafından çift sphendoneli örnekler arasında gösterilmiştir (Leake, 1824, s.244). Günümüzde bunu doğrulayacak bir sav bulunmamaktadır.

³⁶Anadolu'da günümüzde sağlam kalan ya da tamamen yok olan 5 amphitiyatro tespit edilmiştir. Yukarıda değinildiği üzere, Pergamon, Kyzikos kentlerinin dışında Antiokheia Orontes ve Anazarbos kentleri de amphitiyatroya sahiptir. Son yıllarda yapılan araştırmalar doğrultusunda sağlam olduğu gözlemlenen Aydın'da yer alan Mastaura antik kenti amphitiyatrosu, Anadolu için önemli bir keşiftir

³⁷E. Doğer ve Y. Sezgin (2019). *Aigai Antik Kenti, Aliağa ve Çevresindeki Antik Kentler*, M. Çekilmez (Ed.), Ankara, s. 159.

³⁸Y. Sezgin ile 17 Ağustos 2020 yılında yapılan kişisel iletişim.

aldığı varsayılarak, yapının tahribat sonucunda yok edildiği belirtilmektedir³⁹. Pitane’de stadionun varlığı kesin olmadığından konu dışında tutulmuştur.

Anadolu kentlerinin geneline bakıldığında, bilimsel kazıların kentlerin tiyatroları üzerinde durduğu ve stadion yapılarının yaygın olarak kazılmadığı görülmektedir. Stadion yapılarının büyük boyutlu oluşu, zaman ve maddi bakımdan bilimsel araştırma ekiplerini zorluyor olmalıdır. Anadolu’daki stadion yapılarının araştırılmaması literatür bakımından bu yapıları geri planda tutmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, agon, festival ve bayram kelimelerinin terminolojik anlamlarına değinilmiş ve bu kelimelerin Anadolu’da Hellen ve Roma Dönemi’nde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde tiyatro ve stadion yapılarının plan ve teknik özellikleri açısından tarihsel süreçte değişimi değerlendirilmiştir⁴⁰. Tiyatro ve stadion yapıları ilişkisel açıdan ele alındığından bu yapıların konumları detaylı araştırılmıştır. Bu çalışmada birbirine yakın ve bitişik nizamda yapılan tiyatro ve stadionlar kompleks olarak değerlendirilmiştir. Kompleks kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu’na göre “karmaşıklık” olarak belirtilmiş olsa da bu çalışmada kombinasyon, bir arada olan, bütüncül anlamında kullanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Anadolu kentlerinin Roma Dönemi’nde tiyatro ve stadion ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Anadolu kentleri incelenirken Anadolu’nun batısından ve iç kesimleri de içerisine alacak şekilde kuzeyden güneye bir hat izlenirken, güneybatıdan ise doğuya doğru uzanan kent sıralamaları içerisinde araştırılmıştır. Konu kapsamında değerlendirilirken, tiyatro ve stadion yapılarının genel olarak Hellenistik Dönemde yapılmış olmaları ve Roma Dönemi’nde geliştirilmiş ya da yeniden yapılmış oldukları dikkate alınmıştır. Tiyatro – stadion ilişkisi bağlamında günümüze kadar tespit edilen yapılar arasında bir başka örneği olmayan Aizanoi Tiyatro-Stadionudur. Birbirine bitişik nizamda yapılan bu yapıların, kompleks örneklerinde farklı planda tasarlanmış olan yapılarda mevcuttur. Bu yapılar ayrı başlıklar altında değerlendirilmemiş ve kentler içerisinde değerlendirmeye alınmıştır.

³⁹H. A. Hekimoğlu (2010). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.11.

⁴⁰Bu değerlendirme yapılırken kent özelinde yapılar detaylı anlatıldığından genel olarak değinilmiştir.

Kentler değ erlendirilirken öncelikle kentin konumu, araştırma tarihçesi, tarihçesi, kutsal yapı ve alanları, tiyatro ve stadion yapıları, kentte düzenlenen festival bilgilerine değinilmiştir. Tiyatro – stadion yapısal ilişkilerinin dışında, bu yapıların ne amaçla yapıldığı üzerinde durulduğunda, festivaller bağlamında da literatür incelemeleri yapılmış ve aktarılmıştır. İnsanları bir araya getiren, külte hizmet eden bu yarışmaların, festivaller bağlamında epigrafik belgeler, antik kaynaklar, sikkeler, aynı konuda işlenen plastik eserler incelenerek, tiyatro ve stadion yapılarını içerisine alan, alternatif tören rotaları oluşturulmuş, varsayımsal olarak çizilmiş ve planda renklendirilerek öneri halinde sunulmuştur. Bu  neri dahilinde tiyatro ve stadion ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise Anadolu'da Roma Dönemi kentlerinde tiyatro ve stadion ilişkisinin genel değ erlendirilmesi yapılmıştır. Değerlendirme yapılırken, literatür taramalarının dışında genel olarak antik kentler ziyaret edilmiştir. Kentlerde tören rotasının nasıl olabileceği ve çıkarılabileceği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma harita, çizim, plan, görsel ve tablolarla desteklenmiştir. Bilimsel anlamda Anadolu için ilk örneklerden biri olacak bu çalışma literatüre katkı sağlayacak şekilde Türk Dil Kurumu yazım kuralları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Bu doğrultuda, Anadolu Roma Dönemi kentlerinde yapılan araştırmalar ile konu kapsamında kent sayısının artması ve tören rotası varsayımında önerilen bilgilerin güncellenmesi beklenen bir durumdur.

2. ANTİK DÖNEMDE ANADOLU'DA AGONLAR

2.1. Agon Kavramı Üzerine

Agon terminolojik olarak incelendiğinde, Homeros'ta "rekabet etmek, meydan okumak, yarışmak ve yarışma yeri" anlamında kullanılmıştır⁴¹. Bir diğer antik yazar Pindaros'un eserlerinde agon, atletik yarışmalar için kullanılmış ve müsabaka, toplanmak, bir araya gelmek anlamları taşımaktadır⁴². Homeros ve Hesiodos arasında rekabet için antik çağ Hellen dünyası "Agon Hesiodou kai Homerou" adlandırılan bir agon uydurmuşlardır. Buradaki agon kavramı yazarlara göre, karşılaşma ve ödüllü bir yarışma biçimi⁴³ olarak tanımlanır. Ayrıca rekabetin tüm çeşitleri, askeri mücadele, hukuki ve bireysel çekişme içinde kullanılmıştır⁴⁴. Günümüzde kullanılan festival⁴⁵ ve bayram⁴⁶ kelimeleri ise agon ile yakın ve benzer anlamdadır.

Antikçağ ve günümüzde yukarıda değinilen kavramlar birbirini tam karşılayacak şekilde olmasa da dayandığı köken dindir. Antik çağda kült adına yapılan yarışmalar agondur. Bayram ise dini usulde yapılan toplanmanın yanı sıra önemli günlerin anılmasında yapılan kutlamadır. Festivaller ise dinsel kökenden başlamış olsa da günümüzde farklı anlam ve nitelik taşımaktadır.

Hellen dünyasında düzenlenen agonların atletizm ile başladığı görülmektedir. Hellen dünyasının atletizmi, Mezopotamya ve Mısır'dan etkilenecek aldığı öne süren araştırmalar mevcuttur⁴⁷. Anadolu'da ise daha köklü bir kültür olan Hititler'in etkisi değerlendirildiğinde, Hititlerin düzenlediği tören vb. faaliyetlerin betimlemelerinde akrobatlar, sportif hareketler vb. detaylara rastlanılmaktadır. Kıta Yunanistan ile Mısır

⁴¹Homeros'un *Odyseia* eserinde, Odysseus'a agon teklif edilir ve Odysseus yarışmaya yorgunluğu nedeni ile katılamayacağını bildirmektedir (Homeros, *Odyseia*, VIII, (Çev: A. C. Emre) 1971).

⁴²G. Nagy (1990) *Pindar's Homer: The Lyric Possession of an Epic Past*, Johns Hopkins University Press, s.136.

⁴³S. Eyyuboğlu ve A. Erhat (1977). *Hesiodos Eseri ve Kaynaklar*, Ankara: TTK Basımevi, s. 6.

⁴⁴N. Çokbankir (2012). Eskiçağ Toplumunda Agon Kavramı ve Sporun Gelişimi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 140. Sayı, s. 106.

⁴⁵Festival kelimesi Türk Dil Kurumuna göre 4 farklı anlamda kullanılmıştır: 1. Dönemi, yapıldığı çevre, katılanların sayısı ve niteliği programla belirtilen ve özel önemi olan sanat festivali. 2. Sinema ve tiyatro. Belirli bir sanat dalında oyun ve filmlerin sunulması ve gösterilmesi sonunda ödül ve derece verilmesi biçiminde düzenlenen ulusal veya uluslararası gösteri dizisi 3. Bir bölgenin en ünlü ürünü için yapılan gösteri, şenlik 4. Düzensiz toplantı, curcuna (Türk Dil Kurumu (TDK) (2005). Türk Dil Kurumu Sözlük, (10. Baskı), Ankara, s. 692).

⁴⁶Bayram kelimesi Türk Dil Kurumuna göre 3 farklı anlamda kullanılmıştır: 1. Milli veya dini bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler 2. Özel olarak kutlanan gün 3. Sevinç, neşe (TDK, **a.g.k.**, 2005, 228).

⁴⁷D. Evjen Harold (1992). The Origins and Functions of Formal Athletic Competition in the Ancient World, *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games, 5-7 September 1988*, W. Coulson-H. Kyriellis (eds.), Athens, s. 95.

etkisi arasında bir köprü olan Anadolu’da ise Hellen yarışmalarının, Roma Dönemi’nde gerçekleştirilen agonları etkilediği ve bu dönemde geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Agonlar üç farklı türde yapılmıştır: Bedensel yarışmalar (*agones gymnikoi*), at ve atlı araba yarışmaları (*agones hippikoi*⁴⁸) ve müzik yarışmaları (*agones mousikoi*⁴⁹) (Tablo 2.1, 2.2. ve 2.3).

2.2. Hellen Dönemi Anadolu’da Agon

Hellen dünyasında düzenlenen agonlar MÖ 8. yüzyıla kadar izlenebilmektedir⁵⁰. Anadolu’da Hellenleşme⁵¹ sürecinde Batı Anadolu kıyıları Aiol ve Ionlar tarafından iskân edilmiştir. Ionialılar tarafından bölgede 12 kent devleti kurulmuş ve Panionia Birliği oluşturulmuştur. Bu birliği oluşturan on iki kent Miletos, Myus, Priene, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phocaea, Samos, Khios ve Erythrai’dır⁵². Bu birliğin esasında bütünleştiği nokta dindir. Birliğin merkezi Mykale (Samsun) Dağı’nda bulunan Poseidon Helikonios kültüdür⁵³. Herodotos, üye kentlerin Panionia Festivalini kutlamak amacıyla Panionion’da bir araya geldiklerinden bahsetmektedir⁵⁴. Herodotos’un bu etkinliği birliğin kuruluş amacı ve temel görevi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Birliğe üye kentler, Poseidon Helikonios onuruna bir festival kutlamak amacıyla düzenli olarak toplanmış olmalıydılar. Festival, kendilerini Ion olarak adlandıran grupların dini bir çatı altında toplandığı bir etkinlik olmuştur. Boyana’ya göre, birliğin amacı Delos’daki gibi kutsal değil, siyasaldır. Pers işgalinden yaklaşık 40 yıl sonra gerçekleşen Ion ayaklanması da bu birlik tarafından idare edilmiş ve işgal dönemi boyunca birlik festivali kutlamaya devam etmiştir. Alexandros Dönemi’nde (MÖ 265)

⁴⁸Bkz: W. Decker and J. P. Thuillier (2004). *Le Sport dans L’antiquité. Égypte, Grèce et Rome*, Paris, Antiqua Picard, s. 103., J. Ebert (1989). *Neues zum Hippodrom und zu den hippischen Konkurrenzen in Olympia. Nikephoros: Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*. s.104.

⁴⁹A. Erol Özdzibay (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi’nde Pontus-Bithynia Eyaleti’nde Agonlar ve Agonistik Sikkeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 28.

⁵⁰A. V. Çelgin (2007). Termessos Örneği Bağlamında Agon’ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuvarına Katkısı, *Colloquium Anatolicum VI*, s. 28.

⁵¹Hellenleşme için bkz: E. Akurgal (1993) *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları, s. 202. Akurgal, Batı Anadolu halklarını Hellen olarak tanımlarken, Işık ise bu tanımlamaya farklı bir eleştiri ve bulgularıyla yaklaşmaktadır. Bkz: F. Işık (2009) *Anadolu-İon Uygarlığı, Kolonizasyon ve Doğu Hellen Kavramlarına Eleştirisel Bir Bakış*, *Anadolu/Anatolia* 35, s. 53 -86.

⁵²Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*, (Çev: M. Ökmen ve A. Erhat), Ankara ve İstanbul: Remzi Kitapevi, s.96.

⁵³S. Aytüre (2016). Poseidon Helikonios Kültü, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (25), s.297-305.

⁵⁴Herodotos, s. 98.

birlik yeniden oluşturulmuş ve İonialılar, Alexandreia adlı festivali kutlamışlardır⁵⁵. MÖ 4. ve 3. yüzyılda birlik tarafından görevlendirilen delegelerden oluşan Boulenin, Mykale'deki festivali yönetme, temsilci gönderme ve bağış alma yetkisi bulunmaktadır⁵⁶.

Anadolu'da İon etkili oluşturulan birlik ve festival sürecinden önce, Kıta Yunanistan'da yaşayan Hellenlerin düzenlediği festivaller incelendiğinde, bu festivallerin başlangıç noktaları genellikle mitolojik olaylar çerçevesinde, ölen kişinin anısına yapıldığı söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde düzenlenen festivaller, kentler arasında barış dönemine neden olmuş ve belirli bir düzende organizasyonlar haline getirilmiştir.

Hellen dini, Eleusis gibi gizemli kültlerin dışında, halka açık olarak yapılan festival ve kurbanlara dayanıyordu⁵⁷. Her kent, kendi özel festivalini düzenlerdi. Sparta'da Karneia ve Argos'da Heraia Festivalleri düzenlenirdi⁵⁸. Atina'da ise ana festival, temmuz ayında düzenlenen Panathenaia Festivalidir. Kentte, dört yılda bir Büyük Panathenaia düzenlenirdi. Kentsel yapılan festivallerin dışında, birlik içerisinde yapılan festivallerde bulunmaktaydı. Panhellenik festivallere tüm Hellenler katılırdı⁵⁹.

Hellen dünyasında uluslararası düzenlenen ve belli bir periyoda bağlanan dört büyük agon vardır. Bu agonlar tanrıya adanmış, kutsal nitelik taşıyan ve ödül olarak sembolik taç verilen organizasyonlardı. Ödül tacı, oyunun kazananına verilir ve oyunun adandığı

⁵⁵H. Boyana (2011a). Panionia Birliği, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı :49, s. 23.

⁵⁶Boyana, **a.g.k.**, 2011a,25.

⁵⁷N. Çokbankir (2013). Antikçağda Küçük Asya'da Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler, *CEDRUS I, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, s. 152.

⁵⁸N. Rodgers (2015). Antik Yunan, (Çev: Ü. E. Uysal), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, s. 400.

⁵⁹Rodgers, **a.g.k.**, 2015, 400.

tanrı ya da tanrıçayı simgeleyen kutsal ağacın yapraklarından yapıldı⁶⁰. Bu agonlar Olympia⁶¹, Pythia,⁶² Nemea⁶³ ve Isthmia⁶⁴’dır.

Bu agonların dışında, kutsal bir statüye sahip olmayan, küçük boyutta, para ödülü ile yapılan oyunlar ise Anadolu’nun güneyinde “themis” şeklinde adlandırılmaktaydı. Lykia, Pisidia, Karia’nın denizden uzak kesimleri, Pamphylia ve Kilikia Thrakeia’da yoğunluk gösteren bu themislerde, genel olarak atletik yarışmalar yapılmıştır. Bu yarışmaların düzenleyici ise kentin hayırseverleri tarafından bahşedilmiş vakıflar sayesinde düzenlenmekte ve oyunu kuran hayırseverin ismiyle anılmış oldukları kabul edilmektedir⁶⁵.

Hellenistik Dönemde, Anadolu ve Yunanistan arasındaki etkileşim sonucu Yunanistan’da bulunan kehanet merkezlerine benzer nitelikteki kutsal alanlar, Anadolu’da görülmeye başlanmıştır. Uzunaslan’a göre, Hellenlerin, oyunların kopyasını düzenleme konusunda da aynı refleksi göstermiş oldukları açık bir şekilde görülebilmektedir⁶⁶. Hellenistik Dönem kralları, kendi adlarına birçok agon kurulmuş olmasının yanında, tanrı ve tanrıçaların onuruna da agonlar düzenlemişlerdir. Bu teşvikle agon sayılarının Anadolu’da arttığı görülmektedir. Yarışmacılar, zafer kazanma prestijinin yanı sıra elde edecekleri maddi boyutla da ilgilenmişlerdir. Yarışmacıların “hieros” unvanı alabilmeleri için, Yunanistan’da düzenlenen dört büyük ekümenik agonlardan birinin kazanma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Uzunaslan’a göre, Ekümenik agonlarda zafer kazanan yarışmacıların kazandığı sadece “hieros” unvanı ile sınırlandırılmaz. Yarışmacıların ilgisinin esas nedenleri dikkate alındığında Agon Hieronikes oyunlarında galip gelen yarışmacılar ömür boyu emeklilik hakkı, genel

⁶⁰Çokbankir, **a.g.k.**, 2013, 152 -153

⁶¹Olimpiyat Oyunları için bkz: C. Koryürek (2003). *Olimpiyat Tarihi M.Ö 776 - M.S 1996, Klasik ve Modern Olimpiyadlar, Olimpiyadlarda Türkler*, İstanbul: Koç Yayınevi, s.7.

⁶²Pythia Oyunları için bkz: S. Armstrong (2008) *An Echo of Delphi: The Pythian Games Ancient and Modern, Rosicrucian Digest*, 88 (2), s. 52 -53., R. Lipsey (2001). *Have You Been to Delphi?*, Albany, SUNY Press, s.16.

⁶³Nemea Oyunları için bkz: S. G. Miller (2017). The Other Games when Greeks Flocked to Nemea, *The Olympic Games How They All Began Biblical Archeology Society*. Washington, s.38.

⁶⁴Isthmia Oyunları için bkz: H. Perdicoyianni (2017). First Isthmian Games (581 BC). *Greet Events in Religion - An Encyclopedia of Pivotal Events in Religious History*, F.Curta – A. Holt (Eds), ABC- Clio Publish, s. 70.

⁶⁵Çokbankir, **a.g.k.**, 2013, 152 -153

⁶⁶A. Uzunaslan (2005). Aphrodisias Agonları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı :13, s. 39.

alanlarda başında çelenkle dolaşma, protokolde oturabilme hakkı ve kent surlarından, krallara benzer şekilde, kentte zafer alayıyla girme imtiyazlarına sahip olduğu belirtilir⁶⁷.

Hellenistik Dönemde Anadolu’da agon kavramına yaklaşım genel olarak siyasi amaçla olmuştur. Kentler iyi sporcular yetiştirip, yarışmalara katılmakla, siyasi oluşum içerisinde yer alan, dıştan gelen mücadelelere karşı, otoritelerini ve egemenliklerini güçlü kılmak için birlik içerisinde yer almışlardır. Hellenistik Dönemle birlikte, geçmişten gelen agonların sayıları çoğalarak daha fazla düzenlenmiştir. Anadolu’da Hellenistik Dönem öncesinde, Hellenlerin festival ve agonları düzenlemesindeki amaç siyasi temelde bir birlik kurmaktır. Hellenistik Dönemde ise esas amaç, Anadolu topraklarında bir birlik olma düşüncesi değil, birliği elinde bulunduran gücün yani hükümdarın otoritesini sağlamlaştırmak için yapılmıştır.

2.3. Roma Dönemi Anadolu’da Agon

Antik Roma’da mitolojik kökene dayandırılarak ortaya çıkan festivaller, tarihsel süreç içerisinde önemsenerek kutlanmaya devam edilmiştir. Ovidius’un⁶⁸ eserinden ortaya çıkarılan sonuçla, Roma’nın kuruluş efsaneleri bu festivallerin düzenlenmesinde önemli bir noktayı oluşturur. Roma, İtalya anakarasında kendinden önce kurulmuş olan Etrüsk gibi uygarlıklardan ve fethettiği bölgelerde bulunan yeni kültürlerden etkilenerek, kendinin de sahip olduğu kültür ve temel gelenekleriyle etkileşim kurarak ortaya çıkan “Romalılaştırma programı” kapsamında agonlar düzenlemiştir. Roma Dönemi’nde düzenlenen festival takviminin oluşturulmasında aşağıdaki noktalar belirleyici olmuştur⁶⁹.

. Kuruluş efsaneleri ve mitolojik olaylar ve savaş zamanında Romalılara uzanan yardım eli (tanrısal güç, kişiye dayandırılıp o gün kişinin anısına kutlanmıştır).

. Savaş sonrası elde edilen zafer kutlamaları için tanrının adına tapınak yapıldığı gün.

⁶⁷Uzunaslan, a.g.k., 2005, 40.

⁶⁸Publius Ovidius Naso (2016) *Fasti I – VI. Roma Takvimi ve Festivaller*. (Çev: A. Coşkun Abuağla). Yapı Kredi Yayınları.

⁶⁹Roma takvimi için bkz: Ovidius, 2016, s. 17.

. Zamana bağılı olarak mevsim geçişleri, tarım gibi ekonomik nedenler.

Romalıların agon geleneğinde, batı ve doğu toplumlarının bakış açıları farklılık taşımaktadır. Romalıların doğu toplumlarını birleştirmek ve imparatorların varlığını kabul ettirmek için düzenledikleri agonlar, sadece doğu da değil İtalya’da da yayılmıştır. Ancak bu yayılım, Çokbankir’e göre, Hellen toplumun agonistik ruhunda bir karşılık görmemiştir. Romalılar daha çok insanların eğlenmesi ve izlemesi için oyunları kullanmışlardır⁷⁰.

Antik Roma’da yarışmalar genel olarak Ludi⁷¹ ve Gladyatör oyunlarından⁷² oluşmaktaydı. Festivaller sistemsiz güce bağılı olarak gerçekleştirilen organizasyonlardı ve program dahilinde yürütülmüştür. Anadolu kentlerinde ise yapılan agonlar incelendiğinde, genelde imparatorların adına yapılmıştır. Ephesos’da Hadrianeia, Anazarbos’da Severia gibi festival adlarının karşımıza çıkması bunun bir örneğidir. Küçük Asia’da birlik festivalleri ya da kent özelinde yapılan festivaller söz konusudur. Küçük Asia’nın yerel kültüründen daha çok, üzerinde durulması gereken imparatorluk kültür törenleridir.

Anadolu’da imparator ve tanrıça Roma kültürü erken tarihte ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu hızlı yayılmaya rağmen, başlangıç aşamasında bazı bölgelerde ilerleme yavaştır. Pisidia kentleri Apollonai (Uluborlu) ve Kormasa (Karacaviran) dışındaki bölgelerde diğer imparatorluk kültürleri ancak 2. yüzyılın ilk yarısında kendini göstermiştir. Bu bölgede kurulan koloni kentler ve Via Sebaste’nin inşası Ergin’e göre, İmparator Augustus’un bölgeyi kontrol altında tutmak için kullandığı bir yöntemdir.

⁷⁰N. Çokbankir (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.16.

⁷¹Ludi; MÖ 4. yüzyılın sonlarında veya 3. yüzyılın başlarında gladyatör dövüşleri Romalılara ilk tanıtıldığı sırada, kitlelerin sevdiği iki tip eğlence vardı: Araba yarışları ve tiyatro oyunları. Bunlar, devlet tarafından düzenlenen ve maddi giderleri hazineden karşılanan oyunlar olan Ludi sırasında sergilenirdi. Ludi ve gladyatörler oyunlarının kökenleri çok farklıydı. Ludi, cumhuriyetin ilk zamanlarında bile kutlanırdı ve belli bir tanrıya tapınma ayınlarının yapıldığı özel zamanlarındaki kutlama törenleriydi. Sadece bir gün süren bu tip törenler, oyunların adandığı tanrının hizmetindeki rahipler tarafından düzenlenirdi. En eski iki bayram Equirria ve Consualia idi. Her ikisi de tamamen araba yarışlarından oluşuyordu. Equirria, tanrı Mars’ın onuruna 27 Şubat ve 14 Mart’ta, Consualia ise deniz ve atların tanrısı olan Neptunus’la bağdaştırılan Tanrı Consus onuruna, 21 Ağustos ve 15 Aralık’ta düzenlenirdi (F. Meijer (2008) *Gladyatörler, Tarihin En Ölümcül Spor*, (Çev: D. Güvenç), İstanbul: Homer Kitapevi, s. 25). Hellenler tarafından düzenlenen agonlar, ludilerden farklıdır. Agonlar eğitime yönelik yapılırken, Ludilerde dövüş öne çıkmaktaydı (S. Polat Ögüt (2006). *Principatus Dönemi Küçük Asya’nda Gösteriler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.1).

⁷² Gladyatör oyunları için Bkz: F. Meijer (2008) *Gladyatörler, Tarihin En Ölümcül Spor*, (Çev: D. Güvenç), İstanbul: Homer Kitapevi.

Koloni dışında yayılım ise, Via Sebaste'ye yakın olan kentlerde var olan Romalı nüfustan kaynaklanmaktadır. Pisidia'nın kırsalında kült bu kadar hızlı yayılmamıştır. Bunun nedeni kültün kurulmasının yerel seçkinlerinin insiyatifine bağlı olmasındandır⁷³. Güney bölgeler Lykia ve Dağlık Kilikia Bölgelerinde imparatorluk kültü, bölge eyalet haline getirilmeden önce görülmez. Ayrıca kırsal ve şehirleşmenin yaşandığı alanlarda farklılık göstermektedir⁷⁴.

Roma İmparatorluk kült törenleri, düzenli aralıklarla veya çeşitli nedenlere bağlı olarak yapıldı. Asia'da imparatorluk kült törenleri çok yaygın hale getirilmiştir⁷⁵. Geleneksel şenlikler sonradan eklenen imparator unvanı ile anılırdı. Bazı ikili isimler aynı zamanda kutlanan iki farklı festivale gönderme yaparken, Price çifte unvanların çoğunlukla aynı festival için kullanıldığını belirtir⁷⁶. Anadolu'da sadece imparatorun adına yapılan festivallerde bulunmaktaydı. Bu festivallerin programında, atletizm ve müzik yarışmaları ön plana çıkmaktadır ve genel olarak bu festivallerin adı Sebasteia, Caesarea, Hadrianea, Antoninea ve Severeia adları yaygın olmaktadır⁷⁷. İmparatorluk kült festivalleri gelip geçici bir şekilde değil, bazen birkaç gün sürmektedir. Ephesos'da İmparator Antonius Pius adına yapılan festival kentte 5 gün boyunca kutlanmıştır⁷⁸.

İmparatorluk kült törenleri kapsamında festivalin önemli bir parçası olan Gladyatör mücadeleleri, istisnai olarak 52 gün sürmesinin dışında genel olarak 2 ile 13 arasında bu sayının değiştiği kabul edilir⁷⁹. İmparatorluk festivalleri gibi organizasyonlar genel olarak Paneygriarch adı verilen özel bir görevli tarafından denetlenirdi ve hatta bazen düzeni sağlayan memurların bulunması gerekliydi. İmparatorluk festivalleri gönülsüzce yapılan organizasyonlar değildir. Bazı kutlamalar yerel tanrıların şenlikleri ile birleştirilir, diğerleri ise düzenli aralıklarla yapıldı. İmparator kült festivalleri uzun sürerdi ve site, eyalet şenlikleri kapsamında ziyaretçi akınına uğradı⁸⁰.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde imparator kültüne bağlı olarak ortaya çıkan dini terim Neokorosdur. Küçük Asia'da imparator tarafından kentte verilen unvandır.

⁷³G. Ergin (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 198

⁷⁴Ergin, **a.g.k.**, 2013, 199.

⁷⁵S. R. F. Price (2004). *Ritüel ve İktidar*, İmge Kitapevi, s. 183

⁷⁶Price, **a.g.k.**, 2004, 183.

⁷⁷Price, **a.g.k.**, 2004, 184.

⁷⁸Price, **a.g.k.**, 2004, 187.

⁷⁹Price, **a.g.k.**, 2004, 188.

⁸⁰Price, **a.g.k.**, 2004, 189.

Neokoros, “imparator tapınağının koruyucusu” anlamını taşımaktadır. Neokorosa sahip olan kentler agon düzenleyebilirdi⁸¹. Bu doğrultuda Anadolu’da kent sikkeleri incelendiğinde Neokoros ile övünen kent adlarına rastlanılır. Anazarbos ve Tarsos kentleri Neokoros ile övünürken, Neokoros ve benzeri sıfatlar ile kendi aralarında bir mücadele içerisindedir.

Kentler arasında bu rekabet, unvan yarışı olarak⁸² tanımlanır. Pamphylia kentleri incelendiğinde MS 2.yüzyılın 2. yarısından itibaren bu rekabetin, agonistik saha da yaşanmış olduğu Uzunaslan tarafından belirtilir⁸³. Bu çekişmeler Anadolu’nun geneline yayılmıştır. Bu yayılımda Roma hakem rolünü üstlenmiş ve kendi menfaatince çözüm yollarına girmiştir. Bunu yaparken de kendi politik kaygıları ve menfaatleri gereğince, bir kenti diğerine tercih etmekten de geri kalmamıştır. Roma yönetimi tarafından tamamen stratejik ve politik nedenlere bağlı olarak yapılan bu tip siyasi tercihler, Anadolu’daki birçok kenti, ekonomik açıdan diğerlerine göre daha avantajlı bir konuma taşımıştır⁸⁴.

⁸¹A. Yurtsever (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, s. 1.

⁸²Z. Çizmeli Ögün (2009) Roma Döneminde Anadolu Kentleri Unvan Yarışında İç Pontos, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 185. Sayı, s. 70.

⁸³A. Uzunaslan (2008). Side’de Agonistik Festivaller, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, XI, İzmir: Ege Yayınları, s. 118.

⁸⁴Uzunaslan, **a.g.k.**, 2008, 118.

3. TİYATRO VE STADİON

3.1. Tiyatro

Tiyatro terminolojik olarak “görmek” anlamına gelen Grekçe “theastai” den türemiştir. Genel olarak “theatron” antik Hellen tiyatrolarında yalnızca seyircilerin oturduğu yer anlamına gelirken bugün bütün dramatik gösterilerle ilintili çalışma alanını kapsamaktadır. Dilimize ise tiyatro terimi, İtalyanca “teatro” sözcüğü ile girmiştir⁸⁵.

Tiyatro oyunlarının başlaması MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda tüccar ve soylular arasındaki sınıfsal mücadeleden doğmuştur. Köylülerin desteğini almak isteyen tüccar sınıfından gelen tiranlar, soylu ailelerin arazilerini köylüye dağıtmıştır. Bu mücadele içerisinde propaganda aracı olarak din kullanılmıştır⁸⁶. Zeus ve Apollon törenleri denetleme yetkisi soyluların elinde olduğundan, soylular köylüler üzerinde etkin bir role sahiptir. Tiranlar, soyluların elindeki bu gücün ortadan kaldırılabilmesi için mevcut olan dinsel güce saldırmak yerine, halka yakın ve halkın sevdiği inanç kaynağı olan Dionysos’u buldular. Köylüler Dionysos adına törenler düzenlemeye başlamış ve bu durum halk tarafından hızlı bir şekilde benimsenmiştir. Bu şenlikleri başlatan Pesistratos⁸⁷’dur.

Hellenler, MÖ 700’den sonra Fenike Alfabetini öğrenerek, kendi dillerine uyarlamışlardır. Tiyatroya ilişkin yazılı kayıtlar Atina yönetiminin resmi oyunlara destek vermesine kadar seyrek bir şekilde ilerlemiştir. Atina tarafından MÖ 534’te dinsel şenlik olan Kent Dionysias’ında sunulmak üzere tragedya dalında bir yarışma düzenlenmiştir⁸⁸. Bu düzenlemeyle tiyatro ve devlet arasındaki ilişki başlamıştır. Düzenlenen yarışmanın galibi, dramı icat eden Thespis’e (MÖ 534’teki ilk yarışmanın galibi) atfedilmiş olsa da eski kayıtlar incelendiğinde, Thespis trajik ozanlar sıralamasında 16. sıradadır. Bu farklılık muhtemelen tragedyanın (kelime anlamıyla keçi şarkısı) özgün anlamının kesin olmayışındandır. Dionysos’un onuruna dans edilip söylenen ilahi dityhrambos (koro başının ezgiyle söylediği) doğaçlama öykü ve koro tarafından söylenen geleneksel olarak

⁸⁵H. Taner, M. And ve Ö. Nutku (1966). *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 107.

⁸⁶Ö. Nutku (1985). *Dünya Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 29.

⁸⁷Nutku, **a.g.k.**, 1985, 29.

⁸⁸O. Brockett (2000). *Tiyatro Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi, s. 27.

yinelenen bir ezgi olmalıydı. Dithrambos'un tam olarak nasıl ya da ne kadar zamanda tragedya biçimini aldığı karışık bir durum olsa da genellikle Thespis'e atfedilir⁸⁹.

Mimari açıdan Hellen tiyatrosu incelendiğinde (Çizim 1.1), bu yapılar özünde genellikle yarım daire biçimine yaklaşmayı gerektirmeyen ve sıkıştırılmış düz toprak parçasını içeren⁹⁰ orkestradan oluşmaktadır. Orkestra, dramının geliştiği koronun dans alanıydı. Erken tiyatroların oturma sıraları genel olarak ahşaptandır. Atinada'ki Dionysos Eleutherios Tiyatrosu bunun örneklerinden biri olsa da MÖ 5. yüzyıldan önce, araştırmacı bu yapıların mimari donanım olarak zayıf olduğunu belirtir⁹¹. Mimari açıdan kullanılan taş malzeme ilk olarak, Doğu Attika'da Torikos'a benzer şekilde, iki küçük kırsal tiyatroda kullanılmıştır. Epidauros Tiyatrosu gibi mimari gelişmişlik gösteren tiyatrolar ise MÖ 4. yüzyıl ya da sonraki dönemlere aittir⁹². MÖ 5. yüzyılda orkestranın arka kısmı geçici ve ahşaptan yapılırken, Hellenistik Dönemde yüksek sahne ve sahneye ait yapıların taş malzemeden yapıldığı görülmektedir. Bunu temsil eden örneklerden biri Anadolu'daki MÖ 2. yüzyıl özelliğinde Priene Tiyatrosudur⁹³. Orkestranın çevresinde yarım daireden biraz fazla uzatılan cavea bölümünde taş oturma sıraları görülmektedir. Bu bölümde, orkestranın bulunduğu seviyeden yukarıya doğru erişimi sağlayan merdivenler ise kama biçiminde üçgene yakın olarak bölünmüş ve arada yatay bir yürüme yoluyla da alt ve üst bölüme ayrılmıştır⁹⁴. Caveanın en alt seviyesinde rahipler için olan şeref locaları bulunmaktadır⁹⁵. Pergamon Tiyatrosu gibi büyük tiyatro yapıları ise üç bölüme ayrılmıştır⁹⁶. Tiyatro cavealarının çoğu doğal bir tepe yamacına yerleştirilir ve tiyatrolarda gerekli profilde bir tepe çukurluğunun bulunduğu yerlere konumlandırılmıştır. Muhtemelen MÖ 5. yüzyılda Atina'dan başlayarak doğal eğime inşa edilen oturma sıralarının, uç noktalarında istinat duvarları (parados duvarları) inşası ve arkasında kalan alanın oturma sıralarını taşıyacak biçimde teraslarla doldurulmasıyla yeniden biçimlendirilmiştir⁹⁷. Hellen tiyatroları herkes için eşit koltuklara sahip dini ve demokratik yapılardır. Burada gösterilen performanslar edebi ve sanatsal olaylardan

⁸⁹Brockett, **a.g.k.**, 2000, 27.

⁹⁰Wycherley, **a.g.k.**, 2011, 191.

⁹¹A. Tomlinson (2003). *Yunan Mimarlığı*, (Çev: R. Akbulut), İstanbul: Homer Kitapevi, s. 64

⁹²Tomlinson, **a.g.k.**, 2003, 65.

⁹³Isler, **a.g.k.**, 2017, 637-640.

⁹⁴Tomlinson, **a.g.k.**, 2003, 65.

⁹⁵M. Bieber (1971). *The History of The Greek and Roman Theater*, New Jersey: Princeton University Press, s.189.

⁹⁶Tomlinson, **a.g.k.**, 2003, 65.

⁹⁷Tomlinson, **a.g.k.**, 2003, 65-66.

oluşmaktadır. Bu oyunların ortaya çıkma nedeni temelinde din olduğundan, yapıların orta kısmında thymele adı verilen sunak bulunmaktadır. Kurban ritüeli burada gerçekleştirilirdi⁹⁸. Erken dönem yapılarında tiyatro ve tapınak arasında bir bağ⁹⁹ bulunmaktadır. Tiyatrodan tapınağa giden theaterrase olarak adlandırılan, kutsal ve gösterişli bir yolun örneği Pergamon Tiyatrosu'nda görülmektedir¹⁰⁰.

Antik Roma'da MÖ 240 yılından önce tiyatro üzerinde etkiyi başlatan Etrüsklerdir. Araştırmacılar bu etkiyi ilk olarak Romalı şair Horatius'un (MÖ 65-8) Fescennine dizelerine¹⁰¹ dayandırır. Fescennium, Etrüsk sınırında bulunan bir kenttir. Bu dizelerde, harman yeri ve düğünlerde yer alan maskeli palyaçoların karşılıklı söyleştiği doğaçlama ve argo diyaloglardan sunulan gösteri yer alır. MÖ 364 yılında Roma'daki ilk tiyatro gösterileri, veba salgınından sonra tanrıları sakinleştirmek amacıyla yapılmış ve Etrüsklü oyuncular getirilmiştir¹⁰². Roma, oyuncu (histriones) deyimini bu profesyonel göstericilerden almıştır. Roma'nın Etrüsk kökenli yöneticisi olan yaşlı Tarquinius MÖ 616-579'da araba yarışları, boks yarışmaları ve diğer eğlenceleriyle Ludi Romani'yi¹⁰³ kurmuştur. Etrüsk mezar resimlerinin şenliklerde seyirci tribünleri bulunmaktadır. Roma olasılıkla dinsel şenliklerinin birçok özelliklerini Etruria'dan miras almıştır. Etruria'da düzenlenen kutsal şenlikler; oyunculuğu, dansı, flüt çalmayı, hokkabazlığı, boks dövüşünü, at yarışını, akrobasiyi ve yarış sporlarını kapsardı¹⁰⁴.

Roma tiyatroları mimari açıdan incelendiğinde tasarım olarak geneli Hellen tiyatrolarına benzer özelliktedir. Yamaç eğimine yapılmış olan Hellen tiyatrolarındaki bu sistem Roma tarafından geliştirilmiş ve Roma Dönemi tiyatroları, kemer – tonoz tekniği ile düz zemine de inşa edilmiştir. Caveanın çevresine ve altına yerleştirilen koridor ve merdivenlerle seyircilerin erişimi sağlanmıştır¹⁰⁵. Tiyatroların inşasında doğal yamaç kullanıldığında tepelerin etekleri oyulurdu. Düşey geçitler (kerkidesler) ise caveayı

⁹⁸Bieber, a.g.k., 1971,55,189.

⁹⁹Tiyatro ve tapınak ilişkisi için bkz: Ö. Teraman (2007) *Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri ve Anadolu'daki İzdüşümleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁰⁰D. D. B. Ferrero, (1990) *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları* (Çev. E. Özbayoğlu), İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları, Ankara, s. 31.

¹⁰¹Q. Horatius Flaccus, *İambus'lar, Lirik Şiirler, Satıra'lar, Mektup'lar*, (Çev T. Uzel). TTK, Ankara, 1994,

¹⁰²Titus Livius, *Roma Tarihi*, (Çev: A. Ceylan), Gece Kitaplığı, 2020.

¹⁰³J. A. Rizzi (1969). *Ludi Romani: A Study of Roman Sports*. St. Meinrad College.

¹⁰⁴Brockett, a.g.k., 2000, 59-60.

¹⁰⁵Brockett, a.g.k., 2000, 72.

bölmelere ayırırdı¹⁰⁶. Caveayı yatay olarak kesen geniş koridor (diazoma) ve en üst kısımda, sütunlu üsttö kapalı bir galeri ile tiyatroya hareket verilmiştir. Sahne yapısı (skene) ve seyir yeri (auditorium-cavea¹⁰⁷) çepeçevre aynı yükseklikte inşa edilerek, tek bir mimari birim oluşturularak birleştirilmiştir¹⁰⁸. Parados (Parodoi) karşılığı olan geçitler, orkestra ve seyir yerinin içine doğru açılan koridorlar (vomitorio¹⁰⁹) oluşturacak biçimde üstü örtülmüştür. Caveada önemli kişilere ayrılmış localar bulunurdu. Orkestra tam bir yarım daire şeklinde¹¹⁰ ve taş zemine yapılmıştır¹¹¹. Sahne (pulpitum) bir buçuk metre kadar yükseltilmiş olup orkestranın çapı üzerine yerleştirilmiştir. Sahnenin büyüklüğü tiyatronun büyüklüğüyle belirlenirdi¹¹². Sahne alçak ve derindir¹¹³. Sahnenin derinliği genel olarak bakıldığında 6 m'den 12 m'ye kadar değişmektedir. Uzunluğu ise 30 m ile 90 m arasında olduğundan, modern standartlara göre büyük ölçüdedir. Scaenae fronsun cephesinde üçten beşe kadar değişen sayıdaki kapılara ek olarak, sahne uçlarına bitişik olan yan kanatlarda (ya da versuare) en az birer kapı bulunurdu¹¹⁴. Scaenea frons sütunlar, nişler, aediculalar ve heykellerle bezenmiş olup çoğu kez ya boyalı ya da yaldızlıydılar¹¹⁵. Sahne olasılıkla akustiğe hizmet eden ve ayrıntılı bezemesi olan scaenae bir çatıyla korunmaktaydı. Sahnenin arka kısmında bir koridor ölçüsünde yer bulunmaktadır. Oyuncuların kulisleri ve diğer iş alanları ise yan kanatlara (paraskeneion¹¹⁶) yerleştirilmiştir. Cavea kısmında seyirciyi güneş ışığından korumak için vela¹¹⁷ (tente) kullanılmıştır. Bu sistemin MÖ 78'de uygulamaya konulmuş olduğu Brockett tarafından belirtilir¹¹⁸. Oturma sıralarının Hellen tiyatrolarından farklı olarak kademelendirme alanları vardı¹¹⁹. Roma tiyatrolarında düzenlenen sanatsal etkinliklerin

¹⁰⁶Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹⁰⁷Bkz: D. B. Small (1987). Social Correlations to Greek Cavea in the Roman Period, *Roman Architecture in the Greek World*, S. Macready and F.H. Thompson (eds), London, s. 85-93.

¹⁰⁸Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹⁰⁹Sear, **a.g.k.**, 2006, 6

¹¹⁰Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹¹¹Bieber, **a.g.k.**,1971, 55.

¹¹²Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹¹³Bieber, **a.g.k.**,1971, 189.

¹¹⁴Bkz: G. İçoğlu (1994). *Yunan ve Roma Tiyatrosu Sahne Binasında İşlev ve Mimari İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹¹⁵Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹¹⁶R. C. Beacham (1991). *The Roman Theatre and Its Audience*, Cambridge, Massachusetts, USA: Harvard University Press, s. 57.

¹¹⁷Bkz: R. Graefe (1979). *Vela erunt. Die Zeltdächer der Römischen Theater und ähnlicher*, Mainz.

¹¹⁸Brockett, **a.g.k.**, 2000,72.

¹¹⁹Bieber, **a.g.k.**, 1971, 189.

dışında gladyatör, hayvan mücadeleleri ve su oyunları gibi performansların halkı eğlendirmek adına yapıldığı görülmektedir (Çizim 1.2).

Tiyatronun konumunun seçilmesinde seyircilerin sağlığı açısından rüzgarın nereden geldiği önemlidir. Sağlıksız alanlardan gelen rüzgarların seyirciyi etkilememesi için tiyatronun yeri özenle seçilmelidir. Seyircinin güneşten etkilenmemesi için Vitruvius, caveanın güneye bakmaması gerektiğini belirtir¹²⁰. Tiyatronun konumu, Hellen kentlerinde daha çok topografik nedenlere bağlı iken, Roma tiyatroları ise düz zemine yapılabilmiştir. Tiyatrolar yapılırken temel gereksinimler Wycherley'e göre, orkestra için düz bir yerle, cavea için orkestradan başlayarak yükselen bir yamaçtır¹²¹. En uygun alan dik ve kayalık olmayan bir yamaçtır. Tiyatronun tepenin en yüksek noktasına yapılabilmesi için zeminde teraslama yöntemi ile düz bir alan sağlanması gereklidir. Wycherley, Hellen kentlerinin düzlük alanda kurulmadığını ve genel olarak kentlerin tiyatroya uygun bir yerinin mutlaka olduğunu belirtir. Ancak bu durumun dışında Mantinea'daki¹²² gibi yerden yüksekte tasarlanmış ya da Erethria'daki¹²³ bir yenileme de olduğu gibi, ortası daire biçiminde kazılarak yanlarına oturma yerleri yapılmış tiyatrolara da rastlanılmaktadır. Antik kentler incelendiğinde tiyatronun kent içerisinde ya da dışında inşa edildiği gözlemlenebilir. Genel olarak akropol yamacına inşa edilen tiyatronun, erken dönemlerde agora ile bağlantısı olsa da zamanla bağımsız bir yapı haline dönüşmüştür¹²⁴.

¹²⁰Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev: S. Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları. Kitap V, Bölüm III, s.102. 2015.

¹²¹Wycherley, **a.g.k.**, 2011,192.

¹²²Isler, **a.g.k.**, 2017, 473-474.

¹²³Isler, **a.g.k.**, 2017, 276-277

¹²⁴Wycherley, **a.g.k.**, 2011,193.

3.2. Stadion

Stadion Grekçe kökenli bir kelimedir. Aşağıda değinilen 3 anlamda kullanılmıştır;

1. 600 ayağı karşılayan uzunluk ölçüsüdür. Roma milinin 1/8'ine eşittir.
2. Yarışma yeri.
3. Yarış koşusu anlamına gelmektedir.

Günümüzde stadionlar ise spor karşılaşmaları ve yarışmaların yapıldığı alan ile bu alanı çevreleyen seyirci oturma yerlerinden meydana gelen yapıdır¹²⁵. Hellen agonlarının başlıca kategorisini oluşturan koşu yarışları stadionlar yapılmadan önce düz alanlarda yapılmaktaydı. Koşu yarışmalarının kent forumunda, agorada yapıldığı da bilinmektedir. Korinth Forumu'nda¹²⁶ tespit edilen hyplex¹²⁷ bunun bir göstergesidir. Günümüze kadar gelemeyen ilkel stadionların çoğu, ahşap konstrüksiyonlardan oluşmakta ve doğal imkanlardan yararlanılarak yapılmıştır. Kent surları gibi yüksek taş yapılar genellikle ahşap iskelelerden faydalanılarak seyirciler için tribün haline dönüştürülmüştür¹²⁸.

Hellen stadionları içerisinde bilinen ilk örnek, Olympia Stadionudur¹²⁹. Olympia'da tespit edilen stadion sayısı üçtür. İlk stadion, Arkaik Dönemde kutsal alan içerisine yapılmıştır. Sadece dromosdan (yol) oluşmaktadır. Stadionun bitiş çizgisi Zeus Altarı'na bakmaktadır. İkinci stadion, MÖ 5. yüzyılda Zeus Tapınağı'nın yapıldığı, oyunların dinsel olması ve insanlar tarafından ilgi çekmesi nedeniyle kutsal alanın doğusuna taşınmıştır. Üçüncü stadion ise Altis'in dışına doğru doğuya ve kuzeye taşınmıştır. Olympia'daki bu son yapı Geç Klasik Dönem ve Hellenistik Döneme ait olup, MS 1. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir¹³⁰. Stadionun pist ölçüleri 192.28 m x 30.74 m'dir, ancak görsel algıyı kolaylaştırmak adına orta hatta 34.33 m genişliğindeki parkura hafif

¹²⁵Saltuk, a.g.k., 1997, 163.

¹²⁶P. Valavanis (1999) *Hysplex, The Starting Mechanism in Ancient Stadia, A contribution to Ancient Greek Technology*, University of California Press, s.10.

¹²⁷Koşu yarışlarında başlangıç çizgisi terminolojik olarak hysplex - balbis olarak adlandırılmaktaydı. Balbis genel olarak engel teşkil etmezdi ve koşu yarışmaları için kullanılırdı. Hysplex ise engel teşkil eden mekanizmaya sahip olduğundan kontrol altında tutulması gereken insandan daha çok atlar olmalıydı ve genel olarak at yarışmaları için kullanılmış olmalıdır (Valavanis, 1999, s. 5).

¹²⁸A. Uzunalan (2010) Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 11-42, s. 12, Bkz: C. Höcker (2001) Stadion, *Der Neue Pauly*, Bd, s. 888-890.

¹²⁹M. Kiuri (2015). The Stadium Of Olympia, Olympic Values: Respect For Diversity, *International Olympic Academy, 54th International Session For Young Participants, Ancient Olympia Olympic Values: Respect For Diversity*, s. 2

¹³⁰Kiuri, a.g.k., 2015, 2.

kavisli bir form verilmiştir¹³¹. Atletler için ana giriş (crypte) Geç Hellenistik Dönemde stoanın batı tarafına yapılmıştır. Roma Dönemi'nde kemer yapılan bu giriş, heykellerle donatılmıştır. Dikdörtgen planda olan stadionun, başlangıç çizgisi doğuda bulunmaktaydı. Atletler batıya doğru koşardı¹³². Yapının oturma düzeninde ise geç dönemde oturma setine ya da setin bir parçasına, hafif destek duvarına dayanan basamaklar yapılmıştır. Roma Dönemi'nde oturma setleri iki kez yeniden biçimlendirilmiş ve zamanla yamaçların daha dikleştirilmesi eğilimi ortaya çıkmıştır. Taş ya da kesme taş oturma yerlerinin geniş ölçüde yapılması Hellenistik Dönemden önce belki kuraldışıydı. Bu tür oturma yeri stadionlarda yapılmaya başlandığında, tiyatrodaki düzen gibi uygulandı. Yapının güney tarafında resmi görevliler için platform yapılmıştır¹³³ (Çizim 2.1 ve 2.2).

Stadionlarda tarihsel gelişimde yapısal değişiklikler olmuştur. Krizinger bu değişimi stadionların sadece sporcular için bir yarışma alanı olmaktan çok, etkinlikler için bir gösteri yeri olarak insanlara hizmet eden mekân haline gelmiş olmasıyla açıklar¹³⁴. MÖ 1. yüzyılda başlayan hareketin ilk somut nedeni karakterde ortaya çıkan değişimdir. İkinci genel sebep ise mimarinin gelişiminde yatmaktadır.

Stadionlarda yapısal değişiklik, Hellenistik Dönemde görülmektedir. Yapının uzun uç kısmına yarım daire biçimi (sphendone) verilmiştir. Gelenek haline getirilen bu durum, yarış pistinin üç yanında ayakta duran seyircilerin gereksinimlerine göre, yapının özgün durumuna terstir. Araştırmacıya göre bu durum, tiyatronun etkisinden kaynaklıdır. Sphendone kimi gösteriler için tiyatro olarak da kullanılabilirdi¹³⁵. Erken Hellenistik Dönem stilinde örnek olan Nemea Stadionu, kuzey – güney yönündedir¹³⁶. Güney ucu yamaca kazılarak, iki doğal sırt kullanılmıştır. Kuzey ucunda yapay teras yapılmış ve güney yönünde ise yarım daire sphendoneye sahiptir¹³⁷. Dönemsel olarak yapının farklı

¹³¹Kiuri, **a.g.k.**, 2015, 3.

¹³²Kiuri **a.g.k.**, 2015, 4.

¹³³Wycherley, **a.g.k.**, 2011, 184, 188, 189-190.

¹³⁴F. Krinzinger (1968). *Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte des griechischen Stadions*. Leopold Franzens Universität Innsbruck, s. 128.

¹³⁵Wycherley, **a.g.k.**, 2011, 189-190.

¹³⁶S.G. Miller (2001). *Excavation at Nemea II, The Early Hellenistic Stadium*, University of California Press, s. 3.

¹³⁷Miller, **a.g.k.**, 2001, 3.

işlevlerde kullanılması, Atina ve farklı coğrafyada tehlikeli sporlar için arena durumuna getirilerek, amphitiatroya benzer düzenlemeler de yapılmıştır¹³⁸.

Stadion, mimari kimlik kazanmadan önce düz sahada yapılan koşu yarışlarına uygun, çok maddi destek gerektirmeyen, basit ve sade, ahşap oturma sıralarından oluşan alanlardır. Bu düz alanda başlayan yarışların dinsel kimlik kazanımı ile insanların ilgisini çeken merkezi noktalar haline gelmiştir. Değişen talepler doğrultusunda Olympia örneğinde görüldüğü üzere stadionun yeri yapısal ve konumsal olarak 3 kez değiştirilmiştir. Mimari kimlik kazandırılan bu yapılarda topografik yararın esas alındığı söylenebilir.

Stadionların yapımında, iki yamacın ortasına (Laodikeia Stadionu¹³⁹), tek yamaç eğiminden faydalanılarak (Arykanda Stadionu¹⁴⁰), kayalık arazi üzerine oyularak (Anazarbos Stadionu¹⁴¹) inşa edilmiştir. Topografik nedenlerin göz ardı edildiği Roma Dönemi uygulamalarında düz arazide tonoz üzerinde yükseltelen yapılar da (Perge Stadionu¹⁴²) mevcuttur (Çizim 3). Plan dahilinde bakıldığında stadionlar öncelikli olarak dikdörtgen bir nizamdadır (Olympia Stadionu¹⁴³). Tek sphendoneye sahip olan ve U planlı olarak (Magnesia Meandrum¹⁴⁴ ve Kibyra¹⁴⁵ Stadionları), Çift sphendoneye sahip, amphiteatron planlı olarak (Aphrodisias¹⁴⁶ ve Laodikeia¹⁴⁷ Stadionları) vardır (Çizim 4). Anadolu stadionlarında Geç Roma Dönemi'nde plan bakımından sphendone kısmında değişiklikler yapılmıştır. Aphrodisias ve Perge'deki stadionların sphendone kısımlarında, yarış pistinin ortasına bir set çekildiği görülmektedir. Gladyatör oyunları için bu uygulamanın yapılmış olduğunu aktaran araştırmalar vardır¹⁴⁸. Bu uygulama kentin

¹³⁸Wycherley, **a.g.k.**,2011,190.

¹³⁹C. Şimşek (2005) Laodikeia Stadionu, *Kent ve Sanat Dergisi* (6), s. 30-34.

¹⁴⁰C. Bayburtluoğlu (2003). *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer Arykanda*. İstanbul: Homer Kitapevi, s. 106-110.

¹⁴¹M. Gough (1952). Anazarbos. *Anatolian Studies*, Vol 2. British Institute at Ankara, s. 100-101.

¹⁴²K. G. V. Lanckoronski (2005) *Pamphylia ve Pisidia Kentleri I, Pamphylia*, I.Cilt , (Çev. S.Bulgurlu), İstanbul: Akmed Yayınları, s.55,46.

¹⁴³Kiuri **a.g.k.**, 2015, 4.

¹⁴⁴O. Bingöl, G. Kökdemir ve M. Oral (2008). Menderes Magnesiası Stadion Kazıları (2004, 2007, 2008), *Anadolu/Anatolia* 34, s. 119-144.

¹⁴⁵E. Dökü ve M. C. Kaya (2013). The Architecture and Function of The Stadium of Kibyra. *Adalya XVI*, s. 177- 203.

¹⁴⁶Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 11- 42.

¹⁴⁷Şimşek, **a.g.k.**, 2005, 30-34.

¹⁴⁸Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 20.

azalan nüfusu ve refah düzeyinin düşmesi ile açıklanabilir. Büyük ölçüde olan bu stadiyonların esas yapılma işlevini geç dönemlerde kaybettiği söylemek mümkündür.

Anadolu stadiyonları konumsal olarak değerlendirildiğinde kent içerisine inşa edilen (Miletos¹⁴⁹ ve Ephesos¹⁵⁰ Stadiyonları), Hellenistik Surun dışında olan örnekler (Perge Stadiyonu¹⁵¹) vardır. Genel olarak stadiyonlar yapısal büyüklükleri nedeniyle kent planlamasında kendine yeri ya sur içerisinde ya da sur dışında bulmaktadır.

¹⁴⁹A.V. Gerkan (1924) *Das Stadion, Miletos Band II*, Jahrbuch für Kunstwissenschaft, (1924/1925), Berlin, s. 148.

¹⁵⁰S. Karwiese (1997). Türkiye/Ephesos, *ÖJh* 66, Grabungen 1996, s. 19

¹⁵¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 55,46.

4. ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİ'NDE TİYATRO-STADİON İLİŞKİSİ

Tiyatro ve stadion ilişkisi kapsamında Hellen ve Roma kentleri incelendiğinde, bu yapıların hem ayrı ayrı konumlandırıldığı görülürken hem de birbirine bitişik nizamda, değişik açı ve yön farkı bulunan ya da birbirine çok yakın konumlandırılmış olduğu tespit edilmiştir. Tiyatro-stadion yapısının bitişik olduğu örnekler kompleks olarak değerlendirilmiştir. Tiyatro-stadionun farklı örnekleri mevcuttur (Çizim 5). Anadolu'daki yapılar değerlendirmeye alınmadan önce Anadolu'nun dışındaki örneklerle değinildiğinde, Dodona Tiyatro – Stadionu¹⁵² ön plana çıkmaktadır¹⁵³ (Çizim 6). Rhodos'ta bulunan tiyatro-stadion yapısı Romano tarafından kompleks olarak değerlendirilmiştir¹⁵⁴. Ancak tiyatro olarak adlandırılan yapı, boyutundan dolayı odeion olarak kabul görmektedir¹⁵⁵.

Anadolu incelendiğinde¹⁵⁶ tiyatro ve stadionların birbirine bitişik nizamda, birbirine çok yakın olarak ya da aralarında mesafe bulunacak şekilde konumlandırılmış oldukları görülmektedir. Kompleks olarak değerlendirilecek tiyatro - stadionun ilk örneğini Hellenistik Pergamon'da bir dromos şeklinde olan stadion ile Hellenistik Dönem tiyatro caveasının birleşik hali Romano tarafından örnek gösterilir¹⁵⁷. Bu doğrultuda tiyatro-stadion yapısının benzersiz tek örneği Phrygia'da yer alan Aizanoi Tiyatro-Stadionudur (Çizim 7). Lydia'da ise Sardes Tiyatro–Stadionu (Çizim 8), Karia'da Tralleis Tiyatro-Stadionu¹⁵⁸ ve Kilikya'da Hierapolis Kastabala Tiyatro – Stadionu komplekstir (Çizim 9). Karia içerisinde Nysa Tiyatro ve Stadionu, Pisidia'da Selge Tiyatro ve Stadionu, Lykia'da Arykanda Tiyatro ve Stadionu, Pamphylia'da Perge, Aspendos Tiyatro ve Stadionları, Kilikya'da Anazarbos, Magarsos Tiyatro ve Stadionları birbirilerine yakın olarak tasarlanmıştır (Çizim 10 -11).

Anadolu kentlerinin genelinin dinsel törenlere (festivaller vb.) ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Nüfus ve gelişmişlik bakımından incelendiğinde, küçük boyutlu kentlerin merkezinde tiyatro bulunmaktadır. Stadion ise genel olarak büyük bütçeli yapılardır.

¹⁵²S. Dakaris (2000). *Dodona, Archaeological Receipts Fund*, United Kingdom.

¹⁵³Sear, **a.g.k.**, 2006, 412.

¹⁵⁴D. G. Romano (2016). Athletics: Stadia, Gymnasia, Palaistrai, and Hippodromes, *A Companion to Greek Architecture*, s.318

¹⁵⁵Isler, **a.g.k.**, 2017, 650-651.

¹⁵⁶Belirtilen kentler, konu kapsamında detaylı olarak incelenmiştir.

¹⁵⁷Romano, **a.g.k.**, 2016, 318.

¹⁵⁸C. Humann – W. Dörpfeld (1893) *Ausgrabungen in Tralles, Athener Mitteilungen 18*, Taf. XII-XII, s.395-413.

Kentlerin gelişmişlik düzeyine göre farklı boyutlardadır. Stadionlar kent özelinde sabit bir noktada bulunmamakta olup, genel olarak farklı yerlere konumlandırılmışlardır. Tiyatro ve stadion koordineli olarak kullanılan yapılarıdır. Roma Döneminde düzenlenen festival programlarında her iki yapıda değerlendirilmiştir. Bu yapılar bir programa hizmet eden, insanları eğlendiren araçlar, kimi zaman insanların ibadetini gerçekleştirdiği, kimi zamanda kanlı gösterilerden tatmin olduğu mekanlardır. Roma Dönemi'nde Anadolu'da tiyatro ve stadion ilişkisi, kentlerde düzenlenen tören alaylarının geçiş rotalarının nasıl olduğuna dair varsayım getirilerek kurulmuştur. Tören alayını, Grekçe de *Pompe*, Romalıların kullandığı Latince'de ise *Pompae* kelimesi karşılamaktadır. *Pompae*'lerde cenaze töreni alayı için *pompae funebris*, zafer tören alayı *pompa triumphali*, circus tören alayı için *pompa circensis* olarak adlandırılmıştır¹⁵⁹.

Romalıların dini töreninde nasıl bir rota izlediği kentsel bağlamda değerlendirilmiştir. Bu ilişkiyi daha iyi kavrayabilmek için Roma Dönemi tören rotalarının ve tören alayının nasıl olduğu incelendiğinde, detaylı anlatı Gytheion'da bulunan bir yazıtta belirtilmiştir¹⁶⁰ ve bu yazıtta göre tiyatro, geçit töreninde önemli bir mekandır. Anadolu içerisinde incelendiğinde geçit törenleri ile ilgili detay bilgi Ephesos'da kutlanan Artemis adına yapılan festivalden bilinmektedir¹⁶¹. Geçit törenlerinin içeriğine ilişkin özellikle imparator kült törenlerine ait yazıtların ayrıntı vermediği Price tarafından belirtilir¹⁶². Törenler sırasında önemli atletizm oyunları ve hayvan dövüşleri gibi mücadeleler stadionlarda yapıldı¹⁶³. Anadolu'nun tören geleneği, Hellenistik Dönem etkili Roma Dönemi'nde de devam etmiştir. Anadolu'da Roma Dönemi kentlerinde tören alayının izleyeceği yol genel olarak sütunlu caddedir. Bu cadde kentin kutsal yapısı ya da alanı ile bağlantılıdır. Kentin tiyatro, stadion, circus yapıları kutsal yol güzergâhına konumlandırılmıştır. Bu yol incelendiğinde Anazarbos ve Perge kent planlamacılığı örnek olarak gösterilebilir. Ana caddenin üzerinde yer alan zafer takı,

¹⁵⁹S. I. Johnston (2008). *Ancient Greek Divination*, Blackwell Publishing, s.40

¹⁶⁰Tören, *Asklepios* ve *Hygeia*'nın tapınaklarından başlayıp *Kaisareion*'a ulaşan bir yürüyüş sırasında öncelikle imparatora ait tapınakta ve tören alayının ulaştığı agorada yöneticilerin ve tanrıların esenliği için birer boğa kurban edilir ve beyaz elbiseler içindeki tören alayı sanatçıların girişinden önce tiyatroya ulaşır. Tiyatroya vardıklarında öncelikle *Divus Augustus*, *Tiberius* ve *Livia*'yı tasvir eden boya ile yapılmış üç eikon ve üzerinde bir tütsülüğün bulunduğu masa tiyatronun ortasına kurulur ve magistratlar yöneticilerin güvenliği için adaklarda bulunurlar (T. Korkut ve B. Özdemir (2019). *Mimari Detaylarıyla Tlos Antik Kenti Tiyatrosu, Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, V. Keleş vd. (Ed.), Ankara: Sage Yayıncılık, s. 803).

¹⁶¹Ephesos başlığı altında detaylı olarak anlatılmıştır.

¹⁶²Price, a.g.k., 2004, 194.

¹⁶³Price, a.g.k., 2004, 192.

kentin zafer törenlerinde tören alayının geçişi ile ilgilidir. Törenlerin başlama noktası kentin meydanı, kavşak noktası ya da kutsal bir alandır. Törenin yapılış amacına göre farklılık gösterir¹⁶⁴. Bu bağlamda tiyatro ve stadion ilişkisi ortaya konulmuştur (Harita 1).

¹⁶⁴Anadolu kentlerinde incelendiğinde elde olan veriler kısıtlı kaldığından varsayımsal olarak değerlendirilmiştir.

4.1. TROAS

Günümüzde Çanakkale sınırları içinde yer alan bölge, Biga Yarımadası olarak da bilinmektedir. Bölge, kuzeyde Gönen Çayı'ndan güneye Edremit Körfezine çekilen bir çizginin batısını kapsayan alandır¹⁶⁵. Parion¹⁶⁶, Assos¹⁶⁷, Troas/Troia¹⁶⁸ ve Neandria¹⁶⁹ bölgede tiyatroya sahip olan kentlerdir. Alexandria Troas¹⁷⁰ ise tiyatro ve stadionun bulunduğu bölgede bilinen tek kenttir.

4.1.1. Alexandria Troas

Kent, Çanakkale ili, Ezine ilçesi, Dalyan köyü yakınlarında yer almaktadır¹⁷¹. Kentte ilk araştırmalar 17. yüzyılda başlamış ve 1881-1886'da H. Schliemann ve 19. yüzyılda da Avrupalı seyyahların ilgisini çekmiştir¹⁷². Kentte bilimsel çalışmalar, ilk olarak 1993 yılında C. Özgünel başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile başlamıştır. C. Özgünel ve E. Schwertheim tarafından başlatılan ve daha sonra Münster Üniversitesi adına 2007 yılından E. Schwertheim tarafından yürütülen kazılar, 2011 yılında E. Öztepe'ye devredilmiş ve halen devam etmektedir¹⁷³.

Kentin kurulduğu konum ilk olarak, Sigia adında bir yerleşim alanıdır. Antigonos Monophthalmos tarafından MÖ 4. yüzyıl sonunda komşu kentlerin halkları birleştirilmiş ve burada Antigoneia kenti kurulmuştur¹⁷⁴. Ilion Birliğine üye olan kentin adı, MÖ 301'de Lysimakhos tarafından Büyük İskender'in anısına Alexandria olarak değiştirilmiştir. Romalıların, Seleukosları yenilgiye uğratmasının ardından, MÖ 1. yüzyıl sonlarına doğru İmparator Augustus tarafından Roma kolonisi haline getirilmiştir. Kentin resmi adı, Colonia Alexandria Augusta Troas'dır¹⁷⁵. Kent, Troas Bölgesinde Augustus tarafından Ius Italicum unvanı verilen tek kenttir¹⁷⁶. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde,

¹⁶⁵R. Körpe (2008). Troas Bölgesi Antik Kentleri, M. Demir (Ed.), *Çanakkale Savaşları Tarihi I*, s. 350.

¹⁶⁶Isler, **a.g.k.**, 2017,566-567.

¹⁶⁷Isler, **a.g.k.**, 2017,115.

¹⁶⁸Isler, **a.g.k.**, 2017,813-814.

¹⁶⁹Isler, **a.g.k.**, 2017,515.

¹⁷⁰Bkz: Harita 2- Tablo 3.

¹⁷¹E. Öztepe (2018). 2018 Yılı Alexandria Troas Kazıları, *Anadolu/ Anatolia* 44, s. 402.

¹⁷²M. A. Taşçı (2010). Alexandria Troas (Antigonia), *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (4), s. 171.

¹⁷³Z. Çizmeli Ögün (2014). Smintheion Definesi ve Alexandria Troas Sikkelerinin Akdeniz Havzasındaki Dolaşımı. *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi*, AKMED Yayınları, s.174.

¹⁷⁴O. Tekin (2014). Alexandria Troas'a ait iki terazi ağırlığı, *Toplumsal Tarih* 243, s. 43.

¹⁷⁵Tekin, **a.g.k.**, 2014, 43.

¹⁷⁶B. Tenger (1999). Zur Geographie und Geschichte der Troas. *Asia Minor Studien Band* 33, s.169.

Suriye kralı Antiokhos'a karşı olan mücadelelerde, Roma'ya bağlı kalmasından dolayı kent, Romalıların gözdesi olmuş ve bütün İtalya şehirlerinin sahip olduğu ayrıcalıklar tanınmıştır. İmparator Hadrian Dönemi'nde kentte özel ilgi gösterilmiş ve bu dönemde bölge valisi olan Herodes Atticus yöneticiliği sırasında, şehirde birçok hamam ve sarnıç yapılmıştır. Erken Hristiyanlık Dönemine ait kalıntılar kentte bulunmamaktadır. MS 17. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde kentte ait mermer malzemeler, İstanbul'a taşınmış ve 19. yüzyılda kent kaderine terk edilmiştir¹⁷⁷.

Kentin etrafı sur ile çevrelenmektedir. Kentte en erken tarihli giriş, doğuda bulunan yuvarlak avlulu kapıdır¹⁷⁸. Güneyinde ve kuzeyinde kent kapıları ve nekropol bulunmaktadır. Kentin batısında liman ve stadion yer almaktadır. Kentin merkezinde, kamu alanlarını içerisine alan Roma Dönemine tarihlenen bir forum ve podyumlu bir tapınak konumlandırılmıştır¹⁷⁹. Alanın ve tapınağın kuzey kısmında araştırmacılar tarafından yapılan sondajlar sonucu doğu-batı yönünde uzanan bir cadde açığa çıkarılmıştır. Tapınağın doğusunda ise odeion yer alır¹⁸⁰. Forum alanının güneyinde işlevi tam olarak belirlenemeyen, saray olarak isimlendirilen Maldelik yapısı¹⁸¹ ve bu yapının doğusunda ise Hellenistik Dönem kent merkezini oluşturan tiyatro ve Dor Tapınağı bulunmaktadır¹⁸². Bu alanların dışında diğer önemli yapı Herodes Attikus Hamamıdır¹⁸³.

Forum alanının içerisindeki Podyumlu Tapınak ilk literatür çalışmalarında Agora Tapınağı olarak adlandırılmıştır¹⁸⁴. Spanu, kentin Roma kolonisi haline geldiği tarihten itibaren Podyumlu Tapınak başta olmak üzere birçok yapıda opus caementicium tekniğinin kullanılmış olduğunu aktarmaktadır¹⁸⁵. Opus caementicium tekniğinin tapınağın yüksek podyumunda kullanıldığı Görkay tarafından da belirtilir¹⁸⁶. Prostýlos

¹⁷⁷Taşçı, **a.g.k.**, 2010, 170.

¹⁷⁸E. Schwertheim (2002). *Alexandreia Troas, Çanakkale Troas Arkeoloji Buluşması*, s. 59.

¹⁷⁹K. Görkay (2002). An Early-Imperial Podium Temple At Alexandria Troas, *Patris Und Imperium: Kulturelle Und Politische Identität In Den Städten Der Römischen Provinzen Kleinasiens In Der Frühen Kaiserzeit*, C. Berns vd. (Eds), *Babesch Supplements* 8, Leuven, s. 217-232.

¹⁸⁰D. B. Öztürk (2006). *Troas Bölgesi Odeion Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁸¹Schwertheim, **a.g.k.**, 2002, 59.

¹⁸²Öztürk, **a.g.k.**, 2006, 50.

¹⁸³M. Tutkun (2016). Herodes Atticus Hamamı Kemer Restorasyonu (Strüktürel Sağlamaştırma Projesi), *Artium* (4/1), s. 1-12.

¹⁸⁴Görkay, **a.g.k.**, 2002, 217.

¹⁸⁵S. M. Spanu (2015). Opus Caementicium im Asia Minor: Its introduction and Development, *Paradigm and Progeny: Roman Imperial Architecture and its Legacy: Proceedings of a Conference held at the American Academy in Rome on 6-7 December, 2011 in Honor of William L. MacDonald*, D. Favro vd.(eds.), Portsmouth, s. 30.

¹⁸⁶Görkay, **a.g.k.**, 2002, 220.

düzeninde olan tapınağın önünde yapılan kazılarda, Prokonnessos mermerinden yapılmış olan mimari parçalar ele geçirilmiştir. Sütun parçaları Attik – Ion tarzında stil özelliği Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asia’da kullanılan stildir. Mimari bezemeler ise MÖ 1. yüzyıl ortası ve MS 1. yüzyıl ortalarına yerleştirilmektedir. Yapının inşası Küçük Asia’daki Hellenistik stilden türemiştir. Tapınağın yapısal formu Anadolu’da kullanılan düşük nitelikte harç uygulamasına, İtalyan betonu uyarlaması yapıldığından İtalik tarzıdır. Tapınağın çekirdek yapısı Hellenistik Dönemde yapılmış ve Roma Dönemi’nde geliştirilmiştir. Tapınağa yakın mesafede tespit edilen iki yazıt, İmparator Augustus’un rahipleri ile ilintilidir¹⁸⁷. Tapınak, İmparator Augustus’un kült tapınağı olmalıdır.

Tiyatronun arkasında yer alan Dor Tapınağı’nın¹⁸⁸, Roma Dönemi’nde kullanımına dair saptanmış bir bulgu yoktur. Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış olan ve cephesi doğuya bakan tapınak, güneyden kuzeye doğru yükselen bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir. Yapı, tahrip edilmiş olduğundan alt yapısı hakkında bilgi elde edilememektedir. Yapının uzunluğu 29.60 m, genişliği ise 14.50 m’dir ve stylobate ölçüleri ise 27.40x14.10 m’dir. Pronaos, cella ve opisthodomosdan oluşan tapınağın, inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kentin MÖ 4. yüzyılın sonlarında kurulduğu düşünüldüğünde tapınağın bu tarihten sonra yapılmış olması gerekmektedir¹⁸⁹. Yapının hangi tanrı ya da tanrıçaya ithaf edildiği bilinmese de¹⁹⁰, yapının Tanrıça Athena’ya atfedildiği Schwertheim tarafından önerilmiştir¹⁹¹.

Tiyatro: Dor Tapınağı ile ilintili olduğu düşünülen tiyatro, kentin güney kısmında, Roma Dönemi forum alanının 600 m güneyinde bulunmaktadır¹⁹². Roma İmparatoru Hadrian Dönemi’nde, Herodes Atticus tarafından yaptırılmıştır. Yapının cephe genişliği 110 m’dir. Analemma duvarının kalınlığı 3.5 m, orkestranın çapı ise 20 m’dir. Oturma sıralarının ortasında 2 m genişliğinde bir diazoma vardır. Oturma sıraları ve sahne binası Roma Dönemi özelliği olarak tonozlar üzerinde oturmaktadır. Sahne

¹⁸⁷Görkay, **a.g.k.**, 2002, 221, 226,227.

¹⁸⁸Kente yer alan, tiyatroya yakın olarak konumlandırılan Dor Tapınağı’nın Roma Dönemi kullanımına dair veri bulunmadığından rotanın dışında tutulmuştur.

¹⁸⁹S. Akkurnaz (2007). *Anadolu’da Dor Düzenli Tapınaklar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 11-12.

¹⁹⁰M. Çalık (2010). *Troas Bölgesi’ndeki Yunan ve Roma Tiyatroları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 83.

¹⁹¹E. Schwertheim (2005). 2004 Yılı Aleksandreia Troas Kazı Çalışmaları, *Manfred Osman Korfmann Çanakkale-Troas Arkeoloji Buluşması IV; Kent ve İnanç-Bildiriler*, Çanakkale, s. 49-51.

¹⁹²Çalık, **a.g.k.**, 2010, 79.

binası Korinth düzenli bir cephe formuna sahiptir. Cavea yarım dairedir ve oturma sıraları mermerdir. Orkestra planı tam olarak belirlenememiştir¹⁹³ (Resim 4.1-4.2).

Stadion: Yapı, kentin batısında, limana doğru konumlandırılmıştır ve tiyatronun kuzeybatı yönündedir. Hafif sapsmalar olsa da doğu – batı aksında uzanan stadion günümüzde çöküntü olarak görülmektedir. Yapıda 2011 yılında Mechikoff ve ekibi tarafından yüzey araştırması yapılmıştır¹⁹⁴. Bu araştırmaya göre, yapının genel uzunluğu 225 m, yarış pisti alanının yaklaşık uzunluğu 200 m ve genişliği 30–35 m arasında değişmektedir. Yapının doğusunda sphendone bulunmaktadır. Batı tarafı denize doğru bakmakta olup, açıktır. Kuzey bölümde, ana kayaya oyulmuş muhtemel oturma alanı vardı. Yapının sphendone duvarının güneyinde yapılan inceleme sonucunda, sur ile çağdaş olduğu tespit edilmiş ve kentin suru Lysimachos Dönemi’nde inşa edilmiş olduğundan, yapıda tespit edilen en erken tarih, Erken Hellenistik Dönemdir. Buna karşın yapının kuzey bölümünde yapılan inceleme de ise opus caementitium ile karıştırılmış olan, küçük boyutlu yapı malzemesinin kullanılmış olduğu belirtilir¹⁹⁵. Ele geçen seramik özellikleri de dikkate alındığında kuzey bölüm MS 3. yüzyıl tarihini vermiştir. Genel olarak, MÖ 2. yüzyıl sonu ve MÖ 1. yüzyıl ortalarına doğru, sphendone, yapı mimarisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Günümüzde doğal konturları görünen yapının düzeni nedeniyle, Hellenistik Dönemde inşa edilmiş ve Erken Roma Dönemi’nde uyarlamaların yapılmış olduğu¹⁹⁶ araştırmacılar tarafından belirtilir (Resim 4.3).

Kentte bulunan kült ve kutsal alanlar ile ilgili antik kaynaklara başvurulduğunda Plutarkh, Lukullus’un kentte geldiğinde Aphrodite Kutsal Alanına kamp kurduğundan bahsetmektedir¹⁹⁷. Kentte Dionysos kültü, Asklepios Birliği ve Augustus kültünün var olduğu yazıtlardan tespit edilmiştir¹⁹⁸. Alexandria Troas kenti için Tanrı Apollon önemlidir. Kent ile Gülpınar’da bulunan Apollon Smintheion Kutsal Alanı arasında ilişki adak yazıtlarından bilinmektedir. Kent ve kutsal alan arasında bulunan kutsal yolun varlığı Kaplan tarafından araştırılmış ve kutsal yolun uzunluğu 35 km olarak

¹⁹³Çalık, **a.g.k.**, 2010, 80-81.

¹⁹⁴R. Mechikoff, B. Rieger and A. Trakadas (2011). Alexandria Troas Stadium Survey: Report on The First Campaign, *Studien Zum Antiken Kleinasien VII*. Bonn, s.181.

¹⁹⁵Mechikoff vd., **a.g.k.**, 2011, 187.

¹⁹⁶Mechikoff vd., **a.g.k.**, 2011, 182, 187- 188.

¹⁹⁷Plutarchos, *Kimon – Lucullus, Paralel Hayatlar*, (Çev: A. Sina), Hel Yayıncılık, 2013.

¹⁹⁸T. Özhan (2004). *Yazılı Kaynaklar Işığında Troas Bölgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 109.

belirtilmiştir¹⁹⁹. Apollon Kutsal Alanı'nda ele geçmiş ve spor karşılaşmalarında ödül alanların onurlandırıldığı iki heykel kaidesinin üzerindeki yazıtlardan, Delphi Pythia ile benzer bir biçimde, Smintheion'da da Smintheia Pauleia Festivali'nin gerçekleştirildiği öğrenilmiştir²⁰⁰. Apollon, Alexandria Troas'da ele geçen yazıtlarda da Smintheos sıfatı ile onurlandırılmıştır²⁰¹. Pythia ve Smintheia Festivalleri Alexandria Troasta düzenlenmiş ve özellikle Pythia'nın MS 2. ve 3. yüzyılda kentte yapıldığı yazıtlardan bilinmektedir. Pythia kapsamında müzik, gymnastik ve at yarışları yapılmıştır. Kentte gladyatör oyunları da düzenlenmiştir²⁰². Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Tören alayının toplanma noktası, Podyumlu Tapınağın yer aldığı Roma Dönemi kent merkezi olan forum alanı olmalıdır. Burada toplanan tören alayı, foruma yakın olan tiyatroda ve kentin batısında, limana doğru konumlandırılan stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, Podyumlu Tapınakta tören sonlandırılmış olmalıdır. Podyumlu Tapınağın Hellenistik Dönemde varlığına dair bulgulara rastlanılmıştır. Podyumlu Tapınak, Hellenistik Dönemde Apollon adına düzenlenen törenlerde kullanılmış olabilir²⁰³. Roma Dönemi'nde ise yapının imparatorluk kült tapınağı olduğu bilinmektedir. Tapınak, muhtemelen İmparator Augustus adına düzenlenen törenlere ev sahipliği yapmıştır. Roma Dönemi'nde ise Tanrı Apollon ve imparator için ortak kült tapınağı olarak kullanılmış olabilir (Plan 4).

¹⁹⁹D. Kaplan (2016). Sminthion-Aleksandreia Troas Yolu, Ne İçindi? Jeolojik, Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Güzergâh ve İşlevi, *Anadolu / Anatolia* 42, s. 68.

²⁰⁰T. Gürdal (2007). *Anadolu'da Apollon Kültü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72.

²⁰¹Bkz: E. Schwertheim and H. Wiegartz (1996). Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II, *Asia Minor Studien XXII*, s. 112.

²⁰²E. Buruldağ (2017). *Anadolu'nun Romalılaşma Sürecinde Troas Bölgesi Kolonileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 460-463.

²⁰³Tanrı Apollon adına yapılan festivaller için Alexandria Troas kenti ve Apollon Smintheion Kutsal Alanı ilişkisi Miletos ve Didyma Apollon Tapınağı arasında kurulan ilişkiye benzerdir. Fakat Miletos'ta başlayan törenler sonucu Didyma Apollon Tapınağı'nın bulunduğu alanda stadion olması nedeni ile burada yarışmalara da ev sahipliği yapılmıştır. Apollon Smintheion Kutsal Alanı'nda yarışmalara ev sahipliği yapacak bir mekan bulgusu yoktur. Kent ve kutsal alan ilişkisi tez konu kapsamında incelenmemiştir. Genel tiyatro ve stadion ilişkisi kent içerisinde değerlendirilmiştir. Miletos kenti ele alındığında, kentte Apollon'a adanan Delphion değerlendirmeye alınmıştır. Bu doğrultuda Alexandria Troas kentinde tiyatro ve stadion yapısı olması nedeni ile yazıtlardan bilindiği üzere Tanrı Apollon adına düzenlenen yarışmalar kentte yapılmaktaydı. Bundan kaynaklı Alexandria Troas'ta Apollon'a adanan bir tapınağın var olması gerektiği düşünülmüştür.

4.2. İONİA

Klasik İonia, doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis Bölgeleri ile komşudur ve batıda Ege denizi ile sınırlanmaktadır²⁰⁴. Bölgede yer alan Phokaia²⁰⁵, Erythrai²⁰⁶, Teos²⁰⁷, Notion²⁰⁸ ve Klazomenai²⁰⁹ tiyatronun bulunduğu kentlerdir. Smyrna²¹⁰, Priene²¹¹, Ephesos, Miletos ve Magnesia ad Meandrum kentleri tiyatro ve stadiona sahiptir (Harita 2 - Tablo 3).

4.2.1. Ephesos

Kent, İzmir ilinin, 70 km güneybatısında Selçuk ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır²¹². 1873–1874 yılları arasında kentte ilk araştırma, J. T Wood tarafından Artemis Tapınağı'nda yapılmıştır. Viyana Avusturya Arkeoloji Enstitüsünün ilk başkanı olan O. Benndorf sayesinde kentte bilimsel araştırmalar başlamıştır. 1909-1910, 1914-1925 ve 1936-1953 yılları arasında kazılara ara verilmiştir. Kazılar halen Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Başkanlığınca yürütülmektedir²¹³.

Kentin kurulum yeri kıyı şeridinin değişimine bağlı olarak sürekli değiştirilmiştir. Ephesos'da ilk yerleşim Çukuriçi Höyükte (MÖ 7000) başlamış ve Orta Tunç Çağın'da Ayasuluk Tepesi'nde devam etmiştir²¹⁴. MÖ 2000'de kurulan Artemis Kutsal Alanı ile kent, MÖ 4. yüzyılda Lysimakhios tarafından Artemision çevresinden ayrılmış ve yeni bir alanda kurulmuştur²¹⁵. Kent, MÖ 133'te Roma İmparatorluğu yönetimine geçmiş ve

²⁰⁴H. Boyana (2011b) İonialılar ve İonia'daki Kabile Teşkilatlaması. *Tarih İncelemeleri Dergisi (XXVI)*, s. 35

²⁰⁵İsler, a.g.k., 2017,616.

²⁰⁶İsler, a.g.k., 2017,281.

²⁰⁷İsler, a.g.k., 2017,771.

²⁰⁸İsler, a.g.k., 2017,533-534.

²⁰⁹Klazomenai Tiyatrosu, kent hinterlandı içerisinde bulunan Karantina Adasında 2011 yılı Y.E. Ersoy tarafından yapılan çalışma sonucu tespit edilmiştir (Y. E. Ersoy vd. (2013). Urla - Klazomenai Kazıları, 34. KST (2), s. 191-210 s. 200).

²¹⁰Smyrna Tiyatrosu için bkz: A. Ersoy ve S. Alatepeli (2017). Antik Smyrna/İzmir 2016, 39. KST (2), s. 423-433. ve A. Ersoy (2020). Smyrna/İzmir 2019, 41. KST (1), s. 79-95. Smyrna Stadionu için bkz: S. Alatepeli (2009). *Antik Kaynaklar ve Kalıntılar Işığında Coğrafi Bilgi Sistemine Dayalı Smyrna Kenti Arkeolojik Haritasının Hazırlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Dokümantasyon eksikliğinden kent konu dışında tutulmuştur.

²¹¹Priene Tiyatrosu bkz: Sear, 2006, s.349. Priene Stadionu için bkz: M. Schede (1964) Die Ruinen von Priene, s.87. Kent, 16.08.2019 arazi tespit çalışmasında stadion sahası kapalı olduğundan inceleme yapılamamıştır. Dokümantasyon eksikliğinden kent konu dışında tutulmuştur.

²¹²S. Ladstatter vd. (2016). Ephesos Geographic Location and Boundaries Of The Property, *Unesco World Heritage In Turkey 2016*, s. 413.

²¹³Selçuk Belediyesi. *Efes Yönetim Planı (2014-2019) Kitapçığı*, s.16.

²¹⁴Ladstatter vd., a.g.k., 2016, 412.

²¹⁵Ladstatter vd., a.g.k., 2016, 412.

Küçük Asia içerisinde oluşturulan Asia eyaletinin başkenti ilan edilmiştir²¹⁶. Refah dönemi MS 3. yüzyılda meydana gelen depremle sona ermiş olan kent, Hristiyanlık Dönemi'nde haç merkezi olmuştur. MS 14. yüzyılın 2. yarısında Aydınoğulları Beyliği'nin eline geçmiş ve 17. yüzyılda terkedilmiştir²¹⁷.

Ephesos kentinin doğusunda Ayasuluk Tepesi'nde geç dönem yapıları ve Artemis Tapınağı yer almaktadır²¹⁸. Artemis Tapınağı kente kutsal yol ile bağlanmaktadır. Koressos Kapısı²¹⁹ bu yöndedir. Bu yol üzerinde Veditus Gymnasiumu²²⁰, güneye kavşak çizen cadde üzerinde stadion, tiyatro ve gymnasium konumlandırılmıştır²²¹. Stadionun batısında Yarikkaya Tapınağı²²² bulunmaktadır. Tiyatro önünde bulunan meydan üzerinden Arkadius Caddesi²²³ limana doğru uzanır. Bu cadde üzerinde Liman Gymnaesiumu²²⁴ yer alırken, bu yapıların kuzey yönünde Olympieion²²⁵ vardır. Tiyatro Meydanı'nın güneyinde Tetragonos (Aşağı) Agora²²⁶ ve Serapeion yer alır²²⁷. Tetragonos

²¹⁶Ladstatter vd., **a.g.k.**, 2016, 412.

²¹⁷S. Ladstatter (2015). Dünya Mirası Efes. Ephesus a World Culture Heritage, *Yunus Emre Enstitüsü Dergisi* (4), s. 34.

²¹⁸S. Ladstatter (2017). Efes Artemis Tapınağı. Antik Dünyanın 7 Harikası, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (59), s 52-61.

²¹⁹P. Scherrer (2001). The Historical Topography Of Ephesos, *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Journal of Roman Archaeology 45, D. Parrish (Ed.), s.67.

²²⁰M. Steskal and M. L. Torre (2008). *Das Veditusgymnasium in Ephesos: Archäologie und Baubefund, Forschungen in Ephesos*, Band 14, 1. Textband, Wien: Verlag der Österreichisches Archäologisches Institut.

²²¹M. Steskal (2003). Die Ephesischen Thermengymnasien, Zu Nutzbarkeit und Funktion eines kaiserzeitlichen Gebäudetypus im Wandel der Jahrhunderte, *Nikephoros* (6), *Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*, s. 157-172.

²²²Yarikkaya Tapınağı için bkz: F. Soykal Alanyalı (2003). Terrakotta Figürinler Işığında Efes Felsspaltempel-Yarık Kaya Tapınağı, *III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir, s. 174-176. Soykal Alanyalı, Yarikkaya Tapınağının, Tanrıça Demeter ile ilişkilendirmektedir. Demeter'in gizemleriyle ilgili kayıtlar Ephesos'da ortaya çıkarılmıştır. MÖ 89-88 yılına ait eyaletin Roma prokonsülü L. Mestrius Florus'a gönderilen resmi bir kayıta gizemlerin ve kurbanların "her yıl Ephesoslu üyeler tarafından Demeter Karpophoros ve Thesmophoros'a, Sebastoi (Doğu'daki Roma İmparatorları'nın onur simgesi olan unvan) tanrılarına sunulduğu" yazılıdır. Yine kentte aynı tarihe ait bir diğer yazıtta da gizemlerden ve bunların Demeter ile, Eleusis gizemlerinin tanrıçasıyla ve de emperyal evdekiler ve Augustus'la ilişkisinden söz etmektedir. Kentte düzenlenen bu törenle ilgili detaylı kayıtlar bulunmamaktadır (E. Çaykara (2013). Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria, *Anadolu'da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, Muhibbe Darga*, E. Çaykara (Ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 311).

²²³W. Wilberg and R. Heberdey (1906). *Der Viersäulenbau auf der Arkadianestraße, Forschungen in Ephesos 1*, O Benndorf (Ed.), Vienna, s. 132-142.

²²⁴J. Keil (1933). XVII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, *ÖJh* 28, s.16.

²²⁵S. Karwiese (1995a). Olympieion, *Ephesos 100 Jahre Österreichische Forschungen*, Wien.

²²⁶P. Scherrer and E. Trinkl (2006). *Die Tetragonos Agora in Ephesos, Grabungsergebnisse Von Archaischer Bis in Byzantinischezeit*, Ein Überblick Befunde und Funde Klassischer Zeit, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

²²⁷Serapeion için bkz: S. Ladstatter (2014). Efes 2013, 36. KST. (2), s. 607. Kentte, Mısır tanrı ve tanrıçalarına adanmış yazıtlar MS 2. ve MS 3. yüzyılın başlarına aittir. İsis ve Serapis'e yapılan ritüelde

Agoraya paralel olarak güneye doğru Mermer Cadde²²⁸, Celsus Kitaplığı'nın²²⁹ bulunduğu alana doğru uzanmaktadır. Mermer Cadde²³⁰ ve Kuretler Caddesi'nin²³¹ kavşak yaptığı noktada ise Hadrian Kapısı²³², Kuretler Caddesi üzerinde Yamaç evler²³³, heroon²³⁴ ve anıt²³⁵, Hadrian Tapınağı²³⁶ ve Varius Hamamı²³⁷ bulunmaktadır. Kuretler Caddesi üzerinde Herakles Kapısı'ndan devam eden yolda Domitian Tapınağı²³⁸, Devlet (Yukarı) Agorası²³⁹ ve tapınaklar²⁴⁰, prytaneion²⁴¹, bouleterion²⁴² yer alır. Devlet Agorası'nın güneyinden devam eden cadde üzerinde Doğu Gymnasiumu vardır²⁴³.

görevli bir rahip ve iki Ephesos vatandaşından bahseden yazıt, Eretria'da yıllık denizcilik festivali olan Navigium İsidis'in kutlandığını aktarmaktadır. Liman kenti olan Ephesos'da denizcilik festivalinin kutlandığı düşünülebilir. Serapis Tapınağı var olsa da bu kültün baskın olduğunu gösteren yeterli kanıt bulunmamaktadır. Kentteki bu durumun yanı sıra külte dair düzenlenen festivaller ile ilgili dokümantasyon eksikliğinden, Serapis Tapınağı rotaya alınmamıştır (G. Alkış Yazıcı ve H. Üreten (2020) Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (7), s. 469- 470).

²²⁸A. Akbaş (2001). *Anadolu'daki Roma Dönemi Sütunlu Caddeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 50.

²²⁹V. M. Strocka (2013). *Efes Celsus Kütüphanesi, Anadolu Kütüphaneleri*, B. Yılmaz (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.103-119.

²³⁰Akbaş, **a.g.k.**, 2001, 50.

²³¹S. Ladstätter (2009). *Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*, Akten des Symposiums für Hilke Thür vom 13. Dezember 2006 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Archäologische Forschungen, Band. 15.

²³²H. Thür (1989). *Das Hadrianstor in Ephesos, Forschungen in Ephesos XI/1*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

²³³E. Sayram Okay (2009). *A Case Of Romanization: The Terrace Houses Of Ephesus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Koç University, Anatolian Civilizations And Heritage Management.

²³⁴H. Thür (1995). Der Ephesische Ktistes Androklos und (s)ein Heroon am Embolos, *ÖJh* 64, s. 63–103.

²³⁵U. Outschar (2000a). *The Memmius Monument, Ephesos: The New Guide*, P. Scherrer (Ed), Turkey: Ege Yayınları, s. 96.

²³⁶U. Outschar (2000b). *Temple of Hadrian, Ephesos: The New Guide*, P. Scherrer (Ed), Turkey: Ege Yayınları, s. 118-119.

²³⁷Hadrian Tapınağı ve Varius Hamamı olarak adlandırılan yapı tek bir mimari programın parçalarıdır (H. V. Topal (2020). *Romanization Of Urban Spaces In Ephesus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, s. 146)

²³⁸S. Ladstatter (2019). The So-called Imperial Cult Temple for Domitian in Ephesos, *Religion in Ephesos Reconsidered. Archaeology of Spaces, Structures, and Objects*, D. Schowalter (Eds.), Supplements to Novum Testamentum 177. (Leiden), s. 11-40.

²³⁹D. Steuernagel (2019). The Upper Agora at Ephesos: an Imperial Forum, *Religion in Ephesos Reconsidered, Archaeology of Spaces, Structures, and Objects*, D.Schowalter vd. (Eds.), *Novum Testamentum, Supplements*, Volume. 177, s. 93-107.

²⁴⁰Agora alanının imparatorluk meydanı olduğu Price tarafından belirtilir. Bu meydanın ortasında Augustus Tapınağı yer almaktadır. Agorada Tanrıça Roma ve Iulius Caesar'ın tapınakları bulunmaktadır (Price, 2004, s. 236-237) Kimi kent planlarında Yukarı Agora, Dea Roma ve Caesar'ın kutsal alanı olarak gösterilmiştir. Tapınakların kime adandığı kesin olarak bilinmemektedir. Tez çalışmasında imparatorluk kültürü ile ilgili olarak değerlendirilmiştir.

²⁴¹M. Steskal and S. Ladstätter (2009). Asia'nın Metropolis'nde Yer Alan Ana Kült Yapısındaki Son Araştırmalar: Ephesos Prytaneion'u, *Anadolu /Anatolia* 35, s. 127-149.

²⁴²L. Bier (2011). *The Bouleuterion at Ephesos Forschungen in Ephesos*, Wien: Österreichischen Archäologischen Institut, Band IX/5.

²⁴³J. Keil (1932). XVI. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, *ÖJh* 27, s. 5-72.

Panayır Dağı'nın kuzeydoğu yamacında Kybele -Meter Açık Hava Kutsal Alanı²⁴⁴ ve devam eden kutsal yol, Artemis Kutsal Alanı'nda sonlanmaktadır (Resim 5.1).

Ephesos Artemis Kutsal Alanı, kent surunun dışında ve doğuda yer almaktadır. Kutsal alanda, Artemis adına MÖ 8. yüzyılın 2. yarısında inşa edilmiş tapınak formlu ilk yapı, daha sonraki büyük boyutlu Arkaik Dönem tapınağının avlusu içinde kalmıştır²⁴⁵. Bu tapınak 4x8 sütunlu, 6.5 x 13.5 m ölçülerinde ve içinde açık bir cellası olan, peristilli bir yapı olarak kabul edilmektedir²⁴⁶. Arkaik Dönem tapınağı ise MÖ 570'lerde Lydia Kralı Kroisos tarafından yaptırılmıştır²⁴⁷. Knossos'lu Khersiphron ile oğlu Metagenes ve Samos'tan Theodoros tapınağın mimarlarıdır. Samos'taki Heraion'a benzeyen yapı²⁴⁸, doğu-batı yönünde inşa edilmiş ve cephesi batıya bakmaktadır. Yapının ölçüleri 115 x 55 m'dir. Önde ve arkada 8 adet, uzun taraflarında 20 adet sütun olmak üzere toplam 106 sütun tapınağı çevrelemektedir²⁴⁹. Dipteral planlı yapı, hypaethral sekos'un (üstü açık avlu) karşısında konumlanan pronaos, onun arkasında adyton ile belki de ona eklenmiş bir opisthodomostan oluşmaktadır. Tapınağın batısında ise 33 m uzunluğunda ve 16 m genişliğinde bir sunak yer almaktadır. Kült topluluğunun, hayvan kurban etme ritüelleri sırasında bu sunak etrafında toplandığı ve geçit töreninin bu noktadan başladığı bilinmektedir²⁵⁰. Arkaik Artemision MÖ 356 yılında yakılmıştır²⁵¹. Yeni tapınak ise Paionios, Demetrios ve Kheirokrates adlı mimarlar tarafından yüksek bir platform üzerine inşa edilmiştir²⁵². Yapının planı 2.76 m alttaki Arkaik Dönem tapınağının peripteros planıyla büyük benzerlik göstermektedir. Arkaik Dönem tapınağının kabartmalı sütunları dahil olmak üzere neredeyse tüm yapı öğeleri aynen kullanılmıştır. Planda, önde üç sıra 8 sütun, arkada iki sıra 9 sütun, opisthodomos ve alınlıkta pencereler gibi bazı değişiklikler vardır. Tapınağın batısına daha öncekine benzer yeni bir sunak inşa edilmiştir. Antik kaynaklar sütun yüksekliğinin yaklaşık 18.40 m olduğunu bildirmektedir. Tamburlardan oluşan sütunların altındaki zengin süslemeli bölümler

²⁴⁴Kybele – Meter Açık Hava Kutsal Alanı için bkz: F. Soykal (1998). Denkmäler des Kybele-Meterkultes in Ephesos, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Wien, Viyana., F. Alanyalı (2001). Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, s. 1-13.

²⁴⁵M. Büyükkolancı (2011). Efes Artemis Tapınağı Kilise İşlevi Kazandı mı?, *Festschrift für F. Hueber*, Wien, s. 109.

²⁴⁶Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011,109.

²⁴⁷Ladstatter, **a.g.k.**, 2017,57.

²⁴⁸Akurgal, **a.g.k.**, 2003, 326.

²⁴⁹Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011, 109.

²⁵⁰Ladstatter, **a.g.k.**, 2017,57.

²⁵¹Akurgal, **a.g.k.**, 2003, 327.

²⁵²Ladstatter, **a.g.k.**, 2017,58.

(Columnae Caelatae) doğu etkileri göstermektedir. Bunların yapımında dönemin ünlü heykeltıraşları Lyssippos, Leochares ve Skopas çalışmıştır²⁵³. MÖ 4. yüzyıl ortalarında yapımına başlanan tapınağın hiçbir zaman bitirilemediği, Hellenistik ve Roma Dönemleri boyunca hem inşa edildiği hem de kullanıldığı anlaşılmaktadır. İmparator Augustus Dönemi'nde temenos içinde yeni düzenlemeler yapılmıştır²⁵⁴. Augustus ve ondan sonra gelen bazı imparatorlar için "Sebasteion" denilen imparatorluk kült yapısı ve Roma Dönemi'nde küçük bir tiyatronun inşa edilmiş olduğu belirtilir²⁵⁵. MS 262 yılında çok şiddetli bir depremle sarsılmış olan Artemis Tapınağı, 263 yılında Gotlar tarafından yağmalanmıştır²⁵⁶.

Kent içerisinde yer alan Domitian Tapınağı²⁵⁷, Yukarı Agora'nın batısında, Bülbül Dağı'nın kuzey yamacında konumlandırılmıştır²⁵⁸. Tapınak, 6 basamaklı bir altyapı üzerinde, 8 x 13 sütunlu peristil, pseudodipteros planlı ve 24 x 34 m büyüklüğündedir. Yapıda opisthodomos yoktur. Yönü doğuya doğrudur. Yapı mimari özellikleri açısından değerlendirildiğinde Ladstatter'a göre, Küçük Asia'da MÖ 2. yüzyılda görülen, Hellenistik gelişmeleri temsil etmektedir²⁵⁹. Tapınağın 12.7 m doğusunda sunak yer alır. U planlı sunağın girişi batıdadır ve 6.6 x 6.6 m ölçülerindedir²⁶⁰. İmparator Domitian'a uygulanan Damnasia Memoria kararı ile, tapınaktan adı silinmiştir. Keil, Domitian'ın babası İmparator Vespasian'ın adının yazıldığına bilgisini vermektedir²⁶¹. Bu görüşün tam aksine tapınak sunağının MS 3. yüzyılda yenileme çalışmalarına uğradığı tespit edilmiştir²⁶². Damnasia Memoria kararından sonra tapınağın hangi imparatora adandığı ile ilgili kesin bir tespit bulunmamaktadır.

Kent içerisinde yer alan diğer bir kutsal alan, Olympieion Hadrian Tapınağı'dır²⁶³. Tapınak, deniz kenarına ve limana yakın konumdadır. Karwiese, yapının planının dipteros ya da pseudodipteros olabileceğine dair öneriler getirmiştir. Araştırmacı, 12 x 21

²⁵³Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011, 110.

²⁵⁴Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011, 110.

²⁵⁵Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011, 110. Küçük tiyatro, imparatorluk kültü için kullanılmış olmalıdır. Tiyatro ve stadion ilişkisi kent içerisinde değerlendirildiğinden küçük tiyatro konu dışı tutulmuştur.

²⁵⁶Büyükkolancı, **a.g.k.**, 2011, 110.

²⁵⁷Ladstatter, **a.g.k.**, 2019, 11.

²⁵⁸Ladstatter, **a.g.k.**, 2019, 11.

²⁵⁹Ladstatter, **a.g.k.**, 2019, 13.

²⁶⁰Ladstatter, **a.g.k.**, 2019, 15.

²⁶¹Keil, **a.g.k.**, 1932, 57-58.

²⁶²Ladstatter, **a.g.k.**, 2019, 12.

²⁶³Bkz: S. Karwiese (1995a). *Olympieion, Ephesos 100 Jahre Österreichische Forschungen*, Wien.

sütunlu dipteros ya da pseudodipteros tarzındaki tapınağın peristasis ölçüsünü 33 m genişliğinde, 60 m uzunluğunda olduğunu belirtmiştir. Tapınaktan ele geçen başlıklardan da anlaşıldığı üzere yapı Korinth düzenindedir. Tapınak dört yönden portikolarla çevrelenmiş 350 x 225 m ölçülerinde geniş açık bir alandadır. Bugün yapının bulunduğu alanda, temel kalıntıları, sütuna ait mimari elemanlar gözlenebilmektedir. Olympieion kentte yer alan ikinci Neokoros tapınağıdır. İmparator Hadrian kenti MS 128/129'da ikinci defa ziyaret ettiğinde Olymposlu sıfatını almış ve Zeus kültü kent için farklı bir yapıya bürünmüştür. MS 129 sonrasında da ikinci Neokorosluk ifadesi diğer kentlerde olduğu gibi Ephesosluların da en ünlü unvanlarından biri olmuştur²⁶⁴. Ephesos'da ilk defa, ikinci Neokorosluğun bahsi MS 132/133 yıllarına tarihlendirilen bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır²⁶⁵. Kültün Ephesos'da kurulmasıyla beraber Domitianus Dönemi'nden beri kutlanan Olympia Oyunları'ndan farklı olarak, Hadrianeia Oyunları kutlanmaya başlanmıştır²⁶⁶.

Olympieion'a göre biraz daha küçük boyutta olan, kentin ikinci Hadrian Tapınağı, Kureterler Caddesi üzerinde batı kesimde yer aldığı gözlemlenmiştir. Yapı, bir dikdörtgen ile tetrastyle prostylos tapınak düzenindedir. Yapının dikdörtgen bir pronaos ya da ön salonu bulunmaktadır ve daha büyük bir ana odadan oluşmaktadır. Tapınağın şehrin tanrıçası Artemis'e, İmparator Hadrian ve Ephesos halkına adandığı arşitrav yazıtından bilinmektedir. Araştırmacılara göre, yapı MS 130 – 132 yıllarında yapılmıştır²⁶⁷.

Tiyatro: Yapı, Küçük Asia'da bulunan büyük tiyatrolardan biridir. Tiyatro, Panayır Dağı'nın batı yamacında yer almaktadır. Cavea, zeminden 30 m yükselmekte ve 150 m çapında bir alanı kaplamaktadır²⁶⁸. Cavea yarım daireyi aşan bir plana sahiptir ve 215° çapındadır. Roma Dönemi caveası ise MS 2. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır. Hellenistik Döneme ait mermer plakalar da halen yerinde mevcuttur²⁶⁹. İma cavea 11 cuneusa ayrılmış ve 24 oturma sırası bulunmaktadır. Media cavea 22 cuneusa ayrılmış ve

²⁶⁴O. Gülbay (2009.) *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*. Yayımlanmış Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 89.

²⁶⁵Gülbay, a.g.k., 2009, 90.

²⁶⁶Gülbay, a.g.k., 2009, 90.

²⁶⁷U. Quatember vd. (2013). *Dimensional Documentation of the Hadrian's Temple in Ephesos/Turkey, CAA 2010 Fusion of Cultures Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, BAR International Series 2994*, F. Contreras vd. (eds.), Spain, s. 119.

²⁶⁸G. Styhler Aydın (2017). *The Theatre of Ephesos – New Results On The Architectural History Of The Auditorium*, 1. *Türkiye Mimarlık Tarihi Kongresi I Bildiriler Kitabı*, ODTÜ, s. 37.

²⁶⁹Styhler Aydın, a.g.k, 2017, 39.

22 oturma sırasına sahiptir. Summa cavea 22 cuneusa ayrılmış ve 22 oturma sırasına sahiptir. En üst kısım portikle sonlanmaktadır. Tiyatronun orkestrası 25.8 m çapındadır. Arena da 33.62 m çapındadır. Vahşi hayvan ve gladyatör mücadeleleri için orkestranın alt kısmında 5 sıra koltuk kaldırılarak etrafına 2.40 m yükseklikte ve 1.70 m genişlikte platform inşa edilmiştir²⁷⁰. Orkestrada su oyunlarının yapıldığına dair bulgular da mevcuttur²⁷¹. Hellenistik proskeniuma ait ayakta kalan kısım azdır. Roma Dönemi proskeniumu ise 2.35 m yüksekliğinde ve 0.53 m genişliğindedir²⁷². Sahne binası ilk olarak Hellenistik Dönemde yapılmıştır. Sahne binası 41.65 uzunluğunda ve 10.77 m genişliğindedir²⁷³. Yapıdaki en kapsamlı değişiklikler ise Roma Dönemi'nde MS 1. ve 2. yüzyılda gerçekleştirilmiştir²⁷⁴. Pulpitum 25.40 m yüksekliğinde, 5.56 m genişliğinde yeni scaenae fronsa karşı inşa edilmiştir²⁷⁵. Tiyatro, Hellenistik Dönemde yapılmış ve Roma Dönemi'nde geliştirilmiştir. Bizans Dönemi'nde şehir surunun bir parçası olarak kullanılmıştır²⁷⁶ (Resim 5.2).

Stadion: Yapı, kentin kuzeyinde, Artemision'a giden kutsal yolun şehre giriş yaptığı yol üzerinde, Vadius Gynasiumu'na yakın ve Panayır Dağı'nın eğimine inşa edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Stadion, tek sphendoneye sahip ve U Planlıdır. Yapının uzunluğu 184 m, genişliği 33 m, orta kısmı 45 m olup, sphendone kısmı 42 m'dir²⁷⁷. Yapının kuzey tribünü tonoz sistemi üzerinde yükselmektedir. Kuzeyde yer alan girişlerden izleyiciler, iki merdivenle, 85.4 m uzunluğunda ve 2.9 m genişliğinde tonozlu bir koridora yönlendirilmiş ve buradan oturma sıralarına altı dar kapıdan giriş yapılmıştır²⁷⁸. Tribünün batı cephesinde geç dönemde yapılmış olan kilisenin atrium kalıntısı bulunmaktadır²⁷⁹. Güney tribünün ise batı cephesinde aquadukt mevcuttur²⁸⁰. Aynı cepheye bakan güney girişinde MS 518 yılından sonra, tahrip edilen, geç dönem yapısı mevcuttur²⁸¹. Geç Roma Dönemi'nde sphendone kısmı daha yuvarlak bir alana

²⁷⁰Sear, **a.g.k.**, 2006, 334-335.

²⁷¹Sear, **a.g.k.**, 2006, 335.

²⁷²Sear, **a.g.k.**, 2006, 334-335.

²⁷³M. Hofbauer and A. Öztürk (2017). Erhaltungszustand – Skene, *Das Theater Von Ephesos. Archäologischer Befund, Funde Und Chronologie*, F. Krinzinger – P. Ruggendorfer (Eds.), Wien: Austrian Academy of Sciences Presss, s. 17.

²⁷⁴Styhler Aydın, **a.g.k.**, 2017, 37.

²⁷⁵Sear, **a.g.k.**, 2006, 335.

²⁷⁶Styhler Aydın, **a.g.k.**, 2017, 37.

²⁷⁷Karwiese, **a.g.k.**, 1997, 19.

²⁷⁸S. Karwiese (1995b). Türkiye/Ephesos 1994, *ÖJh* 64, 1995, s. 23.

²⁷⁹S. Karwiese (1994). Türkiye/Ephesos, *ÖJh* 63, Grabungen 1993, s.24.

²⁸⁰Karwiese, **a.g.k.**, 1994, 24.

²⁸¹Karwiese, **a.g.k.**, 1994, 24.

çevrilerek arenaya dönüştürülmüştür²⁸². Stadionun arena uzunluğu 48 m ve batıda genişliği 40 m'dir. Yapının batı cephesinde Hellenistik Dönem özelliği gösteren mermer plakalar yapıyı ilk olarak MÖ 3. yüzyıl Lysimakhian Dönemine yerleştirmektedir²⁸³. İmparator Nero Dönemi'nde yapının kuzeyine oturma sıraları eklenmiş ve yapının güney istinat duvarında bulunan yazıt, yapıdaki bu yenileme işleminin Stertinius Orpex adlı zengin bir vatandaş tarafından finanse edildiğini ortaya koymuştur²⁸⁴. MS 262 yılında meydana gelen depremden sonra batı cephesi yeniden inşa edilmiştir²⁸⁵. Yapıda, İmparator Domitian'a ait olan sikkeler fazla sayıda ele geçmiştir. Bu sikkeler imparatorların onurlandırılması ve belli bir zaferin kutlanması ile ilgilidir. Artemis Tapınağı'nın yer aldığı sikkeler araştırmacıya göre, Artemis Ephesia adına düzenlenen yarışmaların stadionda yapıldığını gösterir²⁸⁶. Stadionda tespit edilen Homonia sikkeleri ise Ephesos ve diğer kentler ile yapılan kardeşlik sözleşmeleri üzerine düzenlenen törenleri belirtmektedir²⁸⁷. Hristiyanlık Dönemi'nde ise stadionda yapılan gladyatör mücadeleleri yerini gymnastik ve atletik yarışmalara bırakmıştır²⁸⁸ (Resim 5.3).

Tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında kentte düzenlenen festivaller incelendiğinde, Ephesos'da en eski festivaller Artemisia ve Ephesia'dır. Artemisia, Artemisia ayında muhtemelen Panonia Birliği'nden kaynaklı kutlanan festivallerdendir²⁸⁹. Festival, kentte her yıl, Tanrıça Artemis onuruna düzenlenirdi. Tören, Artemis Tapınağı'nda başlardı. Kentin genç kızları ve genç erkekleri tören alayına katılım sağlardı. Tören alayında sırasıyla ilk önce kutsal nesneler, meşaleler, sepetler ve tütsüler daha sonra atlar, köpekler, av malzemeleri yer alırdı. Genç kızların başından dize kadar uzanan mor bir tunik giyip, kuşak bağlayan ve mızrak taşıyan Anthia yer alır. Anthia'yı köpekler takip eder. Tapınakta toplanan tören alayı, tapınak ve kent arasındaki yaklaşık bir mil (1.334 km) kadar uzunluğunda bulunan, kutsal yoldan ilerler ve Magnesia Kapısına varır, oradan geri dönüp agora, Kuretler Caddesi, tiyatro, Koresos Kapısı'ndan Artemis Tapınağı'na geri dönerdi. Tören alayı tapınağa ulaşınca kurban töreni için

²⁸²G. Aristodimou (2013). Ephesos (Antiquity) Stadium, *Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor*, s. 2.

²⁸³Karwiese, **a.g.k.**, 1995b, 19, 23.

²⁸⁴Aristodimou, **a.g.k.**, 2013, 1.

²⁸⁵Karwiese, **a.g.k.**, 1994, 24.

²⁸⁶S. Karweise (1999). 1997 yılında Ephesos'ta Yerine Getirilen Kazı, Restorasyon ve Araştırma Çalışmaları. XX. KST. (1), s. 610.

²⁸⁷Karweise, **a.g.k.**, 1999, 610.

²⁸⁸Aristodimou, **a.g.k.**, 2013, 2.

²⁸⁹İ. Ringwood Arnold (1972). Festivals of Ephesos, *American Journal of Archaeology*, Vol. 76, No. 1, s. 17.

tapınağa girer. Kadın ve erkekler bir tarafa, genç kız ve genç erkekler bir tarafa dağılırdı²⁹⁰. Törenin nasıl gerçekleştiğini aktaran antik yazarlardan Ksenophon'a göre festivalin yerli ve yabancılarla dolu olmasının nedeni, genç kızların eşlerini ve erkeklerinde gelinlerini seçebiliyor olmasıdır²⁹¹. Festival tüm yarışmaları içerirdi. Daha geç zamanda, Ephesos valisi Fabius Cilo tarafından İmparator Commodus'un onuruna festivalin adı Artemisia Comodea olarak değiştirilmiştir²⁹².

Artemisia Festivali gibi kentte düzenlenen eski festivallerden biri Balbillea'ydı (bazen Barbillea olarak kaydedildi). Festival, Ephesos'lu bir vatandaş ve hayırsever olan Babillus'dan adını almış ve İmparator Vespasian tarafından kutsal yarışmanın kentte yapılması için izin verilmiştir²⁹³. Ephesos'da kutlanan bir diğer festival imparator Hadrian'a ithaf edilen Hadrianea Festivali'dir. Gymnastik ve müzikal yarışmalar yapılmıştır²⁹⁴. Sebaste Romaea Oyunları ise Asia eyaletinde MÖ 29'da başlamıştır. Tanrıça Roma ve Augustus kültüne ithafen yapılan bu oyunlar MS 113-116 yıllarında yapılmıştır²⁹⁵. Kentte yapılan bir diğer festival ise Ephesos Olympia Festivali'dir. Bu festival kapsamında uzun mesafe koşusu, pankration, güreş yarışmalarını içeren gymnastik yarışmalar vardı. İmparator Commodus Dönemi'nde yarışmaya Olympia Asklepia Comodea adı verilmiştir²⁹⁶.

Kentte gerçekleştirilen festivallerin oyun programları ise yazıtlardan bilinmektedir. Olympia Oyunları'nda yetişkin erkekler kategorisinde diaulos koşu yarışması ve çocuklar kategorisinde yarış²⁹⁷, Artemisia'da sakalı yeni bitmiş delikanlılar kategorisinde oyunlar²⁹⁸ ve yetişkin erkeklerin boks müsabakası²⁹⁹, Barbillea'da sakalı yeni bitmiş delikanlılar kategorisinde stadion koşusu ve çocuklar için oyunlar düzenlenmiştir³⁰⁰. Hadrianea'da sakalı yeni bitmiş delikanlılar kategorisinde stadion

²⁹⁰M. Karayel (2016). *Hellenistik Çağ'dan Roma İmparatorluk Çağı'nın Sonuna Kadar İyonya Bölgesindeki Bayram ve Şölenlerin Yapısal Özellikleri ve Nitelikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-31.

²⁹¹Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 18.

²⁹²Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 18.

²⁹³Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 18.

²⁹⁴Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 19.

²⁹⁵Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 20.

²⁹⁶Ringwood Arnold, **a.g.k.**, 1972, 21.

²⁹⁷Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 138.

²⁹⁸Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 142.

²⁹⁹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 151.

³⁰⁰Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 141- 142.

koşusu³⁰¹, Büyük Epheseia’da yetişkin erkekler kategorisinde diaulos koşusu³⁰², boks müsabakası³⁰³ ve Asia Birlik Yarışmaları’nda sakalı yeni bitmiş delikanlıların boks müsabakası yapılmıştır³⁰⁴. Büyük Pythia Festivali düzenlenmiştir³⁰⁵. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin tanrıçası Artemis adına düzenlenen festival programında, yukarıda değinilen veriler doğrultusunda Artemis Kutsal Alanı’nda toplanan tören alayı, kutsal yoldan ilerler ve Magnesia Kapısı’ndan kentin içerisine girer. Agora, Kuretlar Caddesi’nden geçer. Festival kapsamında güreş gibi gymnastik yarışmaların yapıldığı ve kent sikkelerinde stadionun kullanıldığı bilinmektedir. Tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından tören alayı, Koresos Kapısı’ndan Artemis Tapınağı’na geri döner ve tören Artemis Kutsal Alanı’nda sonlandırılmıştır³⁰⁶ (Plan 5.1).

2. Yukarı (Devlet) Agoraya yakın Domitian Tapınağı bulunmaktadır. Agorada net olarak kime adandığı belirlenemeyen, İmparator Augustus ve Dea Roma’ya³⁰⁷ adandığı araştırmacılar tarafından önerilen tapınak alanı söz konusudur. Agoranın imparatorluk kültü için kutsal bir alan olduğu düşünüldüğünde, agora tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Agora ve Domitian Tapınağı ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde, İmparator Domitian Dönemi’nde Olympia Oyunları düzenlenmiş ve stadionda çok sayıda imparatora ait sikke ele geçirilmiştir³⁰⁸. Bu bilgiler doğrultusunda tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından Domitian Tapınağı’nda tören sonlandırılmış olmalıdır. Domitian Tapınağı olarak adlandırılan yapının, İmparatora uygulanan Damnasia Memoria kararı ile İmparator Vespasian’a adandığı araştırmacılar tarafından önerilmiştir. Bu hususta belirsizlikler olsa da tapınağın Vespasian kültü için kullanılma ihtimali yüksektir. Kentte düzenlenmesine Vespasian tarafından izin verilen Balbillea Festivali’nin bu tapınakta kutlanması muhtemeldir (Plan 5.2).

³⁰¹Çokbankir, a.g.k., 2010, 142.

³⁰²Çokbankir, a.g.k., 2010, 142.

³⁰³Çokbankir, a.g.k., 2010, 151.

³⁰⁴Çokbankir, a.g.k., 2010, 151.

³⁰⁵Çokbankir, a.g.k., 2010, 159.

³⁰⁶Artemis Kutsal Alanına, Roma İmparatorluk Dönemi’nde Sebasteion eklenmiş ve Roma İmparatorluk kültüründe kullanılmıştır. İmparator kült törenleri için Artemis Kutsal Alanı ile ilişkilendirilen bir rota, dokümantasyon eksikliğinden ve kent içerisinde imparatorluk kült tapınakları bulunmasından dolayı önerilmemiştir.

³⁰⁷Yukarı Agora’nın İmparator Augustus ve Dea Roma’ya adandığı düşünülen kült tapınağının, kentte düzenlenen Sebaste Romaea Festivali ile ilgili olmalıdır.

³⁰⁸Karweise, a.g.k., 1999, 610.

3. Tören alayı, Olympeion Hadrian Kutsal Alanında toplanmış olmalıdır³⁰⁹. İmparator Hadrian adına düzenlenen, Hadrianeia Festivali kapsamında stadionda koşu yarışmaları yapılmıştır. Ephesos Olympia Festivali'nde bu yapılar kullanılmış olmalıdır. Tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, stadionun batı yönünde yer alan Olympeion'da tören sonlandırılmış olmalıdır. (Plan 5.3).

³⁰⁹Tetragonos Agora, tören alayına katılan insanların festival zamanlarında vakitlerini geçirdikleri bir alan olarak düşünülmüştür. Agoranın limana yakın olması nedeni ile toplanma noktası olarak da düşünülebilir.

4.2.2. Miletos

Kent, Aydın ili, Didim ilçesi, Balat Köyüne yakın konumdadır. Kentte ilk kazı çalışmaları 1899 yılında T. Wiegand ile başlamış ve 1913 yılında I. Dünya Savaşı sebebiyle ara verilmiştir. 1938 yılında C. Weickert tarafından tekrar başlatılan kazı çalışmalarına G. Kleiner ve W. Müller – Wiener tarafından devam edilmiştir. 1990 yılında kazı başkanlığını devralan V.Von Greave, 2012 yılında bu görevi P. Niewöhner'e devretmiş ve 2017 yılından itibaren kazı başkanlığı görevi C. Berns tarafından yürütülmektedir³¹⁰.

Kentin, Giritliler tarafından yerli bir Karia yerleşiminin yerine kurulmuş olduğu Strabon³¹¹ tarafından belirtilirken, kentte yapılan kazılarda MÖ 4. binden itibaren bir yerleşim olduğu kanıtlanmıştır³¹². Kent en parlak çağını Arkaik Dönemde yaşamıştır. Birçok filozof yetiştiren ve 80 üzerinde kolonisi olan kent, Pers hakimiyetine karşı oluşan Ion ayaklanmasında başı çektiği için, MÖ 494'te Pers yıkımına uğramıştır³¹³. Hellenistik Dönemde kent surları yenilenmiş, liman, adını aldığı aslan heykelleri ile donatılmış ve liman galerisi inşa edilerek, etrafı Kuzey Agora³¹⁴ ile çevrilmiştir. Delphinion genişletilmiş³¹⁵ ve ayrıca tiyatro³¹⁶, heroon³¹⁷, Dionysos Tapınağı³¹⁸ ve bouleterion³¹⁹ bu dönemde yapılmıştır. Kent, MÖ 133'te Batı Anadolu'nun Pergamon Krallığı ile Roma İmparatorluğu'na bağlanmasıyla bağımsızlığını kaybetmiştir³²⁰. MS 3. yüzyıl ortasındaki Got istilasıyla, Roma İmparatorluğu'nun barış dönemi sona erer³²¹. MS 5. yüzyılın ilk yarısında son olarak Theodosius Dönemi'nde kent yenilenmiştir. Kent alanı MS 6. yüzyılda daha kuzeyde yer alan merkeze doğru daralmıştır³²². MS 7. yüzyılda Hristiyanlık

³¹⁰A. Aslan (2019). *Miletos Nekropolisi'nde Dt2012.2m Mezarı Seramik Buluntuları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8.

³¹¹Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: A. Pekman), 2000, s.185.

³¹²P. Niewöhner (2016). *Miletos/Balat, Arkaik'ten Osmanlı Dönemine kadar, Kent Planlaması ve Anıtlar*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 17.

³¹³Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,18.

³¹⁴Eski çalışmalarda Kuzey Agora olarak adlandırılan, limanın güneyine doğru Hellenistik Dönemden itibaren yayılım gösterilen bu alan Niewöhner'e göre agora değil kutsal bir alandır. Alanın avlusunun ortasına tapınak inşa edilmiştir. Avlunun büyüklüğü, kült ritüeline katılım sağlayanlar ile orantılı olduğu düşünüldüğünde, buranın tüm kent halkı önem taşıyan bir kült için kullanıldığı araştırmacı tarafından önerilmiştir (Niewöhner,2016, s. 56).

³¹⁵Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 60-64.

³¹⁶Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 31-34.

³¹⁷Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 38-43.

³¹⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 44-47.

³¹⁹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 90-96.

³²⁰Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 20.

³²¹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,18-21.

³²²P. Niewöhner, C. Berns ve R. Şahin (2016). Miletos 2015 Yılı Çalışmaları. 38. KST. (1), s. 208.

faaliyetlerinin başlamasıyla kent, piskoposluk merkezi, sonra Metropolitliğe yükselmiştir. Devam eden yüzyılda Arap akınları sonrası MS 9. yüzyılda bu tehlikenin sona ermesiyle, kent merkezi Orta Bizans Dönemi'nde terk edilmiş ve Geç 11. yüzyılda Türkler bölgeye yerleşmiştir³²³.

Miletos, Pers istilasından sonra yeniden kurulmuştur. Düz arazide tasarlanmış olan kent, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, günümüzde karada bulunan, bir yarımada üzerindedir. Kentin planlaması kuzeydoğu, kuzey ve güney olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yılmaz'a göre her bölümün arasında küçük boyutlu yön farklılıkları vardır³²⁴. Bu fark her bölümün ayrı ayrı tasarlandığını göstermektedir. Kent planlamasında oluşturulan bölgeler dik açılı sokaklar ve dikdörtgen adalar şeklindedir. Kentin limanı koya bakacak şekilde tasarlanmış ve kent merkezi kamu binalarına ayrılmıştır³²⁵. Bu nokta üç bölgeyi hem ayırıp hem de bağlar şekildedir³²⁶. Kentin kuzeydoğusunda Humay Tepe'de yer alan Demeter Tapınağı³²⁷, güneyinde Aslanlı Liman³²⁸ ve limana bağlı birimler, Kuzey Agora³²⁹, Dionysios Tapınağı³³⁰, doğuda Delphinion³³¹ yer alır. Delphinion'dan güneye doğru ilerleyen kutsal yol, külte ayrılmış mekanlar, kilise, sütunlu galeriler ise bu yolun doğusuna yerleştirilmiştir³³². Bu yolun güneyinde Güney Agora³³³ ve çevresinde kilise³³⁴, bouleterion³³⁵ yer alırken, batısında Serapis Tapınağı³³⁶ vardır. Kentin batısında tiyatro³³⁷ ve Tiyatro Körfezi yer alırken,

³²³Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 21-22.

³²⁴N. Yılmaz (2006). *Eğara Tasarlı Kent Gelişimi ve Anadolu Örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43.

³²⁵Yılmaz, **a.g.k.**, 2006, 43.

³²⁶Yılmaz, **a.g.k.**, 2006, 43.

³²⁷Bkz: A. M. Sara Karataş (2019). Rock-Cut Sanctuaries of Demeter and the Cultic Significance of Rocky Outcrops for the Cult of Demeter, *Signs of Place a Visual Interpretation of Landscape*, R. Döhl – J. J. V. Rensburg (Eds.), Berlin Studies of The Ancient World, s. 145-165.

³²⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 51.

³²⁹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 54.

³³⁰Dionysos Tapınağı, Tiyatro Kalesi'nin doğusunda yer almaktadır. MS 7.yüzyılda yerine Aziz Mihail Kilisesi inşa edilmiştir (Niewöhner, 2016, s. 44).

³³¹G. Kaverau and A.Rehm (1914). *Das Delphinion in Milet*, Milet 1.3, Berlin, Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, s. 60.

³³²Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 72,82,84.

³³³Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 87-89.

³³⁴Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 84.

³³⁵Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 90-96.0

³³⁶Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,101.

³³⁷Tiyatronun altında, pişmiş topraktan parmak parçalarının bulunduğu kutsal bir mağara mevcuttur (P. Niewöhner (2014) Miletos 2013 Yılı Çalışmaları, 36. KST (2), s. 624).

körfezin güney kısmında Faustina Hamamı³³⁸, stadion³³⁹, hamam³⁴⁰ ve Athena Tapınağı³⁴¹ bulunmaktadır. Kentin güneybatı yönünde ise Kalabak Tepe Artemis Kithone Kutsal Alanı ve Aphrodite Kutsal Alanı konumlandırılmıştır³⁴². Kenti çevreleyen surun güneyinde ise Didyma Apollon Tapınağı'na giden kutsal yol vardır³⁴³.

Delphinion, limanın güneyinde bulunan Dor düzenindeki stoanın doğusunda yer alır. Apollon Delphinios'a adanmış olan kutsal alanın ilk temenosu Akurgal'a göre, Arkaik Dönemde yapılmıştır³⁴⁴. Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kullanım gören temenos 50 x 60 m boyutlarındaydı ve temenosa giriş Hellenistik Dönemde batıdaki üç kapı ile Roma Dönemi'nde ise aynı yöne giriş propylon ile sağlanmıştır. Stoalar Hellenistik Dönemde Dor düzeninde iken, Roma Dönemi'nde Korinth düzenindedir³⁴⁵. Uzun ve dikdörtgen olan bu yapı, iki insula ile bunların arasındaki sokağı kaplamaktadır. Dört tarafı açığa çıkarılmış olan yapı, hafif alçak bir avluya açılan sütunlu galerilerle çevrili bir plana sahiptir. Avluya giriş batı galeriden yapılmıştır³⁴⁶. Avlunun ortasında yuvarlak planlı ve bir bölümünde basamak bulunan yapı, Niewöhner'e göre tapınak olmalıdır³⁴⁷. Roma İmparatorluk Dönemine ait olan yapılar avlunun batısında yoğunlaşmıştır³⁴⁸. Kareye yakın planlı sunak ve çevresinde iki eksedra, başka anıtlara ait kalıntılar söz konusudur. Kutsal alan, Apollon'un yanı sıra birçok tanrının tapınım alanıdır. Kutsal yol burada başlarken, aynı zamanda Didyma Apollon Tapınağı'na giden dini alay, buradan yola çıkmıştır³⁴⁹. Yazıtlardan buranın kentin en önemli yeri olduğu ve

³³⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,112-118.

³³⁹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,119-122.

³⁴⁰Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 122.

³⁴¹Athena Tapınağı, Batı Agora'nın güneyindeki zeytinliğin ortasında, sulak alanda yer almaktadır. Büyük gnays bloklardan oluşan tapınağın temeli kuzey - güney yönündedir ve yapının temelleri MÖ 500'lü yıllara aittir (Niewöhner, 2016, s. 127).

³⁴²Kutsal alanlar ise; Kentin güney doğusunda yükselen Kalabaktepe, Artemis Kitone'nin kutsal alanıydı. Bu alanda MÖ 494 Pers tahribatından sonra geçici bir yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Zeytintepe'deki Aphrodite Kutsal Alanı, Kalabaktepe'nin karşısında Değirmentepe ile başlayan dik bir tepe silsilesinin batı uzantısında yer alır. Kutsal alanda Arkaik Döneme ait, yuvarlak bir sunak bulunmaktaydı. Tapınak, MÖ 494'te Pers istilası sonrası yok edilmiştir (Niewöhner, 2016, s. 135,141). Kutsal alanda, ele geçen yazıtlardaki harflerin şekline göre steller Hellenistik Dönem ile Roma İmparatorluk Dönemi arasına tarihlendirilmektedir (V.V. Graeve (2008). 2006 Yılı Miletos Çalışmaları, 29. KST. (3), s. 348).

³⁴³ Bkz: Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde Milet Tarihi Topografik Haritası (Niewöhner, **a.g.k.**, 2016,25, Res.18)

³⁴⁴Akurgal, **a.g.k.**, 2003, 373.

³⁴⁵Akurgal, **a.g.k.**, 2003, 373.

³⁴⁶Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 61.

³⁴⁷Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 64

³⁴⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 61.

³⁴⁹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 62.

arşiv olarak kullanıldığı bilinmektedir³⁵⁰. Prytaneion da bu alandadır³⁵¹. Didyma’da ele geçen yazıtta, Delphinion’a kült heykelinin hediye edildiğinden bahsedilmektedir³⁵².

Roma Dönemine tarihlendirilen bir diğer kutsal yapı Serapeiondur³⁵³. Tapınak, Faustina Hamamı doğusu ile Güney Agora’daki Hellenistik ambarın batısında yer alır. Tapınağın 22x12 m büyüklüğünde, dikdörtgen bir ana mekan ve güney duvarı önündeki 9x3 m genişliğinde bir girişten oluştuğu belirtilmektedir³⁵⁴. Yapının ana cephesi güneye bakar ve ayakta kalan kısmı güneydeki propylondur. Cephedeki arşitrav yazıtında pronaon olarak geçer ve Julius Aurelius Menekles’in adına rastlanmaktadır³⁵⁵. Yazıtta ön avluda kainat (kosmos) betimlemelerinden bahsedilmektedir. Niewöhner’e göre bu betimlemeler, ön avlunun kasetlerindeki kabartmalardır³⁵⁶. 18 alandan oluştuğu tespit edilen kasetlerin, günümüze 10 adeti ulaşmıştır. Kabartmalarda Apollon, Artemis, Hermes, Poseidon, Musalar gibi tanrı ve yarı tanrı büstleri betimlenmiştir. Pronaon, Severuslar Dönemine (MS erken 3. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Yapı, kentte İmparator Hadrian Dönemi’nden (MS 117 – 138) itibaren izlenebilmektedir. Yapının bu dönemden önce yapılmadığı Niewöhner’e göre kesindir³⁵⁷.

Tiyatro: Yapı, Tiyatro Tepesi’nin güneyine, körfezi görecekte şekilde konumlandırılmıştır³⁵⁸. Tiyatro caveası yarım daire planı biraz aşmakta olup, caveanın çapı 139.80 m’dir. İma cavea 20 oturma sırası ve 5 cuneusa ayrılmıştır. Media cavea 20 oturma sırası ve 10 cuneusa ayrılmıştır. Summa cavea ise 20 oturma sırası ve 18 cuneusa ayrılmıştır. Yapının seyirci kapasitesi 14.800 – 18.500 arasında değişmektedir. Roma Dönemi orkestrası 27.34 m’dir. Yaklaşık 50 cm genişliğinde, 7 adet nişin bulunduğu 1.76 m ölçüsünde bir podyum ile çevrilidir. Proskenion 2.13 m yüksekliğinde olup, renkli Dorik sütunlarla donatılmıştır. Hellenistik Dönem sahnesi 34 m uzunluğunda ve 3 m genişliğindedir. Roma Dönemi sahnesi ise 34 m uzunluğunda ve 6.5 m genişliğindedir. Sahne binasında 9 dikdörtgen oda ve ön kısımda ise uzun bir galeri mevcuttur. Scaenae fronsun ortasında niş ve 5 kapı bulunmaktadır. Sahne 3 katlıdır. Tiyatro, ilk olarak MÖ

³⁵⁰Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 62.

³⁵¹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 62.

³⁵²Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 61-64.

³⁵³Serapeionun Roma Dönemine tarihlenmiş olsa da kentte tanrının onuruna düzenlenen festivalle ilgili dokümantasyon eksikliğinden tören kapsamında değerlendirilememiştir.

³⁵⁴Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 101.

³⁵⁵Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 103.

³⁵⁶Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 103.

³⁵⁷Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 104.

³⁵⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 31.

3. yüzyılın 3. çeyreğinde inşa edilmiştir³⁵⁹. MÖ 3.yüzyılın son çeyreğinde ve 2. yüzyılın 2. çeyreğinde sahne genişletilmiştir³⁶⁰. Flaviuslar Dönemi'nde ise sahne ve cavea inşası yenilenmiştir³⁶¹. Ele geçen bir yazıtta, İmparator Marcus Aurelius'un ve Mimar Menophilus'un³⁶² adına rastlanıldığı Sear tarafından belirtilmiştir (Resim 6.1).

Stadion: Yapı, tiyatro ve Tiyatro Körfezi'nin güneyinde konumlandırılmıştır. Stadionun her iki kenarı düz dar şekildedir³⁶³. Bu şekilde olması Gerkan'a göre stadionun orijinalinde dikdörtgen plana sahip olduğunun göstergesidir³⁶⁴. Yapının güney tribünü düz bir tepenin yamacına oturtulmuş ve oturma sıralarının gerekli eğime ulaşabilmesi için kuzey tarafta toprak dolgu ve bir teras duvarı yapılmıştır³⁶⁵. İki girişe sahip olan stadionun batı girişi, Hellenistik Döneme ait İon düzeninde bir propylondur. İki anteye sahip propylonun üzerinde tespit edilen yazıtta II. Eumenes'in (MÖ 170-150) adı geçmektedir. Yapım aşamalarından Gerkan tarafından belirlenen tarihllemeye göre stadion, Geç Hellenistik Dönemde yapılmış ve Roma İmparatoru Traian'dan önceki bir dönemde yenilenmiştir³⁶⁶. Doğu taraftaki girişte bulunan Korinth düzeninde iki sıra sekiz adet sütun ise Geç Roma Dönemine (MS 3. yüzyıl başlarına) tarihlenir³⁶⁷. Tribünlere ait in situ durumda bulunmuş olan oturma sıraları, Geç Antik Dönemden itibaren farklı yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Kuzey tribününe ait 20 oturma sırası Niewöhner tarafından rekonstrüksiyona elverişli görülmüştür³⁶⁸. Oturma sıralarının arkasında 4 m genişliğe sahip geçit, seyircilerin üst sıralara erişimini sağladı. Yapının kuzey arka duvarı, kent suruna dahil edildiğinden, savunma durumundaki bu alan siper olarak kullanıldı. Yapının kapasitesi Niewöhner tarafından 14.400 kişi olarak belirlenir³⁶⁹. Yapının koşu saha uzunluğu 191,40 m'dir³⁷⁰. Yapının kuzey ve doğu köşesine, Faustina Hamamı palestra ile bağlanmaktadır. Bu avlunun güneyinde bulunan bir sütunlu galeri,

³⁵⁹Sear, **a.g.k.**, 2006, 344.

³⁶⁰Sear, **a.g.k.**, 2006, 344.

³⁶¹Sear, **a.g.k.**, 2006, 344.

³⁶²Sear, **a.g.k.**, 2006, 344.

³⁶³Gerkan, **a.g.k.**, 1924, 148.

³⁶⁴Gerkan, **a.g.k.**, 1924, 148.

³⁶⁵Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 119.

³⁶⁶Gerkan, **a.g.k.**, 1924, 148-149.

³⁶⁷Gerkan, **a.g.k.**, 1924, 148-149.

³⁶⁸Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 120.

³⁶⁹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 120.

³⁷⁰Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 121.

Orta İmparatorluk Dönemi'nde stadionun doğu girişinin yanında yer almaktadır³⁷¹ (Resim 6.2).

Kentte kutlanan festivaller arasında en önemlisi Apollon Didymeus'un onuruna kutlanan Didymeia Festivali'dir³⁷². Miletos'da kurban ritüeli ile başlatılıp, kutsal alanda devam eden festivallerde, spor ve müzik yarışmalarının düzenlendiği ve bu yarışmaların özellikle müzik ile ilgili olanları için tiyatrunun kullanıldığı, yazıtlar aracılığıyla öğrenilmiştir³⁷³. Festivallerde zafer kazananların onuruna dikilen yazıtlar; değişik yaş gruplarında boks, güreş, atletizm ve meşaleli bayrak yarışları ile kithara ile şarkı söyleme, koro şarkıları söyleme gibi sanatsal etkinlikleri kapsayan yarışmaların düzenlenmiş olduğunu gösterir³⁷⁴. Kentte başlayan festivallerde, kuzeyde yer alan agoranın, doğu tarafındaki İon düzenindeki galeri, Delphinion'da başlayan ve Didyma Apollon Tapınağı'nda biten, yeni yıl alayı gibi tören alayları için tribün, gölgelik ve anıtsal bir kulis olarak kullanılmaktaydı³⁷⁵. Festivallerin ilk günü sabahında, 12 Miletoslu genç kızın oluşturduğu koronun Phoibos için şarkılar söylemesinden sonra boğa kurban ritüeli gerçekleştirilir ve tüm kent, kült personeli ile kutsal alana doğru yürümeye başlardı³⁷⁶. Didyma'da gerçekleştirilecek ritüellerin Delphinion'da başlatılıp, kutsal yol takip edilerek, Didyma'da sürdürüldüğü bilinmektedir³⁷⁷. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde³⁷⁸,

1. Kuzey Agora, kime adandığı bilinmeyen kutsal bir alandır. Kentte düzenlenen festivaller Tanrı Apollon ile ilişkilidir. Bu nedenler göz önüne alındığında, Kuzey Agora, Apollon'a adanan festivaller için toplanma alanı olarak düşünülmemiştir. Güney Agora toplanma noktası olarak düşünülebilir³⁷⁹. Kült törenlerinde Niewöhner tarafından Roma İmparatorluk Dönemi'nde limandan güneye doğru

³⁷¹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 119-121.

³⁷²Gürdal, **a.g.k.**, 2007, 45.

³⁷³Gürdal, **a.g.k.**, 2007, 45.

³⁷⁴Gürdal, **a.g.k.**, 2007, 46.

³⁷⁵Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 72.

³⁷⁶Gürdal, **a.g.k.**, 2007, 45.

³⁷⁷Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 72.

³⁷⁸Didyma Apollon Tapınağı ve Miletos kenti arasındaki ilişki değerlendirilmeye alınmadığından kent içerisindeki kült alanları konu kapsamındadır.

³⁷⁹Bu ihtimal göz önünde tutulmuş olsa da İon kentleri genel olarak incelendiğinde, tanrı/tanrıça kült törenlerinin genel olarak toplanma noktası ilgili kültün tapınağıdır. Güney Agora'nın kuzeydoğu yönünde Büyük Kilise bulunmaktadır. Bu alan, Hellenistik Dönemde kült ve benzer işlevli yapılar ile kaplıydı. Kilisenin altında Hellenistik Dönem tapınağı tespit edilmiştir. Bu alanın Roma Dönemi'nde imparatorluk kültürüne hizmet ettiği Niewöhner tarafından tespit edilmiştir (Niewöhner, 2016, s. 83-84).

ilerleyen, etrafı galeriler ile çevrili kutsal yoldan bahsedilmektedir³⁸⁰. Bu yol üzerinde yer alan, Kapito Hamamı'na girişı sağlayan İon düzeninde bir propylon, Roma Dönemine tarihlenen sütunlu bir galeriydi ve yüksek bir kaideye sahipti. Bu kaide basamakları, Delphinion'da başlayan ve Didyma'da sonlandırılan törenlerde, tören alayının durma noktasıdır³⁸¹. Apollon adına düzenlenen törenlerde, törenin başlama ve toplanma noktası Delphinion ve güneyinde yer alan kutsal yolu içerisine alacak şekilde bir program dahilinde yürütölmüş olmalıdır. Didymeia Festivali'nde yapılan müzik ve sanatsal oyunlar için tiyatro ve atletizm gibi gymnastik yarışmalar için stadion kullanılmıştır. Tören alayı, burada gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, Kuzey Agora'nın doğusunda, limana doğru giden Apollon'a adanan törenler için kullanılmış olduğu belirtilen kutsal yoldan ilerleyerek, Apollon Delphinios Kutsal Alanı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 6).

³⁸⁰Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 54.

³⁸¹Niewöhner, **a.g.k.**, 2016, 72.

4.2.3. Magnesia ad Meandrum

Kent, Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar beldesinde yer almaktadır³⁸². Kentin yer tespit çalışmaları 18. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda konumu belirlenmiştir³⁸³. 1812 yılında İngiliz Dilettanti Topluluğu ve 1842’de ise C. Texier tarafından Artemis Tapınağı’nda küçük boyutlu kazılar yapılmıştır³⁸⁴. 1890 yılında D. Baltazzi tarafından Müze-i Hümayun adına tapınak ve tiyatro çevresinde çalışılmıştır³⁸⁵. 1890 – 1891 C. Humann ve F. H. V. Gaertringen tarafından yapılan kazıların ardından, 1985 - 2021 O. Bingöl başkanlığında devam eden kazı çalışmaları³⁸⁶, 2021 yılından itibaren G. Kökdemir tarafından sürdürülmektedir.

Kent, Tanrı Apollon’un kehaneti üzerine anayurtları Thesselia’yı terk eden Magnetler tarafından kurulmuştur³⁸⁷. MÖ 470/471’de kent Atina’dan sürgün edilen Themitokles’in eline geçmiştir³⁸⁸. MÖ 392’de yeni kent kurulduktan sonra, Makedonya, Seleukos, Pergamon Krallıkları hakimiyeti sonrası MÖ 133’te Roma’ya bağlanmıştır³⁸⁹. Magnesia, Asia eyaleti içerisinde Anadolu’daki Roma kentlerinden biri haline gelmiştir. Kent, MÖ 87’de Pontus kralı 4. Mithradates’in direnişinde Roma’nın yanında yer aldığından, Sulla tarafından bağımsızlıkla ödüllendirilmiştir³⁹⁰. Roma Dönemi’nde kentin nüfusu artarak, sur alanının dışına doğru genişlemiştir. Kentte ele geçen III. Gordianus (MS 238- 244) Dönemi sikkesinde Asia’nın 7. kenti olarak gösterilmiştir. Bu durum Bingöl’e göre, kentin genişlemesi ile ilgilidir. Kentin bu görkemi MS 262’de Gotlar tarafından istilasıyla sonlanmıştır³⁹¹. MS 620-630 yıllarında Pers saldırısında kent sur içerisine çekilmiş ve MS 12. yüzyılda Bizans Dönemi’nde piskoposluk merkezi olmuştur. MS 1300’lü yıllarda Aydınoğulları Beyliği’nin hâkimiyetine giren kent, salgın hastalıklar sonucunda terk edilmiştir³⁹².

³⁸²O. Bingöl (2007). *Menderes Magnesiası*. İstanbul: Homer Kitapevi, s. 12.

³⁸³G. Kökdemir (2015) Magnesia Ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi “1715-2015”, *Anadolu* 41, s. 163

³⁸⁴Kökdemir, **a.g.k.**, 2015,164,168.

³⁸⁵Kökdemir, **a.g.k.**, 2015,172.

³⁸⁶Kökdemir, **a.g.k.**, 2015,172.

³⁸⁷Bingöl, **a.g.k.**, 2007,18.

³⁸⁸Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 27.

³⁸⁹Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 32-33.

³⁹⁰Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 35.

³⁹¹Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 35.

³⁹²Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 35.

Kent kurulmadan önce burada bulunan Artemision kent planlamasını etkilemiştir³⁹³. Kentin tiyatrosu³⁹⁴, Artemision'a göre yönlendirilirken, gymnasium³⁹⁵ ise Lethaios Çayına bağımlıdır. Bu iki yapının dışında kalan tüm yapılar kuzey – güney, doğu – batı doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bu yönlendirmede etkili olan ise Bingöl'e göre, kentin agorasıdır³⁹⁶. Agoranın kuzeyinden, propylon ekseninde, tam ortasında ve iki kapısını birleştiren bir konumdan geçtikleri düşünülen, caddeler bu tasarımın doğu - batı yönündeki üç caddesidir. Birbirine paralel caddeler arası mesafe, agora ölçülerine göre tahmini olarak 96.35 m olmalıdır. Bu ölçüye göre güneye yerleştirilen cadde doğu – batı kapıları arasında uzanan ana caddedir. Ana caddenin gymnasiumun güneyinden geçmesi, cadde sokak sisteminin Roma Dönemi'nde de korunduğunu göstermektedir³⁹⁷. Günümüzde kenti doğu – batı doğrultusunda bölen yol, ana caddenin devamıdır. Agoranın iki kapısını birleştiren caddenin devamı gymnasiumun kuzeyinden geçmektedir³⁹⁸. Propylonun ortasından geçtiği varsayılan cadde uzantısı, kentin batı ve kuzeybatıya uzantısı olma ihtimali ile ilişkilidir³⁹⁹. Agoranın tasarımında aynı olasılık, birbirine paralel olduğu düşünülen doğu ve batı stoalarının dışından geçen caddeler ile sürdürülebilir. Humann tarafından agoranın güneyinde tespit edilen iki sokağın devamı bu iki ana caddenin arasına paralel olarak yerleştirildiğinde, agoranın insula sistemi ortaya çıkmış olacaktır⁴⁰⁰. Agora tasarımı 6 insuladan oluşan birimdir. Bu birim kent planının oluşturulmasında, topografik verilere göre tümünün ya da bölümlerinin yenilenmesiyle kullanıldığı⁴⁰¹ Bingöl tarafından tespit edilmiştir. Lethaios Çayı'nın kuzeyinde Roma Tapınağı, Lethaios'un güneyinde ve kentte göre kuzeyde ise Artemis Kutsal Alanı bulunmaktadır⁴⁰². Kutsal Alanın çevresinde agora, hamam, Bizans Dönemi yapıları ve kent caddesi yer alır. Bu caddenin devamında Roma gymnasiumu

³⁹³Bingöl, **a.g.k.**, 2007,133.

³⁹⁴Bingöl, **a.g.k.**, 2007,146-150.

³⁹⁵Bingöl, **a.g.k.**, 2007,168-170.

³⁹⁶Bingöl, **a.g.k.**, 2007,133.

³⁹⁷Bingöl, **a.g.k.**, 2007,136.

³⁹⁸Bingöl, **a.g.k.**, 2007,136.

³⁹⁹Bingöl, **a.g.k.**, 2007,136.

⁴⁰⁰Bingöl, **a.g.k.**, 2007,136.

⁴⁰¹Bingöl, **a.g.k.**, 2007,136.

⁴⁰²Bingöl, **a.g.k.**, 2007,51-94.

bulunmaktadır⁴⁰³. Odeion⁴⁰⁴, theatron⁴⁰⁵ ve stadion⁴⁰⁶ kentin güney kısmına yerleştirilmiştir (Resim 7.1).

Kentteki kutsal alanlar içerisinde⁴⁰⁷ önem arz eden, Artemis Kutsal Alanıdır. Tapınak, dama tahtası sistemi üzerine inşa edilmiş ve 7 basamakla çevrili bir podyum üzerindedir⁴⁰⁸. Vitruvius'un aktardığı üzere tapınağın mimari Hermogenes'dir. Pseudo dipteros planı ilk kez bu tapınakta uygulanmıştır⁴⁰⁹. Tapınağın kuzey ve güneyinde yer alan doğu – batı yönünde, iki nefe sahip, dış cepheleri Dor düzeninde inşa edilen stoalara, tapınağın yer aldığı alandan, üç adet basamakla çıkılmaktadır⁴¹⁰. Tapınak pronaos, naos ve opisthodomostan oluşmaktadır. Anadolu – Ion (Ephesos) tipi kaideleri yerine, Attika – Ion tipinde kullanılan kaideler Anadolu'da yapılan ilk uygulamadır. Sütun yüksekliği tam olarak saptanmamış ve yaklaşık 12 m olduğu Bingöl tarafından belirtilmiştir. Sütunun üst elemanlarında Amazonomakhia frizi yer alır⁴¹¹. Ephesos Artemis Tapınağı ile benzer alınlığın ortasında büyük, yanlarda küçük olmak üzere üç adet kapı bulunmaktadır⁴¹². Tapınağın batısına yerleştirilen sunak muhtemelen U planlı, avlusu olan ve 15.80 x 23.10 m ölçülerindedir. Bingöl'e göre sunak kabartmalarında Olympos'un on iki tanrısının olma ihtimali vardır⁴¹³. Bu ihtimal göz önüne alındığında On İki Tanrı Sunağı ile de özdeş olabileceği belirtilmiştir. Kurban alanı, propylon ve

⁴⁰³Bingöl, **a.g.k.**, 2007,162.

⁴⁰⁴Bingöl, **a.g.k.**, 2007,159.

⁴⁰⁵Bkz: O. Bingöl (2012). *Menderes Magnesiası – Theatron*, İstanbul: Homer Kitapevi.

⁴⁰⁶Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 171-173.

⁴⁰⁷Zeus Sosipolis Tapınağı, agoranın güney yarısının tam ortasındadır. Yapı, MÖ 3.yüzyıl ve 2.yüzyılın başına tarihlenmektedir. Toprak altında bulunan tapınak 2021 yılı itibari yeniden kazılmaya başlanmıştır. Athena Tapınağı ise Tiyatro Tepesi üzerinde yer alan bir tholostur. Temelleri görülmektedir. Arşitravda yaklaşık 2.20 m. uzunluğundadır ve üzerinde yer alan yazıtta yapı tholos olarak tanımlanmaktadır. Yapı, Apollonios tarafından Athena'ya ithaf edilmiş ve Hellenistik Döneme tarihlendirilmiştir. Roma Tapınağı, MS 2 – 3 yüzyıl, gymnasionun yıkıntıları üzerinden kuzeye bakıldığında, Lethaios'un kenarında, yüksek bir podyum üzerinde yer almaktadır. Hangi tanrı için yapıldığı bilinmemektedir. Kentte ayrıca varlıkları yazıtlardan bilinen başka dini yapılarda mevcuttur. Bunlar arasında gymnasionun batısındaki Dionysos Tapınağı, stadionun kuzeydoğusundaki Serapis Kutsal Alanı, theatronun kuzeybatısındaki Dioskurlar Kutsal Alanıdır. MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta ve MS 3. yüzyıla ait sikkeler üzerinde yer alan ve Hephaistos heykelinin bir törende taşınmasını gösteren kentte Hephaistos Tapınağı'nın varlığını kanıtlayan belgelerdir. Kentteki Hylai semtinde bulunan bir mağara Tanrı Apollon'a adanmıştır ve içinde tanrının bir heykeli bulunmaktaydı. Bu mağarada kentliler, "orgie" törenleri (Hieroi) omuzlarına aldıkları fıstık çamı kökleriyle koşarak yüksek kayalardan aşağı atlamışlardır (Bingöl, 2007, s. 100,177, 179). Kentteki tapınaklar, genel olarak Hellenistik Dönem de kullanılmıştır. Roma Dönemine tarihlendirilen tapınaklar ise dokümantasyon eksikliğinden çalışmaya dahil edilmemiştir.

⁴⁰⁸Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 61.

⁴⁰⁹Vitruvius, Kitap III, Bölüm 2, s.53

⁴¹⁰Bingöl, **a.g.k.**, 2019, 592.

⁴¹¹Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 63.

⁴¹²Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 69.

⁴¹³Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 81.

tapınak arasındaki alan, propylon önünden başlatılarak, altarı da içerisine alacak şekilde kazılmış ve kutsal alanın taban döşemesi kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır⁴¹⁴. Kutsal alan, agora tarafı dışında üç yönden stoalarla çevrilidir⁴¹⁵. Kutsal alanda yapılan son kazılar sonucunda kuzey ve güney yönde stoalar ortaya çıkarılmıştır⁴¹⁶. Kuzeyde latrina⁴¹⁷ ve propylonun güneydoğusunda exedra mevcuttur⁴¹⁸.

Tiyatro: Yapı, Artemis Kutsal Alanı'nın güneybatı yönünde yer almaktadır. Cavea yarım daireyi aşar planda olup, 75.80 m çapındadır⁴¹⁹. Tiyatronun günümüzde bir yan duvarı görülebilmektedir. Tiyatroya ait mimari bloklar ve oturma sıraları başka alanlarda kullanılmak üzere, yapıdan sökülmüştür. Yapıda tek diazoma olduğu bilinmektedir. İkinci bir diazomanın var olup olmadığı ve oturma sıra sayısının tespit edilemediği bir caveaya sahiptir. Bingöl'e göre, toplam seyirci kapasitesi 3000 kişiyi geçmemektedir. Yapının üç yapı aşaması olduğu Bingöl tarafından saptanmış ve en erken MÖ 4. yüzyıl belki de MÖ 3. yüzyıl tarihi belirlenmiştir⁴²⁰. Beş bölümden oluşan ve kireç taşından yapılan sahne binası bu döneme aittir. Skenenin arka kısmı her iki yanında merdivenlere sahip bina ve koridorlar eklenmiştir. Bu bina ikinci bir katın ve belki de bir proskeniumun ilavesiyle de genişletilmiştir⁴²¹. Bingöl'e göre, ikinci yapı dönemi MÖ 200 yıllarına yerleştirilir. Bu dönemde cephenin her iki yanında bulunan ve her biri 25.5 m uzunluğunda, analemma duvarları ile proskeniumun mermer oturma sıraları yapılmış olmalıdır⁴²². Strabon tarafından belirtilen ve kazı çalışmaları ile de tespit edilen kithara ustası Anaxenor'un⁴²³ onurlandırma yazıtı ise Bingöl tarafından ikinci yapı dönemine tarihlendirilir. Üçüncü yapı dönemi ise MS 2. yüzyıl sonrasına aittir. Üç sıra sütun tarafından taşınan 2.5–3 m yüksekliğindeki podyum ve orkestradaki tünelin T şeklinde ilerletilmesi bu dönemde gerçekleştirilmiştir⁴²⁴. Tiyatro muhtemelen Ephesos'un yakılıp yıkıldığı Got akınları sırasında MS 263 yılında tahribata uğramıştır⁴²⁵.

⁴¹⁴Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 82.

⁴¹⁵Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 87.

⁴¹⁶Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 87.

⁴¹⁷Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 93.

⁴¹⁸Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 94.

⁴¹⁹Sear, **a.g.k.**, 2006, 342.

⁴²⁰Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 147.

⁴²¹Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 146.

⁴²²Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 147.

⁴²³Strabon, XIV.1, s. 212

⁴²⁴Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 149.

⁴²⁵Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 150.

Stadion: Tiyatronun güneybatı yönüne konumlandırılmış olan stadionun iki yamaç arasına inşa edildiği gözlemlenmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapı, U şeklinde planlanmıştır. Yapının sphendonesi güneyde yer alırken, günümüzde yapıya ziyaret kuzey kısımda yer alan açık alandan sağlanmaktadır. Bu açık alanda yer alan kalıntılardan anlaşıldığı üzere, Kibyra Stadionuna benzer şekilde bir giriş bulunduğu yerinde gözlenmiştir. Stadionun uzunluğu 185.90 m olarak⁴²⁶ belirtilmiştir. Yapının oturma sıraları mermerdir ve aslan ayakları yerinde görülmüştür. Tonozlu galerilerden giriş ve çıkışın sağlandığı oturma düzeni bulunmakta olup galerilerde çeşmelerin varlığı saptanmıştır⁴²⁷. Oturma sıraları 39 cm yüksekliğinde ve 32 cm genişliğindedir. Galerinin önündeki diazomadan sonra gelen ilk oturma sırası arkalıklıdır. Bu kerkisin 15 m genişliğinde olduğu saptanmıştır. Kerkides bu sıra ile 26 sıradan oluşmaktadır. Bu diazomadan 52 basamakla podyum diazomasına inilmektedir. Bu ön sıranın yine tek bloktan arkalıklı yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Merdivenler, podyum diazomasını altı basamakla keserek arenaya ulaşır. Merdivenin her iki yanında tropaion kabartması yer almaktadır. Bu kabartmalar, Bingöl'e göre Roma Dönemi gladyatör oyunlarının burada gerçekleştirildiğini gösterir. Yapı, Roma Dönemine tarihlendirilir⁴²⁸. Yerinde yapılan incelemede, arenanın podyumunda mevcut olan kabartmaların korunma altına alındığı görülmüştür. Bu kabartmalardan Leukophryena olarak tanımlanan Magnesia Olimpik Oyunları'nın üç dalından ikisinin stadionda yapıldığı Bingöl tarafından tespit edilmiştir⁴²⁹. Çeşitli koşular, boks karşılaşmaları, genç ve çocukların çember çevirme gibi yarışları ile at ve araba yarışlarının burada yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca podyumdaki kabartmalardan verilen ödüller konusunda da bilgi sahibi olunmaktadır⁴³⁰ (Resim 7.2).

Magnesia ad Maeandrum kenti, ilk Neokorosunu Severus Alexander Dönemi'nde almıştır⁴³¹. Sikkelerde kent, Asia eyaletinin yedinci kenti ve Tanrıça Artemis'in Neokorosuna sahip kent olarak kendini ilan etmektedir. III. Gordianus'un öldürüldüğü ve I. Philippus'un imparator ilan edildiği dönemde darp edilen sikkede ise, kent Zeus'un oğlu tanrı Hephaistos ile betimlenmiştir⁴³². Bu sikkede yer alan yazıtta kent, ikinci

⁴²⁶Bingöl vd., a.g.k., 2008,121.

⁴²⁷Bingöl, a.g.k., 2007, 172.

⁴²⁸Bingöl, a.g.k., 2007, 172-173.

⁴²⁹O. Bingöl (2019) Magnesia Kazıları 2011-2018, 41.KST (3), s.600

⁴³⁰Bingöl, a.g.k., 2019, 600.

⁴³¹H. Üreten (2012). Menderes Magnesia'sı ve Artemis Neokoros Onuru. *The Journal Academic Social Science Studies*, 5/4, s. 287.

⁴³²Üreten, a.g.k., 2012,287.

Neokorosu ilan etmiştir. Üreten'e göre, kentte tanrı ya da imparator Neokoros'un verildiği tam olarak belirlenememiştir⁴³³.

Kentteki kültler⁴³⁴ arasında öne çıkan Tanrıça Artemis kültüdür. Bu kapsamda düzenlenen törenlerin içeriğine epigrafik kaynaklardan ulaşılmıştır. Yazıta göre, MÖ 140 yılında yapılan Olimpiyatlar'da Zenotodos'un Stephanephoros'luğu döneminde "epiphaneia" gerçekleşmiş ve MÖ 220 yılında Artemis halka kendini göstermiştir⁴³⁵. Bunun anlamını öğrenmek için Delphi'ye giden Magnesialılar'a kâhin, agon başlatmaları gerektiğini belirtmiştir. Yeni agon, Leukophryena olarak adlandırılmış ve defne tacı ödülü ile başlatılmıştır⁴³⁶. MÖ 206 yılında agon, tüm Hellenlere açık hale getirilmiştir. Magnesia Agorası'nın güney stoası batı antesinde ele geçen iki yazıta göre, "*Artemision ayının 6. günü tanrıçanın heykeli Parthenon'a yeniden dikilmesi, İsteria Bayramı olarak kutlanmıştır. Tören programını maddeler halinde belirtilen yazıtta göre; sadece kadınların katıldığı, tapınağa doğru giden dini bir geçit töreni düzenlenmelidir. Tapınakta tapınım töreni yapılmalı ve külte layık olduğu özen gösterilmelidir. Tapınak bakıcısı, bakirelerden oluşan ve tanrıçayı onurlandıran dini ilahi söyleyen bir koroyu yönetmeli, çocukların okulları tatil olmalı, kölelere izin verilmelidir. Tanrıçanın rahibesi o yılın stephanephoros'u ile bir kurban bayramı ve geçit töreni düzenlemelidir. Tüm halk tören gününde, tören giysileri içerisinde, başlarında defne taçlarından çelenkle agorada toplanmalıdır. Herkes sessizliğe davet edilmeli ve çocukların okuduğu bir duadan sonra tüm halk çağrı yapılmaz*"⁴³⁷. Bu yazıtta tanrıça Artemis adına yapılan törenin aşamaları ile ilgili detaylı bilgi elde edilmiştir. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin ana tanrıçası Artemis adına düzenlenen törenlerin nasıl olduğu epigrafik kaynaklardan bilinmektedir. Artemis adına düzenlenen törenler için iki farklı toplanma alanı vardır. Hellenistik Dönem yazıtlarında toplanma alanı agoradır. Bu tutumun Roma Dönemi'nde gerçekleştirildiğine dair bir tespit gözlemlenmemiştir. Diğer yazıtlarda ise toplanma alanı Artemis Kutsal Alanı'dır. Kutsal alanın içerisinde toplanma alanı olduğu Bingöl tarafından

⁴³³Üreten, **a.g.k.**, 2012,288

⁴³⁴Bkz: G. Kökdemir (2019). Yeni Değerlendirmeler Işığında Menderes Magnesiası'nda Athena Kültü, Panathenaia ve Bilinmeyen Bir Athena (?) Baş, *Cedrus VII*, s. 107-121

⁴³⁵Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 66.

⁴³⁶Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 67.

⁴³⁷Bingöl, **a.g.k.**, 2007, 66-67, 74-75.

tespit edilmiş ve yazıtlara dayandırılmıştır⁴³⁸. Yazıtlara göre; “Zeus’u sevenler”, “Gençlerin yeri”, “Müziyenin yeri” gibi ayrılmış alanlar bulunmaktadır. Bu yazıtlar törenden önce, törene katılacak grupların duracakları alandı. Artemis Sunağı’nda kurbanlardan sonra, burada kendi adlarına ayrılan yerde gruplar, dernekler durmaktadır⁴³⁹. Artemis Kutsal Alanı’nda toplanan tören alayı, tiyatro ve stadionda Magnesia Olympik Oyunları gibi gymnastik ve at yarışlarının yapıldığı bilinen etkinliklerin ardından, Artemis Kutsal Alanı’nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 7).

⁴³⁸Bingöl, a.g.k., 2007, 87.

⁴³⁹Bingöl, a.g.k., 2007, 87.

4.3. LYDİA

Lydia günümüzde yaklaşık olarak İzmir'in doğusu, Manisa'nın büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsamaktadır. Klasik Lydia genel olarak, kuzeyde Mysia, doğuda Phrygia, güneyde Karia, batıda Aiolis ve Ionia bölgeleriyle komşudur⁴⁴⁰. Lydia kenti olan Magnesia ad Sipylum'da⁴⁴¹ belirsiz bir durum söz konusudur. Lydia'nın bir diğer kenti Saittai (Sidas)⁴⁴² stadiona sahiptir. Tiyatro ve stadiona sahip kentler Sardes, Tripolis ve Philadelphia'dır⁴⁴³ (Tablo 4 – Harita 3).

4.3.1. Sardes

Sardes, Manisa ili, Salihli ilçesinde yer almaktadır. 1900'lerin başında, kentin bazı kısımları H. C. Butler tarafından kazılmış, 1958'de G. M. A. Hanfmann ve H. Detweiler yönetiminde bilimsel kazılar başlatılmıştır. Günümüzde ise kazılar N. D. Cahill başkanlığında devam etmektedir⁴⁴⁴.

Kentte en erken yerleşim, akropolün kuzey kısmı alan 49'da tespit edilen MÖ 2000 Erken Tunç Dönemi tabakasıdır⁴⁴⁵. MÖ 6. yüzyılda yapılan Lydia ve Pers mücadelesi sonucu Lydia Krallığı yenilmiş ve başkent Sardes, Perslerin eline geçmiştir⁴⁴⁶. Bu döneme ait kenti çevreleyen sur, son yıllarda yapılan araştırmada ortaya çıkarılmıştır⁴⁴⁷. MÖ 334'te Büyük İskender'in eline geçen Sardes'in, MÖ 284 Seleukos Dönemine kadar geçen süreçten nasıl etkilendiği bilinmemektedir. Antiokhos, MÖ

⁴⁴⁰H. Üreten (2018). Lydia'nın Kentleşmesinde Pergamon Krallarının Katkısı, *Geçmişten Günümüze Manisa Cilt 1*, M. Tepekaya ve Z. Atar (Ed.), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, s. 5.

⁴⁴¹Magnesia ad Sipylum (Manisa) tiyatro ve stadionu için bkz: M. U. Doğan (2007). *Magnesia Ad Sipylum Arkeoloji, Topografya ve Tarihi Coğrafya İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1, 149,152. Kentteki yapılar tam olarak araştırılmadığından ve yerleri konusunda bir kesinlik olmadığından konu dışında tutulmuştur.

⁴⁴²Saittai (Sidas) antik kenti, Manisa ili, Demirci ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Kent içerisinde stadion bulunmaktadır. Stadion tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Günümüzde yapı, kırsal alan içerisinde kalmıştır. Yapının tribününe ait oturma basamakları kısmen görülmekte olup, büyük çoğunluğu bitki örtüsü altındadır. Kentin tiyatroya sahip olup olmadığı tespit edilememiştir. Dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur.

⁴⁴³Philadelphia (Manisa/Alaşehir) antik kenti tiyatro ve stadionu için bkz: A Y. Tavukçu vd. (2015) Alaşehir – Philadelphia Araştırmaları 2013, *32.Araştırma Sonuçları Toplantısı (1)*, s. 301,305,306. Yapıların tahribatı ve dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur

⁴⁴⁴J. D. Evans (2015). The Third Neokorate of Sardis in Light of A New Coin Type Found in Sardis, *FIDES Contributions to Numismatics in Honor of Richard B. Witschonke*, P.G. Van Alfen vd. (Eds.), New york: The American Numismatic Society, s.485.

⁴⁴⁵N. Cahill (2020). Sardis, 2018, *41. KST. (3)*, s.489.

⁴⁴⁶Herodotos, s.68-69.

⁴⁴⁷M. Rautman (2011). *Sardis in Late Antiquity, Archaeology and The Cities of Asia Minor a in Late Antiquity*, Kelsey Museum Publication 6, s. 4.

189'da Magnesia Savaşında ortak Roma ve Pergamon güçlerine yenilmiş ve bir yıl sonra yapılan Apamea Anlaşması ile Seleukos Krallığı sona ermiştir⁴⁴⁸. Pergamon idaresine giren kent, MÖ 133'te III. Attalos'un mirası üzerine Roma'ya bağlanmış ve Asia eyaletine dahil edilmiştir. MS geç 3. yüzyılda eyalet düzenlemesinin yeniden yapılması ile kent, Lydia'nın başkenti olmuştur⁴⁴⁹.

Sardes, akropolün kuzey yamaç eğiminde, teraslar üzerinde yerleştirilen yapı gruplarından oluşan yukarı kent ile Hermos Ovasına kısmen yayılmış aşağı kentten oluşmaktadır. Günümüzde akropolde tespit edilen Bizans surları ve kalesi dışında yapı neredeyse bulunmamaktadır. Yegül'e göre, bu alanda Lydia'nın üst yöneticilerine ait kale-saray olabilme ihtimali vardır⁴⁵⁰. Akropolün kuzeyinde tespit edilen terasların literatür çalışmalarında 55. alan ve 49. alan olarak adlandırıldığı görülmektedir. Alan 49'da Lydia evleri⁴⁵¹, yakınında tiyatro⁴⁵²-stadion⁴⁵³ yapısı konumlandırılmıştır. Alan 55'te Vadi-B Tapınağı ve terası⁴⁵⁴, batı yönünde Lydia / Roma Dönemi agorası⁴⁵⁵ bulunmaktadır. Bugün antik kentin içinden batı-doğu yönünde geçen eski İzmir-Ankara yolunun, Pers Dönemi'nin (MÖ 6.- 4. yüzyıl) ünlü Kral Yolunu izlediği bilinmektedir⁴⁵⁶. Bu ana güzergâh, Roma Dönemi'nde kenti kuzey - güney (ova-dağ) bölümlerine ayıran mermer döşeli sütunlu bir cadde olarak geliştirilmiştir⁴⁵⁷. Bu yolun devamı üç kemerli bir takın içinden geçmektedir. Mermer caddenin kuzeyinde sinagog, hamam-gymnasium yapısı konumlandırılmıştır⁴⁵⁸. Bu kesimde yer alan tak ile komşusu sinagog ve diğer yapılar ile Alan 55'teki yapılarda MS 7. yüzyıldaki depremde tahrip olup yıkılmışlardır⁴⁵⁹. Yegül'e göre Hellenistik Dönemden itibaren, Paktalos Çayı'nın kuzeyinden diyagonal şekilde uzanan, sütunlu mermer cadde ile eski batı Lidya sur kapısının köşesinde birleşen ikinci bir yol ihtimalide söz konusudur⁴⁶⁰. Akropolün

⁴⁴⁸F. Yegül (2020). Sardes: Tarih, Mimarlık ve Şehircilik, *Anadolu Araştırmaları/Anatolian Research*, 23, s. 141-142.

⁴⁴⁹Evans, a.g.k., 2015, 485.

⁴⁵⁰Yegül, a.g.k., 2020, 140.

⁴⁵¹N. Cahill (2002). Lydian Houses, Domestic Assemblages and Household Size, *Across the Anatolian Plateau: Readings in the Archaeology of Ancient Turkey*, American Schools of Oriental Research, D. C. Hopkins (Ed.), Boston, s. 173-185.

⁴⁵²Sear, a.g.k., 2006, 351.

⁴⁵³Rautman, a.g.k., 2011, 7.

⁴⁵⁴Cahill, a.g.k., 2020, 490.

⁴⁵⁵Yegül, a.g.k., 2020, 147.

⁴⁵⁶Yegül, a.g.k., 2020, 139.

⁴⁵⁷Yegül, a.g.k., 2020, 139.

⁴⁵⁸Sardes kent planı için bkz: Yegül, 2020, s. 152, Fig.2.

⁴⁵⁹Cahill, a.g.k., 2020, 491.

⁴⁶⁰Yegül, a.g.k., 2020, 146.

batısında ve kent surunun dışında Artemis Kutsal Alanı yer alır. Kent planlamasını dönemsel olarak tespit edilmesi araştırmacıları zorlamıştır. Rautmann'a göre, geç dönem kalıntıları altında kalan, Arkaik ve Pers Dönemi tabakaları daha derindedir⁴⁶¹. Bundan kaynaklı Sardes'in planı çağdaşı kentlere göre daha az bilinmektedir⁴⁶².

Kentin kutsal yapıları göz önüne alındığında Sardes kenti için Artemis kültü ve kutsal alanı önemlidir⁴⁶³. Kent ve kutsal alan ilişkisi, Ephesos'a benzer şekildedir. Kutsal alanlar, kent merkezine çok yakın konumlandırıldığından, kentten ayrı olarak düşünülmemiştir. Sardes Artemis Kutsal Alanı, kent suru dışında, akropolis eğiminden aşağı inen bir arazi üzerinde, doğu – batı doğrultusunda uzanmaktadır⁴⁶⁴. Tapınak ön ve arkada 8 sütun, yanlarda ise 20 sütuna sahip olan pseudodipteros planlıdır. Peristilosun dıştan dışa ölçüleri 44.58 m x 97.60 m'dir⁴⁶⁵. Araştırmacılara göre, tapınağın Lydia Dönemi kullanımına dair bulgular yetersizdir. Seramikler bu savı doğrulamış olsa da tapınak, Hellenistik Dönemde inşa edilmiştir⁴⁶⁶. Cahill ve Greenewalt tarafından tapınakta yapılan araştırmalar, cellanın Hellenistik Dönemden daha erken inşa edilmediğini ve bu aşamada peristil sütunların bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. Peristil doğu cephesine dikilmiş ancak asla tamamlanmamıştır⁴⁶⁷. Tapınağın dış sütunları, doğu ve batıya doğru çıkıntı yapan sundurmaların Roma Dönemi'nde inşa edildiği tespit edilmiştir. Tapınakta Antoninler Dönemine ait imparatorluk portrelerinin ele geçirilmesi sonucu, Tanrıça Artemis'e adanan tapınağın MS 2. yüzyılın 2. yarısında cellanın ikiye bölünmesi ile imparatorluk kültüne de hizmet ettiği ortaya çıkarılmıştır. MS 4. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hristiyanlık faaliyetleri sonucu yapının terk edilerek, güneydoğu köşesine küçük bir kilise yapılmış olduğu Yegül tarafından belirtilir⁴⁶⁸.

⁴⁶¹Rautman, **a.g.k.**, 2011,4.

⁴⁶²N. Cahill (2010). Sardeis Şehri, *Lidyalılar ve Dünyaları*, N. Cahill (Ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 84.

⁴⁶³F. Yegül (2010). Sardeis Artemis Tapınağı, *Lidyalılar ve Dünyaları*, N. Cahill (Ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 363.

⁴⁶⁴Yegül, **a.g.k.**, 2010, 363.

⁴⁶⁵Yegül, **a.g.k.**, 2010, 369.

⁴⁶⁶N. Cahill and C. H. Greenewalt (2016). The Sanctuary of Artemis at Sardis: Preliminary Report, 2002–2012, *AJA*, Volume 120, Number 3, s. 473.

⁴⁶⁷Cahill and Greenewalt, **a.g.k.**, 2016, 474.

⁴⁶⁸Yegül, **a.g.k.**, 2010, 364.

Kentteki diğer kutsal alanlar⁴⁶⁹ arasında yer alan Vadi-B Tapınağı; akropolün kuzey yamacında⁴⁷⁰, yapay olan aşağı terasta yer almaktadır⁴⁷¹. Erken Roma Dönemi'nde oktastil pseudodipteral düzendeki tapınağa ev sahipliği yapan bu terasın, imparator kültü kutsal alanına ayrılmış olduğu Cahill tarafından belirtilir⁴⁷². Tapınağın önünde 100 m²'lik meydan bulunmaktadır⁴⁷³. Yapı, Sardes'in ilk Neokoros tapınağıdır ve MS 1. yüzyılın ortalarında Claudius veya Nero Dönemine tarihlendirilir⁴⁷⁴. Geç Roma Dönemi'nde ise alan, içinde duvar resimleri ve iyi korunagelmiş eser grupları keşfedilen, kent seçkinlerince kullanılan meskenlere dönüştürülmüştür. Bu iyi korunagelmiş, Cahill'e göre evlerin ve civarındaki surların MS 7. yüzyıldaki depremde aniden yıkılması sonucu oluşmuştur⁴⁷⁵.

Tiyatro- stadion: Tiyatro-stadion kompleks halinde⁴⁷⁶ Vadi-B Tapınağı'na yakın inşa edilmiştir. Tiyatro, akropolün kuzey eğiminde yer almaktadır⁴⁷⁷. Muhtemelen Hellenistik Dönem tiyatrosunun üzerine yapılmıştır⁴⁷⁸. Hanffman'a göre MÖ 214 yılında aşağı kentin III. Antiokhos birlikleri tarafından ele geçirildiğinde tiyatro ayakta⁴⁷⁹. Yapı, MÖ erken 3. yüzyıl ya da MÖ geç 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁸⁰. Tiyatronun caveası yarım daireyi biraz aşan plana sahiptir ve cavea çapı ise 190⁰'dir. Yapının boyutları batı – doğu 136 m, kuzey – güney 70 m'dir. Caveanın doğu duvarı ve iki parados MS 17'de meydana gelen deprem sonucu yıkılmıştır. Roma Dönemi'nde yeniden yapılmıştır⁴⁸¹. Hellenistik Dönem mermer ve kireç taşı bloklar, özellikle doğu paradosun etkileyici cephesinde yeniden kullanılmıştır⁴⁸². Hanffman'a göre, yapının seyirci

⁴⁶⁹Antik kaynaklarda, kent suru dışında Tanrıça Kybele'ye ait kutsal alandan söz edilmektedir. Bu alan, MÖ 499'da Ion ayaklanmasında tahribata uğramıştır. Tapınağın varlığı devşirme malzemelerden bilinmektedir. Tapınağa ait olan mimari ve plastik parçalar Roma Dönemi sinagogunda tekrar kullanılmıştır. Mimari parçalar ikinci kontekslerinde ele geçtiğinden tapınağın yeri tam olarak tespit edilememiştir. Roma Dönemi şehir surlarının 700 m dışında, Nekropolis Tepesi'nde Demeter Karpophoros'a adanmış bir kutsal alan bulunmaktadır (Cahill, 2010, s.100-101).

⁴⁷⁰F. Yegül (2018). Hadrianus ve Sardes Artemis Tapınağı: Hadrianus Sardes'e Geldi mi, Eğer Geldiyse ..., *Seleucia VIII*, s.33.

⁴⁷¹N. Cahill (2016). Sardis 2014, 37. *KST*. (3), s. 149.

⁴⁷²Cahill, **a.g.k.**, 2020, 490.

⁴⁷³N. Cahill (2015). Sardis 2013, 36. *KST*. (2), s. 415.

⁴⁷⁴Yegül, **a.g.k.**, 2018, 33.

⁴⁷⁵Cahill, **a.g.k.**, 2020,490.

⁴⁷⁶Bkz: Çizim 8.

⁴⁷⁷Sear, **a.g.k.**, 2006, 351.

⁴⁷⁸Rautman, **a.g.k.**, 2011,7.

⁴⁷⁹G. M. A Hanffman (1983). *Sardis From Prehistoric To Roman Times. Results Of The Archaeological Exploration Of Sardis1958-1975*, Harvard University Press, s. 116.

⁴⁸⁰Hanffman, **a.g.k.**, 1983, 116.

⁴⁸¹Hanffman, **a.g.k.**, 1983, 116.

⁴⁸²Hanffman, **a.g.k.**, 1983, 116.

kapasitesi, 12.000-15.000 kişidir⁴⁸³. Tiyatronun batı yamacında yapılan kazılarda, oturma sıraları için harçlı temeller ve diazomanın mermer döşemesinin önemli kısımları tespit edilmiştir. Alt cavea enkazdan kalan 7 m derinliğinde mimari molozla doludur⁴⁸⁴. Oturma sıralarının sayısı 35 - 40 arasındadır. Tiyatro yaslandığı tepenin doğal eğimine inşa edilmiş ve kavisli bir duvar tarafından çevrilmiştir. Orkestra 30-35 m çapındadır⁴⁸⁵. Orkestranın kuzeyinde yapılan çalışmada; Rautmann sahne yapısının 2 ya da 3 katlı ve Asia Ionik tarzda zengin bir şekilde dekore edilmiş olduğunu⁴⁸⁶ belirtir. Sahne binası 18. yüzyıla kadar ayakta kalmış ve 19. yüzyılda ise sahnenin mimari elemanları demiryolu inşaatında kullanılmıştır⁴⁸⁷. Stadionun güney tribünü ise tiyatro sahnesi ile birleşiktir. Stadion güneydoğu – kuzeybatı aksında uzanmaktadır. Stadionun ölçüsü için farklı tespitler söz konusudur⁴⁸⁸. Yapının uzunluğu Rautman tarafından yaklaşık 200 m olarak verilmiştir. Oturma sıraları ise batıya doğru uzanan yamaç ve tonozlu alt yapılar ile desteklenmiştir. Stadion, alan 55 olarak bilinen akropol çıkıntısının altında sona ermektedir. Bu düz alanda birkaç sondajın kazılması, derin temelleri olan büyük bir yapay terasın ana hatlarını ortaya çıkarmıştır. Kuzey cephenin ortasında, 14 m genişliğindeki merdivenin, sütunlar üzerinde bir portikle sınırlandığı anlaşılan, yaklaşık 100 m genişliğinde ve 2 hektarlık bir alana sahip 5 m'lik geniş bir platform seviyesindeki çeyrek bir tonozla desteklendiği Rautmann tarafından tespit edilmiştir⁴⁸⁹. Stadionun batısında ise Vadi-B Tapınağı yer almaktadır. Tiyatronun Hellenistik Dönemde yapıldığı ve Roma Dönemi tiyatrosuna dönüştürüldüğü bilindiğinden, Yegül'e göre bu durum stadion içinde söz konusu olmalıdır⁴⁹⁰. Opus caementicium yapısı ile tipik bir Roma eseri olan stadion, Hellenistik Döneme tarihlenen basit bir stadionun devamı olabilir⁴⁹¹(Resim 8.1-8.2).

Kentteki festivaller incelendiğinde Eumeneia Oyunları'nın Hellenistik Dönemde düzenlenmiş olduğu Erol Özdizbay tarafından belirtilir⁴⁹². Kentte egemen olan Artemis

⁴⁸³Hanffman, **a.g.k.**, 1983, 116.

⁴⁸⁴Rautman, **a.g.k.**, 2011,5.

⁴⁸⁵Sear, **a.g.k.**, 2006, 351-352.

⁴⁸⁶Rautman, **a.g.k.**, 2011, 7.

⁴⁸⁷Sear, **a.g.k.**, 2006, 351-352.

⁴⁸⁸Yapı doğu – batı 194 m uzunluğunda ve kuzey-güney 35 - 40 m genişliğindedir (Hanffman, 1983, s. 262).

⁴⁸⁹Rautman, **a.g.k.**, 2011, 7.

⁴⁹⁰Yegül, **a.g.k.**, 2020, 145.

⁴⁹¹Yegül, **a.g.k.**, 2020, 145.

⁴⁹²Erol Özdizbay, **a.g.k.**, 2011, 26.

tapınımı Ephesos ile aynıdır⁴⁹³. Tanrıçanın kentteki epitheti “Anaitis” olarak geçmektedir⁴⁹⁴. Tanrıçanın rahibesi tarafından kentte her ay adak töreni yapıldığı, kutsal alanda ele geçen yazıttan bilinmektedir⁴⁹⁵. İmparator Septimius Severus’un onuruna Severeia Agonu kentte Khrysanteia Agonu⁴⁹⁶ ile birleştirilerek düzenlenmiştir⁴⁹⁷. Augusteia Severeia veya Severeia Agonları oyun programları hem sportif hem de müzik yarışmalarından oluştuğu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Uzun mesafe koşusu, gidiş-dönüşlü koşu ve silahlı koşu Severeia Agonu’nun yarışma kategorileridir⁴⁹⁸. Sardes’teki Asya Birlik Oyunları’nda pankration müsabakası⁴⁹⁹, sakalı yeni bitmiş delikanlılar kategorisinde stadion koşusu⁵⁰⁰ ve güreş⁵⁰¹ yapılmıştır. Gladyatör oyunları da kentte düzenlenmiştir⁵⁰². Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentte Tanrıça Artemis kültünün Ephesos ile aynı olduğu bilindiğinden, Ephesos kentinde Artemis adına düzenlenen tören, Sardes’te aynı program çerçevesinde yapılmış olmalıdır. Tören alayı, Sardes Artemis Kutsal Alanı’nda toplanmış, kutsal yoldan⁵⁰³ ilerleyerek, kentte girer. Akropolün kuzey yönünde bulunan tiyatro - stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, geldiği yönden

⁴⁹³Y. Albayrak (2008). *Anadolu’da Artemis Kültü*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.118.

⁴⁹⁴Bkz: G. H. R. Horsley (1992). *The Inscriptions of Ephesos and the New Testament*, Novum Testamentum, Vol. 34, Fasc. 2, s. 105-168., Albayrak, **a.g.k.**, 2008, 118.

⁴⁹⁵Albayrak, **a.g.k.**, 2008, 119.

⁴⁹⁶Khrysanteia (Khrysanthia) Agonu, Sardes’de tanrıça Demeter ya da onun kızı Persephone onuruna düzenlenmiştir Kentte ayrıca Persephone (Kore) onuruna kutlanan Korea Festivali de bilinmektedir (Çokbankir, 2010, s. 29, 203).

⁴⁹⁷Erol Özdzibay, **a.g.k.**, 2011, 134.

⁴⁹⁸Erol Özdzibay, **a.g.k.**, 2011, 200.

⁴⁹⁹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 104.

⁵⁰⁰Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 142.

⁵⁰¹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 142.

⁵⁰²Erol Özdzibay, **a.g.k.**, 2011, 69.

⁵⁰³Artemis Kutsal Alanının sınırları ve boyutları hakkında henüz bir şey bilinmemektedir. Tapınağa erişim ve kutsal yol ile ilgili topografya fikir vermektedir. Akropolisin dik yamaçlarına doğru ve Paktolus Irmağı’nın dağlık bölgesinden kaynaklı tapınak ve sunağına, güneyden ve batıdan erişim zordur. Günümüzde olduğu gibi küçük yollar da olabilir. Ana yol ise Paktolus’un doğu yamacını takip ederek Artemis Sunağına ulaşır. Bu yol da kuzeyde büyük doğu-batı yolu ile birleşmektedir. Doğru-batı doğrultusunda uzanan yol, Perslerden kalma “Kral Yolu” güzergâhındadır. Bu yol İzmir-Ankara yolu olarak kullanılmaktadır. Hellenistik-Roma Dönemi’nde sütunlu mermer cadde üzerinde Roma Dönemi hamam-gymnasion kompleksi ve Bizans Dönemi dükkânları bulunmaktadır. Roma hamamının ve sinagogun güneydoğu kösesinden eski Lidya surlarını geçerek kente girmektedir. Kutsal alanı kente bağlayan Paktolus’u takip eden bir yol olmalıydı fakat Paktolus üzerinde çeşitli yerleşim alanı (altın arıtma alanı gibi) tespit edilmiş olsa da antik yolun güzergâhı veya taşları bulunamamıştır (F. Yegül ile 9 Aralık 2020 tarihinde yapılan kişisel iletişim). Kent içerisinde günümüzde kullanılan, modern asfalt yolu takiben bir rota oluşturulabilir. Fakat kent planı dikkatli incelendiğinde, 65 numarada kentin hafirleri tarafından MMS caddesi olarak adlandırılan caddenin bir kısmı tespit edilmiş ve devamı konusunda henüz bir tespit sunulmamıştır. Rota oluşturulurken, MMS caddesinin devamı olasılık dahilinde değerlendirilmiştir.

ilerleyerek, Artemis Kutsal Alanı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır. İmparator Hadrian Dönemi'nde, ikinci Neokoruğu almış olan tapınak⁵⁰⁴, İmparatorluk kült törenleri içinde kullanılmıştır (Plan 8.1).

2. Kentteki ilk Neokoros ve imparatorluk kült yapısı olan, Vadi-B Tapınağı ve bu tapınağın önünde yükselen sütunlu Roma terası tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Vadi-B Tapınağı ve terası, muhtemelen yeniden yapılan tiyatro -stadion ile toplumsal hayatın çekirdeği olarak Yegül tarafından değerlendirilmiştir⁵⁰⁵. Yazıtlardan bilindiği üzere İmparatorun adına kentte düzenlenen agonlarda tiyatro-stadion kullanılmıştır. Burada gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tören Vadi-B Tapınağı'nda sonlandırılmış olmalıdır (Plan 8.2).

⁵⁰⁴Yegül, a.g.k., 2020, 149.

⁵⁰⁵Yegül, a.g.k., 2020, 147.

4.3.2. Tripolis

Kent, Denizli İli, Buldan ilçesi, Yenicekent beldesinde yer almaktadır. Kentte bilimsel araştırmalar 17. yüzyıl ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahlar tarafından başlatılmıştır. Bu çalışmalarda antik yapılara ait bilgiler sınırlıdır. 1993, 2007 – 2009 yılları arasında Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında kısa dönemlerde kazı çalışmaları yapılmıştır. 2012 – 2015 yıllarında müze ve B. Duman'ın bilimsel danışmanlığında devam eden kazılar⁵⁰⁶, 2016 yılı itibari ile B. Duman başkanlığında sürdürülmektedir.

Kent, Hellenistik Dönemde Apollonia adıyla kurulmuş, kısa bir dönem Antoniopolis olarak da anılmıştır⁵⁰⁷. Kentte bulunan Augustus sikkesinde Tripolis adı geçmektedir⁵⁰⁸. Kentin kuruluşu Hellenistik Döneme dayandırılmış olsa da kente yakın olan Hamambükü ve Akkaya mevkilerinde Bakır Dönemine ait bulgulara rastlanılmıştır⁵⁰⁹. Kentin bulunduğu Çürüksu Vadisi, MÖ 190 yılında Seleukoslar ile Pergamon Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar, bağımsız kentlerden oluşur⁵¹⁰. Bu savaşı, Roma'nın desteği sonucu kazanan Pergamon Krallığı, MÖ 188'de imzalanan Apameia barışıyla bölgenin yönetimini almıştır. III. Attalos'un MÖ 133 yılında vasiyeti üzerine, bölge Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Kent, en ihtişamlı çağını Roma Dönemi'nde yaşamıştır. MS 2. yüzyıldan itibaren kentte yeni yapılaşmaya gidilmiştir. Roma İmparatorluk Dönem'inde bir dönem Sardeis Conventus'una dahil edilen kent⁵¹¹, Flaviuslar Dönem'inde Apameia Conventus'u içerisinde yer almıştır⁵¹². MS 325'te Nicaea Konsülü'nde Tripolis piskoposluk seviyesinde temsil edilir. MS 350 – 400 yıllarında etrafı sur ile çevrelenmiştir⁵¹³. MS 494'te meydana gelen depremten etkilenen kent, MS 6. yüzyılın sonu – 7 yüzyılın başında Sasani akınlarına maruz kalmıştır⁵¹⁴. Kentin 8. yüzyılın ilk yarısı Bizans, sonraki dönemde ise Türklerin eline geçmiş olduğu Duman tarafından belirtilir⁵¹⁵.

⁵⁰⁶B. Duman (2014). Menderes Tripolis'indeki Arkeolojik Keşifler, *Geçmişten Günümüze Denizli*, s. 39.

⁵⁰⁷B. Duman (2013). Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis Ad Maeandrum, *Cedrus I*, s. 180.

⁵⁰⁸Duman, **a.g.k.**, 2013, 180.

⁵⁰⁹Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵¹⁰Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵¹¹Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵¹²Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵¹³Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵¹⁴Duman, **a.g.k.**, 2013, 184.

⁵¹⁵Duman, **a.g.k.**, 2013, 185.

Kent planında agora belirleyici olmuştur. Duman'a göre, Roma Dönemine tarihlenen agora, kuzey-güney yönlü ve dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş ve MS 4. yüzyılın sonu – MS 5. yüzyılın başlarında yapılan yeni düzenlemelerle kullanılmaya devam edilmiştir⁵¹⁶. Agoranın güney kısmında, doğu-batı yönünde uzanan sütunlu cadde, doğusunda ise kuzey – güney yönlü Hierapolis Caddesi yer alır⁵¹⁷. Bu iki cadde birbirini dik olarak kesmektedir. Caddeler birlikte planlanmış ve uzun süreli kullanılmıştır⁵¹⁸. Agoranın batısında yer alan portiğin güneyi sütunlu caddeye açılırken, kuzeyi geçişe kapalıdır. Agoranın kuzey kenarı tek cepheli, güney kenarında ise üç cepheli 7 basamaktan oluşan tribün ile hareketlendirilmiştir⁵¹⁹. Bu tribünler Duman'a göre, MS 4. yüzyılın sonunda yapılan savunma sisteminin ardından, sur dışında kalan tiyatro ve stadion gibi yapıların işlevlerine alternatif olarak kullanılmış olmalıdır⁵²⁰. Agoranın batısında bouleterion⁵²¹, doğusunda Hierapolis Caddesi⁵²², dükkanlar⁵²³ ve granarium⁵²⁴ yer alır. Agoranın kuzeyinde bulunan alanda⁵²⁵ yapılan kazılarda mimari öğelerinin in situ olarak bulunması nedeniyle Devlet Agorası/kutsal alan olduğu ortaya çıkarılmıştır⁵²⁶. Bu alanın doğusunu MS 3. yüzyılda inşa edilen anıtsal nymphaeum sınırlamaktadır⁵²⁷. Kuzeybatısında ise MS 2. yüzyılda yapılmış hamam, tiyatro, stadion gibi sosyal yaşama hizmet eden yapılar yer almaktadır⁵²⁸. Kent merkezinin batısında Philedelphia Kapısı⁵²⁹ ve Büyük Hamam⁵³⁰ bulunmaktadır.

Tiyatro: Kentin kuzeybatısında yer alır⁵³¹. Caveanın bir bölümü güneybatıya doğru Lykos Vadisine bakmaktadır. Arazide kayma söz konusu olduğundan oturma

⁵¹⁶B. Duman (2017). Tripolis 2016 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. 39. KST, (I), s.261

⁵¹⁷Duman, **a.g.k.**, 2017, 261.

⁵¹⁸B. Duman ve O. Koçyiğit (2019). *Tripolis Ad Meandrum II. Geç Antik Dönem Konut Kalıntıları ve Buluntuları*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 8.

⁵¹⁹Duman, **a.g.k.**, 2017, 262.

⁵²⁰Duman, **a.g.k.**, 2017, 262.

⁵²¹A. D. Duman (2016). *Lykos Vadisi Kentleri Örneğinde Tripolis Kent Planı ve Mimari Yapılanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, s.57.

⁵²²Duman, **a.g.k.**, 2016, 33.

⁵²³B. Duman ve H. H. Baysal (2016). Tripolis ad Maeandrum 2014 yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları, 37. KST, (1), s.570

⁵²⁴Duman ve Baysal, **a.g.k.**, 2016, 568-569.

⁵²⁵Kutsal alan, 40x80 m ebatlarındaki iki insulaya doğu – batı doğrultusunda yerleştirilmiş, dikdörtgen planlı, ortada geniş bir avlusu bulunan ve etrafı sütunlu galerilerle birlikte MS 2. yüzyılda inşa edilmiştir (B. Duman (2020) Tripolis ad Meandrum, *Güney Ege Kalkınma Ajansı Kitapçığı*, s.20).

⁵²⁶Duman, **a.g.k.**, 2017, 264.

⁵²⁷Duman, **a.g.k.**, 2017, 264.

⁵²⁸Duman, **a.g.k.**, 2017, 264.

⁵²⁹Duman, **a.g.k.**, 2016, 33.

⁵³⁰Duman, **a.g.k.**, 2016, 38.

⁵³¹Kent planı için bkz: <http://www.pau.edu.tr/tripolis>.

sıralarının bir kısmı toprak altında kalmış, bir kısmı da orkestraya doğru kaymıştır. Duman tarafından yaklaşık 8000 kişilik kapasitesi olduğu düşünülen yapının, cavea çapı 89 m iken, analemma duvarı ile bu ölçü 100 m’dir. Yarım daire plana sahip olan cavea tek diazomaya sahiptir. Tiyatroya seyircinin dıştan erişimi kuzeyden 2, güneyden ise 5 tonozlu yapı ile sağlanmıştır. Tonozların büyük bir bölümü toprak yüzeyindedir. Günümüzde toprak altında kalan, sahne binasının birinci katına ait sağlam bloklar orkestra bölümünde yıkıntı halde bulunmaktadır. Sahne binası yaklaşık olarak 7.60 m genişliğinde ve 42 m uzunluğundadır. Tiyatronun orkestra bölümünde mimari kalıntıların stil özelliğine göre Duman tarafından MS 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir⁵³². Yapıda günümüze kadar kazı yapılmadığından, tiyatronun yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir (Resim 9.1).

Stadion: Tiyatronun kuzeybatısına konumlandırılan stadion, topografyaya uygun olarak yapılmış ve kuzey – güney yönlü inşa edilmiştir⁵³³. Stadion güney girişten başlayarak, kuzeyde U formlu ve tek sphendoneden oluşmaktadır. Duman’a göre, yapı yaklaşık 256 m uzunluğunda ve 66 m genişliğinde ölçüye sahiptir. Yapının batı tribününde yer alan oturma sıralarının bir kısmı sağlam kalmışken, doğu tribününde yer alan oturma sıralarının büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Roma Dönemi’nde inşa edilen stadion, MS 4. yüzyılda yapılan sur dışında kalmıştır⁵³⁴. Sur dışında kalan stadion ve kenti birbirine bağlayan cadde sistemi ile ilgi veriler yetersizdir⁵³⁵ (Resim 9.2).

Kent kült ve festival açısından incelendiğinde, MÖ 1. yüzyıl – MS 3. yüzyıl arasında basılan Tripolis sikkelerinde Hellen Panteonunda yer alan tanrı ve tanrıçaların yanı sıra, başta Mısır olmak üzere farklı kültürlerin tanrı ve tanrıçaları da görülür. Tripolis sikkelerindeki Serapis ve Isis betimlemeleri mevcuttur⁵³⁶. Tanrıça Letoya ait olan bronz sikkeden, kentte Pythia Oyunları’nın yapıldığı anlaşılmaktadır⁵³⁷. Duman tarafından agoranın güney portik kazılarında ele geçen bullalarda ise tanrı ve tanrıçaların yanı sıra senato, boule, demos gibi kişileştirilmiş figürler ve Augustus, Nero, Marcus Aurelius gibi

⁵³²Duman, **a.g.k.**, 2016, 45.

⁵³³Duman, **a.g.k.**, 2016, 41.

⁵³⁴Duman, **a.g.k.**, 2016,41-42.

⁵³⁵Stadiona erişimi sağlayan cadde vb. tespit edilemediğinden, rota olarak gösterilen hat varsayımsal olarak değerlendirilmelidir.

⁵³⁶Duman, **a.g.k.**, 2013, 182.

⁵³⁷H. Üreten (2006a). Tripolis Antik Kent Tarihi ve İnanç Coğrafyası: Tanrıça Leto Örneği, *Buldan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Denizli, s.946.

imparatorların büstleri ele geçmiştir⁵³⁸. Sütunlu cadde kazısında devşirme olarak tespit edilen Boksör M. Aurelius Ioulianos onurlandırma yazıtında, Attalineia Olympia Oyunu'nun adı geçmiş ve kentte ilk kez yapıldığı bilinen bu oyun MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵³⁹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Tören alayı, kentin merkezinde yer alan kutsal alan (Devlet Agorası) ya da hemen bu alanın güneyinde yer alan agorada toplanmış olmalıdır. Duman tarafından sürdürülen kazı çalışmaları, kutsal alanda var olduğu düşünülen tapınakta henüz yapılmamıştır. Bu alanın hangi tanrı/tanrıçaya ya da imparatora adandığı bilinmemektedir. Kutsal alanın güneyinde yer alan agoranın ise MS 4. yüzyıl kent içerisinde düzenlenen festivallere ev sahipliği yaptığı Duman tarafından tespit edilmiştir. Agorada yer alan tribün, MS 4. yüzyılda sur dışında bırakılan stadiona alternatif oluşturmuştur. Agorada imparator büstlerinin bulunmasından kaynaklı, bu alan imparator kült törenlerinde kullanılmış olmalıdır. Agora ya da kutsal alan kent merkezinde yer aldığından ve tiyatroya yakın olduğundan, tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Tiyatro ve stadiona gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, kent merkezinde yer alan kutsal alanda tören sonlandırılmış olmalıdır. Kent ile ilgili yapılan araştırmalarda, kentteki külte ait kutsal alan dışında herhangi bir tapınak tespiti söz konusu değildir. Bu nedenle tören bu nokta da sonlandırılmış olmalıdır (Plan 9).

⁵³⁸Duman ve Baysal, **a.g.k.**, 2016, 573.

⁵³⁹Duman, **a.g.k.**, 2016, 42.

4.4. PHRYGİA

Phrygia⁵⁴⁰, günümüzde Eskişehir, Afyon, Kütahya il sınırları ve çevre kentlerden bir kısmını da kapsamaktadır⁵⁴¹. Klasik Phrygia'nın kuzeyinde Bithynia, batısında Mysia ve Lydia, güneyinde Karia, Pisidia, Lycaonia ve batısında Galatia bulunmaktadır. Phrygia kentlerinden biri olan Blaundos'da⁵⁴² belirsizlik söz konusudur. Bölgede tiyatroya sahip kentler Hierapolis⁵⁴³, Pessinus⁵⁴⁴ ve Akmonia⁵⁴⁵'dir. Tiyatro ve stadionun bulunduğu kentler ise Aizanoi⁵⁴⁶, Apameia (Kelainai)⁵⁴⁷ ve Laodikeia⁵⁴⁸'dir (Tablo 5).

4.4.1. Aizanoi

Kent, Kütahya ili, Çavdarhisar ilçesinde yer almaktadır. Kentte ilk dönem kazıları 1926 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına M. Schede ve D. Krencker tarafından başlatılmıştır⁵⁴⁹. 2. Dönem kazıları 1970'de başlamış ve R. Naumann'dan sonra aralıksız sürdürülen kazılara, 1982-1990 yılları arasında A. Hoffmann başkanlık etmiştir⁵⁵⁰. 1990-2007 yılları arasında kazı başkanlığını K. Rheidt üstlenmiştir⁵⁵¹. 2011- 2021 yılları arasında E. Özer başkanlığında devam eden kazı çalışmaları, 2021 yılı itibarı ile Dumlupınar Üniversitesi tarafından sürdürülmektedir.

⁵⁴⁰Bkz: Harita 3

⁵⁴¹F. Erdem (2013). *Roma Phrygiası'nda Kentler ve Kültürler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.7.

⁵⁴²Blaundos kenti, Uşak / Ulubey'de yer almaktadır. Kent surları dışında ve alt kısımda vadi içerisinde yamaca yaslanmış tiyatronun sahnesi tamamen yıkılmış, oturma sıralarının bir kısmı sağlam kalmıştır. A. Filges tarafından kentte stadion olduğu belirtilmiş ve yapının, 140 m uzunluğunda, 37 m genişliğinde Priene'de olduğu gibi tek taraflı oturma sıraları üst şehir suruna dayandığı aktarılmıştır (K. Akbıyıkoglu (1997) 1995 Yılı Blaundos (Sülümenli) Kazısı. *VII. Müze Kurtarma Kazıları*, s. 30) 2018 yılında B. Can tarafından başlatılan kazılar, stadion terasında ve stadion olduğu düşünülen iki ayrı alanda devam etmiştir. Kazıların sonucunda hamam ve hamamla ilgili olduğu düşünülen bir yapı ile karşılaşılırken, henüz stadiona rastlanılmamıştır (B. Can ile 6 Kasım 2020 tarihinde yapılan kişisel iletişim). Kentte stadionun varlığı kesin olmadığından konu dışında tutulmuştur.

⁵⁴³İsler, **a.g.k.**, 2017, 339-342.

⁵⁴⁴İsler, **a.g.k.**, 2017, 596-597.

⁵⁴⁵İsler, **a.g.k.**, 2017, 36

⁵⁴⁶C. Rohn (2008). *Der Theater-Stadion-Komplex Von Aizanoi*, Zur Erlangung Des Akademischen Grades Eines Doktor-Ingenieurs Genehmigte Dissertation, Berlin: Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus.

⁵⁴⁷Apameia Kelainai kenti, Afyon /Dinar'da yer almaktadır. Kentin tiyatrosu için bkz: A. Topbaş (1990) Dinar (Apameia) Tiyatro Kurtarma Kazısı, I. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 314). Apameia stadionu için bkz: M. Üyümez vd. (2009). 2008 Yılı Kelainai – Apameia Kibotos Çalışmaları, *27. Araştırma Sonuçları Toplantıları (I)*, s. 45. Dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur.

⁵⁴⁸C. Şimşek, (2007). *Laodikeia ad Lycum*, İstanbul: Ege Yayınları.

⁵⁴⁹İ. Bozoğlu (2010). *Aizanoi Antik Kenti Kapı Biçimli Mezar Taşları ve Bezemeler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 10.

⁵⁵⁰Bozoğlu, **a.g.k.**, 2010, 10.

⁵⁵¹Bozoğlu, **a.g.k.**, 2010, 10.

Kent merkezinde, tapınak ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda Erken Bronz I, Kalkolitik Dönemlere ait buluntular ortaya çıkarılmış ve bu alanın höyük olduğu belirlenmiştir⁵⁵². MÖ 1. yüzyıl ortasında, şehir artık tam anlamıyla Hellenistik polise dönüşmüş ve en geç MÖ 25/24 yılından itibaren kendi sikkesini basmaya başlamıştır⁵⁵³. Hellenistik Dönemde Aizanoi, dinsel yerleşim kimliği nedeniyle Pergamon ve Bithynia Krallıkları arasında sürekli el değiştirmiştir. MS 1. yüzyıldan itibaren Aizanoi’de değişimle birlikte kamusal alanlara, anıtsal yapıların inşaat süreci başlamıştır⁵⁵⁴. Büyük ölçekli kamu yapılarının inşası ile kentleşme süreci başlayan Aizanoi, İmparator Hadrian Dönemi’nde altın çağını yaşamıştır⁵⁵⁵. Kent, İmparator Hadrian’ın kurduğu Panhellen Birliği’nin kurucu üyelerindendir⁵⁵⁶. Aizanoi kenti için Marcus Ulpius Appuleius Eurykles MS 154 ile 157 yılları arasında bu birliğin Atina’daki oturumlarına kenti temsilen katılmış ve kentte döndüğünde yeni yapı programlarını başlatmıştır⁵⁵⁷. Bu programda stadion mermer oturma basamaklarına, tiyatro üst katlara ve yan ek yapılara kavuşarak, dönemin modern Roma yapıları görüntüsüne bürünmüşlerdir⁵⁵⁸. Bazı antik yerleşimler komeden, polise dönüşümü yaşarken Aizanoi’de süreç tam tersine işlemiştir⁵⁵⁹. Kentte tespit edilen epigrafik belgeler, kent meclisinin faaliyetlerinin azalmış olduğunu ve kent halkının kabilelere bölündüğünü ortaya koymuştur⁵⁶⁰. Roma İmparatorluğu kentinden, farklı dönemlerde farklı müdahaleler ile Çavdarlar’ın kalesine giden kırsal dönüşüm gerçekleşmiştir⁵⁶¹.

Kent topografik açıdan incelendiğinde, ortasından Penkalas Çayı geçmesi nedeniyle, iki yaka köprüler ile birbirine bağlanmaktadır⁵⁶². Kentin merkez noktasında yer alan Zeus Tapınağı⁵⁶³ belirleyici olarak kabul edildiğinde, Tapınağın kuzeydoğusunda

⁵⁵²G.Ateş ve K.Rheidt (2008). Aizanoi 2005 ve 2006 Yılı Çalışmaları. 29. *KST*. (2), s. 232.

⁵⁵³Kentte, Hellenistik Dönem polise ait yapıların var olduğu bilinmektedir, hatta bazı yapı elemanlarının daha eski bir tiyatroya ait olduklarını da bilinmekte olup yapıların yeri tespit edilememiştir. Hellenistik Aizanoi polisine ait olan ve Prehistorik höyüğün üzerinde bulunan tüm yapılar, Zeus Tapınağı’nın inşasıyla birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır (Ateş ve Rheidt, 2008, s. 233).

⁵⁵⁴E. Özer ve H. Korkmaz (2014). Tarihsel Süreçte Aizanoi Kentindeki Dört Yapıda Tahrip ve Koruma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), s. 11.

⁵⁵⁵Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11.

⁵⁵⁶Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁵⁷Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁵⁸Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁵⁹Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11-12.

⁵⁶⁰A. Türkan (2021). MS II. Yüzyılda Aizanoi – Roma İlişkileri, *Archivum Anatolicum* 15/1, s. 529.

⁵⁶¹Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11-12.

⁵⁶²K. Rheidt (1997). Römischer Luxus — Anatolisches Erbe: Aizanoi in Phrygien — Entdeckung, Ausgrabung und neue Forschungsergebnisse, *Antike Welt* 28/6, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s.482-483.

⁵⁶³Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11.

tiyatro- stadion yapısı⁵⁶⁴, hamam- gymnasium⁵⁶⁵ ve tapınağın güneydoğusunda agora⁵⁶⁶ yer almaktadır. Penkalas Çayı'nın doğu yakasında kentin diğer yapıları hamam⁵⁶⁷ ve macellum⁵⁶⁸ bulunmaktadır.

Kentin kutsal alan ve yapıları incelendiğinde Kybele Kutsal Alanı⁵⁶⁹ ve Meter Steunene Mağarası önemlidir⁵⁷⁰. Aizanoi Zeus Tapınağı ise kent içerisinde merkezi bir noktadadır. Tapınak, mermerden yapılmış ve etrafı monolit sütunlarla çevrelenmiştir⁵⁷¹. Çevrelenen bu mekanın üstü mermer kirişlerle kaplı olması nedeniyle tapınak, pseudodipteros plandaki tek örnektir. Bu plandaki diğer tüm tapınaklar ahşap bir çatı örtüsüne sahiptirler⁵⁷². Yapı, 53x35 m ölçülerinde bir podyum üzerindedir. Ön ve arka yüzde 8, yan cephelerde 15 adet İon sütunu ile çevrelenen tapınağın pronaos duvarlarında, yapım aşamasındaki problemler ve Hadrian'ın önerilerini anlatan Grekçe yazıtların mevcut olduğu söylenmektedir⁵⁷³. Tapınağın altında, yer altı cellasının olmasından dolayı Tanrıça Kybele'ye ithaf edildiği fikri araştırmacılar tarafından düşünülmüş olsa da tapınak ile ilgili vakıf yazıtında, tapınağın Zeus'a adanmış olduğu ve tanrıça Kybele ile ilgili ortak külte sahip olmadığı tespit edilmiştir⁵⁷⁴. Tapınak İmparator Domitianus Dönemi'nde MS 92 yılında yapılmıştır. Domitianus Dönemi Aizanoi sikkelerinde resmedilen tapınağın, bu yapı olduğu tespit edilmiştir⁵⁷⁵.

Tiyatro – stadion: Aizanoi Zeus Tapınağı'nın kuzeydoğusuna konumlandırılan, tiyatro – stadion yapısı benzersizdir⁵⁷⁶. Birbirine simetrik olarak tasarlanan yapının, kuzeyindeki tiyatro ve güneyindeki stadionu ayıran sahne binasının üç katlı olduğu Rohn

⁵⁶⁴Bkz: C. Rohn (2008). *Der Theater-Stadion-Komplex Von Aizanoi*, Zur Erlangung Des Akademischen Grades Eines Doktor-Ingenieurs Genehmigte Dissertation, Berlin: Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus.

⁵⁶⁵H. Pamir (1995) *Phrygia Bölgesi Terme Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 20.

⁵⁶⁶E. Tandoğan ve E. Erdoğan (2020). Aizanoi Arkeolojik Sit Alanının Arkeolojik Peyzajlar Kapsamında Değerlendirilmesi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1, s.297.

⁵⁶⁷Pamir, **a.g.k.**, 1995, 34.

⁵⁶⁸Macellumun doğu kısmında bulunan, Bizans Dönemine tarihlenen sütunlu cadde inşa edilirken, Roma İmparatorları Cladius ya da Nero Dönemi'nde inşa edilen Artemis Tapınağına ait olan mimari malzemeler devşirme kullanılmıştır (E. Özer (2011). İçinden Su Geçen Şehir: Aizanoi, Toplumsal Tarih (215), s. 93).

⁵⁶⁹Kybele Kutsal Alanı için bkz: Ateş ve Rheidt, 2008, s. 229,231. Kent dışında olduğundan rota kapsamına alınmamıştır.

⁵⁷⁰Meter Steunene Mağarası için bkz: Ateş ve Rheidt, 2008, s. 230-231.

⁵⁷¹Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11.

⁵⁷²Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁷³Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 11.

⁵⁷⁴Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 234.

⁵⁷⁵Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 234.

⁵⁷⁶C. Rohn (2009) *Das Theaterstadion – Olympisches im Anatolischen Hochland, Aizanoi und Anatolien*, K. Rheidt (Ed.), s. 113.

tarafından tespit edilmiştir⁵⁷⁷. Günümüzde 2. ve 3. katı yıkılmış olan sahne binasının, her iki cephesi mermer plakalarla kaplıydı⁵⁷⁸. Tiyatro üzerinde Rohn tarafından yapılan incelemede, cavea planının yarım daireden biraz daha büyük olduğu ve orkestranın güneyinde her iki uçta analemmaya doğrudan bitişik olan proskenium cephesi ile sınırlı olduğu tespit edilmiştir⁵⁷⁹. Cavea tek diazomaya sahiptir. Cavea 104.50 m ölçüsündedir. İmma cavea 9 cuneusa ayrılmıştır. Summa cavea ise 15 cuneusa ayrılmıştır. Tiyatroya giriş Rohn'a göre, caveanın dış duvarındaki iki güney köşe yanlarında bulunan kapılarla mümkündür. Orkestranın çapı 28.00 m ve zemin kaplaması ise tuğla parçaları, tuğla harcı ve topraktan oluşmaktadır⁵⁸⁰. Güneyde stadiona bakan sahne cephesi ise zemin ve iki kattan oluşmaktadır. Sahne binasının zemin ve birinci katlarının her biri, birbirine bir kapı ile bağlanan aynı boyutta beş odaya sahiptir⁵⁸¹. Sahne binası 46.20 m uzunluğunda ve 9.20 m genişliğindedir. Sahne binasının 2. odasında, araştırmacı tarafından yapılan sondaj bulguları, sahne binasının zemin katının tiyatrodan, stadiona erişilebilir olduğunu ortaya koymuştur⁵⁸² (Resim 10.1). Stadionun her iki yanı tribünle sınırlandırılmış ve yapının güney ucu açıkta bırakılmıştır⁵⁸³. Stadion 215 m uzunluğunda, pist alanı dar yerinde 29.60 m ve geniş yerinde 41.90 m genişliğe sahiptir. Simetrik düzenlenmiş basamaklardan oluşan tribün, mevcut cephe ile kesişmektedir⁵⁸⁴. Tribünün her iki dış tarafında yer alan, düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş farklı tasarlanmış girişleri veya geçitleri gözlemlemek mümkündür⁵⁸⁵. Yapının tribünleri, kuzey, orta ve güneyde farklı şekilde inşa edilmiştir. Stadionun batı tribününde, dışarıya kemerli bir cephesi ile geniş bir hol ve yarış pistine geçişte daha küçük odaların bulunduğu bir tür giriş bulunur⁵⁸⁶. Batı tribünün ortasındaki giriş katında odalar, geçitler ve üst katta şeref locası yer alır⁵⁸⁷. Bu kapı yapısı, tribünü kuzey ve güney bölümlerine ayırır. Rohn'a göre, tiyatro-stadionun gelişiminde, batı giriş, temsili bir rol oynamış olabilir⁵⁸⁸. Stadionun batısında yapılan araştırmalarda, yapı tespit edilmemiştir ve nekropollerin daha batıya yerleştirilmiş olduğu belirtilir⁵⁸⁹. Stadionun

⁵⁷⁷Rohn, a.g.k., 2008, 90.

⁵⁷⁸Rohn, a.g.k., 2009, 113.

⁵⁷⁹Rohn, a.g.k., 2008, 167.

⁵⁸⁰Rohn, a.g.k., 2008, 167.

⁵⁸¹Rohn, a.g.k., 2008, 22.

⁵⁸²Rohn, a.g.k., 2008, 52.

⁵⁸³Rohn, a.g.k., 2008, 22.

⁵⁸⁴Rohn, a.g.k., 2008, 23.

⁵⁸⁵Rohn, a.g.k., 2008, 24.

⁵⁸⁶Rohn, a.g.k., 2008, 22.

⁵⁸⁷Rohn, a.g.k., 2008, 24.

⁵⁸⁸Rohn, a.g.k., 2008, 23.

⁵⁸⁹Rohn, a.g.k., 2008, 23.

güney girişi, şehre yakın olduğundan, ziyaretçiler ilk olarak stadion ve stadion cephesini, sonra tiyatronun caveasını algılamış ve bu giriş ziyaretçiler tarafından fazlaca kullanılmış olmalıdır⁵⁹⁰. Stadion, Anadolu'daki çağdaşı stadionlardan alçak yer tribünleriyle ayrılmakta ve bilinçli bir şekilde, eski köklü bir gelenekle yapılmış Olympia'daki stadionu hatırlatmaktadır⁵⁹¹. Tiyatro-stadionun⁵⁹² inşasına Erken Roma Dönemi'nde başlanıldığı tespit edilmiştir⁵⁹³. Kentte İmparator Domitian tarafından uygulanan yapı programında tiyatro-stadionun kısmen tamamlandığı ve Zeus Tapınağı ile yapının, ilk evresinin çağdaş olduğu Ateş ve Rheidt tarafından belirtilir⁵⁹⁴. Kazılardan ulaşılan verilere göre değerlendirildiğinde tiyatro-stadion kompleksinde daha erken dönemlerin tahribi, şimdilik söz konusu değildir. Ancak fonksiyonunu değiştirmeden kompleksteki yapısal büyümeler MS 1. yüzyıldan 3. yüzyılın içlerine kadar devam etmiştir. Bizans Dönemi'nde ise tiyatro-stadion kimliğinden uzaklaşmış ve başka amaca hizmet eden yapılar ilave edilerek tahrip başlamıştır⁵⁹⁵. Yapı tiyatro-stadion kompleks örnekleri arasında, stadionun sphendone kısmının tiyatro olarak tasarlanması açısından günümüze kadar saptanmış olan tek örnektir (Resim 10.2-10.3).

Kentte düzenlenen festivaller incelendiğinde Zeus Tapınağı'nın, İmparator Commodus Dönemi'nden itibaren Neokoros aldığı bilinmektedir. Kentte tespit edilen yazıtta adı geçen M. Ulpius Appuleianus Flavianus, yaşam boyunca Zeus'un rahibiydi ve ilk Deia'nın Burrell'e göre, muhtemelen kurucusuydu⁵⁹⁶. Deia ise Zeus'un onuruna kentte düzenlenen festivaldir⁵⁹⁷. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Deia Festivali'nin Zeus'un onuruna kentte yapıldığı göz önüne alındığında, tören alayının toplanma noktası, kent merkezinde yer alan Zeus Tapınağı ya da hemen yakınına konumlandırılan agora olmalıdır. Deia'nın oyun programı bilinmemektedir. Bu alanda toplanan alay, kentin kuzeyine doğru ilerleyerek tiyatro-stadionda düzenlenen etkinliklerin ardından, tören Zeus Tapınağı'nda sonlandırılmış olmalıdır (Plan 10).

⁵⁹⁰Rohn, **a.g.k.**, 2008, 23.

⁵⁹¹Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁹²Bkz: Çizim 7

⁵⁹³Rohn, **a.g.k.**, 2008, 201.

⁵⁹⁴Ateş ve Rheidt, **a.g.k.**, 2008, 235.

⁵⁹⁵Özer ve Korkmaz, **a.g.k.**, 2014, 12.

⁵⁹⁶B. Burrell (2004). *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*. Cincinnati Classical Studies. Brill, s.116

⁵⁹⁷Burrell, **a.g.k.**, 2004, 117.

4.4.2. Laodikeia

Kent, Denizli ilinde yer almaktadır. Hellenistik Dönemde birden fazla Laodikeia kurulduğundan, kent yanında bulunan ırmakla ayırt edilerek, Laodikeia ad Lycum (Lykos üzerindeki Laodikeia) olarak adlandırılmıştır⁵⁹⁸. Kent ilk olarak 1670’li yıllarda T. Smith, J. Spoon ve G. Wheeler tarafından ziyaret edilir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupalı seyyahlar bölgede araştırmalarda bulunmuşlardır. 1961-1963 yıllarında Kanada Québec Laval Üniversitesi adına J. Des Gagniers başkanlığında Caracalla Nymphaeum’unda kazı yapılmıştır. 1992 yılında Suriye Caddesi üzerinde Denizli Müzesi Müdürlüğü tarafından kurtarma kazısı yapılmıştır. 1995–2002 yıllarında G. Traversari başkanlığındaki bir ekip ile yüzey araştırması yapılmıştır. 2002 Müze ve Pamukkale Üniversitesi iş birliği ile ilk defa sistemli kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2003 yılından itibaren kazı çalışması C. Şimşek başkanlığında devam etmektedir⁵⁹⁹.

Kent hinterlandı içerisinde yer alan, Asopos Tepesi’nde ve Batı Nekropolü içinde yer alan Kandilkırı’nda, Kalkolitik Dönemden itibaren Hellenistik Dönem öncesine kadar kentin en erken yerleşim alanı olduğu saptanmıştır⁶⁰⁰. Seleukos Kralı II. Antiokhos (MÖ 261 – 246) tarafından eşi Kraliçe Laodike adına kurulmuş olan kent, Hellenistik Dönemde adları Diospolis ve Rhoas olan eski kutsal bir yerleşim üzerindedir⁶⁰¹. Kent en parlak dönemi, Roma İmparatorluk Dönemi’nde⁶⁰², ikinci parlak dönemini ise Hristiyanlığın bölge de hızlı yayılmasıyla MS 4. – 6. yüzyılda yaşamış⁶⁰³ ve Phrygia Metropolis olmuştur. Anadolu’nun en eski yedi kilisesinden birine sahiptir⁶⁰⁴. MS 7. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen depremler sonucunda kent terkedilmiştir⁶⁰⁵. MS 13. yüzyılda Türklerin eline geçmiştir⁶⁰⁶.

Kent planlaması, Hellenistik Dönemden itibaren hippodamik sistemde yapılmıştır. Kent planı, Şimşek tarafından Suriye tipinde ve kareye yakın dikdörtgen olarak tanımlanır⁶⁰⁷. Kentin caddeleri, merkezde doğu – batı yönlü decumanus maximus

⁵⁹⁸C. Şimşek (2013). Laodikeia Antik Kentinde Yapılan Çalışmalar, *Colloquium Anatolicum XII*, M. Alparslan ve F. Kaynar (Ed.), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, s. 15.

⁵⁹⁹Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 29, 31-32.

⁶⁰⁰C. Şimşek (2018). Geç Antik Çağda Laodikeia, *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*. C. Şimşek – T. Kaçar (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları, s. 84.

⁶⁰¹Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 33.

⁶⁰²Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 35.

⁶⁰³Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 37-38.

⁶⁰⁴Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 38.

⁶⁰⁵Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 38.

⁶⁰⁶Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 39.

⁶⁰⁷Şimşek, **a.g.k.**, 2018, 85.

(Suriye Caddesi), bitişinde ise güney-kuzey yönlü cardo maximus (Stadyum Caddesi) bulunmaktadır⁶⁰⁸. Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen, kentin hamamları ve agoralarının Şimşek tarafından bağlantılı olduğu düşünülmüştür⁶⁰⁹. Bu yapılar, Merkezi Hamam ve agorası⁶¹⁰, Doğu Hamamı ve agorası (?)⁶¹¹, Batı Hamamı ve agorası⁶¹², Güney Hamamı ve agorasıdır⁶¹³. Güney Agora'nın kuzeyinde bulunan bouleuterion ve prytaneium (konuk evi) ile bağlantılı olması nedeniyle, diğer ticari agoralardan farklı olarak siyasi işlevli bir agoradır⁶¹⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriye Caddesi'nin kuzeyinde yer alan Tapınak A⁶¹⁵ ve yine Suriye Caddesi'nin kuzeyi ile iki tiyatro arasındaki dikdörtgen düzlükte konumlandırılan alanda Zeus⁶¹⁶ ve Athena⁶¹⁷ Tapınaklarının bulunmasından dolayı Kuzey Kutsal Agora olarak adlandırılmıştır⁶¹⁸. Bu alanın dışında kentte tapınaklar mevcuttur⁶¹⁹. Kentin güneyinde stadion⁶²⁰ ve Güney Hamamı⁶²¹ yer almaktadır. Kentte bulunan nymphaeumlar ise ana caddeler, iki ana caddenin köşesinde ya da bir meydana bakacak şekilde tasarlanmıştır. İmparator Septimus Severus Nymphaeumu Suriye Caddesi üzerinde, İmparator Caracalla Nymphaeumu⁶²² Suriye Caddesi ile Stadyum Caddesi'nin köşesinde, B Nymphaeumu⁶²³ Stadyum Caddesi üzerinde, İmparator Traian Nymphaeumu⁶²⁴ ise Stadyum Caddesi'nin güney sonunda dikdörtgen bir meydana bakar şekildedir⁶²⁵.

Kuzey Kutsal Agora, merkezinde iki tiyatro arasında ve Suriye Caddesi'nin kuzey yanındadır. 265 x 128 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı olarak tasarlanan bu alan, Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren bir temenostur⁶²⁶. Şimşek tarafından saptanan

⁶⁰⁸Şimşek, a.g.k., 2018, 85.

⁶⁰⁹Şimşek, a.g.k., 2018, 86.

⁶¹⁰Şimşek, a.g.k., 2007, 178-186,166-171.

⁶¹¹Şimşek, a.g.k., 2007, 197-198,166.

⁶¹²Şimşek, a.g.k., 2007, 193-196, 174-177.

⁶¹³Şimşek, a.g.k., 2007, 187-192, 172-173.

⁶¹⁴Şimşek, a.g.k., 2018,86

⁶¹⁵Şimşek, a.g.k., 2007, 227-245.

⁶¹⁶C. Şimşek (2017). 2015 Yılında Laodikeia'da Yapılan Çalışmalar, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (156), s. 135.

⁶¹⁷Şimşek, a.g.k., 2017, 135.

⁶¹⁸Şimşek, a.g.k., 2018, 85-87.

⁶¹⁹Laodikeia Tapınakları için bkz: Şimşek, 2007, s. 245, 248,249, 252. Dokümantasyon eksikliğinden değerlendirmeye alınamamıştır.

⁶²⁰Şimşek, a.g.k., 2005, 30-34.

⁶²¹Şimşek, a.g.k., 2007, 187-192.

⁶²²Şimşek, a.g.k., 2007, 158-163.

⁶²³Şimşek, a.g.k., 2018, 89.

⁶²⁴Şimşek, a.g.k., 2018, 89.

⁶²⁵Şimşek, a.g.k., 2018, 89.

⁶²⁶C. Şimşek (2016). 2014 Yılında Laodikeia'da Yapılan Kazı ve Restorasyonlar, *37. KST. (1)*, s. 484.

arkeolojik verilere göre, temenos içinde biri kentin dokuma tanrıçası Athena'ya adanan Korinth düzeninde, diğeri de kentin baş tanrısı Zeus'a adanan Ion düzeninde olmak üzere iki tapınak ve altarlari ile naiskoslar(?) yer almaktadır⁶²⁷. Bu dönemde temenos alanını çeviren portik sütunları Ion düzeninde planlanmıştır⁶²⁸. Caracalla sikkelerindeki betimlemelerden edinilen tespite göre, bu alan Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentin dinsel kalbidir⁶²⁹. Bu alan, MS 4. yüzyıla kadar temenos iken, Hristiyanlık ile agoraya dönüştürülmüştür⁶³⁰. Bizans Dönemi depremleri ile yıkılmış ve Hristiyanlığın serbest bırakılmasıyla, alanın mimari parçaları Laodikeia ve agoranın doğu ve batı portiklerinde yapılan düzenlemelerde kullanılmıştır⁶³¹.

Kentteki diğerkutsal mekân Tapınak A'dır⁶³². Yapı, Suriye Caddesi'nin kuzey yanında dikdörtgen avlunun sonundadır. Etrafı portikle çevrili, dıştan dışa ölçüleri 58 x 42.33 m olan yapı, büyük avlunun kuzey sonunda yer alır. Yüksek bir podyum üzerinde inşa edilen tapınak, 27.75 x 13.60 m ölçülerinde, Korinth düzeninde prostylos plana sahiptir⁶³³. Yapının merdiven korkuluğunda ele geçen yazıt, Geç Roma Dönemi'nde Septimius Dionysos'un valilik yıllarında MS 303 yılına tarihlenir⁶³⁴. Şimşek tarafından yürütölen tapınak kazılarında, naos içerisinde İmparator Diocletianus Dönemine (MS 284-305) tarihlenen Ephesos Artemis heykeli ve çelenkler içerisinde Apollon, Artemis, Fortuna ve Laodikeia Tykhesi'nin kabartmalarının yer aldığı Latince yazıtlı iki sütun bulunmuştur⁶³⁵. Avluda ise Hermes ve imparator heykeli ve Asklepios – Hygieia heykeline ait parçalar ele geçmiştir⁶³⁶. Tapınak Roma İmparatorluk Dönemi'nde tanrı/tanrıça ve imparatorluk kültü için yapılmış olmalıdır⁶³⁷. Yapı, MS 2. yüzyılın 2. yarısında (Antoninler Dönemi) yapılmıştır. İmparator Diocletianus Dönemi'nde tamirat geçirmiş ve Hristiyanlığın serbest bırakılmasıyla birlikte tapınak, dinsel arşiv olarak kullanılmıştır. Sonraki yüzyıllarda meydana gelen depremlerle yıkılmış ve alan, taş ve kireç ocağı olarak kullanılmıştır⁶³⁸.

⁶²⁷Şimşek, **a.g.k.**, 2017, 135.

⁶²⁸Şimşek, **a.g.k.**, 2017, 135.

⁶²⁹Şimşek, **a.g.k.**, 2018, 89.

⁶³⁰Şimşek, **a.g.k.**, 2016, 484.

⁶³¹Şimşek, **a.g.k.**, 2017, 135.

⁶³²Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 227.

⁶³³Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 227.

⁶³⁴Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 230.

⁶³⁵Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 232.

⁶³⁶Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 232.

⁶³⁷Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 232.

⁶³⁸Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 234.

Tiyatro: Kentte bulunan Batı Tiyatrosu⁶³⁹, MS 2. yüzyılda kentlinin ihtiyacını karşılayamadığı için, ikinci ve daha büyük olan Kuzey Tiyatrosu yapılmıştır⁶⁴⁰. Kuzey Tiyatrosu ise adını aldığı yönde kentin kuzeyinde, Lykos Ovasına doğru bakan yamaç üzerinde yer alır. Batı Tiyatrosu gibi doğal zemine inşa edilmiştir. Şimşek ve Sezgin tarafından sahne cephesi ve caveanın mermerden, parados duvarları ve taşıyıcı sistemlerin ise travertenden inşa edildiği tespit edilmiştir⁶⁴¹. Planı yarım daireyi aşan cavea, iki kısma ayrılmıştır. Üst kısımda 26, alt kısımda ise 23 oturma sırası bulunmaktadır⁶⁴². Yapının oturma sıralarında tespit edilen yazıtlarda, bu alanların çeşitli gruplar için ayrıldığı ortaya konulmuştur. Bu yazıtlara göre yerler, Trapezopolislilere, çevrede yer alan diğer kentlere (Hierapolis) gibi ve bazı dernek üyelerine, Erguvani Yün Boyacıları Birliği gibi ayrılmış özel loca yerleridir⁶⁴³. Yapıda, Lykos Vadisi kentlerinin birlik toplantılarının da yapıldığı tespit edilmiştir. Tiyatronun cavea çapı 112 m, üst kısımdaki analemma duvarı ile 121.5 m'dir. Yapının proskenium yayı ile orkestra çapı ise 39.5 m'dir ve üst kısmında 5 m genişliğinde galeriye sahiptir⁶⁴⁴. Orkestrada yer alan podyum bloklarında tüm yüzeye yayılmış kalker tabakası ve suyu sızdırmamak amacıyla yapılan pembe sıva kalıntıları tespit edilmiştir. Bu durum araştırmacılara göre, tiyatronun su oyunları (kolymbethra) için kullanıldığını gösteren kesin veridir⁶⁴⁵. Kuzey Tiyatrosu'nda gladyatör - venationes oyunlarının yapıldığını gösteren henüz bir bulguya rastlanmamıştır⁶⁴⁶. Sahada, sahne binasına ait tek sıra traverten bloklar izlenebilmektedir. Sahne binasının, Erken Bizans Dönemi'nde Side Tiyatrosu'nda olduğu gibi sur olarak kullanılmış olduğu belirtilir⁶⁴⁷. Sahne binasının arşitrav - friz bloğu Antoninler Dönemine, sahne apsisinin güneyinde bulunan Korinth başlığı ise Geç Hadrian-Erken Antoninler Dönemine tarihlenebileceği öngörülmüştür. Sahne binası ve caveayla bağlantılı olan doğu ve batı kısımda parados geçişleri bulunmaktadır⁶⁴⁸. Kuzey Tiyatrosu, Hippodamik planda düzenlenen antik kentte, Suriye Caddesi'nde kuzeye ayrılan ve

⁶³⁹C. Şimşek (2012). Laodikeia Batı Tiyatrosu, *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, B. Söğüt (Ed.), s. 597-612. Batı Tiyatrosu kentin erken dönem tiyatrosu olduğundan çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır.

⁶⁴⁰Şimşek, **a.g.k.**, 2012, 602.

⁶⁴¹C. Şimşek ve M. A. Sezgin (2011) Laodikeia Kuzey Tiyatrosu, *OLBA XIX.*, s. 174.

⁶⁴²Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 178.

⁶⁴³Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 186.

⁶⁴⁴Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 179.

⁶⁴⁵Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 181.

⁶⁴⁶Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 181.

⁶⁴⁷Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 182.

⁶⁴⁸Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 183.

Tapınak A, Doğu Sokağı olarak adlandırılan ara sokağın kuzey sonunun, direkt olarak tiyatronun analemma duvarı ve üst gezinti diazoması ile bağlantılı olduğu da ilk kez kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır⁶⁴⁹. Yapı, MS 2. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar kullanım görmüştür⁶⁵⁰ (Resim 11.1).

Stadion: Yapı, kentin güneyine konumlandırılmış olup, kuzeybatı–güneydoğu aksında olduğu gözlemlenmiştir. Sahada henüz yeterli araştırma yapılmamıştır. Günümüzde çöküntü halde bulunan stadionun çift sphendoneye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Şimşek tarafından belirtilen ölçülere göre, stadion 280 m uzunluğunda ve 70 m genişliğindedir. Seyirci kapasitesinin tahmini olarak 20-25.000 kişilik olduğu belirtilir⁶⁵¹. Yapının kuzeyinde bulunan merdiven geçişleri ile 34 bölüme (kerkides) ayrılmış ve oturma sıra sayısı 25 olarak bildirilmiştir. Oturma basamak ölçüleri ise basamak yüksekliği 0.39 m, genişliği ise 0.69 m’dir. Stadionun en üst oturma sıraları üzerinde parapetlerin yerleştirildiği kısımlar vardır⁶⁵². Yapının oturma basamaklarında uygulanan numaralandırma sistemi, çevre kentten gelenlere ayrılmış alan olarak yorumlanmıştır. Stadionun batı girişinde bulunan ve 17. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen yazıtta; “*Yedinci defa consül ve Vespasian’ın tanrısız oğlu İmparator Titus Caesar Augustus Vespasian ve halk için Lycias Nicostratus’un en küçük oğlu Nicostratus tarafından kendi özel malıyla bu stadion yapılmıştır. Mirasçısı olan Nicostratus, bu eserin eksikliğini tamamladı ve Prokonsül Marcus Ulpius Trajanus’u halk kutsadı*” ifadesi geçmektedir⁶⁵³. Şimşek’e göre, bu tarih MS 79 yılına rastlamakta olup, yapı İmparator Vespasianus’a (MS 69-79) ithaf edilmiştir⁶⁵⁴. Stadionun güneyinde yer alan, Güney Hamamı sporcuların aktiviteleri ile ilgili olarak tonozlu geçişlerle stadiona bağlanmıştır⁶⁵⁵. Bu geçiş alanında 7 adet tonozlu kapı tespit edilmiştir⁶⁵⁶. Stadiona bölgenin en önemli sportif yarışmalarının yapılmış olduğu bildirilir⁶⁵⁷. Şimşek’e göre belki bu nedenle komşu kent Hierapolis’de stadion tespit edilememiştir. Yazıtlar aracılığıyla Hierapolisliler, Kolossaililer ve diğer çevre kentlerden yarışmacıların

⁶⁴⁹Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 187.

⁶⁵⁰Şimşek ve Sezgin, **a.g.k.**, 2011, 188.

⁶⁵¹Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 203.

⁶⁵²Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 203.

⁶⁵³Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 200.

⁶⁵⁴Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 200.

⁶⁵⁵Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 203.

⁶⁵⁶Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 203.

⁶⁵⁷Şimşek, **a.g.k.**, 2007, 203.

Laodikeia'ya geldiği tespit edilmiştir⁶⁵⁸. Stadionun batı ucunda ortasında bir açıklık bulunan elips duvarla çevrilmiş olan alanda, vahşi hayvan ve gladyatör dövüşleri yapılmıştır. Kentte en fazla yapılan gösterilerden biri gladyatör – boğa mücadelesidir⁶⁵⁹ (Resim 11.2).

Kentte yapılan festivaller incelendiğinde, Laodikeia'da Oikoumenik Deia Sebastia Festivali'nde delikanlılar ve yetişkin erkekler kategorisinde boks yarışmaları yapılmıştır⁶⁶⁰. Asia Birlik Oyunları'nda boks, güreş ve pankration oyunlarının düzenlenmiş olduğu belirtilir⁶⁶¹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kuzey Kutsal Agora, Roma Dönemi'nde Zeus ve Athena Kutsal Alanıydı. Kentte düzenlenen Zeus ya da Athena adına yapılan törenlerin herhangi biri için tören alayının toplanma noktası, bu alan olmalıdır. Bu alanın yakınında yer alan Kuzey Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, Stadyum Caddesi'nden güneyde yer alan stadiona gelinir (öncelik sırası değiştirilebilir). Gymnastik oyunlar için stadion kullanılmıştır. Burada gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, geldiği güzergahtan geri dönen alay, Kuzey Kutsal Agora'da yer alan tapınaklardan herhangi birinde töreni sonlandırmış olmalıdır (Plan 11.1).
2. Merkez Agora, Tapınak A ile yakın olarak konumlandırıldığından tören alayının toplanma alanı Merkez Agora ya da Tapınak A olabileceği ihtimali söz konusudur. Tören alayı, bu alanların herhangi birinde toplanmış olmalıdır. Kentte düzenlenen Asia Birlik Oyunları'nda ve Dea Sebaste Festivali'nde gymnastik yarışmalar yapılmıştır. Kuzey Tiyatrosu ve stadiona çevre kentlilere ayrılmış alanlar söz konusu olduğundan Asia Birlik Oyunları gibi faaliyetlerde bu yapılar muhtemelen kullanılıyordu. Kuzey Tiyatrosu'nda su oyunları, stadiona gymnastik yarışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu oyunlar kapsamında Kuzey Tiyatrosu ve stadiona gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tören alayı tekrar geldiği yöne doğru geri dönerek, Tapınak A'da tören sonlandırılmış olmalıdır. Tapınak A, Roma Dönemi içerisinde çok işlevli bir kült yapısıdır. Tapınak kazılarında ele geçen tanrı, tanrıça ve imparatorluk kültü kalıntıları bu savı doğrulamaktadır. Dea

⁶⁵⁸Şimşek, a.g.k., 2007, 203.

⁶⁵⁹Şimşek, a.g.k., 2005, 33.

⁶⁶⁰Çokbankir, a.g.k., 2010, 488.

⁶⁶¹Çokbankir, a.g.k., 2010, 488.

Sebaste Festivali'nde, Tapınak A'nın törenin kutlandığı mekân olma ihtimali yüksektir (Plan 11.2).

4.5. PİSİDİA

Pisidia, günümüzde Antalya'nın kuzey kısmında, Burdur ve Isparta illerinin bir kısmını kapsayan alandır. Bölgede tiyatroya sahip kentler Adada⁶⁶², Arriassos⁶⁶³, Termessos⁶⁶⁴, Kremna⁶⁶⁵, Seleukeia Sidera⁶⁶⁶ ve Millias - Melli⁶⁶⁷'dir. Tiyatro ve stadionun bulunduğu kentler Pisidia Antiokheia⁶⁶⁸, Sagalassos⁶⁶⁹ ve Selge⁶⁷⁰'dir (Tablo 6 – Harita 4).

4.5.1. Pisidia Antiokheia

Pisidia Antiokheia, Isparta ili, Yalvaç ilçesinde yer almaktadır. Kentin içinde bulunduğu bölge ile ilgili en kapsamlı araştırmayı yapan F. V. Arundell'in yanı sıra, L. Laborde, O. F. Richter, J. Ewers, J. R. Sterret ve W. J. Hamilton⁶⁷¹'dur. Pisidia Antiokheia'da ilk kazı çalışmaları 1912 yılında W. M. Ramsay ile başlamış ve kesintilerle 1927 yılına kadar devam etmiştir. 1962 yılında M. H. Ballance ile A. Frazer, 1976 yılında ise K. Tuchelt kentle ilgili çalışmalar yapar, ancak bu konuda en kapsamlı çalışma 1982-1983 yıllarında S. Mitchell ve M. Waelkens tarafından yapılmıştır. 1980 ve sonrasında Yalvaç Müze Müdürlüğü tarafından kazı çalışmaları devam etmiş ve yarıda bırakılan kazı, yine müze tarafından 2003 yılında hamam ve tiyatroda devam etmiştir⁶⁷². 2008 yılından itibaren bilimsel kazılar M. Özhanlı başkanlığında sürdürülmektedir.

Pisidia Antiocheia'nın bulunduğu Yalvaç ilçesinde yapılan yüzey araştırmasında Orta Tunç Dönemine ait seramikler tespit edilmiştir⁶⁷³. Kentin tarihöncesi dönemi tam

⁶⁶²Isler, a.g.k., 2017, 33.

⁶⁶³Isler, a.g.k., 2017, 103.

⁶⁶⁴Isler, a.g.k., 2017, 775-776.

⁶⁶⁵Isler, a.g.k., 2017, 412.

⁶⁶⁶Isler, a.g.k., 2017, 696-697.

⁶⁶⁷Isler, a.g.k., 2017, 499.

⁶⁶⁸M. Waelkens, (1998). The Plan and Development of the Roman Colony: Walls, Gates, Streets and The Theater, *Pisidian Antioch The Site and Its Monuments*, S. Mitchell and M. Waelkens (Eds.), London: Gerald Duckworth & Co. Ltd. Press. s. 91-113.

⁶⁶⁹M. Waelkens, A. Harmankaya ve W. Viaene (1992). The Excavation At Sagalassos 1990, 13. KST. (2), s. 283.

⁶⁷⁰J. Nolle (2015). *Sikkeler, Ağaçlar ve Alimler, Selge, Pisidia'nın Dağ Şehrinde Bir Doğa Tapınağı*, İstanbul: Oksijen Matbaacılık.

⁶⁷¹S. Eroğlu (2012). Arşiv Belgeleri Bağlamında, W. M. Ramsay'ın Pisidia Antiokheia Çalışmalarının Yeniden Değerlendirilmesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (25), Isparta, s. 126.

⁶⁷²Ü. Demirel, İ. Güçeren ve M. Demirel (2005). Pisidia Antiokheiası 2003 Çalışmaları, 14. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. s. 140.

⁶⁷³M. Özsait ve N. Özsait (1998). Yalvaç ve Çevresi Araştırmaları, *I. Uluslararası Pisidia Antiokheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmit: Kocaeli Ofset Matbaacılık, s. 1.

olarak bilinmemektedir. Kent, MÖ 334'te Perslerin elindeyken, Büyük İskender'in yönetimine geçmiş⁶⁷⁴, Diadochlar Dönemi'nin ardından, Pergamon Krallığı'nın topraklarını Roma'ya bırakmasıyla, Provincia Asia eyaleti kurulmuştur⁶⁷⁵. MÖ 67'de ise Pompeius tarafından bölgede Bithynia – Pontus çifte eyaleti kurulmuştur⁶⁷⁶. Kolonileşme hareketi Augustus tarafından başlatılan kent, Ankyra'dan sonra 2. başkent olarak ilan edilmiş ve Ramsay'ın belirttiği üzere güney yarıda askeri ve yönetim merkezi haline gelmiştir⁶⁷⁷. Colonia Caesarea adını alan kent iki yüzyıldan fazla koloni statüsünü korumuştur. Kente, İtalicum hakkı da sunulmuş ve Legion V Gallica ve Legion VII'nin veteranları kentte yerleştirilmiştir⁶⁷⁸. Kent MS 3. yüzyılda genişlemiş ve Pisidia eyaletinin Metropolisi durumuna gelmiştir. Aynı yüzyılda meydana gelen depremler, salgın hastalıklar, Goth ve Sasani saldırıları sonrası tahribata uğramıştır. Bizans Dönemi'nde Hristiyanlığın merkez kenti olmuştur. Tarihsel süreçte Haçlı seferleri ve Arap akınlarına maruz kalmıştır. Bizans ve Selçuklular arasında yapılan Myrakephalon Savaşı MS 1176 yılında burada yapılmıştır. Savaş sonucunda kent, Türklerin eline geçmiştir. MS 12. yüzyıla kadar kentsel gelişim izlenebilmektedir⁶⁷⁹.

Eğimli arazi üzerine kurulan kentin, vicus adı verilen yedi mahalleye bölünmüş olduğu⁶⁸⁰ ve kentin ana caddeleri doğu-batı ve kuzey- güney yönünde ve doksan derece kesişen sokakları ile ızgara planda tasarlandığı ortaya konulmuştur. Ana caddenin kenarına stoa, dükkanlar ve atölyeler yerleştirilmiştir. Caddeler belirli mesafelerde farklı dönemlerde anıtsal kemerlerle süslenmiştir. Tiyatro girişine yakın olarak Caracalla Dönemi'nde inşa edilen kemer⁶⁸¹, kentin Augustus sonrası imparatorlarca da önemsendiğini ortaya koymaktadır⁶⁸². Doğuya devam eden cadde üzerinde tiyatro ve önünde agora yer almaktadır⁶⁸³. Decumanus maximus ve cardo maximus caddesiyle kesiştiği noktadan sonra basamaklarla kademelendirilmiş olan cadde, doğuya doğru

⁶⁷⁴M. Taşlıalan (1998a). Pisidia Antiokheia Tarihçesi. *I. Uluslararası Pisidia Antiokheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmit: Kocaeli Ofset Matbaacılık, s. 5.

⁶⁷⁵Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998a, 8.

⁶⁷⁶Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998a, 9.

⁶⁷⁷W. M. Ramsay (1916). Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 6, s. 105.

⁶⁷⁸Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998a, 15.

⁶⁷⁹Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998a, 15-17, 20.

⁶⁸⁰M. Özhanlı (2010). Pisidia Antiokheia'sı 2008 Kazısı, *31. KST. (4)*, s. 76.

⁶⁸¹M. Özhanlı (2013a). Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması, *Pisidia Araştırmaları I. Sempozyum Bildiri Kitabı*, B. Hürmüzlü vd. (Ed.), Isparta: Gül Ofset Matbaa, s. 158.

⁶⁸²Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a, 158.

⁶⁸³Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a, 159.

devam etmektedir⁶⁸⁴. Cardo maximustan başlayan dikdörtgen olarak tasarlanan ve araştırmacı tarafından Roma Dönemi forumu olduğu belirtilen Tiberius Meydanı'nın sonunda ise propylondan geçirilerek Augustus Tapınağı'na çıkılmaktadır⁶⁸⁵. Forumda bulunan dükkanların yeme – içme ve eğlence mekanları olduğu araştırmalar ile ortaya konulmuştur⁶⁸⁶. Forumun güney kanadında bulunan tholos tapınağının temelleri görülmekte ve araştırmacılar tarafından bu tapınağın Bereket Tanrıçası/ Tanrısına adanmış olabileceği vurgulanmıştır⁶⁸⁷. Kentin batısındaki kapı zafer takının özelliğini yansıtmaktadır. Diğer kapılar güney ve 2 adet olmak üzere güneybatıda yer almaktadır⁶⁸⁸. Palestra ve anıtsal çeşme arasında ise kentte geçişi sağlayan bir diğer giriş kuzey kapısıdır⁶⁸⁹.

Kentte 2 kutsal alan bulunmaktadır. Kentin dışında yer alan Tanrı Men Kutsal Alanı⁶⁹⁰, kent ve kutsal alan ilişkisi bağlamında değerlendirilmemiştir. Kentin diğer bir kutsal alanı ise Augustus'a adanmıştır. Kutsal alan, 100.57 m x 86.28 m boyutlarında geniş bir teras üzerinde portikler ve propylondan ibaret üçlü bir kompleks olarak inşa edilmiştir. Tapınak, 50.28 m çapındaki yarım daire portik içinde; yüksekçe bir podyum üzerinde ve boyutları 14.20 x 27. 95 m olan, Korinth düzeninde prostylos plandadır. Yapı,

⁶⁸⁴Özhanlı, a.g.k., 2013a, 159.

⁶⁸⁵Özhanlı, a.g.k., 2013a, 159.

⁶⁸⁶Özhanlı, a.g.k., 2013a, 159.

⁶⁸⁷S. Mitchell and M. Waelkens (1998). *Pisidian Antioch, The Site and Its Monuments*, London, s. 149.

⁶⁸⁸M. Taşlıalan (2000). *Pisidia Antiokheia 1998 Yılı Çalışmaları, 10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 13.

⁶⁸⁹M. Taşlıalan (2001). *Pisidia Antiokheia'sı 1999 yılı Çalışmaları, 11. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, s. 141-142.

⁶⁹⁰Men Kutsal Alanı, kentin dışında 5 km doğusunda yer alır. Men Kutsal Alanı detay bilgi için bkz: M. Özhanlı (2013b). *Frig Tanrısı Men'in Pisidia'daki Hac Merkezi, IV. Uluslararası Marsyas Kültür ve Sanat Festivali, Uluslararası Dinar ve Frigya Bölgesi Araştırmaları, Sempozyum Bildirileri*, Dinar, s. 283-290). Kutsal alan içerisinde stadion olarak belirtilen yapı detaylı olarak incelendiğinde, yapının ilk olarak Hardie tarafından tiyatro olarak önerilmesine rağmen sonra Ramsay ile görüş birliğine gidilmiş ve stadion olarak tanımlanmıştır. Yapı, küçük boyuttadır. Caveası yaklaşık 34 m ve sahne binası ise yaklaşık 30 m genişliğinde ve 20 m derinliğindedir. Yapı ya bir tiyatro ya da odeion olmalıdır. Tiyatro ve odeion yapıları kutsal alan için daha uygun olan yapılardır. Mitchell ve Waelkens'in planında yapının kuzeydoğusunda dikdörtgen duvarlar vardır. Bu dikdörtgen duvarlar, Pisidia Antiokheia tiyatrosunda olduğu gibi sahne yapısını çevrelemektedir ya da bir giriş olmalıdır. Yapı, odeion olsaydı, bu duvarlar, yarım daire şeklinde olan oturma alanını ve sahneyi tamamen çevreleyerek, binayı çatı ekli olurdu. Roma Dönemi'nde atletik oyunlar için tiyatro olarak yapı kullanılmış olabilir (K.A. Raff (2011). *The Architecture Of The Sanctuary Of Men Askeanos Exploration, Reconstruction And Use, Building A New Rome, The Imperial Colony Of Pisidian Antioch (25 BC - AD 700)*, E.K. Gazda – D. Y. Ng (Ed.), Kelsey Museum Publication 5, s. 143). Araştırmacılar tarafından getirilen öneri ve planlar doğrultusunda bu yapının günümüzde sphendone kısmı görünmektedir. Yapı stadion, tiyatro veya odeion da olabilir. Bu doğrultuda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Son yıllarda Men kutsal Alanı'nın kentle kutsal bir yol ile bağlandığı M. Özhanlı'nın çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmıştır. Men inancı, Roma İmparatorluk Dönemi'nden çok önce olan bir inanıştır. Kutsal Alan, kent dışında olmasından kaynaklı rota dışında tutulmuştur.

iki mekanlı, arkası kapalı; derin pronaoslu bir plan anlayışına sahiptir⁶⁹¹. Yapının, Phryg ana tanrıçası geleneğini devam ettirir biçimde Ephesos ve Sardes kentlerinde bulunan Artemis ve Pessinus'daki Kybele tapınakları gibi batıya baktığından dolayı ana tanrıçanın kutsal mekanını korumak amacıyla yapıldığı ileri sürülmektedir⁶⁹². Anıtsal tapınağın batısında 55 x 70 m ölçülerinde geniş bir meydan yer almaktadır. Tapınak alanının yarım daire kesiminde 6 m, kuzey ve güney taraflarında 6.30 m, batıda ise ortasında üç açıklı giriş bulunan ve bu girişe her iki yandan bağlantılı, 5 m derinliğinde bir portiko ile çevrelendiğini mevcut kalıntı ve malzemelere dayandırılarak tespit edildiği belirtilmiştir. Doğu yönündeki yarım daire biçimli portik iki katlı inşa edilmiştir⁶⁹³. Kuzey – güney ve batı yönündeki portikler tek katlı ve Dor düzeninde inşa edilmişlerdir. Kutsal alanda batı portikinin ortasında ana giriş olarak kullanılan propylon vardır. Yapıda, üç geçit açıklığının üzerinde bulunan arşitravda genişçe iki yüzüne çakılı bronzdan İmparator Augustus'a ithaf edilmiş iki satırlık onur yazıtının yer aldığı saptanmıştır⁶⁹⁴. Elde edilen veriler doğrultusunda anıtsal yapının imparatora ait olduğu ve propylonun MÖ 2 – MS 2 yıllarında ayakta olduğu kanıtlanmıştır⁶⁹⁵. Propylon yapısı ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli özellikte, iç yüzlerine mermer plakalar üzerine kazılmış İmparator Augustus'un yaptığı işleri anlatan “Res Gestae Divi Augusti” Latince metnin yerleştirilmiş olmasıdır⁶⁹⁶. Bu çalışmalarda yerinde elde edilen yeni fragmanlarda sözü edilen yazıtın propylona ait olduğu kesindir. Bu yazıt, imparatorun ölümünden sonra MS 14 yılında propylonlar üzerine yerleştirilmiştir. Yazıtta dair parçalar Yalvaç Müzesinde yer alır ve yazıtın ağır tahribata uğradığı gözlemlenmiştir. Kutsal alanın öncesinde Kybele ve Men'e adandığı⁶⁹⁷ ve sonraki süreçte tapınağın, İmparator Augustus'un Anadolu'da ilk ve en büyük Roma kolonisi Antiokheia'da kurulmasını kutlamak amacıyla, MÖ 25 yılından sonra yapımına başlandığı, propylon yazıtından kanıtlandığı gibi aynı yüzyılın sonunda tamamlandığı araştırmacı tarafından belirtilmektedir⁶⁹⁸.

Tiyatro: Yapı, kent merkezinde doğu-batı doğrultusunda uzanan cadde üzerindedir⁶⁹⁹. Tiyatronun doğusunda yer alan cadde iki blok uzunluğu kapsayarak

⁶⁹¹M. Taşlıalan (1994). Pisidia Antiocheia'sı 1992 yılı çalışmaları, *IV. Müze Kurtarma Kazıları*, s. 246-247.

⁶⁹² Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 248.

⁶⁹³Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 250.

⁶⁹⁴Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 251-252.

⁶⁹⁵Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 252.

⁶⁹⁶Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 252.

⁶⁹⁷Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 253.

⁶⁹⁸Taşlıalan, **a.g.k.**, 1994, 253.

⁶⁹⁹Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a., 159.

tiyatronun çevirme duvarı ile sınır oluştururken, kuzey ve güneyinde yer alan dar sokaklar ise her iki yönden yapıyı sınırlamıştır⁷⁰⁰. Yamaca dayalı olan caveanın, 2019 yılı alan çalışmasında orkestra duvarında sağlamlaştırma çalışması yapıldığı ve caveanın üst oturma sıralarının zamanla tahribata uğradığı, alt oturma sıralarının ise caveanın orta kısmında sağlam kalmış olduğu gözlemlenmiştir. Cavea yarım daireyi aşan planda ve 104 m çapında kavis şeklindedir⁷⁰¹. Caveanın alt oturma kısmı 15 oturma sırasına sahip, 7 radyal merdiven ile 6 cuneusa ayrılmıştır. Caveanın tonozlu alt yapısının iç kısmı, kapalı çarşı görünümünde, depo, dükkân, oyun ve oturma yerleri olarak değerlendirildiğini göstermektedir⁷⁰². Cavea ve sahnenin her iki yanı eğimli düz duvarla sınırlandırılmıştır. Girişler güney ve kuzey kısımda bulunan paradosla sağlanmaktadır. Hellen tiyatrosu olan yapı, yapılan onarım ve değişikliklerle Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam etmiştir. Hellenistik Dönem tiyatrosu 5.000, Roma Dönemi'nde genişletilen tiyatro ise 15.000 kişilik bir kapasiteye sahip olmalıdır. Sahne binası, 25.50 m uzunluğunda ve 5.25 m genişliğinde dikdörtgen bir plana sahiptir⁷⁰³. Alçak bir bodrum katı ve muhtemelen iki kattan oluşmaktadır. Scanae fronsun iki katlı sütun mimarisi ile bezeli olduğu tahmin edilmektedir. Alt katın sütunları beyaz mermerden yapılan Attik – İon kaideler, düz granit gövdeler ve sarımtırak mermerden yapılan Korinth başlıklarını taşımaktadır. Bunların üzerinde üç kademeli arşitrav ve tiyatro masklarıyla süslü bir friz, bunun üzerinde zengin süslemeleri kornişli geison oturmaktadır. Alt katın arka duvarında muhtemelen süslü kapılar vardı. Alt kısımda yapılan çalışmalar, 1.10 m. yüksekliğinde sürekli bir şerit halinde Amazonomakhia sahnelerinin yer aldığı bir podyumun varlığına, mevcut bazı kabartmalı blokları işaret etmektedir. Alt katın görülebilen tahmini yüksekliği 9 m olmalıdır⁷⁰⁴. Tiyatronun Hellenistik Dönemde (MÖ 2. yüzyıl) inşa edildiği, MS 3. – 4. yüzyıllarda genişletildiği ve yaklaşık 4. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı belirtilmektedir⁷⁰⁵ (Resim 12.1).

Stadion: Kentte varlığı bilinen stadionun⁷⁰⁶, 2019 yılında konumunu belirlemek amacıyla yerinde yapılan araştırmada, yapının tarımsal arazi içerisinde kalmış olduğu

⁷⁰⁰M. Taşlıalan (1998b). Pisidia Antiocheia'sı 1996 Yılı Çalışmaları, *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s.323.

⁷⁰¹Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998b, 326.

⁷⁰²Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998b, 327,330.

⁷⁰³Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998b, 332 - 335.

⁷⁰⁴Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998b, 336.

⁷⁰⁵Taşlıalan, **a.g.k.**, 1998b, 338.

⁷⁰⁶Kent araştırmaları ve planlarında, bazı araştırmacılar tarafından stadionun kentteki varlığına değinilirken, bazı araştırmalarda stadionun varlığından bahsedilmemiştir. Men Kutsal Alanındaki stadion olarak

belirlenmiş ve net veriler sunulamamıştır. Kentin uydu fotoğrafları incelendiğinde ise yapının planı belirgin olarak görülmüştür (Resim 12.2). Araştırmacıların önerisine göre stadion kentin batı kapısından itibaren 200 m'lik kent surunun büyük bir kısmının toprak altında olmasına karşın rastlanılan, erken dönem duvarının hemen önünde bulunmaktadır⁷⁰⁷. Yapı, kentin batısında ve sur dışındadır⁷⁰⁸. Stadion, 190 m uzunluğunda ve 30 m genişliğindedir. At nalı planda olduğu belirtilen yapının güney ucunda sphendone bulunmaktadır⁷⁰⁹. Özhanlı stadionun, tiyatroda olduğu gibi arazinin doğal yapısına uygun yamaca yaslandırıldığını ve 15.000 kişilik kapasiteye sahip olduğunu belirtir⁷¹⁰. Kent içerisinde bulunan tiyatro küçük boyutta olduğundan, yapılması gereken bazı etkinliklerde stadionun kullanılmış olabileceğini önermektedir⁷¹¹. Stadion ile kent arasında, günümüzde moloz dolgu ile kaplı olan, tünel şeklinde bir geçidin kalıntısı tespit edilmiştir⁷¹². Yapının tarihlenmesine dair bir veriye rastlanılmamıştır.

Kentteki sosyal yaşantıyı aktaran yazıtlara bakıldığında tiyatro ve stadiona düzenlenen rutin oyunlar dışında iki büyük festivalin olduğu anlaşılmaktadır⁷¹³. Men Askaenos'un kültü kapsamında agonistik festivaller düzenlenmektedir⁷¹⁴. Yarışmalar gymnastik türde ve iki kategoride (çocuk – yetişkin arası) yapılmıştır⁷¹⁵. Kentte yapılan Maximianeian Festivali, Tanrı Men'in rahibi Ulpius Baebianus tarafından kurulmuştur⁷¹⁶. Maximienea Themisi MS 2. yüzyılda kutlanmış bir festivaldir. Bu festivalde, yaş kategorisi belli olmayan güreş müsabakası, trompet (borazan) yarışı ve tellallık yarışı düzenlenmiştir. Bu türden müzikal yarışmalar (Agon Mousikoi)

adlandırılan yapının, ne olduğuna dair fikir birliği sağlanamamıştır. Bu yapının boyutlarının küçük olması sebebi ile gymnastik türden yarışlara uygun olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur. Tanrı Men'in iki kutsal alanı olduğu bilgisi Strabon tarafından aktarılmıştır. Augustus Kutsal Alanı'nın öncülü Tanrı Men'in kutsal alanı olarak düşünüldüğünde ve törenlerin kent içerisinde yapıldığı göz önüne alındığında, kentin tiyatrosu seyirci kapasitesi açısından küçük kalmaktadır. Kentin Augustus tarafından kurulan ve Roma'nın koloni kentlerinden biri olması nedeni ile Taşlıalan tarafından belirtilen, uydu fotoğrafından tespit edilen, kente yakın konumlandırılan stadionun varlığı kesindir.

⁷⁰⁷Taşlıalan, **a.g.k.**, 2001, 135.

⁷⁰⁸Waelkens, **a.g.k.**, 1998, 91

⁷⁰⁹Waelkens, **a.g.k.**, 1998, 91.

⁷¹⁰Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a, 161.

⁷¹¹Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a, 161

⁷¹²Taşlıalan, **a.g.k.**, 2001, 135.

⁷¹³Özhanlı, **a.g.k.**, 2013a, 161.

⁷¹⁴J.G.C Andersonn (1913). Festivals of Men Askaenos in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia, *The Journal of Roman Studies*, 3/2, s. 299.

⁷¹⁵R. Altın (2015). *Yazıtlar Işığında Pisidia Bölgesi Agonları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü s. 46-47.

⁷¹⁶Andersonn, **a.g.k.**, 1913, 299.

festivalin başında düzenlenmektedir⁷¹⁷. Yazıtlardan ele geçen vatanın themisi ifadesi, bu oyunların sadece kentliler için düzenlendiğini ortaya koymuştur⁷¹⁸.

2. Festival Certamen Gymnicum, Tanrı Men'in onuruna düzenlenmektedir. Boks, güreş, koşu, pankration, cirit - diks atma, bunların harmonisi pentathlon gibi Grek tipi oyunlar yarışma kategorisidir⁷¹⁹. Bu festivalde hem gladyatör mücadelesi hem de atletik yarışmalar düzenlenmiştir. Bu festivalde dört yılda bir yapılmıştır. Roma kolonisi olan kentte, Augustus kültü kapsamında gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri yapılmıştır. Calpurnii ailesi oyunların düzenleyicisi olmuştur⁷²⁰. Nekropol inceleme çalışmalarında ise tholosların duvar yazıtlarında gladyatör oyunları ile ilgili Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bilgilere rastlanılmıştır⁷²¹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin batı kapısına ve tiyatroya yakın olan agora, kent merkezine konumlandırıldığından ve stadiona erişim⁷²² kolaylığı da göz önüne alındığında tören alayının toplanma noktası olmalıdır⁷²³. Kentte müzik ve gymnastik yarışmalar yapılmıştır. Agoraya yakın konumlandırılan tiyatro ve stadionda yapılan etkinliklerin ardından tören Augustus Kutsal Alanı'nda sonlandırılmış olmalıdır (Plan 12).

⁷¹⁷Altın, a.g.k., 2015, 48.

⁷¹⁸Altın, a.g.k., 2015, 49.

⁷¹⁹Altın, a.g.k., 2015, 52.

⁷²⁰Altın, a.g.k., 2015, 52-53.

⁷²¹Taşlıalan, a.g.k., 2001,135.

⁷²²Taşlıalan tarafından belirtilen, kent ile stadion arasında geçişi sağlayan tünelin varlığı söz konusudur. Tünel dolgu toprağı altında kaldığından, yerinde tespit edilememiştir. Elde olan veriler dikkate alındığından rota günümüz yol güzergahı dikkate alınarak varsayımsal olarak değerlendirilmiştir

⁷²³Tiberius Meydanı da toplanma alanı olarak düşünülebilir. Meydanda araştırmacı tarafından saptanan tholos tapınağın varlığı ile hangi kült için kullanımı bilinmediğinden rota dışında tutulmuştur. Augustus Kutsal Alanı imparator kült törenleri kapsamında toplanma noktası olarak önerilebilir.

4.5.2. Sagalassos

Kent, Burdur ili, Ağlasun ilçesi sınırlarındadır. Kentte 1985 - 1989 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmasından sonra, 1990 yılında Burdur Arkeoloji Müzesi tarafından kurtarma kazısı yapılmıştır. Kentte, 1990-2014 yılları arasında M. Waelkens başkanlığında devam eden kazı çalışmaları⁷²⁴, 2014 yılından itibaren J. Poblome başkanlığında sürdürülmektedir⁷²⁵.

Kentin erken dönemleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Waelkens, Sagalassos'un Geç Tunç Çağı'na ait Luvi Krallıklarından biri olduğunu öngörmektedir⁷²⁶. Kent, Pers İmparatorluğu Dönemi'nde iskana uğramıştır⁷²⁷. MÖ 4. ve MÖ 3. yüzyılda Sagalassos'un bağımsız bir köy yerleşimi olduğu düşünülmektedir. MÖ 200'lere gelindiğinde ise şehirleşme faaliyetleri görülmektedir⁷²⁸. Strabon, kentin bir diğer adının Selgessos olduğunu belirtir⁷²⁹. Büyük İskender Dönemi sonrası⁷³⁰, Diadochlar arasındaki mücadeleler sonucu Attalos hakimiyetinde olan kent, Roma İmparatorluğu'nun eline geçmiştir⁷³¹. Sagalassos, Augustus Dönemi'nde güçlü durumdadır⁷³². MS 120 yılında İmparator Hadrian, Sagalassos'u Pisidia'nın en ihtişamlı birinci kenti, Romalıların dostu ve müttefiki unvanını vermiş, hem de Neokoros olarak ilân etmiştir⁷³³. Bizans Dönemi'nde ise kent, MS 4. yüzyılda en yüksek üçüncü piskoposluk merkezi olmuştur⁷³⁴. Geç Antik Dönemde meydana gelen depremlerden etkilenen kent, MS 7. yüzyılda dağınık bir yerleşim halindedir. Kent, MS 13. yüzyılda ise Selçukluların eline geçmiş ve zamanla tarım yerleşmesi haline gelmiştir⁷³⁵.

Sagalassos, doğu-batı istikametinde uzanan dik bir kayalık dağın güney eteğindeki teras üzerindedir. Kentin ekseninin güneyden kuzeye uzanan düz bir hat şeklinde olduğu Lanckoronski tarafından belirtilir⁷³⁶. Kuzey kısmı tepelik olan kentin,

⁷²⁴Waelkens vd., **a.g.k.**, 1992, 283.

⁷²⁵J. Poblome vd. (2015). Sagalassos'ta 2014 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 37. *KST*. (3), s.83.

⁷²⁶M. Waelkens (2019). Sagalassos, *Archaeology of, Encyclopedia of Global Archaeology*, s.1.

⁷²⁷Waelkens, **a.g.k.**, 2019, 2.

⁷²⁸Waelkens, **a.g.k.**, 2019, 2.

⁷²⁹Strabon, XII.6, 67.

⁷³⁰M. Waelkens (1995). Rise and Fall of Sagalassos, *Archaeology*, 48, (3), 31-32.

⁷³¹Waelkens, **a.g.k.**, 2019, 5.

⁷³²Waelkens, **a.g.k.**, 2019, 7.

⁷³³M. Waelkens vd. (2011). Sagalassos 2008 ve 2009 Kazı ve Restorasyon Sezonları, 32. *KST* (3), s. 268.

⁷³⁴Waelkens, **a.g.k.**, 2019, 17.

⁷³⁵M. Waelkens (2012). Sagalassos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışması, 33. *KST*. (3), s. 249.

⁷³⁶K. G. V. Lanckoronski (2015). *Pamphylia ve Pisidia Kentleri, Pisidia*, 2. Cilt, (Çev. S. Bulgurlu Gün), İstanbul: AKMED Yayınları, s. 127.

doğusunda Çömlekçiler Mahallesi⁷³⁷, tiyatro⁷³⁸ ve Neon Kütüphanesi⁷³⁹ yer alırken, batısında stadion⁷⁴⁰ ve Şehitlik Bazilikası⁷⁴¹ bulunmaktadır. Kent merkezinde kamusal alanların toplandığı iki agoraya sahiptir. Yukarı kentte, Yukarı Agora'nın kuzeyinde Antoninler Nymphaeumu⁷⁴², batısında bouleterion⁷⁴³, Dor Tapınağı⁷⁴⁴, kuzeybatıda heroon⁷⁴⁵ ve güneydoğusuna macellum⁷⁴⁶ yerleştirilmiştir. Aşağı kent merkezinde ise Aşağı Agora'nın kuzey kısmında nymphaeum⁷⁴⁷, kuzeyinde odeion⁷⁴⁸, batısında Apollon Klarios Kutsal Alanı⁷⁴⁹ ve doğu kısmına Roma İmparatorluk Hamamı⁷⁵⁰ yerleştirilmiştir. Aşağı Agora'nın güneyinde, güney ve kuzey yönünde sütunlu cadde uzanmaktadır. Aşağı Agoraya giriş Tiberius Kapısı'ndan sağlanmış ve bu caddenin güneyinde Hadrian – Antoninus Pius Kutsal Alanı⁷⁵¹ yer almaktadır.

Kentteki kült yapıları ve alanları değerlendirildiğinde son yıllarda yapılan araştırmalarda kentin güneyinde kaya mabedi tespit edilmiştir⁷⁵². Kaya mabedinin dışında kent içerisinde yer alan bir diğer kült alanı, Aşağı Agora'nın batısındaki yapay olarak genişletilmiş bir tepenin üzerinde MS 103-104 yıllarında mermer duvar ile kaplanmış ve İon düzeninde bir peristasis ile donatılmış, Apollon Klarios Tapınağı yer almaktadır⁷⁵³. Tapınak, yaklaşık 59 x 52 m'lik bir alanı çevreleyen bir temenos duvarı ile çevrilidir. Tapınağa farklı yönlerden erişim sağlayan birkaç kapı olsa da ana kapılar kuzey

⁷³⁷Waelkens vd., **a.g.k.**, 2011, 273.

⁷³⁸L. Vandeput (1992). The Theatre-Façade at Sagalassos, *Anatolian Studies*, Vol. 4. British Institute at Ankara.

⁷³⁹M. Waelkens (2013). Sagalassos Antik Kenti Titus Flavius Severianus Neon Kütüphanesi, *Anadolu Kütüphaneleri*, B. Öztürk (Ed.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 135-170.

⁷⁴⁰J. Poblome ve P. Hacıgüzeller (2020) Sagalassos Antik Kentinde 2018 Yılı Kazı, Restorasyon ve Malzeme Çalışmaları, *41. KST* (2), s. 625.

⁷⁴¹Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020, 625.

⁷⁴²Waelkens vd., **a.g.k.**, 2011, 275.

⁷⁴³P. Talloen and J. Poblome (2016). The 2014 and 2015 Control Excavations On And Around The Upper Agora Of Sagalassos, The Structural Remains and General Phasin, *Anatolica XLII*, s. 124.

⁷⁴⁴M. Waelkens, A. Harmankaya and W. Viaene (1991). The Excavations at Sagalassos 1990, *Anatolian Studies*, 41, s. 204.

⁷⁴⁵Waelkens vd., **a.g.k.**, 2011, 274.

⁷⁴⁶Waelkens vd., **a.g.k.**, 2011, 270-271.

⁷⁴⁷L. Vandeput (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minos: Sagalassos A Case Study*, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology, Brepols, s.91.

⁷⁴⁸M. Waelkens (2009). Report on the 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30. KST* (3), s.433.

⁷⁴⁹Waelkens, **a.g.k.**, 2009, 442.

⁷⁵⁰Waelkens vd., **a.g.k.**, 2011, 268-270.

⁷⁵¹M. Waelkens, S. Mitchell, and E. Owens (1990). Sagalassos 1989, *Anatolian Studies*, 40, s.188.

⁷⁵²Kaya Mabedi için bkz: P. Talloen, J. Poblome ve H.A. Ekinci (2015) *Salvage Excavations at a Rock Sanctuary near Sagalassos in 201*, *ANMED* 3, s. 108-113.

⁷⁵³Waelkens, **a.g.k.**, 2009, 442.

tarafındadır⁷⁵⁴. Tapınak, Geç Antik Dönemde kiliseye çevrilmiştir⁷⁵⁵. Tapınağın üç basamaklı bir krepis üzerinde yer aldığı ve genel ölçülerinin 24.75 x 13.50 m olduğu belirlenmiştir⁷⁵⁶. Yapının tarihlenmesi açısından, araştırmacılar ilk tapınağın Augustus Dönemi'nde yapıldığını belirtirken⁷⁵⁷, meydana gelen deprem sonucunda ilk tapınağın yerine ikinci bir tapınağın yapıldığını⁷⁵⁸ tespit etmişlerdir. Kentte Augustus'un, Tanrı Apollon ile özdeşleştirilmesiyle, Sagalassos'ta bulunan Apollon Klarios kültü, imparator kültürünün tanıtılmasında etkili olmuş ve yeni bir tapınağa sahip olan Apollon Klarios kültü, yerini sonraları Hadrian ve Antonius Pius Kutsal Alanı'nın yapılışına kadar korumuştur⁷⁵⁹. Hadrian Dönemi'nde imparator kültü artık bağımsız hale gelmiş ve Sagalassos gibi diğer kentlerde imparator tapınakları yapılmıştır. Bu durum araştırmacılara göre, İmparatorun MS 129-131 yılları arasında Küçük Asia'nın güneybatısında yaptığı ziyaretlerle ilişkili olabilir. Bu dönemden itibaren, imparatora adanmış bir dizi anıtsal yapının, kent hayatında baskın hale geldiği belirtilir⁷⁶⁰.

Antoninus Pius Kutsal Alanı'nın kentin güneyinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Alanın ölçüleri 82.40 x 60.40 m'dir ve orta kısmında tapınak yer almaktadır. Etrafı portikle çevrili olan alanın, batı kısmında propylon yer alır. Korint düzeninde yapılan tapınak, peripteral plana sahiptir⁷⁶¹. Tapınağın, Hadrian ve imparatorluk ailesine ibadet için inşa edildiği, fakat daha sonra onun döneminde bitirildiği için Antonius Pius'a adanmış olduğu tespit edilmiştir⁷⁶². Kentin yaklaşık MS 117 – 119 yıllarında Pisidia'nın yeniden örgütlenmesinin bir parçası olarak, Kuzey Pisidia'nın sınır alanının Galatia'dan ve Sagalassos sınır alanının Asia'dan, Likya ve Pamphylia Bölgesine geçmesinin hemen ardından, kentin ilk kez Neokoros aldığı Waelkens tarafından ileri sürülmüştür⁷⁶³. Waelkens bu durumu, kentte tespit edilen Flavius Severianus Neon'un yeni kurucu olarak onurlandırıldığı yazıta dayandırmaktadır. Bundan dolayı MS 117 – 119 yıllarının hemen

⁷⁵⁴Waelkens, **a.g.k.**, 2009, 442.

⁷⁵⁵Waelkens, **a.g.k.**, 2009, 442.

⁷⁵⁶Waelkens vd., **a.g.k.**, 1990, 188

⁷⁵⁷S. Mitchell, E. Owens and M. Waelkens (1989). Ariassos and Sagalassos 1988. *Anatolian Studies*, 39, s. 72

⁷⁵⁸Mitchell vd., **a.g.k.**, 1989, 72.

⁷⁵⁹P. Talloen ve N. Alp (2005). Pisidia Kültürleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat, I. *Burdur Sempozyumu Bildirileri*, 1. Cilt, Burdur. s.742.

⁷⁶⁰Talloen ve Alp, **a.g.k.**, 2005, 742.

⁷⁶¹Waelkens vd., **a.g.k.**, 1990, 190.

⁷⁶²Waelkens vd., **a.g.k.**, 1990, 190.

⁷⁶³M. Waelkens (2015). Hadrian and the “Neokoria” of Sagalassos, *Pisidia Yazıları: Hacı Ali Ekinci Armağanı*, H. Metin vd. (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları, s.177.

ardından şehrin Pisidia'nın "Neokoros şehri" olarak kabul edilme talebini kentin almış olması muhtemeldir⁷⁶⁴.

Tiyatro: Yapı, kentin doğusunda ve yüksek eğime konumlandırılmış olup, caveası yarım dairedir⁷⁶⁵. Cavea en geniş yerinde 98 m ve 240⁰ olarak Lanckoronski tarafından ölçülmüştür. Caveanın bir kısmı eğime yaslandırılmış ve batı tarafı da tonoz üzerindedir. Alt yapının dış yüzeyinde tonozların açık bırakılması, Lanckoronski'ye göre Perge Stadionuna benzer bir uygulamadır. Batı analemmaya bitişik ilk tonozlu mekanın her tarafı kapalıdır. Tonozların büyük kısmı yıkılmıştır⁷⁶⁶. İma cavea 8 cuneusa ayrılmış ve 25 oturma sırasına sahiptir. Summa cavea ise 17 cuneusa ayrılmış, 18 oturma sırasına sahiptir. Diazoma 2.4 m genişliğinde ve arkasındaki podyum duvarı ise 2.28 m yüksekliğindedir. Tiyatronun seyirci kapasitesi 9.300 – 11.600 arasındadır⁷⁶⁷. Orkestra 25.46 m çapındadır. Proskenium ise 2.69 m yüksekliğindedir. Sahne binası ise 29.73 m genişliğinde ve 9.18 m yüksekliğindedir. Scaenae fronsa ortadan kenarlara doğru yükseklikleri kısalan 5 adet kapı vardır⁷⁶⁸. Ferrero tiyatroyu MS 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlemektedir. Tiyatronun süslemeleri dikkate alındığında bu öneri Vandeput tarafından doğru karşılanmaktadır⁷⁶⁹. Vandeput süslemelerden yola çıkarak Severuslar Dönemine dikkat çekmiştir. Ancak süslemelerdeki stilin daha erken bir döneme verileceğini de önermiştir. Yapı, Antoninler Döneminin sonu ya da Septimius Severus'un hakimiyetinin başladığı döneme tarihlendirilmiştir⁷⁷⁰ (Resim 13.1).

Stadion: Yapının, tiyatro ile aynı enlem üzerine inşa edilmiş olduğu ve kentin batısında yer alan dağ yolunun kenarına konumlandırılmış olduğu yerinde gözlemlenmiştir. Stadionun içerisinde harap halde bulunan, bazilikalara⁷⁷¹ ait mimari

⁷⁶⁴Waelkens, **a.g.k.**, 2015, 177.

⁷⁶⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 154.

⁷⁶⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 154.

⁷⁶⁷Sear, **a.g.k.**, 2006, 374.

⁷⁶⁸Sear, **a.g.k.**, 2006, 375.

⁷⁶⁹Vandeput, **a.g.k.**, 1992, 116.

⁷⁷⁰Vandeput, **a.g.k.**, 1992, 116.

⁷⁷¹2018 yılı itibarı ile alanda Poblome ve Hacıgüzeller tarafından detaylı bilimsel araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda yapının içerisinde daha önce tespit edilen E1 Bazilikası ile G olarak adlandırılan bazilika yapısının varlığı belirtilmiştir. Yapılar, MS 5. yüzyılın sonu - 6. yüzyılın başına tarihlenmiştir (Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020, 625). E1 Bazilikası yapılırken kentte yeri tespit edilemeyen Dionysos Tapınağı'nın malzemeleri kullanılmıştır (Talooen ve Alp, **a.g.k.**, 2005, 743). Bazilika E1 kalıntıları arasındaki kapı panosunda Tiberius Claudius Dareios ve oğullarını "Neos Helios" olarak onurlandıran Nero'ya adanmışlık bildiren yazıt bulunmuştur. Stadion muhtemelen Iulia – Cladius yönetimi altında Nero Dönemi'nde yapılmış olmalıdır. Son araştırmalar kentin kuzeybatı girişinde kireçtaşı bir yapıt üzerinde Tiberius Claudius Dareios ve oğullarını tarafından İmparator Nero ve Divus Cladius'a adanmış bir yazıt daha ele geçirilmiştir (P. Talloen and M. Waelkens (2004). Apollo and The Emperors (I) The Material Evidence for the Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society*, vol. 34, s. 183).

elemanlar, stadionun pist alanına dağılmış durumdadır. 2019 yılında yerinde yapılan incelemede, alanda stadiona ait taş malzemenin neredeyse bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit, yapının algılanmasını güçleştirmiştir. Stadion girişinin yanında apsidal planlı çeşme tespit edilmiş ve İmparator Traian heykeli ele geçirilmiştir⁷⁷². Çeşme tek katlı İon düzeninde olup, sütunlar arasında Olympos tanrılarının heykellerinin olması gerektiği Waelkens tarafından belirtilir⁷⁷³. Çeşmede ele geçen yazıtta, *Eilagoas'ın büyük büyük torunu Claudia Severa sorumluluğunda inşa edildiğini, yapının kente ve Traianus'a ithaf edildiği*⁷⁷⁴ aktarılmaktadır. Yapının toprak üstünde görünen kalıntıları ile stadion, 165 m uzunluğunda ve 52 m genişliğinde ölçülmüştür⁷⁷⁵. Yapının güneydoğu ucu sphendoneye benzer şekildedir. Güney duvarının önemli bir kısmı ve yapının güney kenarının merkezinde bulunan anıtsal giriş de korunmuş durumdadır. Stadionun batı ucunda, yapı kalıntısı ve sütun parçaları bulunmaktadır. Bu kalıntılar araştırmacıya göre, ana girişe ait olabilir (kısmen Bazilika El'i arteksiyle bütünleşmiş durumdadır)⁷⁷⁶. Kuzeydeki caddeyi destekleyen dolgu kısım boyunca ise küçük payandalar, oturma sıraları ve bir girişe ait kalıntılar bulunmaktadır. Anadolu'da çokça görülen tipik U planlı stadionlardan farklı olarak Sagalassos'daki stadionun daha düzensiz bir biçime sahiptir⁷⁷⁷. Yapının kuzey duvarı caddeye paralel uzanmaktadır ancak stadionun kuzeye doğru devam ettiğine dair bir bulgu yoktur ve bu tarafta da bir giriş olabilir. Yapının kuzey duvarında bulunan bir kesme taş üzerinde "IIP" yazıtı tespit edilmiş ve bu yazıt olasılıkla Prásinoi yani "Yeşiller" takımına gönderme yapmaktadır⁷⁷⁸. Kuzeybatı kısımda tespit edilen in situ oturma sıraları, kervan yolunun dolgusunun altında yapı kalıntılarının devam ettiği fikrini ortaya koymaktadır. Stadionun güneyi ve sphendonenin batısına bakıldığında, orta taraftaki giriş kapısı dışında fazla bir kalıntı tespit edilememiştir. Stadion genel olarak değerlendirildiğinde, sahada kalıcı taş bir yapının bulunmadığı ortaya konulmuştur⁷⁷⁹. Araştırmacılara göre stadion, Nero Dönemi'nde yapılmış olmalıdır⁷⁸⁰ (Resim 13.2).

⁷⁷²Waelkens, **a.g.k.**, 2012,244.

⁷⁷³Waelkens, **a.g.k.**, 2012,244.

⁷⁷⁴Waelkens, **a.g.k.**, 2012,244.

⁷⁷⁵Stadion 2004 yılı çalışmalarında stadion, 145 m uzunluğunda ve 25 m genişliğinde ölçülmüştür (Talloon ve Waelkens, **a.g.k.**, 2004, 183).

⁷⁷⁶Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020,626.

⁷⁷⁷Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020,626.

⁷⁷⁸Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020,626.

⁷⁷⁹Poblome ve Hacıgüzeller, **a.g.k.**, 2020,626.

⁷⁸⁰Talloon ve Waelkens, **a.g.k.**, 2004,183.

Kentte yapılan festivallere değinildiğinde, Sagalassos'da bulunan Apollonis, Baris ve Kremna sikkelerinin kentte geliş nedenleri, yeme-içme ve konaklamadan kaynaklanmış olmalıdır⁷⁸¹. Bu sikkeler muhtemel kentteki festivaller ile ilgilidir. Kentte düzenlenen agonlar, diğer kentlerden gelen insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yanlarında para getirmelerine sebep olmuş olmalıdır. Kent ve çevresinden ele geçen yazıtlar Altın tarafından incelenmiş ve kentte agon adlarına ulaşılmıştır⁷⁸²;

1. Agon Klereia programında sadece atletik yarışmaların yapıldığı (özellikle dövüş) sporlarını yer aldığı tipik bir gymnastik tür olup kentte popülerdir.
2. Agon Rhodoneia tıpkı Kleria gibi atletik yarışmaların yapıldığı gymnastik bir agondur. Agon kapsamında yetişkinler arası boks müsabakası düzenlenmiştir.
3. Agon Klareia Varea ve Agones Klareioi Rhodoneoi Vareii Agonları ise muhtemelen sponsorların isimlerini alarak bu hale gelmişlerdir.
4. Kallippianeios Neikatoreios Agonu konsül sınıfına mensup Marcus Ulpius Kallipanos isimli hayırseverden dolayı onun adına düzenlenmiştir. Festival kapsamında yetişkin erkekler kategorisinde pankration müsabakası yapılmıştır.

Sagalassos'da Neon ailesi, kent için birçok festival organize ederek agonethes olmuşlardır. Kentin yapı işlerini üstlendiklerini ve bu faaliyetlerinden dolayı yüceltici sıfatların yer aldığı yazıtlarla onurlandırılmışlardır. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Aşağı Agora ve Apollon Klarios Kutsal Alanı birbirlerine yakın konumlandırılmış ve bir ilişki içerisindedir. Apollon Kutsal Alanı'nın, Tanrı Apollon ve İmparator Augustus kültüne hizmet ettiği araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Tanrı ve İmparatorluk kült törenleri için tören alayı Aşağı Agora'da toplanmış olmalıdır. Toplanan alay kentin kuzeyine doğru ilerler. Kentin doğusundaki tiyatro ve batısındaki stadiondaki etkinliklerin ardından, tören alayı tekrar geldiği yöne döner ve Aşağı Agora'nın batısında yer alan Apollon Klarios Kutsal Alanı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 13.1).
2. Yukarı Agora'nın kent merkezinde yer almasından, tiyatro ve stadion arasında uzanan düz hat üzerine erişim kolaylığından tören alayının toplanma noktası

⁷⁸¹E. Tütüncü (2018). Pisidia Bölgesinde Roma İmparatorluk Dönemi (MS 1.-3. yy) Sikke Dolaşımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (45), s. 249.

⁷⁸²Altın, a.g.k., 2015,73-75.

olmalıydı. Apollon Klarios kültünün kentte yerini, Hadrian ve Antonius Pius Kutsal Alanı'nın yapılışına kadar korumuş olduğu bilinmektedir⁷⁸³. Antonius Pius kültü kentte baskın hale geldiğinde, Apollon Klarios kültü kentte etkinliği azalmıştır⁷⁸⁴. Düzenlenen agonların oyun programlarında, doğuda tiyatro ve batıda bulunan stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tören alayı cadde boyunca güney yönünde ilerleyerek Antonius Pius Kutsal Alanı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 13.2).

⁷⁸³Talooen ve Alp, **a.g.k.**, 2005,742.

⁷⁸⁴Kült etkinliklerinde muhtemelen Apollon Klarius Tapınağı ile yakın konumlandırılan Aşağı Agoranın da etkinliği azalmış olma ihtimali söz konusudur. Kentteki agoraların toplanma alanı olarak düşünülmesi görkemli yapılarla çeşme vb. ve onurlandırma sütunları gibi detaylarla donatılmış olmasından kaynaklıdır. Kentte yer alan kutsal alanların, kült adına yapılan törenlerde toplanma alanı olarak kullanılmış olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

4.5.3. Selge

Selge, Antalya ili, Manavgat ilçesi, Altinkaya (eski adı Zerk)⁷⁸⁵ köyünde yer almaktadır. Kent, 1842 yılında A. Schönborn, kısa bir süre sonrasında E. T. Daniell tarafından ziyaret edilmiştir. 1870’li yıllarda S. Hirschfeld ve H. Eggert, 1884’te K.G. V. Lanckoronski⁷⁸⁶, 1969-1972 yıllarında ise A. Machatschek ve M. Schwarz⁷⁸⁷ tarafından araştırmalar yapılmıştır. J. Nolle ve F. Schindler⁷⁸⁸ kentte epigrafik araştırmalar yapmışlardır. Kentte bilimsel kazı yapılmadığından kentin tarihçesi ile ilgili detaylı veri bulunmamaktadır. Hellenistik Dönemde Pednelissos kenti ile mücadele etmiştir. Kesbelion’da⁷⁸⁹ yer alan Zeus Kutsal Alanı’nın hedef alındığı Polybius tarafından aktarılmıştır⁷⁹⁰. Selge’nin, tarih boyunca komşu krallıklarla düşmanca ilişkileri olan bir kent olduğu Lanckoronski tarafından belirtilir⁷⁹¹. MS 1. ve 2. yüzyıllarda kentteki önemli yapılar Roma Dönemi’nde yapılmış⁷⁹² ve Bizans Dönemi’nde de piskoposluk merkezi olmuştur⁷⁹³.

Kesbedion’da kutsal ve kamusal yapılar bulunmaktadır⁷⁹⁴. Kesbedion I olarak Lanckoronski tarafından adlandırılan alanda, Zeus ve Artemis’e adanan tapınaklar⁷⁹⁵ yer alır. Kesbedion I ile kilise arasındaki çukurluk alandaki terasta, cepheleri güneye doğru uzanan 3 yapı, Lanckoronski tarafından özel konut olarak yorumlanmıştır⁷⁹⁶. Kesbedion’un doğusunda Yukarı Agora yer alır⁷⁹⁷. Uzantı şeklindeki kuzey yükseltide su kanalı, sarnıç ve doğusunda Podyumlu Tapınak bulunur⁷⁹⁸. Bu tapınağın batısında, kent kapısının olduğu varsayılmaktadır. Stadionun batısında hamam ve tonozlu yapılar yer almaktadır⁷⁹⁹. Etrafı surla çevrili Kespedion’un en erken suru kuzeydedir. Kent kapısı

⁷⁸⁵Nolle, **a.g.k.**, 2015, 4.

⁷⁸⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 173.

⁷⁸⁷A. Machatschek and M. Schwarz (1981). *Bauforschungen in Selge*, *Ergänzungsbande zu den Tituli Asiae Minoris*, Band: 9, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

⁷⁸⁸J. Nolle and F. Schindler (1991). *Die Inschriften von Selge*, Bonn: R. Habelt.

⁷⁸⁹Lanckoronski tarafından “Kespedion” olarak adlandırılan alan, Nolle tarafından yapılan epigrafik araştırmalar sonucu “Kesbelion” olarak vurgulanmıştır. Tez çalışmasında araştırmacıların fikirlerine bağlı kalınarak her iki şekilde kullanılmıştır.

⁷⁹⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,176., Polybius. *The Histories*, XXI. s.44., (Çev: W. R. Paton), London, 1960.

⁷⁹¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,174.

⁷⁹²M. Büyükkolancı (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s.94.

⁷⁹³Nolle, **a.g.k.**, 2015, 6.

⁷⁹⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 178.

⁷⁹⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 178.

⁷⁹⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 180.

⁷⁹⁷Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 179.

⁷⁹⁸Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 181.

⁷⁹⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 181.

güneyde olup, kule kalıntısı tespit edilmiştir⁸⁰⁰. Araştırmacıya göre, muhtemelen kuzeydoğu yükseltinin ortasında bir kent kapısı veya küçük bir kapı daha bulunmaktadır⁸⁰¹. Surlar kuzeybatıda kuleye ulaşmaktadır. Yükseltilerin çatallaştığı noktada hem ovaya hem de tiyatro ile stadiona erişimi sağlayan bir kapı olmalıdır⁸⁰². Tiyatro ile stadion düzlükte yer alan diğer yapılarla beraber surun dışında kalmıştır⁸⁰³. Bu yapılar yükselti uzantısının ucuna doğru, ilk teras üzerine yerleştirilmiştir. Düzlükte ise stoanın kalıntıları tespit edilmiş ve Aşağı Agora'nın kuzey galerisi olarak araştırmacı tarafından yorumlanmıştır⁸⁰⁴. Aşağı Agora dikdörtgen biçimde, ticari işlev taşımaktadır. Nolle, günümüzde büyük boyutlu bir meydan olan agoranın, tiyatro önündeki yerinin halen belirgin olduğunu belirtir⁸⁰⁵. Bu alan, Perge ve Aspendos'a benzer bir uygulama olarak düşünülebilir. Kentte Tykhe Tapınağı'nın (?) bulunduğu önerilmektedir⁸⁰⁶.

Kentteki kutsal alan ve yapılara değinildiğinde⁸⁰⁷, Kesbelion/Kespedion olarak bilinen alan kentin akropolüdür⁸⁰⁸. İki tapınağın bulunduğu yer, Kesbelion Kutsal Alanı olarak nitelendirilmiştir⁸⁰⁹. Tapınaklardan büyük boyutlu olan Zeus'a⁸¹⁰, küçük boyutta olanın ise Artemis'e adanmış olduğu belirtilir⁸¹¹. Kutsal alan, yaklaşık 65 x 50 m'lik boyutlarda temenos ile çevrilidir⁸¹². Zeus Tapınağı 6x11 sütunlu ve peripteral plana sahiptir⁸¹³. Zeus Tapınağı temenosun merkezinde yer alırken⁸¹⁴, Artemis Tapınağı

⁸⁰⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,178.

⁸⁰¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,178.

⁸⁰²Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,178.

⁸⁰³Her iki yapının sur dışına konumlandırılması, kent içerisinde yoğun yapılaşmadan kaynaklı olmalıdır ve bu durumdan kaynaklı sur kısa tutularak, kentin savunmasını güçlendirilmiştir (A. Machatschek (1977). *Baugeschichtliche Forschungen In Selge (Pisidien)*, Forschungen und Berichte, Bd. 18, Archäologische Beiträge, s.181).

⁸⁰⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,181.

⁸⁰⁵Nolle, **a.g.k.**, 2015, 6.

⁸⁰⁶Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 96.

⁸⁰⁷Selge kent sikkeleri üzerinde, Tanrıça Athena ve Tanrı Dionysos betimlenmişlerdir. Bu kutsal alanda tapınakların Zeus ve Artemis'e ithaf edildiği bilinmektedir. Kespedion/Kesbelionda, Zeus ve Artemis'e adanan tapınakların, kime ithaf edildiği konusunda şüphe duyularak yaklaşılmaya neden olmuş olsa da, kentte şimdiye dek saptanan kilise sayısı 7 adettir. Bu durumda kentte, muhtemelen başka bir alanda, tespit edilen bu kiliselerin önceden bir tapınak olabileceği düşüncesinden yola çıkılarak, kent sikkelerinde yaygın olarak betimlenen Athena ve Dionysos'a ithaf edilen tapınaklar kentte var olmalıydı (Nolle, 2015, s. 6,11,16). Kentte kazılar yapılmadığından bu ön görüş bir varsayımdan öteye gidememektedir.

⁸⁰⁸Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 177.

⁸⁰⁹Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 89.

⁸¹⁰Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸¹¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 178

⁸¹²Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 89.

⁸¹³Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸¹⁴Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 89.

güneydedir⁸¹⁵. Artemis Tapınağı in antis planlı ve Ion düzenine sahiptir⁸¹⁶. Zeus Tapınağı Hellenistik Döneme tarihlendirilirken⁸¹⁷, Artemis Tapınağı ise MS 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilir⁸¹⁸. Bizans Dönemi'nde kutsal alan sütunlu bir bazilikaya dönüştürülmüş ve buna göre yeniden yönlendirilmiştir⁸¹⁹.

Podyumlu Tapınak, akropolde sütunlu caddenin kuzey ucunda inşa edilmiştir⁸²⁰. Tapınak bugün tamamen yıkılmış durumdadır⁸²¹. Yapı podyum üzerinde yer almaktadır⁸²² ve Ion düzenindedir⁸²³. Machatschek yapının planını Tetrastilos-Prostylos olarak tanımlar⁸²⁴. Tapınak, alt ve üst silmeleriyle beraber 2 m yükseklikte podyuma sahip olup, yapıya ön cephedeki 9 basamakla çıkılmaktadır. Tapınağın genel ölçüleri (merdivenler hariç) 16.50 x 9.10 m olduğu⁸²⁵ belirlenmiştir. Yapıda tespit edilen yazıtta, Lucius Aelius Caesar'ın adına rastlanılmış ve tapınağın, ona ithaf edildiği belirtilmiştir. Tapınak, Geç Hadrian Dönemine tarihlendirilmiştir⁸²⁶.

Tiyatro: Yapı, yamaca konumlandırılmıştır. Stadionun kuzeydoğusunda bulunan tiyatro, Aşağı Agoraya bakmaktadır⁸²⁷. Cavea 104 m çapındadır. Diazoma 2,80 m genişliğinde, orkestra at nalı şeklinde ve caveayı ikiye ayırmaktadır. İma cavea 11 cuneusa ayrılmış, 30 oturma sırası vardır. Summa cavea ise 22 cuneusa ayrılmış, 15 oturma sırası vardır. 9.300 – 11.600 arasında seyirci kapasitesine sahiptir. İma caveanın kayalık alana yaslandırıldığı, summa caveanın ise toprak dolgusu içeren duvarla desteklenmiş⁸²⁸ olduğu belirtilir. Tiyatronun dış merdivenlerinin yanında analemma duvarına, ne amaçla kullanıldığı belirlenemeyen küçük boyutlu dar pencerelerin açıldığı

⁸¹⁵Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 91.

⁸¹⁶Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 91.

⁸¹⁷M. Waelkens (1989). Hellenistic and Roman Influence in The Imperial Architecture Of Asia Minor, *Bulletin Supplement (University Of London. Institute Of Classical Studies), No. 55, The Greek Renaissance In The Roman Empire: Papers From The Tenth British Museum Classical Colloquium*, s. 83. Her iki tapınağın aynı temenos içerisinde bulunmasından kaynaklı, Zeus Tapınağı da Roma Dönemi'nde kullanılmış olmalıdır. Bundan dolayı tören rotası dahiline alınmış ve alanda kazı yapılmadığından net veri olmasa da bu ihtimal kuvvetlidir. Rota önerisi temenos içerisinde bulunan tapınaklardan herhangi birinde olarak belirtilmiştir.

⁸¹⁸Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 93.

⁸¹⁹Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸²⁰Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸²¹Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸²²Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸²³Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015, 181.

⁸²⁴Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 183.

⁸²⁵Büyükkolancı, **a.g.k.**, 1996, 103.

⁸²⁶Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981, 96.

⁸²⁷Selge kent planı için bkz: Nolle, **a.g.k.**, 2015, 7.

⁸²⁸Sear, **a.g.k.**, 2006, 376.

Lanckoronski tarafından tespit edilmiştir⁸²⁹. Orkestra ise üst kısmında 0.85 m genişliğe sahip bir podyumla çevrilidir ve at nalı şeklinde olan çapı 25.5 m'dir⁸³⁰. Scaenae frons 5 kapı bulunmaktadır ve yıkılmış haldedir⁸³¹. Cavea duvarı dışından 5 sıra tonozlu radyal koridorla tiyatroya giriş sağlanmıştır. Seyircinin buluşma yeri olarak kullanılan merkezi dikdörtgen salon ve salonu çevreleyen iki uzun tonozlu koridordan oluşan alt yapı üç bölüme ayrılmıştır. Her iki yanda bulunan paradoslardan tiyatroya girildiği Machatschek ve Schwartz tarafından belirtilir⁸³². Tiyatro, Ferrero tarafından MS 3. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilirken⁸³³, Matchatchek tarafından ise Severuslar Dönemine tarihlendirilir⁸³⁴ (Resim 14.1-14.2).

Stadion: Tiyatronun güneybatısına konumlandırılan stadion tüm terası kaplamaktadır⁸³⁵. Lanckoronski yapının plandaki yönelimini doğru kabul etmeyip, oturma sıralarından birinde stadionun yönünü güneyden 40 derece batı olarak belirlemiştir⁸³⁶. Yapıda yeterli araştırma yapılmadığından detaylı bilgiye sahip olmak mümkün değildir. Oturma sıraları Lanckoronski tarafından kuzey ve güney olarak tanımlanmıştır. Kentin uydu fotoğrafları incelendiğinde, stadionun kuzeydoğu – güneybatı aksında uzandığı görülmektedir. Kuzeyde kalan oturma sıraları yamaca dayandırılmış iken, güneyde bulunan kısmın ise tonoz üzerinde yükseldiği aktarılmıştır. Yapının güneybatı kesiminde oturma sıralarının bir kısmı sağlam kalmıştır. Stadionun batı ucu tahribata uğramıştır. Doğu ucunda ise, kuzeydeki oturma sıraları tiyatroya yakındır. Lanckoronski iki yapı arasındaki mesafeyi 8 ½ adım olarak ölçmüştür⁸³⁷. Burası düz bir hat üzerinde düzensiz olmakla birlikte genelde oturma sıralarıyla uyumlu 0.49 m kalınlığında basamaklı bir duvarla bitmektedir. Bu bitim duvarının en alt basamağında olasılıkla korkuluk için bir yuva vardır⁸³⁸. Yapının koşu sahası uzunluğu 216 m⁸³⁹, genişliği ise 40 m olarak Saltuk tarafından ölçülmüştür⁸⁴⁰. Kentin uydu fotoğrafları incelendiğinde, stadionun tiyatroya bakan ucu Saltuk'unda belirttiği gibi sphendoneye

⁸²⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,182.

⁸³⁰Sear, **a.g.k.**, 2006, 376.

⁸³¹Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 185.

⁸³²Machatschek and Schwarz, **a.g.k.**, 1981,74.

⁸³³Sear, **a.g.k.**, 2006, 376.

⁸³⁴Machatschek, **a.g.k.**, 1977, 185.

⁸³⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,182.

⁸³⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,182.

⁸³⁷Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,182.

⁸³⁸Lanckoronski, **a.g.k.**, 2015,182.

⁸³⁹Machatschek tarafından 225 m olarak ölçülmüştür (Machatschek, 1977, s. 185).

⁸⁴⁰S. Saltuk (1995) *Antik Stadyumlar*, İstanbul: İnkilap Kitapevi, s.76.

benzer bir kavis şeklinde olduğu gözlemlenmiştir. Stadionun bu kısmında günümüzde konutun bulunması algıyı güçleştirmektedir. Kent planında ise yapının, Miletos Stadionuna benzer iki uzun düz kenar olarak çizilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Yapının detaylı olarak araştırılması sonucu kesin veriler elde edilecektir (Resim 14.3).

Selge’de düzenlenen festivaller Altın ve Doğancı tarafından detaylı incelenmiş ve kentte düzenlenen agonların kurucuların adına değil, tanrı ya da imparator adına düzenlenmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır⁸⁴¹. Kentteki epigrafik araştırmalarda, kentte festival düzenleyicisi olarak Planci Magniani⁸⁴² ailesinin adı geçmektedir. Kentte düzenlenen agonlar;

1. Agon Pentaeterikos Oikoumenikos Caesareus Kesbelios [A]n[t]oneus’un hangi imparatora adandığı belli olmasa da Caracalla ya da Elagabalusa adandığı tahmin edilmektedir⁸⁴³. Bu agon, dört yılda bir düzenlenmektedir.
2. Agon Poleitikos Pantaeterikos adının geçtiği yazıtta Perikles ve karısı Atossa’dan bahsedilmiştir⁸⁴⁴. Kentte dört yılda bir düzenlenen ve sadece kent vatandaşlarının katılımına (hem seyirci hem de yarışmacı bağlamında) açık olan Agon Poleitikosa, Perikles başkanlık etmiştir. Perikles, sportif festivallerin yanı sıra kentte gladyatör oyunları⁸⁴⁵ (munera gladiatoria), vahşi hayvan dövüşleri (venatio) ve daha da önemlisi tiyatro gösterileri düzenlemiştir⁸⁴⁶. Çağdaş örneklerinden yola çıkarak bu gösteriler esnasında da kent halkına bedava yiyecek ve para dağıtıldığını Altın ve Doğancı’ya göre, söylemek mümkündür.
3. Agon Caesareus Kesbelios diğer bir agondur⁸⁴⁷.
4. Panathenaike Themisi ise taklit festival statüsündedir. Bu festival, Atina’da her yıl tanrıça Athena onuruna kutlanan Panathenaia Festivaline denk veya onun minimize edilmiş hali olmalıdır⁸⁴⁸. Festival kapsamında sadece yetişkinler ve çocuklar kategorisinde stadion koşu yarışmaları yapılmıştır⁸⁴⁹.

⁸⁴¹R. Altın ve K. Doğancı (2018) Yazıtlar Işığında Selge Agonları, *International Journal of Social Inquiry*, 11/1, s. 10.

⁸⁴²Bu ailenin muhtemelen Perge’deki Plancii ailesi ile akraba, Plancia Magna’nın uzaktan torunları olduğu düşünülmüştür (Altın ve Doğancı, 2018, s. 5).

⁸⁴³Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018, 5; Nolle and Schindler, **a.g.k.**, 1991, 84.

⁸⁴⁴Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,6.

⁸⁴⁵Kentte, Perikles tarafından düzenlenen gladyatör oyunları muhtemelen belirli bir sayıda (bir ya da birkaç kez) uygulanmış olmalıdır.

⁸⁴⁶Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,6.

⁸⁴⁷Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,5.

⁸⁴⁸Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,7

⁸⁴⁹Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,7.

5. Artemisios Agonu ise MS 3. yüzyılın başında M. Aurelius Memnonianus Tlepolemos ve Aurelius Diogenianos Hermolaos tarafından tanrıça Artemis onuruna ya da Artemisia adında bir kadın onuruna kurulmuş bir festivaldir⁸⁵⁰. Agon, dört yılda bir kutlanan festival kapsamında gymnastik türde (boks-pankration-güreş) yarışmalar yapılmaktadır. En az sekiz kez kutlanmış olan festival çocuklar ve yetişkinler olmak üzere iki yaş kategorisinde düzenlenmektedir.

Kentte bilinen agonistik festivaller dışında, adı bilinmeyen üç festival vardır⁸⁵¹. Bu festivalleri birer “yeni” festival olarak kabul etmek ya da yukarıda adlarından söz edilen festivaller kapsamında yapılmış farklı kutlamalar olarak da değerlendirilebileceği araştırmacılar tarafından belirtilir⁸⁵². Yazıtlara yansıyan festivallerin yalnızca birinde müsabaka türü (boks) ve yaş kategorisi (yetişkin erkekler) hakkında bilgi edinilmektedir. Pisidia Bölgesinde gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin varlığı birçok kaynakla destekleniyor olsa da tiyatro gösterilerine ilişkin ele geçen yazıt önemlidir⁸⁵³. Yazıt ile bölgede kentlerin agon türlerinin (atletik, müzik ve atlı) tamamının en az bir kere kutlandığı söylenebilir⁸⁵⁴. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin festival programında alt yapıyı oluşturacak tiyatro, stadion ve Aşağı Agora birbirlerine yakın olarak konumlandırıldığından, kentte düzenlenen festival kapsamında tören alayının toplanma noktası Aşağı Agora olmalıdır. Kentteki agonlarda yapılan tiyatro gösterileri için tiyatro ve koşu, gymnastik, atlı yarışlarda ise stadionun kullanıldığı bilinmektedir. İki yapı bir bütün gibi olmasa da birbirine yakın nizamda tasarlanmıştır. Bu yapılarda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, kentin kutsal yapılarını barındıran tepelik kısmın güneyinden girerek, kuzeye doğru sütunlu caddeden ilerleyen alay, kavşak yaparak batıya döner ve yolu takip ederek, Kesbedion/Kespelion⁸⁵⁵ Zeus ve Artemis Kutsal Alanı’nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 14.1).

⁸⁵⁰Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,8.

⁸⁵¹Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,9.

⁸⁵²Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018,9

⁸⁵³Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018, 9.

⁸⁵⁴Altın ve Doğancı, **a.g.k.**, 2018, 6

⁸⁵⁵Kesbedion Kutsal Alanı, toplanma ve törenin bitirildiği bir yer olarak da düşünülebilir. Fakat bu doğrultuda bir rota önerisi verilmemiştir.

2. Aşağı Agora ticari işlevli olarak düşünüldüğünde ise festivallerin toplanma noktası, tapınakların bulunduğu kamusal alana yakınlığı nedeni ile tören alayının toplanma noktası Yukarı Agora olmalıdır. Agon kapsamında düzenlenen tiyatro ve stadion etkinliklerinin ardından, güneyden -kuzeye doğru ilerleyen sütunlu cadde boyunca devam eden alay, sütunlu caddenin sonunda bulunan Podyumlu Tapınakta (imparatorluk kült tapınağı?) tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 14.2).

4.6. KARIA

Karia olarak adlandırılan bölge, günümüzde Muğla ve Aydın illerini içerisine alır. Bölgede tiyatro ve stadiona sahip olma konusunda şüphe ile yaklaşılan kentler vardır. Bu kentler; Alabanda⁸⁵⁶, Labraunda⁸⁵⁷, Herakleia Salbake⁸⁵⁸ ve Sebastapolis⁸⁵⁹'tir. Tiyatro ve stadion yapılarına sahip kentler; Antiokheia ad Meandrum⁸⁶⁰, Myndos⁸⁶¹, Halikarnassos⁸⁶², Nysa⁸⁶³ ve Aphrodisias⁸⁶⁴ 'dır (Tablo 7 – Harita 5). Tralleis kenti tiyatro-stadionu kompleks bir yapıya sahiptir⁸⁶⁵ (Resim 15).

⁸⁵⁶Alabanda (Aydın/ Çine) İlçesindedir. Kentte tiyatro bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından stadion olduğu düşünülen alan için bkz: Y. Akkan vd. (2017) Alabanda 2015, 38.KST, (1), s. 305,311,320. Temür tarafından alanın bir tarla olarak kullanıldığı, üzerinde stadion olduğuna dair bir mimari buluntu olmadığı, arazinin şeklinden dolayı stadion olabileceği önerildiği ve üzerinde henüz kazı yapılmadığı aktarılmıştır (A. Temür ile 23 Ekim 2019 tarihinde yapılan kişisel iletişim). Bu doğrultuda alanın stadion olup olmadığı hususunda net bir durum olmadığından konu dışında tutulmuştur.

⁸⁵⁷Labraunda, Mylasa (Milas) kentinin Zeus'a adanmış bir kutsal alandır. Kutsal alanda stadion yapısını bulunmaktadır. Labraunda'da tiyatro bulunmadığından ve kutsal alan olmasından dolayı konu dışında tutulmuştur (B. Kepenek (2016). *Narrating Past Places To Present Viewers: Presentation Of Archaeological Sites As Contemporary (Re) Constructs, The Case Of Labraunda*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, s. 65).

⁸⁵⁸Herakleia Salbake (Denizli /Tavas) stadionu için bkz: C. Şimşek (2002). Herakleia Salbace Antik Kenti, *Tavas Yöresi I. Kültür ve Üretim Festivali Bildirileri*, Denizli, s.127. Kentte tiyatronun varlığına dair dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur.

⁸⁵⁹Sebastapolis (Denizli /Tavas) kenti stadionu için bkz: E. Laflı (2014). Sikkeler Işığında Roma Döneminde Kuzeydoğu Karia Kentleri, *Arkeoloji ve Sanat*, (47), s.15. Kentte tiyatro yapısının varlığına dair bulgu olmadığından kent konu dışında tutulmuştur.

⁸⁶⁰Antiokheia ad Meandrum (Aydın/Nazilli), kentin stadionu için bkz: R.H Söner (2017). Antiokheia ad Maeandrum Antik Kenti, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), s.140, 144, 146. Kentte tiyatronun varlığı Söner'e göre belirtilmiş ve fakat tiyatronun konumu doğrultusunda farklı tespitler aktarılmıştır. Tiyatronun konumu tam olarak belirlenmediğinden kent konu dışında tutulmuştur.

⁸⁶¹Myndos (Muğla/Bodrum) kent tiyatrosu için bkz: Isler, 2017, s. 510; Saltuk stadionun 19. Yüzyılın başlarına kadar görüldüğünü ve günümüzde yerinde olmadığını aktarır (Saltuk, 1995, s.64). 2012 yılında yapılan geomagnetik çalışmada ise stadion olarak bilinen bir yapı kompleksinin kalıntıları bulunduğu bahsedilmiştir (M. Şahin (2014). Myndos Kazısı 2012, 35. KST. (2), s.409). Dokümantasyon eksikliğinden kent konu dışında tutulmuştur.

⁸⁶²Halikarnassos (Muğla /Bodrum) tiyatrosu için bkz: Isler,2017, s. 321-322. Stadion için bkz: Muğla Valiliği İl Özel İdaresi (2007) *Muğla Kültür Envanteri I Bodrum Kentsel Sit Halikarnassos*, A. Diler (Ed.), Muğla: Muğla Üniversitesi Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi, s.26, 27, 31. Stadion, günümüzde sanayi bölgesinin altında kalmıştır. Yapıda önceden yapılan kazılarda ele geçen oturma sıraları müzededir. Dokümantasyon eksikliğinden kent konu dışında tutulmuştur.

⁸⁶³S. H. Öztaner (2018). Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması, *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi Tam Metinler Kitabı*, 923-929.

⁸⁶⁴J. Reynolds (1982). *Aphrodisias and Rome*, London.

⁸⁶⁵Tralleis, Aydın ili Efeler'de yer alır. Kentin tiyatrosu Roma Dönemine tarihlendirilir. Yapının cavea çapı 148 m ve yarım daire aşar (Sear, 2006, s. 355-356). Kentin tiyatro-stadionu için bkz: C. Humann – W. Dörpfeld,1893, s.395-413.; Stadion, çift sphendoneli örnekler arasında gösterilmiştir (Leake, 1824, s.244-245). Kentin uydu görüntüsü incelendiğinde tiyatronun önünde uzanan stadionun çift sphendoneye sahip olduğu görülmektedir ancak bu durum araştırmalar ile netleştirilmediğinden kesin olarak bilinmemektedir. 2019 yılında Tralleis kentinde yapılan incelemede, kazı çalışmaları kentin bir kısmında devam ederken, tiyatro-stadion yapısı günümüzde askeri alan içerisinde kaldığından araştırılamamıştır. Bundan dolayı alanla ilgili çalışmaların yapılamadığı da kazı başkanı tarafından teyit edilmiştir (N. Öztürk ile 12 Ağustos

4.6.1. Nysa

Nysa, Aydın ili, Sultanhisar ilçesinde yer almaktadır. Kentte ilk bilimsel çalışmalar W. Von Diest⁸⁶⁶ tarafından 1907-1909 yıllarında yapılmıştır. 1921-1922 yıllarında K. Kourouniotes⁸⁶⁷ tarafından bouleterion üzerinde çalışılmıştır. İzmir Müzesi 1960'lerde bouleterion ve tiyatrodan⁸⁶⁸, Aydın Müzesi 1982 – 1988 yıllarında tiyatronun sahne binasında⁸⁶⁹ kısa süreli kazı çalışmalarını sürdürmüştür. 1990 – 2010 yıllarında kazılar V. İdil başkanlığında yürütülmüştür. 2012 – 2016 yıllarında Aydın Müze Müdürlüğü başkanlığında S. H. Öztaner'in bilimsel danışmanlığında yürütülen kazılar⁸⁷⁰, 2017 yılından itibaren S. H. Öztaner'in başkanlığında sürdürülmektedir.

Kent, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında, Seleukos'un oğlu I. Antiokhos Soter tarafından kurulmuş ve adını da Seleukos soyundan gelen bir kadın, olasılıkla I. Antiokhos'un eşi Nysa'dan aldığı belirtilir⁸⁷¹. MÖ 180'de Pergamon Krallığı'nın yönetimine geçen kent, III. Attalos'un vasiyeti ile Roma egemenliğine girmiştir⁸⁷². MS 3. yüzyılda kent ekonomik sıkıntılar çekmiş ve uzun yıllar Asia eyaletine bağlıyken, MS 250 dolaylarında Phrygia – Karia eyaletinin içerisinde kalmış olmalıdır⁸⁷³. Roma İmparatorluk Dönemi ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Kent, MS 12. yüzyılda Selçukluların yönetimine geçmiş, ancak kısa bir süre sonra yine Bizanslıların hakimiyeti altına girmiştir. MS 1402 yılında Timurleng tarafından istila edilmesinden sonra, kentin yavaş yavaş önemini kaybettiği belirtilir⁸⁷⁴.

Kentin dağlık alanda, orta kısımda vadi ile bölünmüş, iki ayrı yakada gelişmiş olduğu gözlemlenmiştir. Strabon, kentin bir tarafında sel sularının akması için yer altından gizli bir kanalı bulunan, bir amphitiyatro ile süslendiğini belirtir⁸⁷⁵. Strabon

2019 tarihinde yapılan kişisel iletişim). Tralleis kenti dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur.

⁸⁶⁶W. V. Diest (1913). *Nysa Ad Meandrum. Nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909*. Berlin.

⁸⁶⁷K. Kourouniotes (1921-1922). Ανασκαφαί ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαϊάνδρῳ, *ADelt* 7, 1921-22, 1-88; 227-246.

⁸⁶⁸Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 923.

⁸⁶⁹Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 923.

⁸⁷⁰Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 923.

⁸⁷¹V. İdil (1995). Nysa Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları, 15. *KST*. (2), s. 115-116.

⁸⁷²H. Üreten (2006b). Bir Antik Çağ Okul – Gymnasion – Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi, *Opinion Paper Türk Kütüphaneciliği*, (20 – 2), s. 209.

⁸⁷³S. H. Öztaner, E. N. Akdoğan ve N. Gökalp (2014). Nysa Ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme, *İn Memoriam Filiz Öktem*, Ankara: Ankara, Üniversitesi Basımevi, s. 235.

⁸⁷⁴V. İdil (1999). *Nysa ve Akharaka*, İstanbul: Uzak Matbaacılık, s. 30.

⁸⁷⁵Strabon, XIV,1, s. 214.

tarafından amphitiyatro olarak adlandırılan yapı⁸⁷⁶, vadinin içerisine inşa edilen stadion olmalıdır⁸⁷⁷. Tepelik kısımda, stadionun kuzeyinde tiyatronun yer aldığı gözlemlenmiştir. Tiyatronun her iki yanında iki tepe vardır. Birinin eteğinde Gençler Gymnasiumu⁸⁷⁸, diğerinde agora ve daha büyükler için gymnasium bulunduğu Strabon tarafından belirtilir⁸⁷⁹. Kenttin doğu ve batı yakasındaki Cadde 1/Plateia olarak adlandırılan ana cadde stadionun kuzeyindeki Roma Köprüsü 2'yi kullanarak kentin merkezinden geçmekte ve doğu – batı doğrultusunda her iki yakayı birbirine bağlamaktadır⁸⁸⁰. Öztaner'e göre, cadde törensel bir nitelik taşıyan sütunlu caddedir. Kuzey-güney doğrultusundaki ise Cadde 2 / Plateia olarak adlandırılmıştır⁸⁸¹. 5K caddesi tiyatronun doğusundaki Roma Köprüsü 1 üzerinden her iki yakayı bağlamaktadır. Tiyatronun güneydoğusundaki teras üzerinde forum uzanmaktadır. Forumun doğu kenarında çarşı bazilikası konumlandırılmış⁸⁸² ve Cadde 1'e doğru anıtsal bir giriş⁸⁸³ bulunmaktadır. Kentin doğusunda gerontikon⁸⁸⁴ (Yaşlılar Meclisi), agora⁸⁸⁵ ve batısında kütüphane⁸⁸⁶, gymnasium⁸⁸⁷, bu yapının güneyinde hamam kompleksi⁸⁸⁸ konumlandırılmıştır. Bir diğer hamam yapısının ise kentin doğu yakasında hamam- gymnasium kompleksinin çaprazında, Roma Köprüsü 3 ile geçilen alanın kuzeyinde inşa edilmiş olduğu belirtilir⁸⁸⁹.

Kutsal alanlar incelendiğinde Nysa ve Akharaka Kutsal Alanı içerisinde ilişki söz konusudur⁸⁹⁰. Kentin yaklaşık 3 km batısında yer alan ve Nysa'ya kutsal bir yolla bağlanan Akharaka, modern adıyla Salavatlı köyünde yer alır. Yapı, Plouton/Pluto ve Kore'ye ait bir tapınak olan Ploutonion/Plutonium'dan geriye pek fazla kalıntı kalmamıştır⁸⁹¹. Burada, Anadolu'da ün yapmış ve bir kükürtlü su kaynağı olması

⁸⁷⁶Strabon, XIV,1, s. 214.

⁸⁷⁷Stadion, Anadolu yapı grupları arasında eşsiz bir örnektir. Yapının su ile olan ilişkisi tam olarak tespit edilememiştir.

⁸⁷⁸Strabon, XIV,1, s. 213.

⁸⁷⁹Strabon, XIV,1, s. 214.

⁸⁸⁰Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 925.

⁸⁸¹Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 925.

⁸⁸²Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸³Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸⁴Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸⁵Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸⁶Üreten, **a.g.k.**, 2006b, 207-216.

⁸⁸⁷Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸⁸Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

⁸⁸⁹Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 927.

⁸⁹⁰Strabon, XIV,1, s. 214.

⁸⁹¹A. N. Akdoğu Arca (2017). Nysa ad Meandrum Kenti Plouton/Pluto – Kore Tapınağı'na İlişkin Hakların Değerlendirilmesi, *Cedrus (V)*, s.186.

dolayısıyla mucizevi tedaviler sunan bir mağara olan Kharonium bulunmaktadır⁸⁹². Akdoğu Arca'ya göre, kentin sahip olduğu bu özellik kenti ayrıcalıklı kılmış ve ekonomik açıdan kalkınmasına neden olmuştur⁸⁹³. Bir diğer kutsal mekan, 2006 yılı çalışmalarında kent içerisinde tespit edilen, in antis planlı ve Dor düzenine sahip Podyumlu Tapınaktır.⁸⁹⁴ Tapınağın hangi tanrı/tanrıça ya da imparatora adandığı bilinmemektedir.

Tiyatro: Yapı, modern yolun kenarında, yamaca yaslandırılmış, sahne kısmının güneye yönlendirilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Caveanın batısındaki parados sağlam şekilde ayakta. Caveanın batısındaki oturma sıralarında yıkılmalar mevcut olup, toprak zemin görülmektedir. Diazoma kısmı da tahrip olmuştur. Cavea üst sırasının, arka kısmına duvar şeklinde set çekilerek, sonradan bir uygulama yapılmış olduğu yerinde gözlemlenmiştir. Kadioğlu tarafından yapılan ölçüm çalışmasına göre, yapının genel yerleşimi 72.6 x 98.8 m'dir. Yapı, cavea, orkestra, proskenion ve üç katlı sahne binasından oluşmaktadır⁸⁹⁵. Cavea, 98.8 m yaklaşık olarak 100 m çapında ve sahne seviyesinden en üst sıradaki son koltuk sırasına kadar 22.09 m yüksekliğindedir. Cavea, orkestraya tam olarak eş merkezli düzenlenmiştir ve üçe bölünmüştür. Üst sıra, 17 oturma sırası ile 16 cuneusa ayrılmıştır. En altta 11, ortada 12 ve en üstte 25 oturma sırası vardır. Oturma sıraları 48 adet olarak tespit edilmiştir⁸⁹⁶. Cavea bir dairenin yarısını kaplar. Orkestra, yarım daireden biraz daha büyük, tam bir daireyi oluşturmaz⁸⁹⁷. Orkestranın çapı 28.19 m, sahne seviyesinden mermer döşeme seviyesine kadar derinliği 2.53 m'dir. Cavea parapet duvarı ile ayrılmıştır⁸⁹⁸. Sahne binası 50 m uzunluğunda ve 9.90 m derinliğindedir⁸⁹⁹. Sahne binasının kısmen yıkıldığı gözlemlenmiştir. Yapının Geç Hellenistik Dönemde (MÖ 1. yüzyılın 2. yarısı) inşa edildiği önerilmiştir⁹⁰⁰. Sahne binası ve scaenae frons, caveadan bağımsız olarak MS 120-140 yılları arasında olasılıkla iki katlı olarak inşa edilmiş ve MS 178 depremiyle yıkılan Hadrian Dönemi sahne binasının

⁸⁹²Akdoğu Arca, **a.g.k.**, 2017, 186.

⁸⁹³Akdoğu Arca, **a.g.k.**, 2017, 186.

⁸⁹⁴V. İdil ve M. Kadioğlu (2009). 2007 yılı Nysa Kazı Çalışmaları, 30. KST. (3), s. 511.

⁸⁹⁵M. Kadioğlu (2002). *Die scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander*, Yayımlanmış Doktora Tezi. Albert-Ludwigs-Universität. Philosophischen Fakultäten, s.21.

⁸⁹⁶Kadioğlu, **a.g.k.**, 2002, 23.

⁸⁹⁷Kadioğlu, **a.g.k.**, 2002, 30.

⁸⁹⁸Kadioğlu, **a.g.k.**, 2002, 25.

⁸⁹⁹Kadioğlu, **a.g.k.**, 2002, 38.

⁹⁰⁰Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926.

MS 180-200 yıllarında yeniden üç katlı olarak inşa edilmiş olduğu belirtilir⁹⁰¹ (Resim 16.1).

Stadion: Yapının, tiyatronun güneyindeki vadi içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Stadion kuzey – güney aksındadır. Kullanılan asfalt yolun, batısındaki yamaç eğiminde oturma sıraları görülmektedir. Stadionun bulunduğu vadi içerisinde ağaçlık vb. bitki örtüsü mevcut olduğundan, yapının koşu pisti ve genel durumuna dair detay veriler yerinde tespit edilememiştir. 1913 yılında stadionun kuzey kısmındaki sphendononin devasa sütunlarla köprüye yaslandığı belirtilir⁹⁰². Tek sphendoneli olan stadionun U plana sahip olduğu ve dıştan dışa ölçüsünün 248 m x 93 m olduğu aktarılmaktadır⁹⁰³. Stadionun batı duvarında İdil ve Kadioğlu'nun araştırmalarında dükkanlar tespit edilmiştir⁹⁰⁴. Dükkan sırası ile stadion arasında yer alan ve kuzey – güney yönlü uzanan caddeden bu mekana girişi sağlayan 1.35 m genişliğine sahip, 2004 yılı kazılarında açıklık ortaya çıkarılmıştır⁹⁰⁵. Araştırmacılara göre, bu durum günümüz karayolunun ve stadion ile dükkân sıralarının bulunduğu alanın altında, bir caddenin bulunduğu işaretler. Yapının batısında nymphaeum ile dükkan sırası arasında kalan birbirinden farklı açıklığa sahip ve ardı ardına inşa edilmiş kemerler yer alır. Dükkan sırasına paralel uzanan ve kuzeye doğru yükseklikleri artan bu kemerler, olasılıkla dükkan sırası önüne gelen ve kütüphaneye çıkışı sağlayan caddenin alt yapısını ve stadionun batı terasını oluşturmaktadır⁹⁰⁶. Stadion, Roma Dönemine tarihlendirilmiştir⁹⁰⁷ (Resim 16.2).

Nysa'lılar, Plouton ve Kore onuruna Theogamia adı verilen Panhellenik festivali kentte kutlamaktaydılar⁹⁰⁸. Theogamia Oyunları ile ilgili en erken kanıt Kos adasında bulunan Nysa'daki Theogamia kapsamında düzenlenen yarışmaya katılan bir atletin onurlandırma yazıtıdır ve MÖ 1. yüzyıla tarihlenir⁹⁰⁹. MS 3. yüzyılda Philippus Arabs ve Valerianus Dönemleri sikkelerinde Theogamia Oyunları belgelenmektedir⁹¹⁰. Bu oyunların Valerianus Dönemi'nde oikoumenik statüye ulaşmış olduğu belirtilir⁹¹¹.

⁹⁰¹Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 926

⁹⁰²Yapının ölçüleri 192 m uzunluğunda ve 44 m genişliğindedir (Diest, **a.g.k.**, 1913, 44).

⁹⁰³Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 925.

⁹⁰⁴V. İdil ve M. Kadioğlu (2006). 2004 yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 27. *KST.* (2), s.137.

⁹⁰⁵İdil ve Kadioğlu, **a.g.k.**, 2006, 137.

⁹⁰⁶İdil ve Kadioğlu, **a.g.k.**, 2006, 137.

⁹⁰⁷Öztaner, **a.g.k.**, 2018, 925.

⁹⁰⁸Akdoğu Arca, **a.g.k.**, 2017, 168.

⁹⁰⁹C. Özbil (2017). *Nysa Sikkeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s 311.

⁹¹⁰Akdoğu Arca, **a.g.k.**, 2017, 168.

⁹¹¹Akdoğu Arca, **a.g.k.**, 2017, 168.

Theogamia Oyunları Strabon'a göre, 30 stadia uzaklıkta Akharaka (Leiomani)'da kutlanmaktaydı⁹¹². Burada festival her yıl düzenlenir. Strabon, festivalde öğleye doğru gymnasiumdan çıkan erkek çocukları ve gençlerin çıplak ve yağlanmış olarak, yanlarında bir boğa ile buradaki kutsal mağaraya geldiklerini belirtir. Boğa gençler tarafından mağaraya sürüklenir, içeri giren boğa yere düşer ve ölürdü⁹¹³. Bu olaydan sonra şenlikler başlatılırdı. Kentte Plouton ve Kore kültünün dışında, sikkelerinden anlaşıldığı üzere Artemis, Athena, Nike, Hephaistos, Helios ve Hermes figürleri ön plana çıkmaktadır⁹¹⁴. Tanrı Dionysos'un doğduğu yer olarak kabul görülen Nysa'da, tiyatro frizleri dikkat çekmektedir⁹¹⁵. Bir diğer kültürde Tanrı Men'e aittir ve Men kent sikkelerinde bir tapınak içerisinde betimlendiğinden⁹¹⁶, kentte Tanrı Men'e adanan bir tapınak olmalıdır⁹¹⁷. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin topografyası ve planı incelendiğinde tören alayının toplanma alanı olarak en uygun yer kentin batısına konumlandırılan, agora olmalıdır⁹¹⁸. Kentte düzenlenen törenlerde, Akharaka'da gerçekleştirilen oyun programı bilinmektedir. Akharaka'da düzenlenen törenler için kent içerisinde gymnasiumun bu kapsamda kullanıldığı bilinmektedir⁹¹⁹. Kent ve kutsal alan ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapılmamıştır. Tiyatro ve stadionun aralarında kot farkı bulunmaktadır. Tiyatro ve stadionda düzenlenen etkinlikler kapsamında, Öztaner tarafından tören yolu olarak önerilen Cadde 1 ve üzerindeki köprü kullanılmış olmalıdır. Kent içerisinde kapsama alınan değerlendirmede, kentte varlığı bilinen tek tapınak Podyumlu Tapınaktır. Tapınağın hangi kültü adandığı bilinmemektedir. Tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından tören, Podyumlu Tapınakta sonlandırılmış olmalıdır (Plan 15).

⁹¹²Strabon, XIV,1, s. 215.

⁹¹³Strabon, XIV,1, s. 215.

⁹¹⁴Özbil, a.g.k., 2017, 317-328.

⁹¹⁵Özbil, a.g.k., 2017,313.

⁹¹⁶Özbil, a.g.k., 2017, 318.

⁹¹⁷K. Regling (1913). Überblick über die Münzprägung von Nysa, in: W. V. Diest, *Nysa ad Maeandrum*, Berlin, s.94

⁹¹⁸Tiyatronun güneydoğusunda teras üzerinde bulunan forum alanı da bu törenler kapsamında toplanma noktası olarak düşünülebilir. Önerilen rota, mevcut kısıtlı verilerden üretildiğinden, kent forumu rotada değerlendirilmemiştir.

⁹¹⁹Kent içerisinde düzenlenen törenler ele alınacağından, burada düzenlenen festivaller ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.

4.6.2. Aphrodisias

Kent, Aydın ili, Geyre ilçesinde yer alır. Kent hakkında ilk tespit 1705 yılında bölgede bulunan İngiliz Konsolosu W. Sherard tarafından yapılmış ve 19. yüzyılda Avrupalı seyyahların ilgisini çekmiştir⁹²⁰. Kentte bilimsel kazılar Osman Hamdi Bey'in teşvikiyle Fransız Mühendis Gaudin tarafından 1904 - 1905 yıllarında yapılmış ve 1913 yılında Müze-i Hümayun yönetiminde Fransız Boulanger başkanlığında tekrar başlatılmıştır⁹²¹. Kazılar 1937 -1939 yılları arasında ise İtalyan heyet tarafından Tiberius Portiğinde devam etmiştir. 1950'li yıllara kadar sessizliğe gömülen kent Fotoğrafçı Ara Güler tarafından tespit edilerek tanıtılmış ve K. Erim yönetiminde 1961-1990 yıllarında kazılar aralıksız olarak devam etmiştir⁹²². 1990 yılından itibaren kazılar R.R.R Smith yönetiminde devam etmektedir⁹²³.

Kentte ele geçen en eski yazıt MÖ 82 yılına tarihlenir⁹²⁴. Aphrodisias, MÖ 1. yüzyılda Plarasa ve Ninoe kentlerinin birleştirilmesi ile kurulmuştur. Kuzey Karia'da synoikismos yolu ile oluşturulduğu bilinen tek kenttir⁹²⁵. Kentteki epigrafik belgelerde adı geçen Zoilos, Caesar'ın hizmetlisiydi ve Caesar'ın ölümünden sonra bu görevi, Octavian'ın hizmetinde devam etmiş olmalıdır⁹²⁶. Octavian'ın mektubunda önemsedığı Zoilos kent için önemli biri olmuş ve bu sebepten Roma Dönemi'nde Aphrodisias'a ayrıcalıklar verilmiştir⁹²⁷. Aphrodisias, MS 3. yüzyılda bulunduğu bölgede merkezi konuma gelmiştir⁹²⁸. MS 5. ve 6. yüzyıllarda Hristiyanlar ve paganlar kendi öğretilerinin yayılabilmesi amacıyla, kentte çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. MS 7. yüzyılda meydana gelen depremler ile kent, onarılmayacak derecede tahrip olmuştur⁹²⁹.

Kent, MÖ 2. yüzyıla kadar Tanrıça Aphrodite Tapınağı'nın yer aldığı konumda küçük bir kutsal yer olarak varlığını sürdürmüştür⁹³⁰. Roma Dönemi'nde grid sistemi

⁹²⁰B. Yılmaz (2012). *Aphrodisias Sebasteionuna Ait Üç Kabartma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.17.

⁹²¹Yılmaz, **a.g.k.**, 2012, 21.

⁹²²Yılmaz, **a.g.k.**, 2012, 22.

⁹²³Yılmaz, **a.g.k.**, 2012, 23.

⁹²⁴R.T. Marchese (1989). *The Historical Archaeology of Northern Caria A Study in Cultural Adaptations*, BAR International Series 536, s. 74.

⁹²⁵Marchese, **a.g.k.**, 1989, 74.

⁹²⁶Reynolds, **a.g.k.**, 1982, 158.

⁹²⁷Reynolds, **a.g.k.**, 1982, 158.

⁹²⁸Ö. Balamir (2010). *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Karia Bölgesinin Tarihi Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.58.

⁹²⁹Balamir, **a.g.k.**, 2010, 59.

⁹³⁰E. Güçer (2004). *Archaeology and Urban Planning – A Consensus between Conservation and Development: Aphrodisias and Geyre*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: İzmir Institute of Technology, s. 78.

üzerine kurulan kentte, Aphrodite Tapınağı yapılmıştır. Tapınak ve tiyatro dışındaki kent merkezinde bulunan kamusal meydan ve kent yapıları grid sistemine uygundur⁹³¹. Kent planlamasında, Aphrodite Kutsal Alanı ve yakınına konumlandırılan agora merkez kabul edilerek geliştirilmiştir⁹³². MÖ 1. yüzyılda Zoilos'un öncülüğünde tiyatro ve Kuzey Agora'nın inşa edilmelerinin ardından, yeni bir agora ve Sebasteion⁹³³ ilk yüzyılda inşa edilmiştir⁹³⁴. Bazilika, Hadrian Hamamı, bouleterion⁹³⁵ ve tetrapylon⁹³⁶ bu yapıları takip etmiştir⁹³⁷. Tapınak merkez olarak kabul edildiğinde güneyinde Kuzey Agora⁹³⁸ ve Güney Agora⁹³⁹ yer alırken, Güney Agora'nın batısında Hadrian Hamamı⁹⁴⁰, güney kısmında tiyatro⁹⁴¹ ve bazilika⁹⁴², tiyatroya yakın hamam⁹⁴³ bulunmaktadır. Stadion⁹⁴⁴ ise şehir suruna yakın ve kuzeyde yer almaktadır.

Aphrodite Kutsal Alanı, kent merkezinin kuzeyinde, doğu - batı aksında inşa edilmiştir⁹⁴⁵. Aphrodite Tapınağı'nın doğusundaki bir duvar ve buna bağlı olarak tapınağın üç tarafında inşa edilen portiklerle sınırlanmış alan, dikdörtgen biçimde ve yaklaşık 63.0 x 94.5 m boyutlarındadır⁹⁴⁶. Bizans Dönemi'nde alan batıya doğru genişletilmiş, kuzeydeki portik belki kaldırılmış ve bu yöne kuzey temenos kompleksi ya

⁹³¹Güçer, a.g.k., 2004, 78.

⁹³²C. Ratte (2001). New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity, Urbanism in Western Asia Minor, *JRA Supplementary Series*, (45), D. Parrish (Ed.), Michigan, s. 119.

⁹³³Yapı, kent tanrıçası Aphrodite, Iulius-Claudius İmparatorları -İmparatoriçeleri özellikle de tanrılaştırılan İmparator Augustus (ya da Sebastos) ve şehir halkına(demos'a) adanmış olup Aphrodisiaslı iki ailenin maddi desteği ile yapılmıştır. Sebasteion dört ana bölümden meydana gelen bir yapı kompleksidir. Batıda yer alan anıtsal bir giriş kapısı (propylon), kuzey ve güneyde yer alan uzun portiklerle sınırlandırılmış bir tören alayı avlusu ve bu avlunun sonunda doğu uçta yer alan tapınak bu yapıyı meydana getiren mimari unsurlardır (Yılmaz, 2012, s. 61-62).

⁹³⁴Güçer, a.g.k., 2004, 80.

⁹³⁵L. Bier (2008). The Bouleterion, *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and its Monuments*. Portsmouth, Journal of Roman Archaeology Supplement 70, C. Ratté and R.R.R. Smith (eds.), s. 144-168.

⁹³⁶N. D. Chaisemartin and A. Lemaire (1996). Le Portique De Tibère: Recherches Sur Son Architecture Et Sa Fonction, *Aphrodisias Papers 3: The Setting And Quarries, Mythological And Other Sculptural Decoration, Architectural Development, Portico Of Tiberius, And Tetrapylon*, C. Roueché and R. R. R. Smith (eds.), Journal of Roman Archaeology Supplement 20, s.149-172.

⁹³⁷Güçer, a.g.k., 2004, 80.

⁹³⁸E. Ögüş (2016). Excavations in the North Agora, 2010 and 2011, *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, R.R.R. Smith vd.(eds.), JRA Suppl. Series 103, Journal of Roman Archaeology, s. 151-55.

⁹³⁹R.R. R. Smith (2020) Aphrodisias 2018, 41. *KST* (4), s. 54.

⁹⁴⁰R.R. R. Smith ve E. Ögüş (2014). Aphrodisias 2012, 35. *KST* (1), s.303.

⁹⁴¹Sear, a.g.k., 2006, 328

⁹⁴²Smith, a.g.k., 2020, 52.

⁹⁴³F. Yegül and D. Favro (2019). *Roman Architecture and Urbanism, From The Origins to Late Antiquity*, Cambridge University Press, s 607.

⁹⁴⁴Uzunaslın, a.g.k., 2010,13

⁹⁴⁵S. Doruk (1990). Aphrodisias'taki Aphrodite Tapınağı Tamenosu, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33,(1-2), s.90.

⁹⁴⁶Doruk, a.g.k., 1990, 90.

da Felsefe Okulu adı verilen kamu yapılarının inşa edilmiş olduğu belirtilir⁹⁴⁷. Tapınağın kısa kenarında 8 ve uzun kenarında 13 sütun yer alır. Yapı, 8.5 x 31 m boyutlarında, Oktastilos plandadır⁹⁴⁸. Mimari özellikler dikkate alındığında, yapı Augustus Dönemine tarihlendirilmiştir⁹⁴⁹. MS 5. yüzyılda ise bazilika planlı bir kiliseye dönüştürülmüştür⁹⁵⁰.

Tiyatro: Yapının kent merkezinde, tepelik alanın doğu yamacında olduğu gözlemlenmiştir. Cavea doğu – hafif güneydoğu yönünde 90 m çapındadır. İma caveada 11 cuneusa ayrılmış, 26 oturma sırası bulunurken, summa caveanın ise 16 oturma sırası olması gerektiği önerilmektedir. Hristiyanlık Dönemi'nde güney parados kapatılmış ve kuzey paradosa bir oda eklenmiştir. Yarım daire planı aşan orkestra 25 m çapındadır. Orkestra MS 2. yüzyılda değişikliğe uğratarak arena haline getirilmiş ve podyum duvarı eklenmiştir. Bu duvarın üzerine prohedriaların yerleştirilmiş olduğu kabul edilir⁹⁵¹. Proskene ise 3.55 m yüksekliğinde ve kare şeklindeki pilasterlere bağlı, Dor düzeninde 14 adet yarım sütunla desteklenmektedir. Sahne platformu incelendiğinde, logeion 31.7 m uzunluğunda ve 2.5 m genişliğinde, Roma Dönemi pulpitumunun ise yüksekliği 2.35 m, genişliği 5.5 m'dir. Pulpitumun altında vahşi hayvanların arenaya çıkışını sağlayan geçitler yer alır⁹⁵². Tiyatroda ele geçen yazıt ile proskenium ve logeionun MÖ 28'de Zoilos tarafından yaptırıldığı belirtilir⁹⁵³. Scaenae frons, Dor sütunlarının yer aldığı zemin kat bir proskenium olarak kabul edilirse iki katlıdır. Bu durumda birinci kat olarak adlandırılan bölümde 16 adet Ion sütunundan oluşan bir dizi sütun yer almaktadır⁹⁵⁴. İkinci katta 14 adet Korinth düzeninde sütun sırası bulunmaktadır. İki katlı scaenae frons toplam yüksekliği 11.65 m'dir⁹⁵⁵. Tiyatrodan ele geçen plastik eserlerden yapılan tespite göre, yapının kullanımı MÖ 1. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar uzanan bir tarih aralığını vermiştir⁹⁵⁶. Tiyatroda ele geçirilen 6 yazıttan Cladiuslar Dönemi'nde yapıya katkı

⁹⁴⁷Doruk, **a.g.k.**, 1990, 90.

⁹⁴⁸R.R. R. Smith (1994). *Aphrodisias* 1993, 16. KST. (2), s.192-193.

⁹⁴⁹Doruk, **a.g.k.**, 1990,90.

⁹⁵⁰Doruk, **a.g.k.**, 1990,90.

⁹⁵¹N. D Chaisemartin ve D. Theodorescu (1992). *La Frons Scaenae Du Théâtre D'Aphrodisias: Aperçu Sur Les Recherches En Cours*, *Revue Archéologique*, Bulletin De La SFAC, s.184.

⁹⁵²Sear, **a.g.k.**, 2006, 329.

⁹⁵³J. Reynolds (1991). *Epigraphic Evidence for the Construction of Theatre: 1st c. B. C. to mid 3rd c. A. D., Aphrodisias Papers 2: The Theatre, A Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin-Types*, R. R. R. Smith and Kenan T. Erim (Eds.), JRA Supplementary Series, (2), Michigan, s. 15-21.

⁹⁵⁴Sear, **a.g.k.**, 2006, 329.

⁹⁵⁵Chaisemartin ve Theodorescu, **a.g.k.**, 1992, 184.

⁹⁵⁶K. T. Erim ve R. R. R. Smith (1991). *Sculpture From The Theatre: A Preliminary Report*, *Aphrodisias Papers 2: The Theatre, A Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin-Types*, R. R. R. Smith and K. T. Erim (Eds.), JRA Supplementary Series, (2), Michigan, s. 97.

sunanları⁹⁵⁷ ve sahnenin kuzeyinde yer alan yazıtta ise Roma'nın Geç Cumhuriyet Dönemine dair bilgiler edinilmektedir⁹⁵⁸ (Resim 17.1).

Stadion: Yapı, kentin kuzeyinde yer almakta olup, bir tarafı kent suruna dayandırılmıştır. Batı ve doğusunda çift sphendoneye sahiptir. Sağlam kalan yapı, taraça şekline getirilmiş toprak zemine inşa edilmiş ve Uzunaslan'a göre taş konstrüksiyon uygulamasına sadece batı ve doğu tünellerinin rampalı tünel girişlerinde rastlanılmıştır. Tribünün güney tarafının araştırmacı tarafından kör tonoz olarak adlandırılan istinat duvarlarına yaslandığı belirtilmiştir⁹⁵⁹. Yapının tribün uzunluğu 270 m, genişliği 59 m ve dromos uzunluğu 238 m olarak ölçülmüştür⁹⁶⁰. Stadiona yerleri farklı olmak üzere tonozlu merdivenlerle erişimin sağlandığı 6 adet giriş vardır. Destek duvarları ve merdivenler arasında kalan bölmeler, dükkan ve mağazalara tahsis edilmiş olmalıdır⁹⁶¹. Yapı 40 bölmeye (kerkis) ayrılmış, birbirine paralel 30 oturma sırasından oluşmuştur. Yapının doğu ve batı kısmında bulunan iki ana tünel girişi araştırmacıya göre, protokol, yarışmacılar ve atlı arabalara hizmet verirken, uzun güney duvar boyunca inşa edilen merdivenli girişler ise seyirciler içindir⁹⁶². Roma İmparatorluk Dönemi'nde gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerine artan talep, Aphrodisias Stadion'unda yeni mimari düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir⁹⁶³. Yapının doğusunda yapılan mimari değişiklikle, yapı amphitiyatro şekline dönüştürülmüştür. MS 5. yüzyılın başında kesin olarak arenaya dönüştürülmüş olduğu belirtilir⁹⁶⁴. Yapı tekniği açısından hem Hellenistik hem de Roma İmparatorluk Dönemi özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle yapı, geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilmiştir⁹⁶⁵ (Resim 17.2). Kentte düzenlenen agonlar, Uzunaslan tarafından incelenmiş ve detaylı olarak sunulmuştur⁹⁶⁶;

1. Agon Sebasta, MS 1. yüzyıldan itibaren kentte kutlanmaya başlanılmıştır.
2. Aphrodisia İsolymphia tipik bir isolympik agondur. Yarışma kategorileri Olympia Oyunları ile aynıdır. Bu agonda, Olympia'da olduğu gibi dört yılda bir

⁹⁵⁷Reynolds, **a.g.k.**, 1991, 15-22.

⁹⁵⁸Sear, **a.g.k.**, 2006, 329.

⁹⁵⁹Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 15.

⁹⁶⁰K. Welch (1998). The Stadium at Aphrodisias, *American Journal of Archaeology*, Vol. 102, No: 3, Archaeological Institute of America, s. 548

⁹⁶¹Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 14.

⁹⁶²Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 15-16

⁹⁶³Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 20.

⁹⁶⁴Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 26.

⁹⁶⁵Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 14.

⁹⁶⁶Uzunaslan, **a.g.k.**, 2005, 46- 57.

düzenlenmiş ve programında müzik yarışmalarına yer verilmediği ortaya konulmuştur.

3. Epinikia (zafer şöleni) kentte kutlandığı bilinmektedir. Kentte tespit edilen Marcus Aurelius sikkesinde vurgulanmıştır. Epinikia, muhtemelen ilk olarak Marcus Aurelius ve Lucius Verus, MS 165 -166 yılında yapmış oldukları başarılı Part seferleri anısına düzenlenmiştir.
4. Lysimakheia Festivali, Flavius Lysimakhos adında ileri gelen Aphrodisiaslının vasiyeti üzerine, ilk kez MS 180 – 181 yıllarında düzenlendiği tahmin edilen ve her dört yılda bir tekrarlanmaktadır. Festival programında sadece müzikal yarışmalar yapılmıştır.
5. Kallikrateia Festivali adını kurucusundan almaktadır. Bu festivalin programı kesin olarak bilinmemekle beraber, müzik ağırlıklı olduğu tahmin edilmektedir.
6. Agon Adrastus, Adrasteia Oyunları olarak adlandırılmıştır. Oyun kurucusu Kladius Adrastus'dur. MS 2. yüzyılın 2. yarısında yapılmıştır. Araştırmacıya göre, oyunların programında trajedi oyunları varlığı kesindir.
7. Philemonica Agonu, kentte düzenli olarak organize edilen agonlardan biridir. Agon gymnastik yarışmalardan oluşmaktadır. Koşu, pankreas ve boks branşlarının yapıldığını kanıtlayan onur yazıtları mevcuttur.
8. Aphrodeisia Adonea muhtemelen Adonea Oyunları ile ilişkilidir. MS 3. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmuş olan agonda, gymnastik yarışmalar düzenlenmiştir.
9. Agon Hosidius Iulianus, kurucusu tarafından bu adı almıştır. Program içeriği bilinmemektedir.
10. Attalea Gordianeia Kapetolia, agon İmparator III. Gordion tarafından kentte bahşedilmiştir. Agon programında bedensel ve müzikal yarışmaların yanı sıra atlı yarışmalarda yapılmıştır⁹⁶⁷.
11. Agon Valeria Pythia, İmparator Valerianus'un kentte hediyesidir. Programı Delphide'ki Pythia Şenliklerine benzemektedir.

Aphrodisias'da sanatçı ve atlet dernekleri tarafından düzenlenen agonlar da mevcuttur. Kentte çok sayıda gladyatör ve vahşi hayvan dövüşü ile ilgili yazıtlar ve gladyatörlere ait mezar stelleri ele geçirilmiştir⁹⁶⁸. Atlı ve araba yarışı ile ilgili kentte

⁹⁶⁷Uzunaslan, a.g.k., 2005, 54. At ya da araba yarışları için stadionun kullanımında sphendone dönüş alanı ve yarış pisti dardır.

⁹⁶⁸Uzunaslan, a.g.k., 2010, 29.

çok sayıda yazıt ele geçirilmiştir⁹⁶⁹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kent planı göz önüne alındığından kentte iki agora yer almaktadır. Kuzey agora kamusal ve ticari alan olarak önerilmektedir. Güney Agora için farklı bir durum söz konusudur. Smith başkanlığında yürütülen son yıllardaki Güney Agora kazılarında, bulunan epigrafik belgede bu alanın bir agora değil de, MS 6. yüzyılda bir Palmiye Bahçesi – Parkı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, Güney Agora'nın Erken İmparatorluk Dönemi'nde de havuz ve çevresinde gelişen bir tür kent parkı olduğunu⁹⁷⁰ düşündürmektedir. Bu ihtimal değerlendirildiğinde Kuzey Agora ya da Aphrodite Kutsal Alanı tören alayının toplanma noktası olmalıdır. Kentte düzenlenen agonlarda müzik, theatral, gymnastik türden tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, Aphrodite Tapınağı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 16).

⁹⁶⁹Uzunaslan, **a.g.k.**, 2010, 30.

⁹⁷⁰Smith, **a.g.k.**, 2020, 54.

4.7. LYKİA

Lykia, günümüzde Antalya'nın batısı, Burdur'un güneybatısı ve Muğla'nın güneydoğusunda kalan bölgedir. Bölgede yer alan Phaselis⁹⁷¹ ve Kyaneia⁹⁷² kentleri belirsiz durumdadır. Bölgede tiyatroya sahip kentler Xanthos⁹⁷³, Pınara⁹⁷⁴, Myra⁹⁷⁵ ve Olympos⁹⁷⁶'dur. Tiyatro ve stadionun bulunduğu kentler ise Patara⁹⁷⁷, Kibyra⁹⁷⁸, Arykanda⁹⁷⁹, Tlos⁹⁸⁰ ve Kadyanda⁹⁸¹'dır (Tablo 8)⁹⁸².

4.7.1. Kibyra

Kent, Burdur ili, Gölhisar ilçesinde yer alır. Kentte ilk araştırmalar 19. yüzyılda T. A. B. Spratt ve E. Forbes⁹⁸³ tarafından yapılmış ve 1970'li yıllarda Ü. Serdaroglu⁹⁸⁴ tarafından araştırmalar devam etmiştir. 1988 yılında S.S. Başer yönetiminde müze kurtarma kazılarına başlanmıştır⁹⁸⁵. Kazılar 2006 yılında Burdur Müze Müdürlüğü

⁹⁷¹Phaselis Tiyatrosu günümüze kadar sağlam gelmiştir. Kentte, bulunan ana caddenin kenarları oturma sıraları halen yerinde görülebilmektedir. Bu cadde mermer döşeli düz bir caddedir. Küçük doğu limanından başlayıp tiyatro ile bu yapıların arasında sona ermektedir. Yaklaşık 400 ayak uzunluğunda ve 30 ayak genişliğindeki caddenin her iki yanında bulunan oturma sıralarından, buranın halka açık bir gösteri yeri olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır (F. Beafort (2002) *Karamanya*, (Çev: A. Neyzi ve D. Türker), AKMED Yayınları, s.60). Dokümantasyon eksikliğinden kent, konu dışında tutulmuştur.

⁹⁷²Kyaneiai Tiyatrosu için bkz: Isler, 2017, s. 415. Kolb tarafından çizilen kent planında stadion yapısına yer verilmemiş ve şüphe ile yaklaşılmıştır bkz: F. Kolb, B. Kupke, M. Miller ve M. Zimmerman (1990). *Kyenai im antiken Lykien*, Feldforschungen in Der Südlichen Türkei, A Deutschl 1990 Heft 2, s. 14–19. 2019 yılında yerinde yapılmak istenen tespit çalışmasında stabilize yolun tahrip olmasından kaynaklı, kentte erişim sağlanamamış ve net veriler ortaya konulamamıştır. Dokümantasyon eksikliğinden kent, konu dışında tutulmuştur.

⁹⁷³Isler, **a.g.k.**, 2017,849-850.

⁹⁷⁴Isler, **a.g.k.**, 2017,618-620.

⁹⁷⁵Isler, **a.g.k.**, 2017,510-512.

⁹⁷⁶Isler, **a.g.k.**, 2017,548-549.

⁹⁷⁷Patara (Antalya/Kaş) Tiyatrosu için bkz: H. Alanyalı (2005a). Patara Tiyatrosu 2004 yılı çalışmaları, *Anadolu/ Anatolia* 29, s.1-12. Patara Stadionu için bkz: H. İşkan vd. (2016). *Patara Lykien tor zur Römischen welt*. WBG Philipp von Zabern, s. 9. Stadiona ait dokümantasyon eksikliğinden kent, konu dışında tutulmuştur.

⁹⁷⁸H. A. Ekinci vd. (2007). Kibyra Kazı Çalışmaları 2006. *ANMED* (5), 22-28.

⁹⁷⁹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 98-110.

⁹⁸⁰T. Korkut vd. (2018). Tlos Antik Kenti Kazıları (2005 – 2017), *ANMED* (16), s. 135-136.

⁹⁸¹N. Çevik (2015) *Lykia Kitabı*. İstanbul: AKMED Yayınları, s. 193-195.

⁹⁸²Bkz: Harita 5.

⁹⁸³T.A. B Spratt and E. Forbes (2008). *Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar*, 2 Volumes, Antalya: AKMED Yayınları.

⁹⁸⁴Ü. Serdaroglu tarafından Kibyra'da yapılan araştırmanın sonuçları yayımlanmamıştır.

⁹⁸⁵S. S. Başer (1991). 1988-89 yılları Kibyra Kurtarma Kazıları, *1. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 235.

başkanlığında, F. Işık ve H. Işık bilimsel danışmanlığında devam etmiştir⁹⁸⁶. 2010 yılından itibaren kazılar Ş. Özudoğlu başkanlığında⁹⁸⁷ devam etmektedir.

Kentin Kabal halkı ve göçmenler tarafından kurulduğu Strabon⁹⁸⁸ tarafından belirtilirken, modern araştırmacılar ise kentin MÖ 3. yüzyılda kurulmuş olduğu üzerinde durmaktadır. II. Eumenes Dönemi'nde MÖ 197-159 yılları arasında kent, Pergamon Krallığına bağlanmış ve krallığın sona ermesiyle Tetrapolis oluşturulmuştur⁹⁸⁹. Bu birlik; Kibyra, Bubon, Oinoanda ve Balboursa kentlerini içerisine alan, dörtlü ortak meclisten oluşmuştur. Kabalis Tetrapolisi, yörenin politik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Romalı General Murena bu birliği dağıtmış ve Kent, Asia eyaletine ve diğer üç kent ise Lykia Birliğine dâhil edilmiştir⁹⁹⁰. Roma Dönemi'nde adı Kibyratıs olan bölge Pisidia kültür bölgeleriyle çevrelenmiştir⁹⁹¹. Hellenistik Döneme ait kamusal yapılar ile polis olarak tanımlanan kent, MS 23 yılında meydana gelen deprem ile Roma'nın üç yıllık vergi muafiyetinden yararlanmış ve yeniden inşa edilmiştir⁹⁹². Roma İmparatorluk Dönemi'nde ikinci mimari program kentte uygulanmıştır. Bu uygulama süreci MS 2. yüzyılın ortalarından başlayarak, MS 3. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. MS 417 yılında meydana gelen 2. bir deprem, kent mimarisinde Roma Dönemi'nden Bizans Dönemine geçişin başlangıcı sayılabilir⁹⁹³. Bu felaketten sonra kent agora merkezli olarak küçülmüş, MS 6. yüzyıldan itibaren agoranın dış teras duvarları devşirme malzemelerle oluşturulan bir sur yapısına dönüştürülmüştür⁹⁹⁴. Agora merkezli geç dönem kenti etrafına ise, devşirme malzeme kullanılarak moloz örgü sistemiyle inşa edilen atölyeler ve işlik gibi üretim birimlerinin yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir⁹⁹⁵.

Kent, üç egemen tepe üzerine kurulmuştur. Kentin kuzey, batı ve güney uç kısımlarına nekropol yerleştirilmiştir⁹⁹⁶. Kamusal yapılar ise doğudan – batıya doğru

⁹⁸⁶Ekinci vd, **a.g.k.**, 2007, 22.

⁹⁸⁷Ş. Özudoğlu ve E. Dökü (2013.) Kibyra 2012 Yılı Kazıları. *ANMED* (11), s. 47.

⁹⁸⁸Strabon, XIII. 4., s 179.

⁹⁸⁹Başer, **a.g.k** ,1991, 235.

⁹⁹⁰Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 23.

⁹⁹¹Ş. Özudoğlu (2018a). Kibyra 2014 – 2016 Çalışmaları ve Sonuçları, *Phaselis Dergisi*, s. 111.

⁹⁹²Bu yardımlar nedeniyle kentli imparatora şükranlarını sunmak için kentin adını *Caesarea Cibyra* olarak değiştirmişlerdir (Ş.Özudoğlu (2018b) Genç Antik Çağda Kibyra. *Cedrus VI*, s.20). Bkz: B. H. McLean (2002). *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great Down to the Reign of Constantine* (323 B.C.-A.D. 337). Michigan, s. 243.

⁹⁹³Ş. Özudoğlu (2016). Kibyra'nın Roma İmparatorluk Dönemi Bölgesel Yol Ağları, *Havva İşkan'a Armağan Lykiarkhissa*, E. Dünder vd. (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları, s. 664.

⁹⁹⁴Özudoğlu, **a.g.k.**, 2016, 664.

⁹⁹⁵Özudoğlu, **a.g.k.**, 2016, 664.

⁹⁹⁶Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 22.

ilerleyen bir hat üzerine yerleştirilmiştir. Doğuda bulunan stadionun⁹⁹⁷, diğer kamu yapılarına göre biraz daha alçak alanda olduğu gözlemlenmiştir. Stadiondan başlayan bu hat agora⁹⁹⁸, tapınaklar⁹⁹⁹, tiyatro¹⁰⁰⁰, bouleterion/odeion¹⁰⁰¹ ve Odeion Tapınağı¹⁰⁰² yapıları içerisine alacak şekildedir. Kentin caddeleri tam olarak ortaya çıkarılmamıştır. Stadionun bulunduğu alan ve kentte girişi yapılabilen yönden, her iki tarafında mezarların olduğu, önceki araştırmalarda nekropol yolu ya da kutsal yol olarak tanımlanan cadde açığa çıkarılmıştır¹⁰⁰³. Kentte girişi sağlanan yıkıntı alan üç ayaklı tak olarak yorumlansa da yanlarda iki yuvarlak kuleye sahip, üç geçişli ana kent kapısıdır¹⁰⁰⁴. Ana caddenin agoradan başlayıp, stadiondan kesintisizce gelip, bazilika yönünden agora güney duvarını takip ederek, tiyatroya yöneldiği araştırmacı tarafından saptanmıştır¹⁰⁰⁵.

Kentteki kutsal alanlar araştırıldığında, Özudoğlu tarafından kent agorasının, kutsal alan olduğu ortaya çıkarılmıştır¹⁰⁰⁶. Zeus Soter Tapınağı'nın temenosu olduğu düşünülen alan, Agora I. Teras Caddesi'nin ana cadde ile birleştiği noktadadır. Bu alanda, temenosa giriş sağlayan ve görkemli bezemeleri olan, kazı çalışmalarıyla ayağa kaldırılan anıtsal taş kapı tespit edilmiştir¹⁰⁰⁷. Özudoğlu'ya göre, kapı bezemeleri MS 2. yüzyılın 2. yarısında yapılmıştır¹⁰⁰⁸. Roma Dönemi kent planlaması açısından, kentin en önemli,

⁹⁹⁷Dökü ve Kaya, **a.g.k.**, 2013, 177-201.

⁹⁹⁸Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 28.

⁹⁹⁹Tiyatro caveasına bitişik, üst kısmındaki Apollon Tapınağı (?) ve Tiyatro Tepesi'nin doruğundaki Dor nizamındaki tapınak için bkz: Özudoğlu, 2018b, s. 39. Bu tapınaklar Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmiş olup Bizans Dönemi'nde kiliseye çevrilmiştir. Agora III. Terasa yer alan, Bazilikal Kilise'nin tapınaktan dönüştürülmediği Özudoğlu tarafından öngörülmektedir (Özudoğlu, 2018b, s. 39). Stadionun batısındaki terasta güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda konumlanan bazilikal planlı kilisenin ise tapınaktan dönüştürüldüğü öngörülmektedir (E. Sayın (2022). *Geç Antik Çağ'da Kibyra*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, s.68, 73). Dokümantasyon eksikliğinden, tapınaklar değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁰⁰Sear, **a.g.k.**, 2006, 331.

¹⁰⁰¹Bouleuterion/Odeion yapısı olarak tanımlanan yapı, yargı merkezi olarak da kullanılmıştır. Ayrıca 3600 kişilik kapasitesi ve üstünün kapalı olması, iç cephe düzenlemesi yapının kış aylarında tiyatro işlevli olarak da kullanıldığını göstermiştir (Ş. Özudoğlu ve F.E. Dökü (2010) Kibyra 2009 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (8), s.40). Odeionun tiyatro olarak kullanma olasılığı olsa da konuya esas tiyatro yapılarıdır. Bu nedenle değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁰²Odeion Tapınağı, Odeionun önündeki stoanın güneydoğusuna inşa edilmiştir. Cladius Dönemine ait olabileceği ön görülen Odeion Tapınağı'nın imparator kültüne yönelik bir işlevde kullanılmış olma olasılığı belirtilirken, (Özudoğlu, 2018b, s. 20). Son dönemde yapılan kazılarda bu yapının, İmparator Augustus ile karısı Livia için imparator kült tapınağı olarak inşa edildiği kesinleşmiştir (Sayın, 2022, s. 19). Dokümantasyon eksikliğinden rota dışında tutulmuştur.

¹⁰⁰³Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 23.

¹⁰⁰⁴Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 23.

¹⁰⁰⁵Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 23.

¹⁰⁰⁶Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 30.

¹⁰⁰⁷Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 30.

¹⁰⁰⁸Son dönem araştırmalarında tespit edilen epigrafik ve arkeolojik kanıtlar buradaki tapınağın olasılıkla kentin Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde en önemli kültlerinden olan *Zeus Soter*'e ait olabileceğini göstermiştir (Özudoğlu, 2018b, s.30).

işlek merkezinde konumlanan bu tapınağın hem Hellenistik Dönem hem de Roma İmparatorluk Dönemi evrelerine ait özellikle arşitrav-friz blokları ele geçmiş olup, tapınağa ait mimari blokların birçoğunun geç dönem surunda devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁰⁰⁹. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Zeus Soter kültünün kentte olduğu araştırmalar ile ortaya konulmuştur. 2017 yılı agora kazılarında MS 23 yılı depreminin sonra Roma Dönemine ait cadde üzerinde devşirme olarak kullanılmış bir adak yazıtı Zeus Soter kültünün Hellenistik Dönemdeki varlığını da kanıtlamıştır¹⁰¹⁰. Hellenistik Dönemde (MÖ 1. yüzyıl) yapıldığı varsayılan tapınak Özudoğlu'ya göre, büyük olasılıkla Antonius Pius Dönemi'nde ya da hemen sonrasında restore edilmiştir¹⁰¹¹. Agoranın kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde iki tapınağın varlığı, geç sur duvarında kullanılan devşirme malzemelerden ve geriye kalan mimari izlerden tespit edilebilmektedir¹⁰¹².

Tiyatro: Agoranın batısında yer alan tiyatronun yamaç eğimine inşa edildiği gözlemlenmiştir. Caveanın oturma basamaklarında bozulmalar mevcut olup, oturma basamaklarının bir kısmının orkestraya doğru kaymış olduğu yerinde tespit edilmiştir. Cavea yarım daireyi aşan plandadır. Cavea çapı 81 m'dir¹⁰¹³. Yapının inşa evreleri incelendiğinde Sağnak, yapıda önce tek diazomanın yapıldığını ve ikinci bir diazomanın sonradan eklendiğini belirtir. İma cavea 15 oturma sırası, 5 cuneusa ayrılmış ve media cavea 12 oturma sırasına sahip, 10 cuneusa ayrılmıştır. Summa cavea 10 oturma sırasına sahiptir. Cuneus sayısı bilinmemektedir. Bu alanın ortasında yer alan kilisenin, bir tapınağın yerine yapılmış olabileceği öngörülmüştür. Tiyatroya ulaşım üstü açık parodoslar ve güneydeki L planlı tonozlu galeri ile sağlanır. Orkestra 35 m çapındadır. Sahne binası ise kısmen toprak altındadır. Yapının 2 sütun ile desteklenen podyumları arasında, ikisi ayakta 5 kapısı vardır. Yapı yaklaşık 7400 - 8000 kişilik olmalıdır. Tiyatronun ilk aşaması MÖ 1. yüzyıl sonu ya da MS 1. yüzyılın başına tarihlendirilir. Severuslar Dönemi'nde yeniden onarıldığı belirtilir¹⁰¹⁴ (Resim 18.1).

¹⁰⁰⁹Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 30.

¹⁰¹⁰Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 30.

¹⁰¹¹Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 20.

¹⁰¹²Özudoğlu, **a.g.k.**, 2018b, 31.

¹⁰¹³Sear, **a.g.k.**, 2006, 331.

¹⁰¹⁴R. Sağnak (2017) *Anadolu Tiyatrolarında Tonoz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.123-124, 179.

Stadion: Tiyatroya göre kentin güneydoğusuna ve daha alçak bir alan üzerine konumlandırılan stadionun hafif güneydoğu- hafif kuzeybatı aksında olduğu gözlemlenmiştir. Yapı, tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Kuzey kısmında ise anıtsal girişe ait mimari düzenlemeler mevcuttur. Yapının batı tribünü, yamaç eğimine inşa edilmiş ve oturma sıraları mevcut iken, yapının doğu tribününün yıkılmış olduğu yerinde tespit edilmiştir. İkinci tarafından yapının uzunluğu 200 m olarak belirlenmiştir¹⁰¹⁵. Yapıda 3 giriş vardır. Güney giriş dar yüzün orta aksı 3.30 m genişliğinde ve 17 m uzunluğunda tonozlu kapı, kuzey giriş beş geçitli ve Dor düzeninde görkemli bir propylon ve üçüncü kapı ise doğudaki oturma sıralarının ortasındadır. Yapının farklı yönlerde üç kapıya sahip olması, seyircilerin stadiona erişimini kolaylaştırmak içindir¹⁰¹⁶ ve seyirci kapasitesi 10.000 kişiliktir¹⁰¹⁷. Batı tribün üzerinde bir teras duvarı ile sonlanmıştır. Bunun üzerine yaklaşık 4 m aralıklarla ayaklar yerleştirilmiştir. Batı oturma sıraları üzerinde galeri olduğunu gösterir kemer blokları bulunmaktadır. Porticusun yürüme zemini de sıkıştırılmış toprak döşemedir¹⁰¹⁸. Porticusun teras duvarı güneye doğru devam etmektedir¹⁰¹⁹. Ayrıca kuzey köşeden 11.10 m güneyde, 2.10 m genişliğinde bir kapı ile ilk önce batıya doğru tırmanan üç merdivenin sonunda, geniş bir sahanlık, ardından güneye dönen ve 10 merdivenle yükselen “L” formunda, olasılıkla üstünün bir kısmı tuğla tonozla kapatılmış koridor tespit edilmiştir. Stadiondan yukarıya geçişi sağlayan kapının yanları, stadion portikusundan devşirme bloklarla örülüdür. Ayrıca moloz taşlar ve kireç harçla örülmüş geç dönem teras duvarının kuzey köşesinin, stadion portikusunun kuzey girişini sağlayan kapıyla birleştirildiği ve yapının temelinde su sistemi olduğu tespit edilmiştir¹⁰²⁰. Stadionun batı tribünü üzerinde 13 kerkides ve 21 oturma sırası vardır. Doğudaki tribünün kuzeyinde oturma sıra sayısı 12’dir; güneye gidildikçe sayılabilen sıra sayısı 7’ye düşmektedir. Kurvaturun en geniş ölçüsünün bulunduğu batı tribünü ortasında “U” biçimli şeref locası yer alır¹⁰²¹. Stadionun propylonun kuzeydoğu köşesinde iki katlı, dikdörtgen mimarisi ve in antis tapınak planını anımsatan yapı ise martyriondur¹⁰²². Batı tribünün üst tarafında kolon taşıyıcılarını süsleyen anıtsal bir yazıtta, yapıdaki inşaat çalışmasının İmparator Geta henüz hayattayken Septimus Severus ile oğlu Caracalla’nın

¹⁰¹⁵Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 27.

¹⁰¹⁶Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 27.

¹⁰¹⁷Dökü ve Kaya, **a.g.k.**, 2013,181.

¹⁰¹⁸Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 27.

¹⁰¹⁹H. Ekinci vd. (2008). Kibyra Kazı Çalışmaları 2007, *ANMED* (6), s 36.

¹⁰²⁰Ekinci vd., **a.g.k.**, 2008, 37-38.

¹⁰²¹Ekinci vd., **a.g.k.**, 2007, 27.

¹⁰²²Özüdoğru ve Dökü, **a.g.k.**, 2010,38.

ortak yönetimleri MS 198 – 209 yıllarında son bulduğunu göstermektedir¹⁰²³. Stadionda bulunan heykel kaidesi, stadionun yapımı için para başışı yapan iki kuzenden bahsederken¹⁰²⁴, bu belgeye paralel olarak doğu nekropolünde yer alan iki anıtsal mezarın birinde bulunan yazıtta ise MS 198 – 211 yılları arasında Genç Titus, Flavius Capito ve eşi Vilia Sekrete'nin stadionun yapım masrafı üstlenen kişiler olduğu belirtilir¹⁰²⁵ (Resim 18.2-18.3).

Kentte düzenlenen festivaller incelendiğinde, Aphrodisias kentinde tespit edilen Titus Aelius Aurelius Menandros'un onurlandırma yazıtında Kibyra'da yetişkin erkekler kategorisinde pankration müsabakası yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır¹⁰²⁶. Stadion kentte sadece atletik yarışmalara değil, gladyatör müsabakaları ve vahşi hayvan mücadelelerine ev sahipliği yapmıştır. Gladyatör ve hayvan avı mücadelelerini yansıtan gladyatörlere ait mezar taşları önemli bulgudur¹⁰²⁷. Mezar taşları MS 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir¹⁰²⁸. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Agora, kent merkezinde konumlandırılması ve Zeus Soter Kutsal Alanı olmasından dolayı tören alayının toplanma noktası olmalıdır. Agoranın yakınında yer alan tiyatro ve agoranın güneydoğusunda yer alan stadionda, kentte pankration, yarışmalarının yapıldığı bilindiğinden, burada gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, kent agorasındaki kutsal alanda¹⁰²⁹ tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 17).

¹⁰²³Özüdoğru ve Dökü, **a.g.k.**, 2013, 54.

¹⁰²⁴Özüdoğru ve Dökü, **a.g.k.**, 2013, 54.

¹⁰²⁵Ş. Özüdoğru (2014). 2013 Yılı Kibyra Çalışmaları. *ANMED* (12), s. 60.

¹⁰²⁶Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 97.

¹⁰²⁷Dökü ve Kaya, **a.g.k.**, 2013, 184.

¹⁰²⁸C. Berns ve H. A. Ekinci (2015). Gladiatorial Games in The Greek East : A Complex Of Relief From Cibyra. *Anatolien Studies* (65). British Institute at Ankara, s. 143.

¹⁰²⁹Agorada yer alan kime adandıkları bilinmeyen tapınaklar, geç dönemlerde kiliseye dönüştürüldüğünden dolayı bilgiler kısıtlıdır. Bu nedenle bu tapınaklar rota bağlamında değerlendirilmemiştir.

4.7.2. Arykanda

Kent, Antalya ili, Finike ilçesi, Arif köyünde yer almaktadır. Kentte araştırmalar C. Fellows tarafından yeniden keşfedilmesiyle¹⁰³⁰ başlamış ve 1971 – 2010 yılları arasında C. Bayburtluoğlu¹⁰³¹ tarafından sürdürülen kazılar, 2011 yılından itibaren V. M. Tekinalp başkanlığında devam etmektedir¹⁰³².

Kentin tarihi ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. MS 1. yüzyılda kent genişlemiştir. İmparator Vespasian Dönemi'nde gerçekleştirilen eyalet düzenlemelerinin kentte etkisi azdır¹⁰³³. Tüm Lykia'da olduğu gibi, kent için sıkıntılı dönemlerden ilki Agrippa'nın bölgeyi ziyareti zamanına, ikincisi olarak Antonius Pius'un egemen olduğu zamana denk gelen büyük depremlerdir¹⁰³⁴. Depremlerden etkilenen kentte, Rhodiapolisli Opramoas tarafından 10.000 denar yardım yapılmıştır. MS 4. ve 5. yüzyıllarda depremlere dayalı ekonomik sıkıntılar meydana gelmiştir¹⁰³⁵. Erken Bizans Dönemi'nde kilise kayıtlarında piskoposluk olarak Orykanda adına rastlanılan kentin, küçük boyutlu bir yerleşim yeri olduğu belirtilir¹⁰³⁶. Arap akınları, Haçlı seferleri ve Türkmenlerin gelişiyle¹⁰³⁷ kent eski önemini kaybetmiştir.

Dağlık arazi üzerinde, teraslama yöntemi ile kurulan kentin kuzey - güney doğrultusunda 350 m, doğu – batı doğrultusunda 1.5 km genişliğinde bir alan üzerine kurulu olduğu kabul edilir¹⁰³⁸. Kentteki en yüksek kotta gözetleme kulesi ve alt seviyesinde küçük şapel bulunmaktadır. Gözetleme kulesinin yer aldığı yüksekliğin eteklerinde nekropol, batıda mezarların hemen aşağısında bir teras üzerinde yan yana doğudan batıya doğru Helios Tapınağı¹⁰³⁹, prytaneion¹⁰⁴⁰, bouleuterion¹⁰⁴¹ ve

¹⁰³⁰C. Fellows (1840). *An Account of Discoveries in Lycia, A Journal Kept During, A Second Excursion in Asia Minor*.

¹⁰³¹Bayburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 12.

¹⁰³²H. Sancaktar (2012). 2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, s. 219.

¹⁰³³Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 32.

¹⁰³⁴Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 32.

¹⁰³⁵Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 34.

¹⁰³⁶Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 35.

¹⁰³⁷Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 35.

¹⁰³⁸Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 13.

¹⁰³⁹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 65.

¹⁰⁴⁰Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 39.

¹⁰⁴¹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 39.

Sebasteion¹⁰⁴² yerleştirilmiştir. Bir aşağıdaki teras ise Ticaret Agorasıdır¹⁰⁴³. Doğuda ise yukarıdan aşağıya doğru Roma Dönemine tarihlendirilen stadion¹⁰⁴⁴, tiyatro¹⁰⁴⁵, odeion¹⁰⁴⁶ ve Devlet Agorası¹⁰⁴⁷ vardır. Bu kısımdan doğuda nekropol ve alt kısmında Büyük Hamam yer alır. Aynı kotta batıya doğru bazilika, Traian Tapınağı¹⁰⁴⁸ ve yamaç evler¹⁰⁴⁹ yerleştirilmiştir. En alt kotta ise Naltepisi olarak adlandırılan yapı grubunun var olduğu belirtilir¹⁰⁵⁰. Kentin akropolü ve ilk yerleşim yeri, kentin kuzeybatısındaki, bir yönü kayalık (kuzey), iki yönü sarp falez (batı ve güney), bir yönü de surla çevrili olan alan olmalıdır¹⁰⁵¹. Barburtluoğlu'na göre, kentte giriş, Naltepisi yakınındaki kyklopik tarz duvarlara sahip kapıdan, diğeri ve daha az kullanılanı ise Doğu Nekropolü'nün güneydoğu köşesine yakın yerden, Kızılca Yokuştan belki üçüncü bir giriş kapısı sadece yayaların kullanabileceği, modern karayolunun köye giriş yaptığı yerden olmalıdır¹⁰⁵² (Resim 19.1).

Kentteki kutsal alan ve yapılar incelendiğinde, Podyumlu Tapınak¹⁰⁵³, Büyük Bazilika¹⁰⁵⁴, Devlet Agorası'ndaki tapınak¹⁰⁵⁵ ve Tiyatro Tapınağı¹⁰⁵⁶ tespit edilen

¹⁰⁴²Sebasteion: Akropolisin kuzeybatısında yer alır. Yapının, İmparator Septimius Severus ve Severuslar ailesine ithaf edildiğini belgeleyen yazıt mevcuttur. Helios Tapınağı'nın işlevini kaybetmesiyle olasılıkla MS 3. yüzyıl başında inşa edilen Sebasteion yapısında Helios tapınımı İmparator Kültüyle birlikte devam ettirilmiş olmalıdır (H. Sancaktar (2016). *Arykanda Akropolis Kutsal Alanları ve Kültürleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61-65,68). MS 3. yüzyılda Helios kültünün yerini, Sebastian'da kutlanan imparator kültü ile birleştirilmiş olduğundan Sebasteion değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁴³Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 39.

¹⁰⁴⁴Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 106-110.

¹⁰⁴⁵Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 98-105.

¹⁰⁴⁶Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 114.

¹⁰⁴⁷Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 111-113.

¹⁰⁴⁸Sancaktar, **a.g.k.**, 2016,14-15.

¹⁰⁴⁹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 40.

¹⁰⁵⁰Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 40.

¹⁰⁵¹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 42.

¹⁰⁵²Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 49.

¹⁰⁵³Podyumlu Tapınak için bkz: H. Gerçek (2015). *Arykanda Antik Kenti Podyumlu Tapınağı, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II, Sempozyum Bildirileri*, T. Kahya vd. (Ed.), Antalya: AKMED Yayınları, s. 321 – 340. Sancaktar tarafından kentte, Athena Tapınağı olarak önerilen birinci yapıdır (H. Sancaktar (2018) *Arykanda Antik Kenti'ndeki Athena Tapınağının Lokalizasyonuna İlişkin Öneriler, Cedrus VI*, s. 366). Tapınak dokümantasyon eksikliğinden değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁵⁴Büyük Bazilika için bkz: Sancaktar,2016, s. 15-16. Yapının öncülünün tapınak olduğu belirtilir. Kentte, Athena Tapınağı olarak önerilen ikinci yapıdır (Sancaktar, 2018, s. 366). Tapınak dokümantasyon eksikliğinden değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁵⁵Devlet Agorası'nın ortasında, tapınak olduğu düşünülen yapı kalıntısı ve sunak tespit edilmiştir. Yapı, Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir. Yapının Tykhe veya imparatorluk kültüne adanmış olabileceği öne sürülmüştür (Sancaktar, 2016, s. 13). Tapınak dokümantasyon eksikliğinden değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁰⁵⁶Tiyatro Tapınağı için bkz: Sancaktar, 2016, s. 13. Tapınak, dokümantasyon eksikliğinden değerlendirmeye alınmamıştır.

yapılardır. Bu yapıların dışında kentte yer alan Helios Kutsal Alanı¹⁰⁵⁷, akropoliste Ticaret Agorası'nın kuzeyindeki terasa konumlandırılmıştır¹⁰⁵⁸. Ticaret Agorası'nın 9. ve 10. dükkanları arasında başlayan ve zikzak yaparak devam eden merdivenli yol, tören yolu işlevi görmüştür¹⁰⁵⁹. Kutsal alana giriş tören yolu işlevli, güneyden gelen sokağın doğusundaki 5 m genişliğinde ve 2.26 m derinliğindeki propylon ile sağlanmıştır. Kutsal alanın kuzey-güney doğrultusunda 22.76 m ve doğu-batı doğrultusunda 24.70 m boyutlarında bir alanı kapladığı kabul edilir¹⁰⁶⁰. Kutsal alanının kuzeyi tıraşlanmış, anakaya bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Doğu-batı doğrultulu duvarın uzunluğu 24.70 m ve korunmuş yüksekliği 5.17 m'dir. Tapınak, stereobatın üstünde ve krepidomanın altında yer alan euthynteriasi 7.70 x 10.70 m, stylobatı 6.40 x 9.40 m boyutlarında ve kareye yakın planlıdır. Tapınağın genişliğinin uzunluğuna oranı 1/1.40'dır¹⁰⁶¹. Tapınak, kuzey - güney doğrultulu ve cephesi güneye bakmaktadır. Planı için olası prostylos veya templum in antis olarak iki temel planı önerisi Sancaktar tarafından belirlenmiştir¹⁰⁶². Kutsal alanda tespit edilen yazıtlar, alanın Helios'a adandığını ve Roma Dönemi'nde de kullanıldığını göstermektedir¹⁰⁶³. Kutsal alanın MÖ 4. yüzyılın sonunda veya 3. yüzyılın başında inşa edildiğini, MS 141 depremine kadar da faaliyette olduğu belirtilir¹⁰⁶⁴.

Traian Tapınağı, akropolisin güneyinde, bazilikanın kuzeybatısında ve Naltesesi'nin kuzeyinde yer almaktadır¹⁰⁶⁵. Tapınağı çevreleyen yaklaşık 30,00 x 30,00 m'lik nişli alana girişler, doğu ve batı yönden birer büyük kapı ile sağlanmaktadır¹⁰⁶⁶. Alanın ortasına inşa edilen Podyumlu Tapınağın planı prostylos veya amphiprostylos tetrastyle olabileceği söylenmektedir¹⁰⁶⁷. Günümüzde podyum çekirdeğinde harçlı taş dolgu ve uzun yanlarda iki basamağında krepidomasının bir kısmı korunmuştur. Basamakların yüksekliği 36 cm'dir. Yapı, Korinth düzeninde olmalıdır. Naltesesi olarak adlandırılan geç devir yapısında devşirme malzeme olarak kullanılan Traian'a adanan bir tapınak yazıtı araştırmacı tarafından tespit edilmiştir¹⁰⁶⁸.

¹⁰⁵⁷Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 65.

¹⁰⁵⁸Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 20.

¹⁰⁵⁹Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 21.

¹⁰⁶⁰Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 22.

¹⁰⁶¹Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 23, 26.

¹⁰⁶²Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 49.

¹⁰⁶³Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 38.

¹⁰⁶⁴Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 57.

¹⁰⁶⁵Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 14.

¹⁰⁶⁶Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 14.

¹⁰⁶⁷Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 73.

¹⁰⁶⁸Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 73-75

Tiyatro: Yapı, kentin kuzeydoğusuna doğru, stadionun alt kısmına inşa edilmiştir. Cavea 56 m çapındadır¹⁰⁶⁹. Cavea 8 kerkidesle, 7 cuneusa ayrılmış ve 20 oturma sırasına sahiptir. Orkestra at nalı planındadır¹⁰⁷⁰. Sahne binası ve caveanın iki ayrı yapı olarak tasarlanması ve paradosların üstü açık olması Grek planlı yapı olarak tanımlanabilir. Skene binasının ilk yapım aşamasında dışarıya ortadan tek kapı; orkestraya ise proskenionun altında ve Dorik sütunların arkasındaki beş kapı ile bağlantılı yapılmıştır. MS 141'de meydana gelen depremle orkestraya açılan beş kapıdan ikisi pencere haline getirilmiştir. MS 240 depreminden sonra yapı, onarım görmüştür. Sahnenin orkestraya bakan cephesine payeler eklenmiştir. Sahnenin son kullanım evresinde, sahne binasının ortasında bulunan dış kapısının iki yanına görüntü dışında hiçbir işlevi olmayan İon başlıklı in situ duran sütun eklenmiştir¹⁰⁷¹. Bu sütun, honorifik sütundur. MS 5. yüzyılda Hristiyanlık ile tiyatronun kullanılmamış olduğu belirtilir¹⁰⁷². Kentte ele geçen ve MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen yazıt, bu dönemden önce tiyatronun var olduğunu göstermektedir. Yazıt, kentte imparatorların heykellerinin bulunduğu bir yapının varlığından bahsetmesi nedeni ile önem arz eder¹⁰⁷³. Yazıtta geçen yapının tiyatro olup olmadığı konusunda belirsizlik mevcuttur. Ancak tiyatro üzerindeki stadionun batı ucunda yer alan nişlerin bulunduğu mekan, adı geçen heykellerin yer aldığı, kutsal bir imparatorluk mekanı olabilir¹⁰⁷⁴. Ayrıca bu yapı, belki de tiyatro caveasının doğusunda yer alan bugün sadece temelleri ve geç dönemde eklenmiş odaları görülen yapı olması mümkündür¹⁰⁷⁵. Tiyatro ve stadionun konumu, oturma sıraları taş yontma tekniği ve profillendirmeleri aynı olduğundan Bayburtluoğlu iki yapının mimarının aynı olduğunu önermektedir¹⁰⁷⁶. Tiyatronun en üst oturma sıralarında Arykanda'nın territoryumundan gelen ve kentin önde gelenlerine ayrılmış, oturma dilimlerini gösteren yazıtlar mevcuttur¹⁰⁷⁷. Yapı, Geç Hellenistik Dönem sonu ile Roma İmparatorluk Dönemi başlarına tarihlendirilir¹⁰⁷⁸ (Resim 19.2).

¹⁰⁶⁹Sear, **a.g.k.**, 2006,365.

¹⁰⁷⁰Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 102.

¹⁰⁷¹Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 103-104.

¹⁰⁷²Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 105.

¹⁰⁷³Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 103.

¹⁰⁷⁴Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 103.

¹⁰⁷⁵Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 103.

¹⁰⁷⁶Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 98.

¹⁰⁷⁷Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 100-102.

¹⁰⁷⁸Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 104.

Stadion: Tiyatronun kuzeyine inşa edilen stadion, tek yönlü, üç basamaktan oluşan, tribunalse sahip ve normal stadion ölçülerine göre yarı uzunluğa sahiptir¹⁰⁷⁹. Koşu pisti araziye uygun birbirine dar kısımda birleştirilen, Bayburtluoğlu'na göre, trapez formu alandan oluşmaktadır¹⁰⁸⁰. Yapı Anadolu'da ender görülen bir özelliğe sahiptir. Bu özellik batı ucunda tribunalsin gerisinde 8 nişten oluşan ve Dor fasatlı bir tapınak görüntüsü veren kuzeybatı bitiminden kaynaklanmaktadır. Araştırmacı tarafından yapılan sondaj sonucu, bu 8 nişli yapının stadiondan daha eski bir döneme ait olduğu ve yalnız boyalı stucco parçalarıyla değil, stadionun oturma sıralarını oluşturan alt yapının bu duvara dayanmasıyla ortaya çıkarılmıştır¹⁰⁸¹. Bu alanda yapılan araştırma ile batı uça yerli kayanın apsidal bir biçimde oluşturulmuş, 8 nişli yüzeyin doğu bitim yeri hizasından güneye doğru bir duvar çıkarılmıştır¹⁰⁸². Araştırmacıya göre, bir bazilika formu göstermektedir. Ancak apsis ters yönde yer almaktadır. Naltepesi üzerinde Hemaïos'a ait mezar yazıtında kentte her ay Herakles ve Hermes adına spor yarışmalarının düzenlendiği tespit edilmiştir¹⁰⁸³. Nişler, kentte çok sayıda ele geçen Herakles ve Hermes gibi tanrılara ait olan sembollerin sergilendiği bir alan olarak düşünülmüş, Bayburtluoğlu tarafından Pantheon niteliği taşıdığı belirtilir¹⁰⁸⁴. Bu kısım kutsal bir mekandır. Batı kesimi doğal kayalığın tıraşlanması ve önüne duvar örülmesi ile belirli olan stadion, doğu yönde sel yatağını da aştığı kabullenilerek ve yine kayalıkla doğal kısıtlama yüzünden normal ölçülerin neredeyse yarısı uzunluğundadır. Stadionun 117 m uzunluğunda olduğu belirtilir. Tribunals (seyir yeri), kuzeyden güneye doğru alçalan ve yaklaşık 5 m aralıklarla yapılmış duvarlar ve bunları ortadan bölen içi molozla doldurulmuş bir alt yapı üzerine blokların tıraşlanmasıyla elde edilen oturma sıralarıyla kaplanmıştır¹⁰⁸⁵. Üst gezinti yeri mevcuttur. Stadionda nişli alanın önünde, kurşun atlet figürünü tespit edilmiştir. Kentte tespit edilen kandil üzerinde ise güreşçilerin betimlendiği görülmektedir¹⁰⁸⁶. Bu durum kentte güreş ve atletik yarışmaların yapıldığını gösterir. Likya yazıtlarında Arykanda, Marcus Aurelius Toalis ve Marcus Aurelius Lysanias gibi zafer kazanan güreşçi ve atletlerin yetiştiği önemli bir kenttir¹⁰⁸⁷ (Resim 19.3). Tiyatro

¹⁰⁷⁹Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 106.

¹⁰⁸⁰Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 106.

¹⁰⁸¹Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 106.

¹⁰⁸²Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 106.

¹⁰⁸³Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 107.

¹⁰⁸⁴Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 108.

¹⁰⁸⁵Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 109-110.

¹⁰⁸⁶Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 108.

¹⁰⁸⁷Barburtluoğlu, a.g.k., 2003, 108.

üzerine denk gelen, stadionla arasında araştırmacı tarafından tapınak olarak düşünülen bir yapı mevcuttur. Söz konusu bina, tiyatro ve stadion ilişkisi kapsamında yapı hakkında net veriler bulunmadığından değerlendirmeye alınamamıştır.

Helios Kültünün kentte ön plana çıktığı görülmektedir. Kült ile ilgili, Rhodos ve komşu adalardan tespit edilen epigrafik kaynaklardan, Helios ile ilişkilendirilen Halieia olarak adlandırılan festival adına ulaşılmaktadır¹⁰⁸⁸. Bu festivalde güreş müsabakaları, gymnastik, araba ve müzik yarışmaları düzenlenmektedir. Festival etkinliklerinde kurban törenleriyle tören alaylarının yer aldığı ve ayrıca Helios için her yıl adanan bir quadriganın tören ile denize batırıldığı aktarılmaktadır¹⁰⁸⁹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentte yer alan Helios Kutsal Alanı'nda kült ile ilgili törenlerde tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Bu festival kapsamında müzik vb. oyunlar için tiyatroda ve gymnastik yarışmalar için kutsal alanın doğu yönünde bulunan stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tören Helios Kutsal Alanı'nda sonlandırılmış olmalıdır (Plan 18.1).
2. Kentte Sancaktar tarafından belirtilen tören alanının doğusunda Podyumlu Tapınak, batısında Traianeum ve güneyinde Tapınak-Büyük Bazilika yapıları yer almaktadır¹⁰⁹⁰. Bu nedenle üç kutsal yapı arasına yapılan tören alanı oldukça önemli bir konuma sahiptir. Söz konusu üç tapınak ve tören alanı, İmparatorluk Dönemi'nde kentin dini merkezi konumundadır. Kentin birinci ve ikinci ana caddesiyle ulaşım sağlanan dini merkez alanı aynı zamanda kent girişine de yakın bir konumda bulunmaktadır¹⁰⁹¹. Bu nedenler göz önüne alındığından tören alayı bu alanda toplanmış olmalıdır. Bu alan, festival kapsamında bir merkezdir. Podyumlu Tapınak ya da Büyük Bazilika'nın Athena'ya adanmış tapınak olabileceği önerilmiştir¹⁰⁹². Tören alanının çevresinde bulunan kutsal yapı topluluğu arasında kime adandığı bilinen yapı Traian Tapınağıdır¹⁰⁹³. Pergamon'da, İmparator Traian'ın Tapınağı'nda Iupiter ile ortak kült

¹⁰⁸⁸Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 86.

¹⁰⁸⁹Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 86.

¹⁰⁹⁰Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 17.

¹⁰⁹¹Sancaktar, **a.g.k.**, 2016, 17.

¹⁰⁹²Sancaktar, **a.g.k.**, 2018, 366.

¹⁰⁹³Barburtluoğlu, **a.g.k.**, 2003, 73.

geliştirildiği görülmektedir¹⁰⁹⁴. Bu husus değerlendirmeye alındığında, muhtemelen imparator ve tanrı adına Arykanda da festival düzenlenmiş olmalıdır. Bu festival kapsamında, tören alanında toplanan alay, kuzeye ilerleyerek tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tekrar geldiği yöne dönerek tören alanına yakın olan Traian Tapınağı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 18.2).

¹⁰⁹⁴Price, **a.g.k.**, 2004, 233.

4.7.3. Tlos

Kent, Muğla ili, Seydikemer ilçesinde yer almaktadır. Kentteki ilk araştırmalar Avrupalı gezginler tarafından yapılmıştır. 1994 – 2001 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi tarafından başlatılan yüzey araştırmaları, 2005 yılından itibaren interdisipliner ekip tarafından yerini kazı çalışmalarına bırakmıştır. 2009 yılından itibaren bilimsel kazılar T. Korkut başkanlığında devam etmektedir¹⁰⁹⁵.

Kentin kuruluşu Hellen mitoslarına dayandırılır. Tlos kentinin adı, Tremilus ile Praksidike'nin dört oğlundan biri olan —Tloos'dan geldiği ve Tloos'un diğer kardeşleri ise Pinaros, Ksanthos ve Kragos olduğu belirtilir¹⁰⁹⁶. Kentte yapılan bilimsel kazılar kent tarihini Neolitik Döneme kadar çekmektedir. MÖ 6. yüzyılda Pers hakimiyetine giren kent, MÖ 334'te Büyük İskender sonrasında Antigonoslar ve Ptolemaioslar, Seleukoslar arasında egemenlik mücadelesine sahne olur¹⁰⁹⁷. Magnesia Savaşı ile Rhodos yönetimine geçmiştir¹⁰⁹⁸. MÖ 167'de Roma'ya elçiler gönderilmesi sonucu kent özerk olmuştur¹⁰⁹⁹. Bu dönemde Lykia Birliği içerisinde yer alır. MS 43 yılında İmparator Cladius tarafından Roma İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet haline dönüştürülen Lykia, İmparator Vespasian Dönemi'nde Lykia-Pamphylia ortak eyaletine dönüştürülmüş ve bu tarihten itibaren merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır¹¹⁰⁰. Lykia-Pamphylia çifte eyaleti MS 312-337 yılında İmparator Konstantin Dönemi'nde ayrılmış ve yeniden Lykia tek eyalet olarak kabul görmüştür¹¹⁰¹. Konstantin ile Hristiyanlık dininin bölgede yayılmasının ardından Tlos, Lykia'nın piskoposluk merkezlerinden biri olmuş ve MS 12. yüzyıla kadar varlığını sürdürerek, Osmanlı Dönemi'nde iskân görmüştür¹¹⁰².

Kent merkezinin batı sınırını akropol oluşturmaktadır. Kent, tepelik ve düzlük alanda gelişim göstermiştir. Yükseltinin zirvesi Dynastik yerleşim alanı için düzenlenmiş, doğu ve kuzey yamaçlar ise kaya mezarları ile lahitlerin bir arada kullanıldığı nekropol alanına ayrılmıştır¹¹⁰³. Akropolün eteğine yerleştirilen kamu yapıları Hellenistik Dönem

¹⁰⁹⁵Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 132

¹⁰⁹⁶B. Ş. Özdemir (2016) *Tlos Tanrıları ve Kült Alanları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s. 6

¹⁰⁹⁷Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 8-9.

¹⁰⁹⁸Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 9.

¹⁰⁹⁹Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 9.

¹¹⁰⁰Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 9.

¹¹⁰¹Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 9.

¹¹⁰²Özdemir, **a.g.k.**, 2016, 9.

¹¹⁰³Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 134.

ile ilişkilidir¹¹⁰⁴. Akropolde bulunan, Bey Sarayı kalıntılarının Erken Klasik Döneme kadar uzandığı ortaya konulmuştur¹¹⁰⁵. Akropolün kuzey yamacında, ana kayanın tıraşlanmasıyla meydana gelen kutsal alan, Klasik Dönem saray kompleksi sınırlarındadır. Bu alanda yürütülen kazı çalışmaları esnasında yapının farklı seviyelerde yan yana iki ayrı mekân olarak düzenlendiği ve kutsal alanı çevreleyen kayalıkların tanrısal kabartmalarla hareketlendirilmiş olduğu anlaşılmıştır¹¹⁰⁶. Likya'nın yerel tanrısı Trggas ile bağlantılı olduğu düşünülen kutsal alanın zemininde ise stel yuvaları ve sunu çukurları Korkut tarafından tespit edilmiştir¹¹⁰⁷. Akropolün doğu tarafı ise stadion düzlüğüdür¹¹⁰⁸. Kent merkezinin doğu sınırında yamaca yaslandırılmış tiyatro yer alır¹¹⁰⁹. Kentin merkezini oluşturan agora düzlüğünün¹¹¹⁰, güneyinde kutsal yapılar bulunur. Araştırmacı bu alanda Kronos Tapınağı'nın¹¹¹¹, kuzeyinde ise Kent Bazilikası'nın¹¹¹² yer aldığını belirtir. Tapınağın batısında Küçük Hamam ve palaestra, güneyinde Büyük Hamam bulunur. Kuzeyde ise agora ve tiyatroyla komşudur¹¹¹³.

Kentteki kutsal yapılar incelendiğinde kent merkezinin doğusunda yer alan Kronos Tapınağı ön plana çıkmaktadır. Kronos Tapınağı 7000 m² alan içerisindedir¹¹¹⁴. Korkut tarafından yapılan araştırmada, Bizans Dönemine ait bir bazilika yapısı ve yazıtlarla da belgelenmiş Kronos Tapınağı ortaya çıkarılmıştır. Tapınağın alınlığı ve ön cephe düzenlemesine ait kalıntılardan, tapınağın kuzey – güney doğrultuda inşa edilmiş olduğu ve ön yüzünün kuzeye baktığı tespit edilmiştir¹¹¹⁵. Korinth düzeninde inşa edilen tapınak, templum in antis planına sahip ve 16 x 8 m ölçülerindeki bir platform üzerine

¹¹⁰⁴Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 134.

¹¹⁰⁵Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 134.

¹¹⁰⁶Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 134.

¹¹⁰⁷Likya Bölgesinin yerel tanrısı Trggas'ın, Tlos kentinde Gök tanrısı olarak özel bir anlamı vardır. Trggas'ın Kutsal Alanı, akropolün kuzeyindedir. Alanda, at üzerinde hareket halinde verilmiş bir tanrı kabartması yer almaktadır. Sağa dönük biçimde betimlenen figür geride havaya kaldırdığı sağ eliyle bir mızrak tutarken sol eliyle de atın dizginlerine uzanmaktadır. Kutsal alandaki ikinci resimsel anlatım bir boğa kabartması olup mekânın doğu yönündeki kayalık yüzeyine işlenmiştir. Likya'nın Roma eyaletine dönüştürülmesi sonrasında bile bu gelenek önemini korumuştur. Ancak Tlos'un Roma Dönemi epigrafik buluntularında Trggas ismine rastlanılmaz. Bunun yerine Kronos ismi kullanılmıştır. Büyük olasılıkla Roma Dönemi ile Likya'nın gök tanrısı Trggas'ın yerini yine bir gök tanrısı Kronos almış ve böylece her iki tanrı eşdeğer kabul edilmiş olmalıdır (T. Korkut (2015a) Tlos Antik Kenti Bellerophon Kaya Mezarı, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, E.Okan ve C. Atilla (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları, s. 292).

¹¹⁰⁸Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 135.

¹¹⁰⁹Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 136.

¹¹¹⁰Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 137.

¹¹¹¹T. Korkut. (2011) Tlos 2009 Yılı Kazı Etkinlikleri, 32. *KST. (1)*, s.8.

¹¹¹²Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 137.

¹¹¹³Korkut, **a.g.k.**, 2011, 8.

¹¹¹⁴Korkut, **a.g.k.**, 2011, 8.

¹¹¹⁵Korkut, **a.g.k.**, 2011, 8.

oturtulmuştur¹¹¹⁶. Tapınağın podyumu, krepis sırası, pronaosa girişi sağlayan merdiven ve temel dolgusuna kadar in situ olarak günümüze ulaşmıştır. Tanrı Kronos için yapılan şenliklerin Erken Roma Dönemi'nden itibaren yapıldığı kayıtlarla bilinmektedir¹¹¹⁷.

Tiyatro: Yapının kent merkezinin doğusunda, modern yola yakın olduğu gözlemlenmiştir. Tiyatro caveası, sahne binası ve kuzey – güney yönlerden yapıya girişi sağlayan paradosları ile bütüncül bir plan sergilemektedir¹¹¹⁸. Caveası yarım daireyi aşmakta olup, cavea çapı 52 m'dir¹¹¹⁹. Cavea tek diazamoya sahip, ikiye bölünmüştür. Cavea altta 11 cuneus ile 12 klimakes; üstte ise 20 cuneus ile 21 klimakese bölünmüştür. İma cavea 20, summa caveada ise 16 oturma sırası bulunur¹¹²⁰. Diazomanın ortasına arkalıklı prohedrılar ve ima caveanın 5.- 7. cuneus arasında ise loca yerleştirilmiştir. Tiyatronun caveası doğuda yamaca yaslanmış, yan kanatlarda bulunan analemma duvarları ise düz örgü sistemiyle yükseltilmiştir¹¹²¹. Çapı 22 m olan orkestra düzgün kesilmiş zemin bloklarıyla kaplanmıştır¹¹²². Summa caveanın tam ortasında, yıkıntı halindeki yapı tapınak olarak tanımlanmıştır. Tiyatro Tapınağı'nın hangi tanrı ile bağlantılı olduğuna dair günümüze kadar kesin bir veri elde edilmemiştir¹¹²³. Sahne binası, caveanın batısındadır¹¹²⁴. Yaklaşık 38 x 11 m ölçülerinde ve üç katlıdır. Sahne binasının kentte bakan cephesi batı yüzü (postskene) daha sade, scaenae fronsu oluşturan doğudaki iç cephesi ise zengin mimari ile donatılmıştır¹¹²⁵. Postskenenin birinci katında üç adet kapı bulunmaktadır. Postskenenin ikinci kat cephesinde yedi, üçüncü kat cephesinde ise beş adet kemerli pencere bulunmaktadır¹¹²⁶. Ayrıca ikinci kat cephesinde pencere kenarlarında dışa taşan pilasterler oluşturulmuş ve bu pilasterleri destekleyen sütunların yerleştirilmiş olduğu belirtilir. Kazılar esnasında ele geçen ve üzerinde Kronos agonlarıyla ilişkili Grekçe yazıtlar araştırmacılara göre, bulunan heykel altlıklarının da pencereler arasına yerleştirildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır¹¹²⁷. Sahne binasına ait zengin girlandlı friz kuşağı hem stilistik görünümü hem de sahne binasında bulunan inşa

¹¹¹⁶Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 137.

¹¹¹⁷Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 137.

¹¹¹⁸Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 798.

¹¹¹⁹Sear, **a.g.k.**, 2006, 379.

¹¹²⁰Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 798.

¹¹²¹Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 798.

¹¹²²Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 799.

¹¹²³Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 803.

¹¹²⁴Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 799.

¹¹²⁵Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 799.

¹¹²⁶Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 799.

¹¹²⁷Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 800.

yazıtının tarihi gereği Antoninler Dönemine tarihlendirilmektedir¹¹²⁸. Scaenae frons üzerinde bulunan heykel grubu ve merkez kapısı üzerinde yapının Antonius Pius ve çocuklarına adandığına dair yazıt, tiyatrodaki bulunan tapınağın imparatorluk kültü ile ilişkili olduğunu araştırmacılara düşündürmektedir¹¹²⁹. Bu yazıtta, “*Tlos vatandaşı Titus Marcus Titianus Deioterianus’un, proskeniumu temelinden itibaren ayağa kaldırdığına ve yapıyı Kronos ile İmparator Antonius Pius ile onun çocuklarına ithaf ettiği*” vurgulanmıştır¹¹³⁰. Yapı, Hellenistik Dönemde inşa edilmiş ve MS 141’de meydana gelen deprem ile değişim yaşamıştır¹¹³¹. Bu mimari düzenleme yapının aktif olarak kullanıldığı son evre olarak tanımlanır ve bu doğrultuda oturma sırasının alt seviyesine parapet duvarı örülmüştür. MS 2. yüzyılın son dönemine tarihlenen caveanın önüne örülen duvarın işlevi, aynı döneme ait Pınara’da ele geçen bir yazıtla da doğrulanmıştır¹¹³². Söz konusu yazıtta Tlos’la birlikte Pınara, Kyaneai, Korydalla ve Telmessos gibi antik kentlerde şenliklerle başlayan köpek dövüşlerinin yapıldığı bildirilmektedir¹¹³³. Yine epigrafik verilerden Tlos, Xanthos, Letoon ve Telmessos gibi antik kentlerde boğa ve vahşi hayvan dövüşlerinin yapıldığı da bilinmektedir¹¹³⁴ (Resim 20.1 – 20.2).

Stadion: Yapının, tiyatronun kuzeybatı yönünde ve akropolün doğu yamacına yaslandırıldığı ve tek bir tribüne sahip olduğu yerinde gözlemlenmiştir. Stadion düzlüğü olarak anılan yer, Korkut’un çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmış, stadion oturma sıraları ile kent agorasının batı yönünde dükkanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu alan ayrıca, L formunda sütunlu bir cadde galeriyle de çevrelenmektedir¹¹³⁵. Tek taraflı oturma sıraları ve en üstte 8.5 m genişliğindeki diazomadan oluşan yapı mimari özellikleriyle stadionlar arasında ayrı bir konuma sahiptir. Stadion toplamda 9 oturma sırasına sahiptir. Oturma sıralarının en altında, 85 cm olduğu bildirilen parapet duvarı tespit edilmiştir¹¹³⁶. Parapet duvarı ana kaya kütesinin tıraşlanması sonucu oluşturulmuştur. Korkut’a göre, bouleuterionun doğu dış duvarında da iki sıra halindeki hatıl yuvaları diazoma üzerine yerleştirilmiş stoa benzeri bir mimarî düzenlemenin habercisidir¹¹³⁷. Bouleuterionun

¹¹²⁸Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 801.

¹¹²⁹Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 804.

¹¹³⁰Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 805.

¹¹³¹Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 805.

¹¹³²Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 805.

¹¹³³Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 805.

¹¹³⁴Korkut ve Özdemir, **a.g.k.**, 2019, 805.

¹¹³⁵Korkut, **a.g.k.**, 2011, 3.

¹¹³⁶T. Korkut (2016). Tlos 2014 Kazı Etkinlikleri, 37. KST. (1), s. 401.

¹¹³⁷Korkut, **a.g.k.**, 2016, 401.

doğu duvarında bulunan kapı ile bu alana erişim sağlanmıştır. Kuzey – güney aksında stadionun ölçüsü tam olarak belirlenememiştir. Oturma sıralarından sadece 148 m uzunluğunda bir bölüm günümüze kadar ulaşmıştır¹¹³⁸. Alanın merkezinde bulunan havuz ve çeşme düzenlemesi ile bunu çevreleyen U formundaki sütunlu galeri Roma Dönemi'ndeki son kullanım evresine tarihlenmiştir¹¹³⁹. Bu mimari düzenleme tüm bu alanın sadece stadion amaçlı değil, aynı zamanda diğer sosyal ve dinsel aktiviteler için de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir¹¹⁴⁰. Stadionun bulunduğu alanın ortasına konumlandırılan havuzun spina olarak kullanımına dair bilimsel bir bulgu araştırmacılar tarafından tespit edilmemiş olsa da bu durum ihtimal dahilinde değerlendirilmelidir. Stadionun ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Bu sahada tespit edilen sütunlu galeri gibi yapılar MS. 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹¹⁴¹. Ancak stadionun batısındaki yapılar Hellenistik Dönem özellikleri taşımaktadır. Stadion ile bouleterionun planlamasının eş zamanlı olduğu araştırmacı tarafından önerilir¹¹⁴². Bu doğrultuda stadionun erken evresinin Hellenistik Dönem olduğu belirtilmektedir¹¹⁴³ (Resim 20.3).

Kentte gerçekleştirilen festivaller incelendiğinde, Kronos Tapınağı'nın önünde bulunan kutsal alanda ele geçirilen heykel kaidesi yazıtından, kentte hem Tanrı Kronos kültüne hem de tanrının onuruna Kroneia oyunlarının düzenlendiği ortaya çıkarılmıştır¹¹⁴⁴. Ayrıca kentte köpek dövüşleri, vahşi hayvan dövüşlerinin yapıldığı da yazıtlardan bilinmektedir. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Tlos'daki Kronos kültü, Roma'da Saturnus kültü ile aynıdır. Tlos'ta kutlanan Kroneia Festivali'nin oyun programı ve detayları bilinmese de, Roma'da Saturnus adına yapılan Saturnalia Oyunları'na benzer olmalı ve Kroneia Festivali, Saturnalia'nın öncülü ve kaynağı olmalıdır¹¹⁴⁵. Saturnalia, Aralık ayının 17'sinde kutlanır ve iki gün süren kutlamalar farklı dönemlerde bir haftaya kadar çıkmıştır. Tören, Saturnus Tapınağı'nın önünde yemekle başlar ve bugün okullar kapalıdır. Köleler ve tüm Romalıların katıldığı bu bayramda

¹¹³⁸Korkut, **a.g.k.**, 2016, 401.

¹¹³⁹Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 136.

¹¹⁴⁰Korkut vd., **a.g.k.**, 2018, 136.

¹¹⁴¹T. Korkut (2015b) *Akdağlar'ın Yamacında Bir Lykia Kenti Tlos*, İstanbul: E Yayınları, s.73.

¹¹⁴²Korkut, **a.g.k.**, 2015b, 73.

¹¹⁴³Korkut, **a.g.k.**, 2015b, 73.

¹¹⁴⁴T. Korkut (2014). Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri, 35. *KST* (3), s. 110.

¹¹⁴⁵P. M. Nilsson (1906). *Griechische Feste*. Leipzig, s. 37-40.

togalar çıkartılır ve renkli giysiler giyilir, başa da Pilleus denilen, özgürlüğünü kazanmış kölelerin giydiği şapka takılırdı. Bu şapkanın kökeni Phryg şapkasıdır¹¹⁴⁶. Saturnalia ve Kroneia Festivallerinin benzer olduğu düşünüldüğünde tören alayının toplanma noktası Kronos Tapınağı olmalıdır. Kent tiyatrosu Kronos’a adanmıştır. Stadionda ise parapet bulunması festival programında hayvan dövüşlerinin yapıldığını göstermektedir. Tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tören Kronos Tapınağı’nda sonlandırılmış olmalıdır. Kronos onuruna düzenlenen festivalin genel olarak yeme ve içme üzerine kurulu olması kent agorasının da bu festival kapsamında, tiyatro ve stadion arasında merkezi konumda önemli rol oynadığını gösterir (Plan 19).

¹¹⁴⁶M. Kahyaoğlu (2008). Saturnalia, Altın Çağın Anısına Kurlsız Eğlence, *Gastro Dergisi*, 43. Sayı, s.115.

4.7.4. Kadyanda

Kent, Muğla ili, Fethiye ilçesinde yer almaktadır. Kent hakkındaki ilk tespitler Fellows'a aittir¹¹⁴⁷. 1992 yılında Fethiye Müzesi tarafından kentin tiyatrosunda temizlik çalışmaları yapılarak, gezi yolu oluşturulmuştur¹¹⁴⁸. Kentte bilimsel kazı yapılmamıştır.

Tepelik alana yayılan kent, Lykia dilinde Kadawanti olarak yazıtlarda geçmektedir¹¹⁴⁹. Kentin en erken tarihi MÖ 4. yüzyıldır. Pers Dönemi'nde kent, Kaunos'a karşı yapılan savaşta satrapa destek verdiğinden dolayı, Çevik'in aktarımına göre, Piksodoros'un bağışını hakketmiştir¹¹⁵⁰. Erken Lykia Birliğine dahil olan Kadyanda, birlik sikkesini bastırma hakkına sahip olmuştur¹¹⁵¹. Günümüzdeki kalıntılar Çevik tarafından Roma Dönemine tarihlendirilir¹¹⁵². Kentin MS 7. yüzyıldan sonra terk edildiği kabul edilir¹¹⁵³.

Kent planlaması ve dönemsel değişiklikleri ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Yerleşim tepelik alanın güneyinde, sırtını kente dönmüş tiyatro¹¹⁵⁴ ve diğer yanda stadion¹¹⁵⁵ kentin en büyük yapıları arasında yer almaktadır¹¹⁵⁶. Tiyatronun kuzeydoğusunda surlar uzanırken, kuzeybatısında stoa ve agora¹¹⁵⁷ konumlandırılmıştır. Agoranın kuzeyindeki stadionun doğu ucunda, Vespasianus Dönemine tarihlenen hamam ve yukarısında bir tapınak yer almaktadır¹¹⁵⁸. Bu alan, yapıların arasından geçen bir caddeyle biçimlenen yerleşim merkezidir¹¹⁵⁹. Agoranın güneyinde konut kalıntıları izlenir. Yerleşimin değişik yerlerinde sarnıçlara rastlanır. En büyük sarnıçlar kent merkezindedir. Kentin eteklerinde nekropol sahası bulunur¹¹⁶⁰.

¹¹⁴⁷İ. Malkoç (1994). Kadyanda Antik Kenti 1992 Yılı Çevre Düzenlemesi ve Kurtarma Kazıları, *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 83.

¹¹⁴⁸Malkoç, **a.g.k.**, 1994, 83.

¹¹⁴⁹Çevik, **a.g.k.**, 2015, 193.

¹¹⁵⁰Çevik, **a.g.k.**, 2015, 193.

¹¹⁵¹Çevik, **a.g.k.**, 2015, 193.

¹¹⁵²Çevik, **a.g.k.**, 2015, 193.

¹¹⁵³Çevik, **a.g.k.**, 2015, 196.

¹¹⁵⁴A. K. Öz (2000). *Batı Anadolu Hellenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 137-138.

¹¹⁵⁵Saltuk, **a.g.k.**, 1995, 67.

¹¹⁵⁶Çevik, **a.g.k.**, 2015, 193.

¹¹⁵⁷Çevik, **a.g.k.**, 2015, 195.

¹¹⁵⁸Çevik, **a.g.k.**, 2015, 195.

¹¹⁵⁹Çevik, **a.g.k.**, 2015, 195.

¹¹⁶⁰Çevik, **a.g.k.**, 2015, 195.

Tiyatro: Kentin güneyine konumlandırılmış olan yapı, güneye doğru bakmaktadır¹¹⁶¹. Tiyatronun orkestra çapı 15.4 m, cavea çapı 47.7 metredir. 9 cuneus ve 19 oturma sırasına sahip alt caveadan sonra, diazoma tabanından 4.25 m yükseklikten başlayan 7 sıralı ikinci cavea yapılmıştır¹¹⁶². Cavea at nalı şeklindedir. Diazoma genişliği 90 cm'dir¹¹⁶³. Diazomadan 4.25 m yükseklikte başlayan üst caveaya erişim doğu ve batı uçlarda bulunan iki merdivenle sağlanır¹¹⁶⁴. Alt caveanın son oturma sırası prohedria sırasındır¹¹⁶⁵. Sahne binası 5x26 m boyutlarında, 5 odalı (?) ve 3 kapılı bir yapı olarak tanımlanmıştır¹¹⁶⁶. Orta odadan arkaya açılan bir kapı daha bulunmaktadır¹¹⁶⁷. Lykia Hellenistik Dönem tiyatrolarında dar diazoma ve yüksek diazoma cephesine rastlanmamaktadır. Bu durum üst caveanın ve diazomanın daha geç bir devirde yapılmış olabileceğini göstermektedir¹¹⁶⁸. Tiyatro, Öz tarafından Roma Dönemi'nde Hellenistik üslupta yapılmış olan Greko – Romen başlığı altında değerlendirilmiş ve bu doğrultuda tarihlendirilmiştir¹¹⁶⁹ (Resim 21.1).

Stadion: Tiyatronun kuzeyinde, kent merkezine inşa edilen stadion günümüzde harap haldedir¹¹⁷⁰. Bundan dolayı tam olarak ölçülememiş ancak 180 m uzunluğa sahip olmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Yapının kuzey tarafında birbiri üstüne duran 6 oturma sırası kısmen korunmuş, güney tarafı ise taş bloklardan meydana gelen uzun bir çevre ile sınırlanmıştır¹¹⁷¹. Yapı, Lykia stadionlarına benzer tek taraftan oluşan oturma sıralarına sahip olarak görülmektedir, ancak yapıda bilimsel araştırma yapılmadığından stadionun planına dair öneri getirilememiştir (Resim 21.2). Stadiona zafer kazanmış atletlerin heykellerine ait kaideler günümüze ulaşmıştır¹¹⁷². Bu yazıtlardan anlaşıldığı kadarı ile, stadiona yetişkin erkekler kategorisinde boks, yetişkin ve çocuk kategorisinde güreş yarışmalarının yapılmış olduğu ortaya konulmuştur¹¹⁷³. Çevik tarafından günümüz

¹¹⁶¹Çevik, a.g.k., 2015, 193.

¹¹⁶²Öz, a.g.k., 2000, 137.

¹¹⁶³Öz, a.g.k., 2000, 137.

¹¹⁶⁴Öz, a.g.k., 2000, 138

¹¹⁶⁵Öz, a.g.k., 2000, 138.

¹¹⁶⁶Öz, a.g.k., 2000, 137.

¹¹⁶⁷Öz, a.g.k., 2000, 137.

¹¹⁶⁸Öz, a.g.k., 2000, 137.

¹¹⁶⁹Öz, a.g.k., 2000, 131.

¹¹⁷⁰Saltuk, a.g.k., 1995, 67.

¹¹⁷¹Saltuk, a.g.k., 1995, 67.

¹¹⁷²Çevik, a.g.k., 2015,194.

¹¹⁷³Çokbankir, a.g.k., 2010, 305, 306, 308.

kalıntıları Roma Dönemine tarihlendirildiğinden¹¹⁷⁴, stadionda Roma Dönemi'nde kullanım görmüş olmalıdır.

Kentte düzenlenen festival ve yarışmalar ile ilgili Kadyanda'da ele geçen diğer yazıtlardan agonların, Mısır etkili kült olan Serapis ve Isis adına kutlanmış olduğu belirtilir. Ptolemaioslar Dönemi'nde Mısır etkisi görülmüş olsa da bu yazıtlar Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmiştir¹¹⁷⁵. Buluntular arasında Serapis rahibine ait yazıtta söz konusudur¹¹⁷⁶. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentte bilimsel kazı yapılmadığından kentin kültü ve tapınağın kime adandığı konusunda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Elde olan veriler kısıtlı kalmış olsa da Kadyanda tiyatro ve stadion yapılarının olması açısından, Lykia için önemlidir. Bu eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda kentte düzenlenen festivallerde kent merkezinde bulunmasından dolayı agora tören alayının toplanma noktası olmalıdır. Kentte gymnastik yarışmaların stadionda yapıldığı bilinmektedir. Festival kapsamında tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, ana caddenin kuzeyine yerleştirilen tapınakta tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 20).

¹¹⁷⁴Çevik, **a.g.k.**, 2015, 195.

¹¹⁷⁵F. Avcu (2020) *Eskiçağ'da Yerleşim Statüleri ve Teritoryumları: Stadiasmus Patarensis ve Lykia Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 107.

¹¹⁷⁶Avcu, **a.g.k.**, 2020, 107.

4.8. PAMPHYLIA

Pamphylia, klasik anlamda batısında Lykia, doğusunda Kilikya, kuzeyinde Pisidia arasında kalan alandır. Günümüzde Antalya kent merkezi ve doğuda Alanya ilçe sınırındaki bölgedir. Bölgede yer alan Side¹¹⁷⁷ ve Attaleia¹¹⁷⁸ belirgin olmayan bir durumdadır. Bölgede tiyatro ve stadiona sahip kentler Perge¹¹⁷⁹, Aspendos¹¹⁸⁰ ve Sillyon¹¹⁸¹,dur (Tablo 9 – Harita 6).

4.8.1. Perge

Perge, Antalya ili, Aksu ilçesinde yer alır. Kentte ilk araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren seyyahlar tarafından yapılmıştır. Perge’de ilk bilimsel kazılar 1943 – 1958 yılları arasında A. M. Mansel başkanlığında devam etmiştir. Ara verilen kazılara 1967 yılında tekrar başlanılmıştır¹¹⁸². Kazılar 1975 – 1988 yılları arasında J. İnönü başkanlığında devam etmiş ve 1988 – 2012 yılları arasında ise H. Abbasoğlu başkanlığında sürdürülmüştür¹¹⁸³. 2012 yılından itibaren Antalya Müzesi tarafından sürdürülen kazı çalışmaları, 2020 yılında S. Çokay-Kepçe tarafından devralınmıştır.

Kentin kuruluşu ile ilgili farklı tespitlerin mevcut olduğu görülmektedir. Lanckoronski, Perge adının kentin tanrıçası Artemis Pergaia’nın adının Vanessa Preia’dan geldiğine dayandırır¹¹⁸⁴. 1985 yılı Hattuşa kazılarında tespit edilen tunç levhada geçen Parha adı Perge ile eş tutulmuştur¹¹⁸⁵. Arkeolojik veriler kentin MÖ 13.

¹¹⁷⁷Side’de tiyatro bulunmaktadır. Kentte düzenlenen Pythia kapsamında yarışların yapıldığı bilinmektedir. Kentte yarışmaların yapıldığı günümüze kadar bir stadion yapısı tespit edilmemiştir. Bu tür yarışmalar için düzlük bir arazinin yeterli olduğunu düşünüldüğünde Side kenti için bu yarışmaların Hellenistik kent surlarının kuzey sınırları önünde kalan geniş düzlükte yapılmış olabileceği Uzunaslan tarafından önerilmiştir (Uzunaslan, 2008, s. 120).

¹¹⁷⁸Attaleia antik kenti, Antalya merkezde yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından Kaleiçi, tiyatronun yapımına uygun görülmektedir. Lanckoronski tarafından yapılan incelemede Kışla Kapısının doğusunda surun kenarında oturma sırası tespit edilmiştir. Bu koltuk araştırmacı tarafından, tiyatro ve stadion diazomasının kenarında görülen prohedrianın ucundaki koltuğa benzetilir. Kentte tiyatro ya da stadion olabileceği üzerinde durulsa da bugüne kadar tespit yapılmamıştır (Lanckoronski, 2005, s. 16).

¹¹⁷⁹H.S. Alanyalı (2005b). Perge Antik Kentinde Şehircilik Anlayışı, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, s. 1-15.

¹¹⁸⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,91,102.

¹¹⁸¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 73, 83- 84.

¹¹⁸²A. M. Mansel (1968). 1967 Perge Kazılarına Dair Ön Rapor, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI –I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 101.

¹¹⁸³M. Türkmen (2008). Perge Aşağı Şehir Surları, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı - Euergetes*, II.Cilt. İ. Delemen vd. (Ed.), Antalya: AKMED Yayınları, s. 1187.

¹¹⁸⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 34.

¹¹⁸⁵Hitit Kralı IV. Tuthalia’nın anlaşıma metninin bulunduğu tunç levhada MÖ 13. yüzyılda Perge, Parha adında bir Anadolu şehridir (Alanyalı, 2005b, s. 2).

yüzyıldan gerisine gitmemektedir¹¹⁸⁶. Grek öncesi döneme ait yerleşim alanının kesin olarak yeri tespit edilemese de bu dönemde akropolisin üzerinde yer alan küçük bir kale yerleşimi olmalıdır¹¹⁸⁷. Kent, tarihsel süreçte Büyük İskender, Aziz Paul ve Roma konsülleri gibi önemli kişilerin yol güzergahındadır. Perge'nin Büyük İskender'e bağlılık bildirmesinin nedeni¹¹⁸⁸, kentin geniş hinterlandının savunmaya elverişli olmamasından kaynaklandığı yönünde öneriler vardır. MÖ 188 Antiokhos Dönemi'nden sonra kent, Romalıların eline geçmiştir¹¹⁸⁹. Pax Romana ile barış dönemi geçiren kent, güneye doğru genişlemiştir¹¹⁹⁰. İmparator Tacitus, Perge'yi geçici olarak imparatorluğun başkenti yapmıştır¹¹⁹¹. MS 3. yüzyılın 2. yarısında meydana gelen Got ve Sasani saldırılarında, kentte sürekli bulunan Roma birliği sayesinde kent korunmuştur. MS 4. yüzyıl ortalarında Isauralıların saldırıları, MS 5. ve 6. yüzyıllarda meydana gelen depremler sonucunda kentte yeni yapılaşma ve surlara eklentiler yapıldığı tespit edilmiştir. MS 7. yüzyıldan sonra Isaurialıların ve Arap akınların baskısıyla aşağı şehir terk edilerek, halk akropolise çekilmiştir¹¹⁹². Kent zamanla eski önemini kaybetmiştir.

Kentin kuzeyinde akropol yer almakta olup, yerleşimin en eski aşamalarının burada olduğu önerilmektedir¹¹⁹³. Akropolün zirvesine erişim güneyde bulunan iki yol ile sağlanır¹¹⁹⁴. Kentin güney doğusunda İyilikbelen Tepesi, batısında tiyatronun oturma basamaklarının yaslandığı Kocabelen Tepesi bulunur¹¹⁹⁵ ve kentin güneyinde tiyatroya yakın stadion konumlandırılmıştır (Resim 22.1). Kentin ana caddeleri kuzey – güney ve doğu – batı yönde¹¹⁹⁶ uzanmaktadır. Kuzey – güney uzantılı caddenin, kentte giriş noktası güney yönündedir. Bu girişte Roma Dönemi propylon, Hellenistik Dönem Yuvarlak Kuleli Kapı ve Hadrian Takı yer alır. Bu caddenin doğusunda agora/macellum¹¹⁹⁷, bazilika¹¹⁹⁸ ve batısında ise Güney Hamamı¹¹⁹⁹ yer almaktadır. Kuzey – güney aksında

¹¹⁸⁶Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 2.

¹¹⁸⁷Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 2.

¹¹⁸⁸Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 35.

¹¹⁸⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 35.

¹¹⁹⁰Türkmen, **a.g.k.**, 2008, 1188.

¹¹⁹¹J. İnan vd. (1997). *Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmalarının Ön Raporu*, XVIII . KST. (II), s.73.

¹¹⁹²Türkmen, **a.g.k.**, 2008, 1188.

¹¹⁹³Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 1-2

¹¹⁹⁴Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 1.

¹¹⁹⁵Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 1.

¹¹⁹⁶Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 6.

¹¹⁹⁷A. Özdzibay (2008). *Perge'nin MS 1. ve 2. Yüzyıllarda Gelişimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.112.

¹¹⁹⁸Özdzibay, **a.g.k.**, 2008, 153.

¹¹⁹⁹Özdzibay, **a.g.k.**, 2008, 52.

uzanan cadde, Demetrius Takı¹²⁰⁰ ile batı – doğu uzantılı cadde ile kavşak yapmaktadır¹²⁰¹. Bu caddenin uç noktalarında kente girişler yer alır. Batı girişine yakın Kuzey Gymnasiumu konumlandırılmıştır¹²⁰².

Kentteki kutsal yapılar incelendiğinde, kentin ana tanrıçası Artemis Pergaia'dır¹²⁰³. Kentin tanrıçası Artemis adına, yeri henüz tespit edilemeyen tapınağında her yıl bayram düzenlendiği Strabon tarafından aktarılır¹²⁰⁴. Antik kaynaklardan övgüyle bahsedilen tanrıçanın tapınağının yeri günümüze kadar tespit edilememiştir. Mansel ve Akarca, 1946 yılında akropoliste tapınağı araştırmışlardır. Bu araştırma sonucunda tapınağın akropolde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyalı tarafından ise tapınağın tam olarak konumunu söylemenin güç olduğu belirtilir, ancak tapınağın kentin güneyinde ve sur dışında, İyilikbelen Tepesi ve eteklerinde olabileme ihtimali önerilmektedir¹²⁰⁵.

Dor Tapınağı, kentin tahmini 1 km güneyinde Aksu Öğretmen Okulu ve İyilikbelen Tepesi arasında Mansel tarafından 1968 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılmıştır¹²⁰⁶. Kentte düzenlenen törenlerde, Artemis Pergaia Tapınağı'nın güneyde olduğu düşünülürse, Dor Tapınağı'nın kuzey – güney yönde devam eden sütunlu caddenin, Artemis Pergaia Festivali'nde kullanılan prosesyon yolu olabileceği ve bu yolun tapınağa kadar uzanmış olma ihtimali Alanyalı tarafından belirtilir¹²⁰⁷. Kentte 1993 -1994 yıllarında Abbasoğlu tarafından gerçekleştirilen araştırmada, ele geçen bir paye üzerinde "*Perge kentinin İmparator Tacitus'un haznedar kenti*" ifadesi geçmektedir¹²⁰⁸. Bu ifadeden hareketle Alanyalı, Dor Tapınağı'nın hazine binası olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır¹²⁰⁹.

Tiyatro: Yapı, kentin güneyinde yer alan, Kocabelen Tepesi'nin yamacına inşa edilmiştir¹²¹⁰. Kent suru dışında, stadiona çok yakın olarak konumlandırılan tiyatronun, sahne kısmı doğu yönde olup, sahne kısmının dış duvarında nymphaeum olduğu yerinde

¹²⁰⁰Özdizbay, **a.g.k.**, 2008, 47.

¹²⁰¹Özdizbay, **a.g.k.**, 2008, 167

¹²⁰²Özdizbay, **a.g.k.**, 2008, 36

¹²⁰³Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 34.

¹²⁰⁴Strabon XLV 4, 2.

¹²⁰⁵Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 7-8.

¹²⁰⁶A. M. Mansel (1969). 1968 Perge Kazısına Dair Ön Rapor, *Türk Arkeoloji Dergisi. XVII –I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 95.

¹²⁰⁷Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 8.

¹²⁰⁸H. Abbasoğlu (1996). Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Rapor. *XVII. KST. (II)*, s. 110.

¹²⁰⁹Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 8.

¹²¹⁰Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 1.

gözlemlenmiştir. Tiyatro caveası 112.5 m çapında ve yarım daireyi aşmaktadır. Cavea, diazoma ile ikiye ayrılmıştır¹²¹¹. İma cavea 28 oturma sırasına sahip, 11 cuneusa ayrılmıştır. Summa cavea ise 19 oturma sırasına sahip 22 cuneusa ayrılmıştır. Orkestra 27.35 m çapında, etrafı podyum duvarıyla çevrilir¹²¹². Bu kısma yerleştirilen balustradinin yapılma amacı Tacitus Dönemi'nde tiyatrodaki yapılan vahşi hayvan gösterilerinde seyircileri korumak içindir¹²¹³. Tiyatronun ana girişleri iki yanda analemma duvarı ile sahne binası arasındadır¹²¹⁴. Yapının seyirci kapasitesi Sear'a göre, 11.400-14.200 arasında değişmektedir¹²¹⁵. Sahne binasının cephesi proskenion ve üç katlı bir sütun mimarisinden oluşturulmuştur¹²¹⁶. Proskeniona dokuz adet kapı ve nişler yerleştirilmiştir¹²¹⁷. Bu kapıların üzerinde Eros tasviri yer alır. Sahne cephesinin birinci katı, Dionysos frizi ile süslenmiş sokel üstünde yükselmektedir¹²¹⁸. Korinth düzenindeki birinci katın saçaklığı üç fascialı arşitrav, Eros'lu friz ve konsol kornişten oluşmaktadır¹²¹⁹. Birinci katın orta bölümünde porta regianın üzerinde kurban sahnesi frizi¹²²⁰ bulunmaktadır. İkinci kat Kentaumakhia ve üçüncü kat Gigantomakhia frizleriyle süslü sokeller üzerinde yükselmektedir¹²²¹. Sahne birinci katında yer alan Dionysos frizi Antoninler Dönemine tarihlendirilirken¹²²², Gigantomakhia ve Kentourmakhia frizleri Alanyalı tarafından stilistik açıdan incelenmiş ve MS 250 – 265 yılları arasına İmparator Gallineus Dönemine tarihlendirilmiştir¹²²³. Sahnenin mimari bezemeleri incelendiğinde, tiyatronun 3 evreye sahip olduğu belirtilmiştir¹²²⁴. Erken Antoninler Dönemi ve Severus Dönemi tespit edilirken, 3. evrenin Tacitus'a ait olabileceği önerilmiştir¹²²⁵. İmparator, tanrı ve tanrıça heykelleri yapıda tespit edilmiştir.

¹²¹¹Sear, **a.g.k.**, 2006, 372.

¹²¹²Sear, **a.g.k.**, 2006, 372.

¹²¹³İnan vd., **a.g.k.**, 1997,73.

¹²¹⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 52.

¹²¹⁵Sear, **a.g.k.**, 2006, 372.

¹²¹⁶A. Öztürk (2005). Perge Tiyatrosu Sahne Cephesinin Mimarisi: Araştırma Yöntemleri, *Eskiçağ'ın Mekanları/Zamanları/İnsanları*, L. Özgönel (Ed.), İstanbul: Homer Kitapevi, s. 30-42.

¹²¹⁷İnan vd., **a.g.k.**, 1997,67.

¹²¹⁸İnan vd., **a.g.k.**, 1997,67.

¹²¹⁹İnan vd., **a.g.k.**, 1997,67.

¹²²⁰İnan vd., **a.g.k.**, 1997,67.

¹²²¹Bkz: H.S. Alanyalı (2012). Der Kentaumachie- und Gigantomachiefries im Theater von Perge, Phoibos Verlag, Wien.

¹²²²İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 70.

¹²²³H. S. Alanyalı (2007). *Gebannte Kentauren Und Giganten*. Die Frieze Am Theater Von Perge In Kleinasienzeugen Vom Nachleben Der Griechischen Mythologie In Römischer Zeit. *Antike Welt*, s.88; H.S. Alanyalı (2012). Der Kentaumachie- und Gigantomachiefries im Theater von Perge, Phoibos Verlag, Wien.

¹²²⁴İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 67-70.

¹²²⁵İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 70.

Tiyatronun B kapısında tespit edilen arşitrav yazıtında, Marcus Plancius Rutlius Varus isminde Pergeli bir senatörün tiyatroda inşaat faaliyetinde bulunduğu saptanmış olup belki de yapının tamamını finanse etmiştir¹²²⁶. Adı geçen şahıs muhtemelen Plancia Magna'nın babasıdır. Yazıtta bu senatör Bithynia Eyaleti Quaestoru olarak anılmaktadır. Plancia Magna'nın babası Marcus Plancius Varus, Nero Dönemi'nde (MS 60'lı yıllarda) bu eyaletin Questorluğunu yapmış olduğundan tiyatronun yapım tarihi, en geç Nero Dönemine tarihlendirilmiştir¹²²⁷. İkinci gruptaki yazıtlar ise İmparator Tacitus Dönemine MS 275 yılına ait olup, bu dönemde tiyatronun özellikle orkestra ve sahne binası kısımlarında büyük mimari değişikliklerin yapıldığı belirtilir¹²²⁸ (Resim 22.2).

Stadion: Tiyatronun kuzeydoğu yönüne konumlandırılan stadion, kent surunun dışında, tiyatronun bulunduğu tepeye paralel uzanan düzlükteki alanda yer alır. Kuzey – güney aksında uzanan yapı, kuzey kısımda tek sphendoneye sahip ve U planlı olduğu yerinde tespit edilmiştir. Günümüzde ayakta kalan ender stadionlardan biridir. Alanda 2018 yılı içerisinde yapılan incelemede, yapının kuzeyinde bulunan sphendone kısmında kazı çalışmalarının yapılmış olduğu ve koşu sahasına set çekilerek, Aphrodisias Stadionu¹²²⁹ gibi arenaya dönüştürülmüş olduğu yerinde gözlemlenmiştir. 2018 yılı kazılarında, arena kısmına doğu – batı doğrultusunda çekilen setin, sphendonenin 42 m güneyinde olduğu belirtilir¹²³⁰. Arenada yapılan vahşi hayvan dövüşleri için koşu sahası 1.93 m yüksekliğinde bir duvarla çevrelenmiştir¹²³¹. Kemerli sübstrüksiyon odaları içinde muhafaza edilen vahşi hayvanların, çevre duvarı içindeki menfezlerden geçerek, arenaya sevk edildikleri Mansel tarafından belirtilir¹²³². Koşu sahasının uzunluğu 234 m, genişliği 34 m olup, bitiminde düz, kuzeyde ise yarım yuvarlak kesilmiştir. Enlemesine bir duvar ile 42.50 uzunluğundaki kuzey bitimi asıl koşu sahasından ayrılmıştır¹²³³. Yapının eğik tonoz üzerinde yükseltilmesi sonucu doğu ve batı tribünlerinin altında yaratılan mekanlar çok amaçlı kullanılmış olmalıdır. Yapının batısında bulunan tonozların, modern asfalt yolun altında kaldığı gözlemlenirken, doğu tarafındaki tonozlar sağlamdır. Doğru yöndeki

¹²²⁶İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 73.

¹²²⁷İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 73.

¹²²⁸İnan vd., **a.g.k.**, 1997, 73.

¹²²⁹Uzunbaş, **a.g.k.**, 2010, 20.

¹²³⁰M. Demirel (2020). Antalya Müze Müdürlüğü Başkanlığında Perge Antik Kenti 2018 Yılı Kazıları, *41. KST* (3), s.423.

¹²³¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 55.

¹²³²A. M. Mansel (1956). *İlk Çağda Antalya Bölgesi*. İstanbul: Antalya Bölgesi Arkeolojik Araştırmalar İstasyonu Yayınları, s. 19.

¹²³³Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 55.

tonozlar üzerinde araştırma yapan Lanckoronski bu alanların dükkan olduğunu saptamıştır¹²³⁴. Eğik tonozlarla birbirine bağlı 1.50 m kalınlığında 5.70 m aralıkla yerleştirilmiş duvarlardan oluşan tribünün altında, 5.70 m genişliğinde ve 9,84 m uzunluğunda kullanışlı mekânlar yaratılmıştır. Bu tonozların, üçünden birinde stadiona giriş sağlanmaktadır¹²³⁵. 2018 yılında tespit çalışmasında stadionun güneyinde kazı yapılmadığından, toprak zeminde kapı yapısına dair net izler görülemediği. 1890 yılında ise burada zengin dekorasyonlu bir kapıya ait bazı elemanların olduğu ve bunların arasında arşitravlar, kemer taşları ve bir yarım sütun ile aynı bloktan işlenmiş bir payenin bulunduğu Lanckoronski tarafından belirtilir¹²³⁶. Tribün incelendiğinde ise oturma sıralarının alt kısmında 1.17 m genişliğinde koridor bulunur. Oturma sıralarının sayısı 11'dir. 12. sırada bağımsız şekilde arkalı olan koltuklar vardır. Bu koltukların arkasında ise insanların erişimini sağlayan 3.70 m genişliğinde koridor yer alır. Stadionun seyirci kapasitesi 11.500 kişidir¹²³⁷. Yapı, tonoz sistemi üzerinde inşa edildiğinden Roma Dönemi yapısıdır. Özdizbay tarafından stadion tarihlemesi kesin olmayan yapılar içerisinde değerlendirilmiş ve yapı MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir¹²³⁸ (Resim 22.3).

Tiyatro ve stadion ilişkisi doğrultusunda kent planında, kuzey – güney yönündeki cadde, güneye doğru devam etmektedir ve kent suru içerisinde herhangi bir tapınak bulunmamaktadır. Bu cadde, akropolsten Artemis Pergaia Tapınağına doğru uzanan kutsal yol olmalıdır¹²³⁹. Alanyalı, tiyatro ve stadionun kutsal yol ile birleşmekte olduğunu ve tören alayının şehirden tapınağa giderken, bu yapılara uğrayarak, spor ile müzik yarışmalarının yapıldığı ihtimali üzerinde durmaktadır¹²⁴⁰. Tiyatro ve stadionun kutsal yolla sıkı bağlantılı olduğu düşünülürse, her iki binanın Hellenistik surun dışında kalması ve savunma sisteminin dışında bırakılması kolayca anlaşılmalıdır¹²⁴¹. Bu yapıların Hellenistik Dönem öncülerinin de aynı yerde olduklarını söylemek araştırmacıya göre, olası değildir¹²⁴².

¹²³⁴Stadionda bulunan dükkanlar için bkz: Lanckoronski, 2005, s. 46.

¹²³⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 46.

¹²³⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 57.

¹²³⁷Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 56.

¹²³⁸Özdizbay, **a.g.k.**, 2008, 136.

¹²³⁹Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 10.

¹²⁴⁰Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 10.

¹²⁴¹Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 10.

¹²⁴²Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 10.

Perge'de tiyatro ekseni, stadion uzunlamasına doğru tam olarak dik açılarda ilerlemez, ancak hafifçe kuzeye doğru sapar. Bu eksen kayması ile tiyatro aksı ne şehir merkezi ile ne de şehirdeki herhangi bir yapı ile tam olarak aynı hizada değildir. Tiyatro eksenindeki hafif sapmanın sebepleri mevcut araştırmalarda netleştirilemese bile, stadion ve tiyatronun yerleşim planı ve ortak bir ön avluya yönelimi, her halükârda bu yapıları bütün olarak kabul edildiğini göstermektedir¹²⁴³.

Tiyatro ve stadion yapıları birbirine yakın olarak tasarlanmıştır. Perge'nin ana tanrıça kültüründe adını duyuran üne sahip olduğu bilinmektedir. Bölgeyi ilk olarak araştıran Lanckoronski, Perge'ye uzak yerlerden gelen insanların akışı sağlayan büyük Artemis Festivali sırasında şehrin dışındaki, bu büyük gösteri merkezlerinin etrafında, özellikle de tiyatronun doğusu ile stadionun güneyinde canlı bir hayatın süregeldiğini varsaymaktadır. Ayrıca tiyatronun doğusunda büyük bir bayram yeri bulunduğunu dile getirmiştir¹²⁴⁴. Alanyalı, Lanckoronski tarafından önerilen bayram yeri üzerinde aynı fikirdedir. Bu alanda kutsal ve tören kutlamaları ile ilgili yapılar olması gerektiği düşünülür ancak modern yerleşimin bu alan üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklı arkeolojik araştırmaların yapılmasını engellemektedir¹²⁴⁵.

Kentte düzenlenen festivaller incelendiğinde bazı yapıların ön plana çıktığı görülmektedir. Kentteki, Hellenistik kulelerin arkasındaki oval avlu, Plancia Magna tarafından tanrılar ve kahramanlar salonuna dönüştürülmüştür. Oval avluyu doğu ve batıda çevreleyen karşılıklı duvarların her birinde yedi alt ve yedi üst olmak üzere on dörder adet niş bulunmaktadır¹²⁴⁶. Perge MS 117 – 121 yılları arasında bu nişlerin içerisinde şehrin tarihi ve efsanevi banilerinin (ktistes) heykelleri konulmuş, cepheleri tamamıyla mermerle kaplanmış, önüne iki katlı bir sütun mimarisi oturtulmuş ve avlunun gerisinde üç gözlü bir zafer takı inşa edilmiştir. Mansel bu alanın şeref avlusu haline getirildiğini belirtir¹²⁴⁷. Kent kurucularının Hellenlere dayandırılması, Atina'da düzenlenen Panhellenik festivale katılım ile ilgilidir. Kent tiyatrosunda ele geçen epigrafik belge de Magna Plancia'nın babasına adanan dokuz yıl aralıklı düzenlenen Themis Vareios Agonu kutlanmıştır. Ele geçen diğer bir yazıtta ise Agon Tertilius adına

¹²⁴³A. Öztürk (2009). *Die Architektur Der Scaenae Frons Des Theaters In Perge*, Deutsches Archaeologisches Institut, Berlin, s.17.

¹²⁴⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 46.

¹²⁴⁵Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 9-10.

¹²⁴⁶S. Şahin (1997). Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna. *Adalya I*. Antalya: AKMED Yayınları: s. 46.

¹²⁴⁷Mansel, **a.g.k.**, 1956,14.

rastlanılmıştır¹²⁴⁸. 1981 yılı kazılarında tespit edilen yazıtta, 4 yılda bir düzenlenen Caeserea Festivali ve Vespasianus adına Artemisia Festivali'nin yapıldığı belirtilir¹²⁴⁹. Kent palestrasının doğu portüğünde ele geçen bir yazıtta ise MS 3. yüzyılda kentte, geleneksel büyük 9. yıl festivalinde güreş yarışmalarının yapıldığı bilgisine ulaşılır¹²⁵⁰. Şahin tarafından kentte tespit edilen kaide üzerinde, kentin mitolojik kurucusu Labos'a adanmış olan Labeia Festivali'nin düzenlendiği belirtilir¹²⁵¹. Bir diğer belgede, kentte üç kez İmparator Augustus adına festivallerin düzenlendiği, Roma'ya elçi gönderildiği ve Artemis Pergaia'ya Asylos hakkını teyit ettirildiğinden, kente gelip yerleşenlerin ve seyahat sebebiyle bulunan yabancılar için sık sık ziyafet verildiğinden bahsedilmektedir¹²⁵². Perge'nin 4 kez Neokoros aldığı belirtilir¹²⁵³.

Kentte imparator ve senatörler adına agonların düzenlendiği ve bu agonlardan bazılarının kentin ana tanrıça kültü ile birleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır¹²⁵⁴. Kent, Artemis kültü sebebiyle bir dini merkezdir. Kentin festival düzenleyecek bir alt yapısı olduğu belirgindir. Tiyatro ve stadionun sur dışına konumlandırılmaları ve çeşitliliği (ticari akış- dükkanlar vb.) dikkate alındığında bu yapıların, kent planlamacılığı, mekan tasarımı ve talepler doğrultusunda yapıldıkları söylenebilir. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentte düzenlenen törenlerde, akropolden – kentin güneyine doğru uzanan caddenin kutsal yol olduğu belirtilir¹²⁵⁵. Kent girişleri ve kutsal yolun varlığı söz konusu olduğundan kuzey – güney yönde ve batı – doğu yönünde uzanan caddenin kesiştiği kavşak, tören alayının toplanma noktası olmalıdır. Kuzey – güney caddesi üzerinden (kutsal yol) güneye ilerleyen alay, Hellenistik Kuleler – Roma Dönemi zafer takından geçerek kent dışına çıkmıştır. Burada tiyatro, stadion ve meydan yer alır. Festivallerin yarışma kategorilerinde tiyatro ve stadion kullanılırken, stadionun altında yer alan dükkanlar da ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kentteki başlıca festival Artemis adına yapılmıştır. Artemis Tapınağı'nın yeri kentte belirlenmemiş olsa da araştırmacılar tarafından kentin

¹²⁴⁸Şahin, a.g.k., 1997, 46- 47.

¹²⁴⁹J. İnan (1983a). Perge Kazısı 1981 Çalışmaları.-, *Türk Arkeoloji Dergisi*. XXVI. (2), s.17.

¹²⁵⁰J. İnan (1983b). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları, V. KST, s.206.

¹²⁵¹Şahin, a.g.k., 1997, 49.

¹²⁵²Bkz: Özdzibay, 2008, s. 370, 24 nolu yazıt.

¹²⁵³Abbasoğlu, a.g.k.,1996, 110 -111.

¹²⁵⁴Bkz: Özdzibay, 2008, s. 370, 25 nolu yazıt (Artemiseia-Vespasianeia).

¹²⁵⁵Alanyalı, a.g.k., 2005b, 10.

güneydoğusunda yer alan İyilikbelen Tepesi¹²⁵⁶ ve çevresinde olduğu varsayılmaktadır¹²⁵⁷. Kentte aynı yönde yer alan Dor Tapınağı ise bu törenler kapsamında kullanılan bir mekan olmalıdır. Yapının hazine binası olma ihtimalide değerlendirildiğinde bir tapınak olarak rota içerisinde yerini almamıştır. Kent dışında güneye doğru devam ettiği varsayılan kutsal yoldan ilerleyen alay, İyilikbelen Tepesi'nde var olduğu düşünülen Artemis Tapınağı'nda töreni sonlandırmış olmalıdır. Artemis Kutsal Alanı ile kent planlaması ilişkisinde Perge ile karşılaştırılabilecek, Anadolu'da iki kent Ephesos ve Sardes'tir. Bu kentlerin içerisinde tepelik alanlar bulunmuş olsa da, Artemis Kutsal Alanları kent dışına konumlandırılmıştır. Perge'de tapınağın kent akropolünde tespit edilememiş olmasından dolayı, tapınağın kent dışında konumlandırılmış olma ihtimali araştırmacıların yaptığı diğer kentlere paralel bir tespittir (Plan 21).

¹²⁵⁶Tapınağın yeri varsayım dahilinde değerlendirilmiştir.

¹²⁵⁷Alanyalı, **a.g.k.**, 2005b, 8.

4.8.2. Aspendos

Aspendos, Antalya ili, Serik ilçesinde yer almaktadır. Kent, Avrupalı seyyahlar tarafından özel ilgi duyulup araştırılmamıştır. Seyyahlar bölgeden geçerken kentle ilgilenmişler ya da Pisidia’da bulunan Pednelissos kenti ile karıştırıldığından dikkatlerini çekmiştir¹²⁵⁸. Kalıntılar K. L.V. Lanckoronski ve ekibi tarafından detaylı incelenmiştir. R. Paribeni ve P. Romanelli¹²⁵⁹, J. B. Ward Perkins¹²⁶⁰, M. Cüppers, M. Ballance, H. Hellenkemper ve F. Hild kenti araştıran diğer araştırmacılarıdır¹²⁶¹. 1990 – 1991 yıllarında Antalya Müze Müdürlüğü tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır¹²⁶². V. Köse başkanlığında 2008 yılında başlatılan yüzey araştırmaları yerini¹²⁶³, 2012 yılında bilimsel kazılara bırakmış ve halen devam etmektedir.

Kenti kuran ismin Mopsos olduğu kaynaklarda belirtilirken, arkeolojik araştırmalar bu bulguyu destekleyecek kanıta ulaşamamıştır. MÖ 5.-4. yüzyıl sikkelerinde kent isminin Estwediiys adıyla geçtiği tespit edildiğinden, araştırmacı tarafından Kilikia Karatepe’de bulunan MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Mps Krallığı’nın Kralı Asitawa’nın adıyla ilişkili olduğu düşünülmüştür¹²⁶⁴. Bunun yanı sıra kentin Argoslular tarafından kurulduğunu belirten kaynaklar da mevcuttur¹²⁶⁵. Kentin, Lydia Krallığı Dönemi ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Köse tarafından Pers Dönemi’nde en parlak çağını yaşadığı belirtilir¹²⁶⁶. Büyük İskender Dönemi sonrasında Seleukos ve Ptolemaioslar arasında mücadeleler meydana gelmiş ve kentte Ptolemaioslar egemenliği MS 3. yüzyılda son bulmuştur. MÖ 133’te Attalos Krallığı topraklarının Roma’ya bağlanması ile Roma egemenliğine geçen kent, kurulan Asia eyaleti içerisinde kalır. MÖ 79’da Roma konsülü Gaius Veres’in orduları tarafından yağmaya uğrar¹²⁶⁷. Roma İmparatorluk Dönemi’nde parlak bir dönem yaşayan kentte anıtsal yapılar yapılır¹²⁶⁸. MS 431’de Priumpolis adını

¹²⁵⁸V. Köse (2010). Aspendos Yüzey Araştırması Projesi 2008 Yılı Birinci Sezon Çalışmaları, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı. (I)*, s. 375.

¹²⁵⁹R. Paribeni ve P. Romanelli (1914). Studi E Ricerche Archeologiche Nell’ Anatolia Meridionale, *MonAnt* 23, 104-108, 116-120.

¹²⁶⁰J. B. Ward Perkins (1955). The Aquaduct of Aspendos, *Papers of the British School at Rome*, 23, 115-123.

¹²⁶¹Köse, **a.g.k.**, 2010, 375.

¹²⁶²E. Özgür (1993). Aspendos Ören yeri 1991 Yılı Kazı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları, *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 251.

¹²⁶³Köse, **a.g.k.**, 2010, 379.

¹²⁶⁴L. Robert (1960). *Hellenica: Recueil D’épigraphie De Numismatique Et D’antiquités Grecques 11/12*, s. 177-178.,

¹²⁶⁵Köse, **a.g.k.**, 2010, 373.

¹²⁶⁶Köse, **a.g.k.**, 2010, 373.

¹²⁶⁷Köse, **a.g.k.**, 2010, 374.

¹²⁶⁸Köse, **a.g.k.**, 2010, 375.

alan kent¹²⁶⁹, 13. yüzyılda Selçuklu izlerini taşır. Alaeddin Keykubat tarafından kentin tiyatrosu, saray olarak kullanılmak üzere restore edilmiştir¹²⁷⁰.

Aspendos tepelik ve düzlük bir alan üzerinde, Eurymedon Nehri'nin batısına kurulmuştur. Kentte giriş kuzey, güney ve doğudaki kapılardan sağlanmıştır¹²⁷¹. Kentin ana kapısı güneydedir¹²⁷². Bunun nedeni nehir limanı¹²⁷³ yönünde olmasından kaynaklıdır. Kentin tepelik alanında merkezi oluşturan agoradır. Agoranın batı kenarında, iki katlı olduğu tespit edilen dükkanlar yer alır¹²⁷⁴. Agoranın etrafında bazilika¹²⁷⁵, nymphaeum¹²⁷⁶ ve bouleterion/odeion¹²⁷⁷ konumlandırılmıştır. Kuzeyde bulunan aquadukt, kuzeydeki kent kapısına yakındır. Tepenin doğu yamacına tiyatro yaslandırılmış¹²⁷⁸ ve daha düz alanda ise stadion¹²⁷⁹ konumlandırılmıştır. Bu iki yapıya erişim doğudan sağlandığı için bu kapı, Lanckoronski tarafından şeref kapısı olarak yorumlanır¹²⁸⁰. Güneyde yer alan kent kapısı yönünde Büyük Hamam¹²⁸¹ ve Küçük Hamam¹²⁸² bulunmaktadır. Kentin güney alanında Köse tarafından sürdürülen jeofizik araştırmaları sonucu kent suru tespit edilmiştir¹²⁸³.

Kentteki kutsal alanlar ele alındığında¹²⁸⁴, Aspendos Dor Tapınağı, tiyatronun kuzeyinde, akropolün doğusunda kuzey-güney yönlü ve girişi kuzeybatı köşede yer alan, etrafı temenos ile çevrili büyük bir kutsal alanın ortasında bulunmaktadır¹²⁸⁵. Günümüzde

¹²⁶⁹H. Brandt (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*, Asia Minor Studien 7, Bonn, s.173.

¹²⁷⁰Köse, **a.g.k.**, 2010, 375.

¹²⁷¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89.

¹²⁷²Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89.

¹²⁷³V. Köse (2017). Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler, *Anadolu/Anatolia* 43, s. 183.

¹²⁷⁴V. Köse (2012). Aspendos Yüzey Araştırmaları 2010 Sezonu Çalışmaları. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (3), s. 253.

¹²⁷⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 96-97.

¹²⁷⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 100.

¹²⁷⁷Lanckoronski tarafından odeion olabileceği bildirilmiştir (Lanckoronski, 2005, s. 90). Yapının günümüz kent planlarında bouleterion olarak geçtiği de görülmektedir.

¹²⁷⁸Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 102.

¹²⁷⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 91.

¹²⁸⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89.

¹²⁸¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 92.

¹²⁸²Köse, **a.g.k.**, 2012, 253.

¹²⁸³V. Köse (2011). Aspendos Projesi: Aspendos Antik Kenti 2009 Sezonu Çalışmaları. 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (3), s.355.

¹²⁸⁴Aspendos'a yakın noktada yer alan Camili Köy'de bir tarlada Köse tarafından bulunan apsisi batı – kuzeybatı yönünde uzun yapının Hekatompedos olduğu tespit edilmiştir. Yapı kentin Demir Çağı ve Arkaik Dönemleri açısından önemlidir. Yapının heroon mu yoksa tapınak mı nasıl bir işlevde kullanıldığı belirsiz olup, Köse tarafından tapınak olduğu düşünülmektedir. Bu yapının hemen batısında tespit edilen bulgular sonucu erken dönem kent suru olabileceğini ihtimali üzerinde durulmuştur (Köse, 2012, s. 255-256).

¹²⁸⁵Akkurnaz, **a.g.k.**, 2007, 88.

sadece temeline ulaşılabilen tapınağın cephesi kent merkezine bakmaktadır. Podyum üzerinde yükselen yapıya giriş 3 basamaklı krepis ile sağlanmıştır. Tapınak yaklaşık 20.00 x 12.20 m ölçülerinde bir alan üzerine oturmaktadır¹²⁸⁶. Perge’de tespit edilen Dor Tapınağı ile aynı özelliklere sahip olan Aspendos Dor Tapınağı’nın da prostylos planlı olabilme ihtimali vardır¹²⁸⁷. Yapının kime adandığı bilinmemektedir. Tapınağın kesin olmamakla birlikte MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğu düşünülmektedir¹²⁸⁸. Bir diğer tapınak, kentin güneyinde Lanckoronski tarafından tespit edilmiştir¹²⁸⁹. Lanckoronski’ye göre, tapınağın kalıntıları, güney kent kapısının solunda kulenin hemen arkasındadır. Doğu – kuzeydoğuya yönlendirilmiş olan 17 x 11 m ölçülerindeki tapınağın temeli, günümüze ulaşmayan breş bloklardan yapılmıştır¹²⁹⁰. Yapının küçük boyutlu cellasının önünde pronaos yer almaktadır. Bu tapınağın kuzeyinde ise Lanckoronski tarafından başka bir yapıya ait yuvarlak planlı temel kalıntısı tespit edilmiştir¹²⁹¹. Aynı alanda günümüzde çalışmalar yapan Köse tarafından, tapınak podyumu olabilecek bir yapı tespit edilmiş ve yuvarlak planlı yapının ise henüz çalılık alanda kalmış olabileceği belirtilmiştir¹²⁹². Araştırmalar sonucu bu alanda bir tapınağın varlığı netlik kazanmış olmalıdır.

Tiyatro: Tepelik alanın doğu yamacına yaslandırılan tiyatro¹²⁹³, günümüze kadar sağlam gelmiş olması nedeni ile unik bir eserdir. Yapının caveası yarım dairedir. Cavea çapı 95.48 m’dir. Toplam oturma sıra sayısı 40 adettir. Tek diazoma ile ikiye ayrılan caveanın üst bölümünde 19 oturma sırası, alt bölümde ise 20 oturma sırası ve diazomada serbest duran bir koltuk sırası mevcuttur¹²⁹⁴. Caveanın alt kısmında uzanan merdivenlerin sayısı 10, üst kısımda ise 2’dir. Caveanın en üst kısmı kemerli galeri ile sonlandırılmıştır¹²⁹⁵. Oturma sıraları, orkestra ile bir korkulukla ayrılmıştır. Lanckoronski seyirci kapasitesini yaklaşık 7000 kişi olarak aktarır¹²⁹⁶. Yarım yuvarlak planlı olan orkestranın çapı ise 23.88 m ve tabanı taş levhalarla kaplıdır. Sahne binası ise 62.48 m uzunluğunda ve 4.10 m genişliğinde çok katlıdır. İki yanında sahneyi sınırlayan, caveaya

¹²⁸⁶Akkurnaz, **a.g.k.**, 2007, 88.

¹²⁸⁷Akkurnaz, **a.g.k.**, 2007, 90.

¹²⁸⁸Akkurnaz, **a.g.k.**, 2007, 91.

¹²⁸⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89.

¹²⁹⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89.

¹²⁹¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 89-90.

¹²⁹²Köse, **a.g.k.**, 2011, 354.

¹²⁹³Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,102.

¹²⁹⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,102.

¹²⁹⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,102.

¹²⁹⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,102.

doğru öne taşan iki kanat bulunur. Sahne binasının iki ucunda üst kata bağlantıyı sağlayan merdivenler yer alır¹²⁹⁷. Caveanın her iki ucunda ana giriş bulunmaktadır. Bu girişlerin üzerinde bulunan iki proskenium locasına erişmek, sadece sahne binasından mümkündür. Oturma sırasını taşıyan alt sistemde geçitlerden orkestraya ulaşılır. Caveanın en üst kısmında dış cepheye açılan iki girişle akropolden erişim sağlanmıştır. Sahne binasından caveaya girişin mümkün olduğu belirtilir¹²⁹⁸. Sahne cephesi 40 sütundan oluşturulmuş, üst üstte iki sütun sırasıyla süslenmiştir. 40 sütunun alttakiler Ion, üsttekiler ise Korinth düzeninde yapılmıştır¹²⁹⁹. Sütunlar çift grup olarak öne taşkın saçaklığı taşır. Bu saçaklıkların üzerine de alınlık yerleştirilmiştir. Beş adet kapı ise yüksek kaide üzerine yerleştirilen sütun çiftleri arasındadır. Ayrıca cephede her iki katta çok sayıda niş yer alır. Nişlerin üzerinde bulunan alınlıklarda sütun ve Karyatidler betimlenmiştir¹³⁰⁰. Yapıda ele geçen yazıtta, *Theodoros oğlu Zenon'un tiyatronun mimarı olduğu ortaya konmuştur. Yapının tüm masraflarını, A. Currius Crispinus'un vasiyeti uyarınca A. Curtius Crispinus Arruntianus ve A. Curtius Titinnianus karşılamışlar ve tiyatro, yerel tanrılara, imparator ve ailesine ithaf edilmiştir*¹³⁰¹. Yapı yazıtından dolayı Antoninus Pius Dönemine tarihlenmiştir. Aspendos Tiyatrosu bezemeleri dikkate alındığında, yapım evresi uzun sürmüştür. Yazıtlardan anlaşıldığı gibi yapımına Marcus Aurelius Dönemi'nde (MS 161 -180) başlanmış, dönemin sonlarına kadar süren tiyatronun mimari dekorasyon öğeleri, Antoninler Dönemine ait ender örneklerdir¹³⁰² (Resim 23.1).

Stadion: Tiyatronun kuzeybatı kısmında yer alan stadionun, kuzey – hafif güneybatı aksında uzandığı yerinde tespit edilmiştir. Stadion, korunma açısından tiyatro kadar şanslı değildir. Stadionun batı tribününü taşıyan tonozun bir kısmı korunmuştur, fakat taşıdığı oturma basamakları tamamen çökmüştür. Doğu tarafında ise tribün çökmüş ve tonozların arası koridor şeklinde kalmıştır. Stadionun pist sahası ağaçlar vb. bitki örtüsü ile kaplanmıştır. Yapının spinasına dair bir iz bulunamadığı 2018 yılında yerinde yapılan gözlem sonucu ortaya konmuştur. Saltuk koşu yolunun uzunluğunun 215 m, genişliğinin ise 30 m olarak belirtilir¹³⁰³. 1991 yılında müze tarafından yapılan çalışmada yapının, Perge Stadionuna göre at nalı şeklinde olduğu ve Hellenistik Dönem özelliği

¹²⁹⁷Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,102.

¹²⁹⁸Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 104.

¹²⁹⁹B. Can (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri, *Adalya VIII*, s.91.

¹³⁰⁰Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,107.

¹³⁰¹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,91.

¹³⁰²Can, **a.g.k.**, 2005,106.

¹³⁰³Saltuk, **a.g.k.**, 1995,69.

taşıdığı aktarılmaktadır¹³⁰⁴. Lanckoronski'ye göre ise yapı, stadiondan daha çok at yarışları için hipodrom olarak kullanılmış olmalıdır¹³⁰⁵. Yapı plan bakımında Hellenistik Dönem özelliği belirtilmiş olsa da, yapının tonoz üzerinde yükseltilmiş olması Roma Dönemi özelliğidir (Resim 23.2, 23.3- 23.4).

Kent kült ve festival açısından incelendiğinde, Aspendos'un Tanrıçası Aphroditai Kastnietides'in adına Roma Erken İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen bir sunakta rastlanılmıştır. Kentte tanrıçanın tapınağı olup olmadığı tespit edilememiştir¹³⁰⁶. Domuz Bayramı olarak bilinen Hysteria Festivali, MS 2. ve 3. yüzyılda kentte tanrıça adına düzenlenmiştir¹³⁰⁷. Bu törenlerde, domuz kurban edilmiştir. Kentin su kemerinde tespit edilen yazıtta ise imparatorların rahibi olan Tiberius Claudius Italicus adındaki bir kişi onurlandırılmış ve bu kişi, imparator kült törenleri kapsamında 5 yılda bir kentte düzenlenen Caisareia Festivalini finanse ettiği anlaşılmıştır¹³⁰⁸. İmparatorluk kült törenlerinin kentteki kapsamı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Kentte düzenlendiği bilinen güreş oyunları, at yarışları, edebi yarışmalarının yapılma ihtimali Baz'a göre yüksektir¹³⁰⁹. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kent planlamasında tiyatro ve stadion yapılarının konumlandırılmaları Perge ile benzer özellik göstermektedir. Perge'de olduğu gibi, Aspendos Tiyatrosu'nun önünde bir meydan bulunmaktadır. Bu alan törenlerde halkın vaktini geçirdiği nokta olarak düşünülebilir. Kent içerisinde yer alan agoranın ise imparatorluk kült törenleri için kullanıldığı belirtilir¹³¹⁰. Kent agorası, tören alayının toplanma noktası olmalıdır. Burada toplanan alay, kuzeye doğru ilerler ve oradan doğuya doğru ilerleyen caddeyi takip etmelidir. Tiyatro ve stadion arasında kalan bu cadde, kentin doğu girişidir. Bu caddenin Sillyon kentindeki Rampalı Cadde gibi prosesyon yolu olabileceği düşünülebilir. Caddeden aşağı inen alay, tiyatro ve

¹³⁰⁴Özgür, a.g.k., 1993,251.

¹³⁰⁵Lanckoronski, a.g.k., 2005, 91

¹³⁰⁶E. Şahin (2018). *Aspendos'un Aphrodite Kastnietis Kültü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.142.

¹³⁰⁷Şahin, a.g.k., 2018, 46.

¹³⁰⁸F. Baz (2013). Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler, *Adalya XVI*, s. 74.

¹³⁰⁹Baz, a.g.k., 2013, 74.

¹³¹⁰Antik yazar Philostratos'un anlatımında Aspendos'ta meydana gelen tahlıl kılığından Roma Valisi sorumlu tutulmuştur. Kentte gelen vali halkın saldırısından korunmak üzere, agorada bulunan İmparator Tiberius heykellerine asıl hakkı elde etmek amacıyla sığındığı anlatılmıştır. İmparator tapınımı için ayrı bir tapınak yapmak yerine agoranın belli bir kısmında kült alanı oluşturdukları Baz'a göre öne sürülebilir (Baz, 2013, s.74).

stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, stadionun batısında yer alan kime adandığı bilinmeyen Dor Tapınağı'nda¹³¹¹ tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 22).

¹³¹¹Kutsal alandaki araştırmalar Hellenistik Dönemi işaret etmiş ve tapınak, stadiona yakın olarak konumlandırılmıştır. Kutsal alanın Roma Dönemi'nde kullanılmış olma ihtimali de yüksektir. Kentteki tespit edilen tapınakların kime adandığı bilinmemektedir. Bundan dolayı belirli bir kült içerisinde değerlendirilememiştir.

4.8.3. Sillyon

Sillyon, Antalya ili, Serik ilçesine bağlı Yanköy yakınında yer alan Asar Tepesi'nde konumlandırılmıştır¹³¹². Kentte bilimsel araştırmalar M. Küpper tarafından 1995 – 1997 yılları arasında yapılmıştır¹³¹³. 2009 – 2011 yılları arasında E. Özer tarafından¹³¹⁴ yürütülen yüzey araştırması, 2018 yılında M. Taşkiran başkanlığında yapılmıştır. 2020 yılında Antalya Müzesi tarafından, M. Taşkiran'ın bilimsel danışmanlığında kazılar başlatılmıştır.

Kentin kökeni araştırmacılar tarafından Hititlere dayandırılır¹³¹⁵. Arkeolojik bulgular kentin en erken tarihini, Erken Bronz Dönemi hatta Geç Kalkolitik Dönem olarak belirler¹³¹⁶. Arkaik ve Klasik Dönemde varlığını sürdüren kentte, Hellenistik Dönemde savunma karakterini gösteren yapılar yapılmıştır¹³¹⁷. Roma Dönemine tarihlenen MS 2. yüzyıl yazıtları, kentte Mendora ve ailesinin yapılaşma açısından önemli rol oynadığını ortaya koyar¹³¹⁸. Bizans Dönemi'nde piskoposluk merkezi olan kent, Türk – İslam Dönemi'nde Karahisar-ı Tekel Kalesi olarak kullanılmıştır. MS 17. yüzyıla kadar kentin yerleşim görmüş olduğu belirtilir¹³¹⁹.

Kent akropol ve düzlük alanda gelişim göstermiştir¹³²⁰. Sillyon kent planlamacılığı topografyaya uygun olarak yapılmıştır. Taşkiran tarafından Sillyon cadde sisteminde 3 cadde olduğu belirtilir. Rampalı Cadde dışındaki, ana cadde ve Akropolis Caddesi ana kent kapısından başlamaktadır¹³²¹. Akropolise tüm trafik sadece ana kent kapısı üzerinden yapılmıştır¹³²². Sur ile çevrelenmiş olan akropolde 9 adet kule tespit edilmiştir. Akropolün güneyine tiyatro¹³²³, odeion¹³²⁴ ve tapınaklar¹³²⁵ yerleştirilmiştir.

¹³¹²E. Özer ve M. Taşkiran (2011). 2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (3), s. 279.

¹³¹³M. Küpper (1997). Sillyon, Research Work 1995, 14. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), 451-462.

¹³¹⁴M. Taşkiran (2019). 2018 Yılı Sillyon ve Territoryumu Yüzey Araştırması, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (3), s. 41.

¹³¹⁵E. Alkaç, M. Taşkiran ve M. Bilgin (2020). Sillyon'dan Amphora Mühürleri: İlk Gözlemler, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 49, s.82.

¹³¹⁶Alkaç vd., **a.g.k.**, 2020, 82.

¹³¹⁷Alkaç vd., **a.g.k.**, 2020, 82.

¹³¹⁸Alkaç vd., **a.g.k.**, 2020, 83.

¹³¹⁹Alkaç vd., **a.g.k.**, 2020, 83.

¹³²⁰M. Taşkiran (2017). *Sillyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, s. 335.

¹³²¹Taşkiran, **a.g.k.**, 2017, 264.

¹³²²Taşkiran, **a.g.k.**, 2017, 264

¹³²³Sear, **a.g.k.**, 2006, 378.

¹³²⁴Sear, **a.g.k.**, 2006, 378.

¹³²⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,65,77,81.

Akropol uzantısının güneybatı uç kısmına stadion¹³²⁶, hamam¹³²⁷, kentin ana kapısı¹³²⁸, caddesi, bastionlar ve dükkanlar yer alırken, nekropoller kentin güneybatı, kuzeybatı ve kuzey yamacındadır¹³²⁹.

Kentteki kutsal yapılar incelendiğinde, akropolisin güneyinde¹³³⁰, Dor Tapınağı tespit edilmiş ve Yapı Hellenistik Döneme tarihlendirilmiştir¹³³¹. Küpper tarafından bulunan adak yazıtında Zeus Soter'in adı geçtiğinden, Dor Tapınağı'nın Zeus Soter'e adanmış olabileceği belirtilir¹³³². Lanckoronski yazıtlardan kentte Tykhe'nin kutsal alanı olduğu ve kentte oyun ve spor yarışmalarının yapıldığını belirtir¹³³³. Akropolün güney yamacında Lanckoronski tarafından tespit edilen Hellenistik Tapınak, yüksek bir kaya üzerinde, prostylos planına sahip, cellası 7.50 m genişliğinde ve 6.70 m derinlik ölçüsünde inşa edilmiştir¹³³⁴. Akropolün doğu ucunda Lanckoronski tarafından Hellenistik Döneme tarihlenen bir başka küçük tapınağın varlığı da söz konusudur¹³³⁵.

Tiyatro: Akropolün güneyine ucuna konumlandırılan tiyatro, yamaca inşa edilmiştir¹³³⁶. Cavea yarım daire biçiminde olup, 63 m çapındadır. Oturma sıraları ana kayaya oyulmuştur. Oturma sıraları 44 m yüksekliğinde ve 0.67 m genişliğindedir. 1890 yılında caveanın 15 oturma sırası görülürken¹³³⁷, 2010 yılında sahayı araştıran Özer tarafından oturma sıra sayısı 12 olarak aktarılmıştır¹³³⁸. Skenenin 1890 yılında tamamen yıkılmış olduğu belirtilmiştir¹³³⁹. 1960'da meydana gelen heyelan sonucu tiyatronun büyük bir kısmı da aşağı çökmüştür. Tiyatro, Pamphylia Ovasına hakim konumdadır. Özer'e göre, yapının yamaca yaslanması, krepis ve kerkides profilinden dolayı

¹³²⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,73

¹³²⁷H. Abbasoğlu (2004). Pamphylia Hamamları: Plan Açısından bir Değerlendirme, *Festschrift für Fahri Işık*, 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan: Anadolu'da Doğdu, İ. Delemen (Ed.), İstanbul, s.5.

¹³²⁸Taşkıran, **a.g.k.**, 2017, 44.

¹³²⁹Özer ve Taşkıran, **a.g.k.**, 2011,279.

¹³³⁰Taşkıran, **a.g.k.**, 2017, 44.

¹³³¹M. Küpper (1999). Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996, 16. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), s. 481-482.

¹³³²Küpper, **a.g.k.**, 1999, 483.

¹³³³Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005,65.

¹³³⁴Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 77.

¹³³⁵Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 81.

¹³³⁶Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 70

¹³³⁷Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 70, 83- 84.

¹³³⁸E. Özer (2012). 2010 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (3), s. 35.

¹³³⁹Lanckoronski, **a.g.k.**, 2005, 83.

muhtemelen yapı Hellenistik Dönemde inşa edilmiş, Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilmiştir¹³⁴⁰ (Resim 24.1).

Stadion: Yapı, akropolün güneybatı yönünde olup sur dışına inşa edilmiştir ve tepenin dar eksenine paralel şekilde uzanmaktadır¹³⁴¹. Doğu oturma sıraları yamaca yaslandırılmış ve batı oturma sıraları ise tonoz üzerine oturtulmuştur¹³⁴². Bir merdiven, büyükçe bir payandanın yanından geçerek batıdan stadiona girmektedir ve merdivenin en üst seviyesinde Perge'deki gibi, en üstteki arkalıklı oturma sıralarının gerisinden 1.95 m eninde bir koridor geçmektedir¹³⁴³. Stadionun iç kısmı tahrip olmuş durumdadır¹³⁴⁴. Stadiona bilimsel olarak kazılmadığından yeterli derecede araştırılmamıştır. Yapı, kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır. U planda olan stadion tek sphendonelidir. Saltuk tarafından stadion, MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlenir¹³⁴⁵. Yapının 2021 yılı içerisinde, Taşkiran tarafından ölçüm çalışması ile 254 m uzunluğunda ve 48 m genişliğinde olduğu saptanmıştır¹³⁴⁶. Koşu sahasında evler bulunmaktadır (Resim 24.2).

Kent kült açısından değerlendirildiğinde, kentteki tespit edilen tapınakların genel anlamda kime adandıkları bilinmemektedir. Askeri kökenli olan kentin sikkeleri incelendiğinde, MÖ 4. ve 3. yüzyıl sikkelerinde tanrı Ares tasviri öne çıkmaktadır¹³⁴⁷. Özdemir ve Taşkiranın çalışmalarında Roma Dönemi'nde ise sikkelerde Ares tasviri yerini, Mars Ultor'a bırakmıştır¹³⁴⁸. MS 2. ve 3. yüzyılda kentte hakim olan bir diğer kült Tanrı Men'e aittir¹³⁴⁹. MS 3. yüzyıla ait Aurelianus Dönemi sikkelerinde Asyia hakkından bahsedilmektedir. Özdemir'e göre, kentte Men'in tapınağı olmalıdır¹³⁵⁰. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentin başlıca kültü Ares ve Men'e aittir¹³⁵¹. Kentteki Ares kültü kentin askeri – savunma kökeninden ileri gelmektedir. Tanrı Men kültü için Pisidia Antiokheia

¹³⁴⁰Özer, a.g.k., 2012, 35.

¹³⁴¹Lanckoronski, a.g.k., 2005, 73.

¹³⁴²Lanckoronski, a.g.k., 2005, 73.

¹³⁴³Lanckoronski, a.g.k., 2005, 73.

¹³⁴⁴Lanckoronski, a.g.k., 2005, 73.

¹³⁴⁵Saltuk, a.g.k., 1995, 70 -71.

¹³⁴⁶M. Taşkiran ile 10.05.2021 tarihinde yapılan kişisel İletişim.

¹³⁴⁷B. Ş. Özdemir ve M. Taşkiran (2021) Sillyon'da Ares Kültü, *Arkhaia Anatolika* (4), s.114.

¹³⁴⁸Özdemir ve Taşkiran, a.g.k., 2021, 114.

¹³⁴⁹B. Ş. Özdemir (2020). Sillyon'da Men Kültü, *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, M. Taşkiran (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları, s.119.

¹³⁵⁰Özdemir, a.g.k., 2020,117.

¹³⁵¹Özdemir ve Taşkiran, a.g.k., 2021, 114, Özdemir, a.g.k., 2020,119.

kentinde tanrı adına yapılan festivaller incelendiğinde, genelde oyun kategorileri hem gymnastik hem de müzik yarışmalarıdır. Kentte tespit edilen tapınaklardan, Dor Tapınağı'nın¹³⁵² dışındakilerin hangi kulte adandığı bilinmemektedir. Akropolün güney kısmında yer alan, tapınakların bulunduğu alanda tören alayı toplanmış olmalıdır. Etkinlikler, tapınağın batısındaki tiyatro ve akropolün güneybatısında stadionda gerçekleştirilmiş olmalıdır. Stadiondan akropole çıkan Rampalı Cadde olarak adlandırılan yolun, kutsal bir nitelik taşıdığı ve prosesyon yolu olabileceği önerilir¹³⁵³. Rampalı Cadde'den akropole çıkan alay, oradan güneye dönerek tapınakların herhangi birinde töreni sonlandırmış olmalıdır (Plan 23).

¹³⁵²Dor Tapınağının Zeus Soter'e adanmış olabileceği vurgulanmıştır (Küpper, 1999, s. 483).

¹³⁵³Taşkıran, **a.g.k.**, 2017,255. Rampalı caddenin, akropoldeki bitiş noktasından henüz kazı yapılmadığından kutsal mekân olup olmadığı hususunda net veriler bulunmamaktadır.

4.9. KİLİKİA

Kilikya, günümüzde batıda Alanya'dan başlayarak, Mersin ve Adana illerini kapsayan ve doğusunda İskenderun ilçesinin bir kısmını alan bölgedir. Bölgede yer alan Tarsos belirgin olmayan bir durumdadır¹³⁵⁴. Bölgede tiyatroya sahip olan kentler Elaiussa Sebaste¹³⁵⁵, Olba¹³⁵⁶, Diocaesarea¹³⁵⁷ ve Epiphaneia¹³⁵⁸'dir. Tiyatro ve stadiona sahip olan kentler ise Seleuceia ad Calycadnum¹³⁵⁹, Aigeai,¹³⁶⁰ Anazarbos¹³⁶¹, Hierapolis Kastabala¹³⁶², Mopsuestia¹³⁶³ ve Magarsos¹³⁶⁴'dur (Tablo 10 – Harita 7).

4.9.1. Anazarbos

Kent, Adana ili, Kozan ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Kentte ilk araştırmalar 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyahlar tarafından yapılmıştır. 1972 -1973 yıllarında Adana Müzesi tarafından nekropol sahasında kazılar yapılmıştır¹³⁶⁵. Kentte

¹³⁵⁴Tarsos kentinin tiyatrosu Gözlükule Höyüğü'nün kuzey kısmında yer almaktadır ve Goldman tarafından Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. Hipodrom ise Tarsus Amerikan Koleji'nin bahçesinde bulunan tonozlardan dolayı yapı Goldman tarafından tanımlanmıştır (H. Goldman (1935). Preliminary Expedition to Cilicia, 1934 and Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, *American Journal of Archaeology* 39.4, s. 528). Tarsos Roma Dönemi'nde Neokoros alan bir kenttir (Burrell, 2004, s. s.337). Bu doğrultuda kentte düzenlenen Olympia'da vb. oyunlarda stadion koşusu yapıldığı yazıtlardan öğrenilmektedir (Çokbankir, 2010, s. 143, 255). Bu durum Goldman'ın tespitine paralel olup, kentte bir stadion olduğunu söylemek mümkündür. Tarsos'un Roma Dönemi kent planlamacılığı üzerine çalışan Belge ve Aydınöğlu tarafından hipodromun yeri Goldman'ın verdiği bilgi doğrultusunda Tarsus Amerikan Koleji'nin konumunda gösterilmiştir (Ü. Aydınöğlu ve B. Belge. (2017). Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme, *Megaron. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E - Dergisi*, Cilt. 12. Sayı. 3, s. 470). Kent dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur.

¹³⁵⁵Isler, **a.g.k.**, 2017, 253-254.

¹³⁵⁶Isler, **a.g.k.**, 2017, 545-546.

¹³⁵⁷Isler, **a.g.k.**, 2017, 240-242.

¹³⁵⁸Isler, **a.g.k.**, 2017, 275.

¹³⁵⁹Seleuceia ad Calycadnum tiyatro ve stadionu için bkz: E. Çoksolmaz (2020) Seleuceia ad Calycadnum Tiyatro ve Stadyum Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme, I. *Ulusal Mersin Tarihi Kent Merkezi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 111-131) Kentte her iki yapı bulunmaktadır. Fakat Silifke Anadolu Teknik Lisesi'ne yakın bir alanda ve Kalykadnos (Göksu) Nehri kenarında stadiona dair tespit çalışmasına rağmen yapının yeri tam olarak tespit edilemediğinden, kent konu dışında tutulmuştur.

¹³⁶⁰Aigeai kenti bugün Adana ili, Yumurtalık'da yer alır. Kentte tiyatro ve stadion olduğu yazıtlardan bilinmektedir. Dokümantasyon eksikliğinden konu dışında tutulmuştur (F. Demir (2017). Aigeai Kazısı 2014 – 2016, 39. KST (3), s. 84).

¹³⁶¹Gough, **a.g.k.**, 1952, 85-150.

¹³⁶²M. H. Sayar (2000b). Çukurova'nın Kutsal Kenti Kastabala, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 99, s. 2-14.

¹³⁶³G. Salmeri ve A. L. D'agata (2012) Cilicia Survey, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s. 167-169.

¹³⁶⁴E. Yüksel ve A. Yüksel (2014). *Adana İli Karataş İlçesi Dörtözlü Mevkii – Magarsus Antik Kenti, I ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanları Koruma Amaçlı İmar Planları Revizyonu ve Kentsel Tasarım Projesi Araştırma Raporları, Arkeoloji Raporu*, Adana.

¹³⁶⁵O. A. Taşyürek (1975). 1973 Yılı Kilikya Araştırmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi XXII-1*, Ankara: TTK Basımevi, s. 117-125.

epigrafik araştırmalar M. H. Sayar tarafından yapılmış ve kentte bilimsel kazılar 2013 yılından itibaren F. Gülşen'in danışmanlığında devam etmektedir.

Anazarbos, Ovalık Kilikya olarak adlandırılan bölgede, Roma İmparatorluk Dönemi'nde gelişim gösteren önemli kentlerden biridir¹³⁶⁶. Sayar'a göre MÖ 19'da bölgeye gelen İmparator Augustus tarafından kent yeniden kurulmuş ve kentin adı, Kaisareia olarak deęiřtirilmiştir¹³⁶⁷. Ovalık Kilikya'nın dini merkezi Hierapolis-Kastabala, politik ve ekonomik merkezinin ise Anazarbos olması gerektiği belirtilir¹³⁶⁸. Kent, MS 1. yüzyılda yerel krallık Tarkondimotos idaresinden Roma İmparatorluğu topraklarına katılmıştır¹³⁶⁹. MS 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başı itibarı ile kentin statüsü ve imarı ile ilgili kayda değer hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bölgenin başkenti Tarsos iken, Septimus Severus Dönemi'nde Anazarbos'un statüsü Metropolisliğe yükseltilerek, Tarsos ve Mopsuestia ile aynı seviyeye getirilmiştir¹³⁷⁰. Bizans Dönemi'nde de varlığını sürdüren kentte, meydana gelen depremler sonucu yeniden imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde kentte Justinapolis ve Justinianopolis olarak dönemin imparatorlarının adları verilmiştir. Kent MS 1375 yılında Memlûklular tarafından alındıktan sonra terk edilmiştir¹³⁷¹.

Anazarbos, 30 m yüksekliğinde bir kaya kütlesi ve 33 rakımlı batı düzlüğünde 1145 dönümlük bir alanda kurulmuştur¹³⁷². Kent ağır tahribata uğratıldığından toprak üzerinde çok fazla kalıntı günümüze gelememiştir. Kuzey – güney uzantılı sütunlu caddenin¹³⁷³ toplam genişliği 34 metredir ve uzunluğu ise 1,7 km bulmakla birlikte antik dünyanın en geniş ve en uzun sütunlu caddelerinden biridir. Caddenin sonunda zafer takı

¹³⁶⁶K. S. Girginer (2005). Roma Döneminde Antik Çukurova'nın Başkenti: Anazarbos (Anazarva), *Çukurova Üniversitesi Dergisi*, 4. Sayı, s. 34.

¹³⁶⁷M. H. Sayar (2001a). Tarkondimotos Seine Dynastie, Seine Politik und Sein Reich, E. Jean, A.M. Dinçol ve S. Durugönül (Eds.), *La Cilicie: Espaces e Pouvoirs Locaux Table ronde Internationale*, İstanbul: Bocard/IFEA yayınları, s. 376.

¹³⁶⁸Sayar, **a.g.k.**, 2001a, 376.

¹³⁶⁹H. Buyruk (2016) Konumu Geçmişi ve Kimliği ile birlikte Anavarza, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu, s. 295.

¹³⁷⁰Buyruk, **a.g.k.**, 2016, 295.

¹³⁷¹Buyruk, **a.g.k.**, 2016, 295.

¹³⁷²Buyruk, **a.g.k.**, 2016, 295.

¹³⁷³2004-2005'li yıllarda Sayar ve ekibi tarafından kent planı üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Büyük sütunlu caddenin kaya kütlesine Gough'un planındaki gibi tam paralel ilerlemediği anlaşılmıştır. Güneyde iyi korunmuş olan bir kemerli zafer takı ile başlayan ve kuzeye doğru Arap surları olarak adlandırılan kısma kadar devam eden cadde, Gough tarafından çizilmemiştir. Fakat sonraki araştırmacılar tarafından burası kuzey kapısı olarak adlandırılmaktadır (R. Posamentir ve M.H. Sayar (2006) *Anazarbos- Ein Zwischenbericht Aus Der Metropole Des Ebenen Kilikien*. IstMitt 56, s. 324).

yer alır¹³⁷⁴. Bu caddenin kenti farklı mahallelere ayırdığı belirlenmiştir¹³⁷⁵. Kent içerisinde, kuzey kısımda doğu – batı uzantılı başka bir cadde ile kesişmektedir¹³⁷⁶. Kent merkezinde iki kilise ve hamam¹³⁷⁷ yapısı bulunmaktadır. Kent düzlük alanda kuzey, güney ve batıdan sur ile korunurken, doğu kısmında akropol koruma sğlar¹³⁷⁸. Kentin savunma stratejisi bu şekilde geliştirilmiştir. Kent surlarının batısında birçok kent önu villalarında olduğu gibi mozaikli bir villa bulunmaktadır¹³⁷⁹. Bu alana Gough'un çizimlerinde değinilmese de küçük bir Lapidarium olarak adlandırılan yerdir¹³⁸⁰. Lapidarium yakınlarında kaçak kazılarla ortaya çıkartılan askeri bir mezarlık alanı da vardır¹³⁸¹. Akropolün zirvesinde kale yerleşiminin olduğu gözlemlenmiştir. Akropolün güneye doğru alçalan kısmında nekropol yer alır ve kent merkezine göre güneydoğuda tiyatronun bulunduğu yerinde tespit edilmiştir. Akropolün güney kısmında ara bir yol ile bölünen tepelik hat devam etmektedir. Kentin yine güneyinde yer alan, bu tepe yamacında mezarlar ve stadionun olduğu gözlemlenirken, tepenin batısında ise amphitiyatro¹³⁸² yerinde tespit edilmiştir (Resim 25.1).

Kentte yer alan tapınakların¹³⁸³ tam olarak nerede oldukları bilinmemekle birlikte kent içerisinde kiliselere ait temel kalıntıları yerinde görölmektedir. Kent merkezinde yer alan literatür çalışmalarında On İki Havariler Kilisesi olarak bilinen yapının öncülünde tapınaktan dönüştürüldüğü yönünde bir öneri bulunmaktadır¹³⁸⁴. Kenttin sikkelerinden yola çıkıldığında, Neokoros tapınaklarının kentte varlığı söz konusu olup, yerleri tam olarak saptanamamıştır. Bu doğrultuda tespit edilen sikkeler incelenmiştir. İmparator Caracalla Dönemi Neokoros sikkesinde, kentte 4 sütunlu iki tapınak betimlenmiştir¹³⁸⁵. İmparator Macrinus ve Elagabalus Dönemi'nde kent sikkelerinde merdivenlerle birlikte

¹³⁷⁴Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 324.

¹³⁷⁵H. Hellenkemper ve F. Hild (1990). *Tabula Imperii Byzantini 5. Kilikien und İsaaurien*, Teil 1. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, s.181.

¹³⁷⁶Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁷⁷Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁷⁸Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁷⁹Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁸⁰Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁸¹Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 322.

¹³⁸²Gough, **a.g.k.**, 1952, 100; Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 352. Konuya esas tiyatro yapıları olduğundan, amphitiyatro bu kapsamda değerlendirmeye alınmamıştır.

¹³⁸³Kentin kuzeyinde yer alan, ilk kayaların batı tarafında Zeus'a, Hera'ya ve Mars'a atfedilmiş mağara bulunmaktadır (Posamentir ve Sayar, 2006, s. 322).

¹³⁸⁴R. Bayliss (2004). *Provincial Cilicia and the Archaeology of Temple Conversion*, BAR International Series 1281, Oxford. Kilisenin, tapınaktan dönüştürölme durumu kesinlik taşımadığından rota dışında tutulmuştur.

¹³⁸⁵Burrel, **a.g.k.**, 2004, 222.

kayalık bir tepede bulunan iki tapınak betimlenmiştir¹³⁸⁶. Bu betimlenen tapınakların Neokoros tapınağı olup olmadığı belli değildir. Ziegler'e göre, iki tapınakta birbiriyle ilişkili olabilir¹³⁸⁷. İmparator Elagabalus Dönemi sikkelerinde betimlenen 4 sütunlu, 3 basamaklı tapınağın tasvirindeki merdivenler önemlidir¹³⁸⁸. Bu merdivenler tiyatro caveasının kuzeyinden, akropole çıkan yol olmalıdır¹³⁸⁹. Merdivenli yol üzerinde kayalara oyulmuş sunaklar ve yazıtlar Sayar tarafından tespit edilmiştir¹³⁹⁰. Merdivenlerin başladığı yerde kayalara oyulmuş dört köşe bir oyuk bulunmaktadır. Bunun hemen birkaç metre doğusunda kesme taşlardan yapılmış bir yapının kalıntısı görülmektedir. Aphrodite Kasalitis'e adanmış yazıtlar tespit edilmiştir¹³⁹¹. Bu sahanın Zeus Olybris ve Aphrodite Kasalitis isimli dağ tanrı ve tanrıçasının kült törenleri kapsamında kullanıldığı Sayar tarafından belirtilir¹³⁹². Kentin 3. Neokoros sikkesinde ise 3 tapınak yer almış ve unvanlarla dolu olarak darp edilmiştir¹³⁹³. Decius Dönemi sikkesi de göz önüne alındığında kentte olması muhtemel imparatorluk kültü ile ilgili 3 tapınak söz konusudur¹³⁹⁴. Kentteki araştırmalarda tapınakların tam olarak yerlerinin tespit edilemediği görülmektedir¹³⁹⁵.

Tiyatro: Yapının kentin güneydoğusuna konumlandırılmış olduğu yerinde tespit edilmiştir. Yapı yamaca yaslandırılmış olup, caveanın yan kanatları ayaklarla desteklenmiştir. Güneybatı taraf kısmen ayakta kalmış olsa da tahrip olmuş durumdadır. Oturma sıralarından tam olarak bir iz kalmamıştır. Caveanın kuzeydoğusunda birkaç oturma sırası yerinde gözlemlenmiştir. Tiyatronun oturma sıraları Arap surlarının temelinde kullanılmıştır¹³⁹⁶. Caveanın güneyde bulunan kısmı, kuzeye göre daha alçaktadır. Caveanın arkasında sıralı kemer dizisi düzenlenmiş ve dışta aralarında açık kemerlerle birlikte bir dizi payanda vardır¹³⁹⁷. Payandalarla birlikte, güney ve kuzey arasında yükseklik farkı azaltılmıştır. Gough'a göre, bu durum tüm yapıya simetrik bir

¹³⁸⁶Burrel, a.g.k., 2004, 224.

¹³⁸⁷R. Ziegler (1985). *Städtisches Prestige und Kaiserliche Politik*. Düsseldorf., s. 89.

¹³⁸⁸Burrel, a.g.k., 2004, 225.

¹³⁸⁹Burrel, a.g.k., 2004, 226.

¹³⁹⁰M. H. Sayar (2000a). Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1998, 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı. I. Cilt*, s. 237.

¹³⁹¹Sayar, a.g.k., 2000a, 237.

¹³⁹²Sayar, a.g.k., 2000a, 237.

¹³⁹³Burrel, a.g.k., 2004, 226.

¹³⁹⁴Burrel, a.g.k., 2004, 226.

¹³⁹⁵Tören rotası bağlamında akropolde tapınak olduğu varsayımı dikkate alınmıştır.

¹³⁹⁶Posamentir ve Sayar, a.g.k., 2006, 347.

¹³⁹⁷Gough, a.g.k., 1952, 102.

görünüm kazandırmıştır¹³⁹⁸. Bu düzenleme Roma Dönemi tiyatrosu olan Orange Tiyatrosu'nda çok daha büyük ölçekte görülebilmektedir¹³⁹⁹. Gough, 1952 yılı aktarımında tiyatro paradoslarının bulunduğunu belirtir. Caveanın çapı orkestra dahil olmak üzere 58 m ölçülmüştür¹⁴⁰⁰. Tiyatro sahnesi günümüzde tamamen yıkılmış durumdadır. Sahne binası, caveanın kuzeybatısındadır. Scaenae fronsa ait kadın ve erkek figürleri arasında girlandların asıldığı friz ve scaene fronsun cephesinin kırmızı granit sütunlarıyla kaplı olduğu Gough tarafından tespit edilmiştir¹⁴⁰¹. Günümüzde scaenae fronsa ait parçalar toprak zemine dağılmış durumdadır. Dağılan mimari bloklar üzerinde girlandlı ortasında rozet süsleri ve zeminde iki adet kırmızı granit sütunun yer aldığı gözlemlenmiştir. Alanda bulunan mimari materyal Gough'un tespitlerini doğrulamaktadır. Tiyatronun yan kanatlarının tonoz üzerinde yükseltilmesi ve caveanın yarım daire biçiminde olması yapının Roma Dönemi'nde yapılmış olduğunu göstermektedir. Ancak yapının yamaca dayandırılmış olması da Hellenistik gelenek olarak değerlendirildiğinde, yapının Roma Dönemi'nden önce yapılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Alanda bilimsel kazılar yapılmadığından yapının kesin olarak tarihlenmesi mümkün görünmemektedir (Resim 25.2).

Stadion: Tiyatronun güneyinde bulunan yol ile ikiye ayrılan alanda, tiyatroya göre güneybatıda stadionun bulunduğu yerinde tespit edilmiştir. Yapı, güneybatı – kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Stadion kuzeydoğusunda tek sphendoneye sahip ve U planlıdır. Güneybatı ucu açıktır. Stadionun bulunduğu saha, günümüzde tarım arazisidir. Arazide stadionun ortasına denk gelen kısımda, spinanın temeline ait taş malzeme ve Korinth başlıkları, sütun parçaları yerinde korunmuştur. Güney tribünün kayaya oyularak inşa edilmiş olduğu yerinde gözlemlenmiştir. Oturma sıraları farklı kademelere sahip olup, aralarındaki paralellik anlaşılamamıştır. Oturma sıralarının kimi tahribata uğramışken kimi de korunmuştur. Oturma sıralarının genişliği 65 – 70 cm arasında değişmekte olduğu 2018 yılında yapılan ölçüm çalışmasında tespit edilmiştir. Oturma sıralarının yer aldığı kayalık alanın üst kısmı tıraşlanmıştır. Tıraşlanan yüzeyde tespit edilen delikler çatının konulması için yapılmış olmalıdır. Bu alanın, önemli kişilere ait loca olarak kullanılma ihtimali üzerinde durulmaktadır¹⁴⁰². Yapının ölçüleri Gough

¹³⁹⁸Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹³⁹⁹Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹⁴⁰⁰Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹⁴⁰¹Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹⁴⁰²Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 349.

tarafından 410 m uzunluğunda ve 64 m genişliğinde ölçülmüştür¹⁴⁰³. Stadionun güneybatısında İonik sütun parçaları ve kırılmış korniş blokları bulunan süslü ve büyük bir kapıya sahip giriş olduğu belirtilir. Diğer küçük boyutlu giriş ise kuzeybatı yan uzunluğunun ortasındadır. Kentin bu girişine giden yol üzerinde Gough tarafından tespit edilen yarım düzine dik duran sütun gövdesinden kaynaklı, bu yolun sütun ile çevrelenmiş olabileceği belirtilir. Yapının kuzey tribünün ahşaptan olabileceği önerilir¹⁴⁰⁴. Bu savı doğrulayacak elde veri bulunmamaktadır. Kuzey tribünün taş malzemeden yapıldığına dair arazi içerisinde bir bulgu da tespit edilememiştir. Yapının, tek cephede, tek tribünlü olarak değerlendirilmesi, stadionun sphendonesi bulunmasından dolayı mümkün değildir. Bu durum, yapının kuzey tribününün olduğunu ve araştırmacının önerdiği gibi kuzey kısmın ahşaptan olduğunu düşündürmektedir. Yapının batısında tespit edilen, büyük mimari blokların bulunduğu alanın, sunumsal içeriklerin yapıldığı veya bir kapı cephesi ya da carcares'in ortasına ait bir alan olduğu öngörüsünde bulunmaktadır¹⁴⁰⁵. Yapının hem circus olarak uzun süre kullanıldığı, hem de hipodrom olarak kullanılmış olduğu araştırmacılar tarafından belirtilir¹⁴⁰⁶.Yapı, birçok askerin paralı savaşlarına sahne olmuştur¹⁴⁰⁷. Yapının tarihlenmesi açısından, güneybatı tribünün önünde Gough tarafından tespit edilen yazıt geç 3. ve 4. yüzyıla tarihlenir.¹⁴⁰⁸Yapı, Roma Dönemi'nde kullanılmıştır. Fakat sahada yeterli bilimsel çalışma yapılmadığından Roma Dönemi'nde ya da öncesinde yapıp yapılmadığı bilinmemektedir (Resim 25.3-25.4).

Anazarbos kült ve festival açısından değerlendirildiğinde, tarihi boyunca Tarsos ile rakip olan bir kenttir¹⁴⁰⁹. İmparatorluk kültü kapsamında, İmparator Septimus Severus Dönemi'nde ilk Neokorosunu alan kentte basılan sikkede, bir çift fil, araba üzerinde yer alan küçük bir tapınağı çeker vaziyette, “Tanrı Severus” ifadesi ile betimlenmiştir¹⁴¹⁰. Kentte ikinci Neokoros, muhtemelen Septimus Severus'un oğlu Caracalla Dönemi'nde (MS 204-205) verilmiştir¹⁴¹¹. Ziegler tarafından incelenen, sikke üzerinde Caracalla ve Geta arasında “kardeşçe aşktan” bahsedilmiş ve Philadelpheia adında bir festivalin adına

¹⁴⁰³Gough, **a.g.k.**, 1952, 100. Yapının 1952 yılındaki ölçümünün ardından, araştırmacılar tarafından 2006 yılında yapılan çalışma sonucu yapının uzunluğu 420 m olarak verilmiştir (Posamentir – Sayar, 2006, s.49). İki ölçüm arasında 10 m'lik bir fark bulunmaktadır.

¹⁴⁰⁴Gough, **a.g.k.**, 1952, 100-101.

¹⁴⁰⁵Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 350.

¹⁴⁰⁶Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 349.

¹⁴⁰⁷Posamentir ve Sayar, **a.g.k.**, 2006, 349.

¹⁴⁰⁸Gough, **a.g.k.**, 1952, 100-101

¹⁴⁰⁹Burrel, **a.g.k.**, 2004, 226.

¹⁴¹⁰Burrel, **a.g.k.**, 2004, 222.

¹⁴¹¹Burrel, **a.g.k.**, 2004, 222.

ulaşılmıştır¹⁴¹². Caracalla Dönemi'nde kentte Parth zaferinin zafer anıtlarıyla kutlandığı ve bu başarının ardılları tarafından kutlanılmaya devam ettiği belirtilir¹⁴¹³. Kentte 3. kez Neokoros İmparator Traian Decius tarafından verilmiştir¹⁴¹⁴. Bilinen ilk sikke MS 249-250 yılına tarihlendirilmiştir¹⁴¹⁵. Bu sikkelerde 5 tane taç ödülü (agon) gösterilmiş ve Decian Festivali'nin adına ulaşılmıştır. MS 251-253 yıllarında İmparator Gallus Dönemi'nde basılan sikkelerde kent, en güzel, en büyük, ilk olarak onurlandırılmıştır. 6 adet taç ödülünün (agon) betimlendiği sikkenin, başka bir festivale övgüler yapmış olduğu belirtilir¹⁴¹⁶. Anazarbos, Kilikya'da 3 kez Neokoros alan ilk kenttir. Kentte spor yarışmaları ile ilgili tiyatronun üst kısmında bulunan nekropolde, Gough tarafından tespit edilen lahit rölyefi önemlidir. Bu lahit üzerindeki betimlemeler, araştırmacı tarafından palaestra sahnesi olarak adlandırılmıştır. 4 çıplak sporcudan oluşan sahnede sporcular elele tutuşup, birbirine destek vermekte ve bir palmye dalı tutmaktadır¹⁴¹⁷. Muhtemelen gymnasion sahnesidir¹⁴¹⁸. Gough'un gözlemlediği lahit süslemeleri ise spor ve sporcularla ilgili olup, palmye dalı tutması muhtemel bir yarışma ödülü olarak nitelendirilebilir. Anazarbos'ta yetişkin erkekler kategorisinde pankration¹⁴¹⁹, pentathlon¹⁴²⁰ ve uzun mesafe koşusu¹⁴²¹ yapılmıştır. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Anazarbos'un kent içerisindeki cadde planlamasının Perge ile benzer olduğu görülmektedir. Kuzey – güney ve doğu – batı uzantılı yolun kavşak yaptığı nokta tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Kentte gelen misafir ya da kentlinin erişiminde merkez noktasıdır. Kent planlamasında agora ya da forumun yeri tam olarak belirlenememiştir. Kent içerisinde uzanan caddenin anıtsallığı, kentte düzenlenen zafer alaylarının geçit töreni ile ilgili olmalıdır. Tören alayı, güneye ilerleyerek, zafer takının bulunduğu noktadan geçer. Tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tiyatronun caveasının üst kısmında yer

¹⁴¹²Ziegler, **a.g.k.**, 1985, 34-35.

¹⁴¹³Burrel, **a.g.k.**, 2004, 223.

¹⁴¹⁴Burrel, **a.g.k.**, 2004, 226.

¹⁴¹⁵Burrel, **a.g.k.**, 2004, 226.

¹⁴¹⁶Burrel, **a.g.k.**, 2004, 227.

¹⁴¹⁷Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹⁴¹⁸Gough, **a.g.k.**, 1952, 102.

¹⁴¹⁹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 97.

¹⁴²⁰Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 143.

¹⁴²¹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 255.

alan merdivenli yoldan akropole ilerler. Akropolde bulunduğu varsayılan tapınakların herhangi birinde tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 24).

4.9.2. Hierapolis – Kastabala

Kent, Osmaniye il merkezinin 12 km kuzeyinde, Ceyhan Nehri'nin kuzeybatıya döndüğü kıvrımın içinde, Kesmeburun ve Bahçeköy arasında ovaya hâkim bir konumdadır. Kastabala ilk kez 1875 yılında İngiliz Diplomat E. J. Davis tarafından ziyaret edilmiş ve ayrıntılı olarak tanımlanmıştır¹⁴²². 19. yüzyıldan itibaren gezginler tarafından kentin geliştiği vadi, yakın çevresindeki yazıtlar ve kentte yüzeyde görülebilen arkeolojik kalıntılar belgelenmiştir. Kentte bilimsel kazı çalışmaları 2009 – 2020 yılları arasında T. H. Zeyrek başkanlığında devam etmiştir¹⁴²³. 2020 yılından itibaren kazı çalışmaları, Osmaniye Müze Müdürlüğü başkanlığı ve F. Demir'in bilimsel danışmanlığında devam etmektedir.

Hierapolis Kastabala'nın, Seleukos hakimiyeti altında bulunduğu MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 1. yüzyılın ortaları arasındaki konumu hakkında antik kaynaklarda dikkate değer bilgiye rastlanılmamaktadır¹⁴²⁴. Kent, MÖ 1. yüzyılda Roma'nın egemenliğine girmiş ve yönetim, Roma tarafından Tarkodimotos'a bırakılmıştır. Bu dönemde Kastabala, bölgenin başşehriydi¹⁴²⁵. Actium Savaşı'ndan sonra, yönetim Tarkondimotos Philapator'a geçmiş ve yönetimde 10 yıl kalmıştır¹⁴²⁶. Kent, Roma'nın eyalet sisteminde önce Syria sonra da Kilikya eyaletine bağlanmıştır¹⁴²⁷. İmparatorlar Traian, Hadrian ve Caracalla tarafından kent ziyaret edilmiştir¹⁴²⁸. MS 3. yüzyılda imparatorluğun doğusunda huzursuzlukların artması sonucu kent, Roma askerlerinin geçiş güzergahında kalmış ve MS 260 yılında Sasani Kralı I. Shapur tarafından fethedilmiştir¹⁴²⁹. Erken Bizans Dönemi'nde kentin akrobatları ün salmıştır. MS 380 yılında Bizans'a başkaldıran

¹⁴²²Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 2.

¹⁴²³T. H Zeyrek ve A. N. Zeyrek (2017). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2015, 38. *KST. (1)*, s.66.

¹⁴²⁴Antik kaynaklarda kent ile kentin adı arasındaki bağlantısı henüz somut biçimde belgelenemese de Eski Çağ Tarihi araştırmacılarınca adına ilk kez Büyük İskender'in doğu seferi sırasında Issos'ta Antiochos Epiphanes (MÖ. 175-164) ile karşılaşmasından söz edilen kaynaklarda "Kastabala" adına rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda kentten Oppidum Castabalum adıyla söz edildiği tespit edilmiştir. MÖ 175-164'ten Valerianus Dönemine kadar (MS 253-260) yazılı kaynaklarda Hierapolis ad Pyramos ve Hierapolis Kastabala adıyla söz edildiği de görülmektedir (Zeyrek ve Zeyrek, 2017, s. 66-67). Kastabala adı 1961 yılında kentte tespit edilen Aramice bir sınır yazıtında tespit edilmiştir. Kent, Seleukos Kralı IV. Antiochos Dönemi'nde basılan sikkelerde Hierapolis adıyla anılmaktadır. Antiochos, kentte uzun zamandan beri tapınım gören "Perasia" ismindeki tanrıçanın tapınağından ötürü kentte "kutsal şehir" adını vermiştir (Sayar, 2000b, s. 3). Bent tarafından yazıtlar üzerinde yapılan incelemeler de kentin adı Hierapolis olarak geçmektedir (J. Th. Bent (1890). Recent Discoveries in Eastern Cilicia, *Journal of Hellenistic Studies* 11, s. 233).

¹⁴²⁵Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 3.

¹⁴²⁶Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 6-7.

¹⁴²⁷Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 8.

¹⁴²⁸Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 9.

¹⁴²⁹Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 9.

İsaurialı Balbinos tarafından fethedilen kent, 5. yüzyılın başlarında kurulan Cilicia Secunda eyaletinin başkenti Anazarbos'a bağlanmıştır¹⁴³⁰. Sonraki süreçte meydana gelen depremlerden etkilenmiştir. Orta ve Genç Bizans Dönemi'nde önemini kaybeden kent, Haçlı Seferlerinin yıkımından sonra bir daha toparlanamayıp, önemini kaybetmiştir¹⁴³¹.

Kastabala'nın planlanması incelendiğinde, kentin tepelik kısmında Orta Çağ'a tarihlenen kale bulunmaktadır¹⁴³². Zeyrek, kayalık doğal yükseltilerin kentin geliştiği vadinin kuzeyinde yerleşmenin doğal sınırını oluşturduğunu belirtir¹⁴³³. Kentin kuzeybatısında, kalenin kuzeydoğu eteğinde kayaya açılan geçit, batı ile doğu konut alanlarını birbirine bağlamaktadır¹⁴³⁴. Eğimli arazi üzerinde bulunan teraslama sistemi, duvarlar ve tonozlar ile sağlanmıştır. Yamaçta geliştirilen ızgara planlı kent sisteminde kamusal yapılar arazinin ortasına konumlandırılmıştır¹⁴³⁵. Şehir plancılığı açısından doğu – batı uzantılı sütunlu cadde yerleşmenin ana aksını belirlemektedir¹⁴³⁶. Caddenin toplam uzunluğu 310 m'dir. Sütunlu caddenin doğu ucunda propylona ait kalıntılar bulunmaktadır¹⁴³⁷. Caddenin batısında kalan alan, güney galeri ağır tahribata uğratılmıştır¹⁴³⁸. Tiyatro, hamam, dükkânlar, kuzeyde ve güneydeki kiliseler ızgara planına uygun parsellerde inşa edilmiştir¹⁴³⁹. Kentte tespit edilen iki kilise, Feld tarafından detaylı olarak incelenmiş, MS 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir¹⁴⁴⁰.

Kentin kutsal alanları değerlendirildiğinde, Artemis Perasia kültü¹⁴⁴¹ ön plana çıkmaktadır. Artemis Perasia Tapınağı'nın kentteki konumu ile ilgili farklı tespitler söz konusudur. 1890 yılında Bent tarafından çizilen kent planında, Artemis Perasia Tapınağı, doğu – batı uzantılı sütunlu caddenin, güneyinde, tiyatroya yakın konumlandırılmıştır¹⁴⁴². Bu cadde üzerindeki propylonun güneybatısında günümüz araştırmalarında tespit edilen,

¹⁴³⁰Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 9.

¹⁴³¹Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 9.

¹⁴³²T. H. Zeyrek (2011). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2009, 32. *KST* (2), s. 98.

¹⁴³³Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 98.

¹⁴³⁴Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 98.

¹⁴³⁵Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 98.

¹⁴³⁶Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 98.

¹⁴³⁷Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 100-101.

¹⁴³⁸T. H. Zeyrek (2013). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2011, 34. *KST*. (3), s. 408.

¹⁴³⁹Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 107.

¹⁴⁴⁰O. Feld (1986). Die beiden Kirchen in Hierapolis-Kastabala, *Studien Zur Spätantiken Und Byzantinischen Kunst*, Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet, O. Feld ve U. Peschlow (Eds.), Bonn, s.82.

¹⁴⁴¹Strabon, XII, s.8.

¹⁴⁴²Bent, **a.g.k.**, 1890, 235.

Zeyrek tarafından tonozlu teras olarak adlandırılan yapının, bir tapınak olduğu belirtilir ve MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹⁴⁴³. Tapınağın, imparator kültüne adanmış olma ihtimalide vardır¹⁴⁴⁴. Bent tarafından sözü edilen tapınağın batısındaki Kuzey Kilisesi'nde¹⁴⁴⁵, Roma İmparatorluk Dönemi mimari elemanlarının devşirme olarak kullanılması sonucu, bu alanda Roma Dönemine ait büyük bir yapı olmalıdır¹⁴⁴⁶. Sütunlu Cadde ise propylondan geçtikten sonra, doğuda bir terasa ulaşmaktadır¹⁴⁴⁷. Doğu terası olarak adlandırılan bu alanın, ele geçen adak yazıtlarından Artemis Perasia'nın kutsal alanı olduğu belgelenmiştir¹⁴⁴⁸. Doğu yönünde bir teras duvarına sahip, temenos ile çevrili kutsal alan ve içerisinde yüksek podyumlu bir tapınak olduğu ortaya çıkarılmıştır¹⁴⁴⁹. Zeyrek tarafından tapınağın tarımsal faaliyetler sonucu taban döşemesine kadar yok edilmiş olduğu belirtilir¹⁴⁵⁰. Artemisia Perasia'nın gücünden yararlanmak için politika aracı olarak kullanılması ve tapınağın konumundan dolayı imparator kült tapınağı olarak kullanılmış olabileceği de aktarılır¹⁴⁵¹.

Tiyatro-stadion: Krizinger - Reiter'in yayınında ki kent planında tiyatro -stadion kompleks halindedir¹⁴⁵². Tiyatro, doğu – batı uzantılı sütunlu caddenin, güneyindeki yamaca inşa edilmiştir. Tiyatro bütüncül olarak cavea, proscenium, orkestra ve iki katlı scaenae frons tan oluşmaktadır¹⁴⁵³. Yamaca yaslandırılan cavea, tek diazoma ile ikiye ayrılmıştır. Alt caveada oturma sıraları sağlam durumdayken, üst caveada oturma sıralarının tahrip edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Cavea yarım daireyi aşar¹⁴⁵⁴ ve çapı 60 m'dir¹⁴⁵⁵. Yapının doğu ve batı yanlarında iki parados yer alır. Girişlerin yanında sahneye açılan kapılar mevcut olup, simetrik iki niş kapıların yanına yerleştirilmiştir¹⁴⁵⁶, ancak

¹⁴⁴³Zeyrek, T.H., **a.g.k.**, 2013, 410.

¹⁴⁴⁴A. N Zeyrek (2016). *Hierapolis Castabala, The Urban Development in A.D. 1st to 3rd Centuries*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, İtalya, s.166.

¹⁴⁴⁵Kuzey Kilisesi için bkz: E. Kortanoğlu ve F. Barut Kemirtlek (2020). Antik Kastabala Kenti Kuzey Kilise Üzerine Gözlemler: Uzam, Mekan ve Anlamsal Üretim Döngüsü, *Anadolu Araştırmaları* (23), s. 261-288.

¹⁴⁴⁶Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 10.

¹⁴⁴⁷Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 10.

¹⁴⁴⁸Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 107.

¹⁴⁴⁹Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2013, 411

¹⁴⁵⁰Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2013, 411.

¹⁴⁵¹Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 166.

¹⁴⁵²Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 5., Bkz: F. Krinzinger and W. Reiter (1993). Archäologische Forschungen in Hierapolis-Kastabala, *In Die Epigraphische und Altertums Kundliche Erforschung Kleinasiens, 100 Jahre Kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Akten des Symposiums 23–25 October 1990, Ergänzungsbande zu den Tituli Asiae Minoris 14. Vienna, s. 269–281.

¹⁴⁵³Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 83.

¹⁴⁵⁴Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 389.

¹⁴⁵⁵Sear, **a.g.k.**, 2006, 362.

¹⁴⁵⁶Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 103.

nişler ve üst yapı tahrip edilmiştir¹⁴⁵⁷. Orkestra yarıçapı 13.5 m’dir¹⁴⁵⁸. Scaenae fronsun yıkılmış ve mimari elemanların zeminde dağılmış durumda olduğu yerinde tespit edilmiştir. Scaenae fronsa ait olan mask betimlemesi zeminde görülmektedir. Sahnenin doğu ucunda ise yazıtlı bir postament açığa çıkarılmıştır¹⁴⁵⁹. Sahnenin inşasında yaklaşık 0.40 m ölçüsünde çeşitli yerel kireç taşları kullanılmıştır¹⁴⁶⁰. Tiyatro, Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenir¹⁴⁶¹. Sahne binası detaylı incelendiğinde ise Severuslar Dönemi’nde yapılmış ya da yenilenmiş olduğu belirtilir¹⁴⁶² (Resim 26.1- 26. 2). Tiyatronun doğusunda stadion¹⁴⁶³ yer almaktadır. Tiyatronun doğu paradosu ile stadionun kuzey tribünün batı ucu planda bitişik olarak çizilmiştir. Yapıdan geriye çok iz kalmadığı için bu tanıımı doğrulamak günümüzde mümkün değildir. Stadion, tarımsal faaliyetler içerisinde kaldığından ağır bir şekilde tahribe uğratılmıştır. Bu nedenle yapının algılanması güç olsa da iki yamaç arasında bulunan yapının, kenar çizgileri ile U şeklinde stadion planına sahip olduğu belirgindir. Tek sphendoneli olarak planda çizilen yapının¹⁴⁶⁴, arazi ile uyum içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Stadion kuzeydoğu ve güneybatı aksında uzanmaktadır. Tiyatronun sahne arkasındaki alan, stadionun açıkta bırakılan güneybatı ucunun devamıdır. Oturma sıralarının tanımlanması açısından, arazide saptanmış bulgular yoktur. Stadionun tarihlemesi de tiyatro ile paralel olmalıdır. Stadionun kuzeydoğu yönünde bulunan Artemis Perasia Kutsal Alanı ile stadion birbirlerine çok yakın olarak konumlandırılmıştır (Resim 26.3).

Kentteki kült ve festivaller incelendiğinde, kalenin bulunduğu tepenin güney eteğinde tespit edilen yazıt, Antonius Pius Dönemine tarihlenmiş ve Tanrıça Artemis Perasia, diğer tanrıçalarla birlikte onurlandırılmıştır¹⁴⁶⁵. Araştırmacıya göre, Artemis

¹⁴⁵⁷Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 103.

¹⁴⁵⁸Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 88.

¹⁴⁵⁹Zeyrek, T. H., **a.g.k.**, 2011, 103.

¹⁴⁶⁰Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 88.

¹⁴⁶¹Zeyrek, A.N., **a.g.k.**, 2016, 83.

¹⁴⁶²M. Türkmen (2007). *Pamhyla ve Kilikia Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 58-59.

¹⁴⁶³Stadionun kentteki varlığını öncelikle şüphe ile yaklaşılmıştır. Kastabala ile ilgili 2016 yılında A. N. Zeyrek tarafından yapılan doktora çalışmasında, “epigrafların ve tarihi coğrafya araştırmacıların kentte bir tiyatro-stadion kompleksi olduğunu iddia ettiklerini, fakat günümüzde şehirde bu kompleks yapıyı, bu iddiayı doğrulayacak yeterli mimari kanıtın olmadığı” aktarılmıştır (Zeyrek, A. N., 2016, s. 84). Tiyatro – stadionun kentteki varlığından Sayar (Sayar, 2000b, s.11) ve Krizinger – Reiter’in çalışmalarında yer verilmiştir. Bu görüş farklılıkları göz önüne alındığında, alan üzerinde yapılan 2019 yılı arazi çalışması sonucunda, tiyatronun doğu kısmında uzanan alanın, stadion planına benzediği yerinde tespit edilerek, tiyatro-stadion olarak tez çalışmasında değerlendirilmeye alınmıştır.

¹⁴⁶⁴Bkz: Krizinger – Reiter, 1993.

¹⁴⁶⁵Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 152.

kültünün varlığına gönderme yapan bu yazıt, şehrin tanrıçasının Artemis olduğunu belirtir¹⁴⁶⁶. Artemis Perasia kültü kentte Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kabul görmüştür¹⁴⁶⁷. Artemis Perasia adına yapılan kült törenlerinde, tanrıçanın rahibelerinin çıplak ayakla, kızgın kor üzerinde hiç acı çekmeden yürüdükleri Strabon tarafından aktarılır¹⁴⁶⁸. Kent sikkeleri Erhan tarafından incelenmiş olup, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde tanrıça adına kentte Panhellenik festivaller düzenlenmiş olduğu aktarılır¹⁴⁶⁹. Sayar'ın epigrafik çalışmalarında kentte Artemis Perasia adına düzenlenen festivallere komşu kentlerden sporcuların katılmış olabileceği belirtilmiştir¹⁴⁷⁰. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Artemis kültüründe öne çıkan kentin en önemli yapısı Artemis Perasia Tapınağıdır. Tapınak, doğu terasında tespit edilmiş ve Artemis Perasia Kutsal Alanı olarak kabul edilmiştir. Bu alan, tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Kentte yer alan doğu – batı uzantılı, propylona sahip olan caddenin, prosesyon yolu niteliğinde olduğu öngörülebilir. Kutsal alanda toplanan alay, bu yoldan ilerleyerek, bu yolun güneyinde bulunan tiyatro- stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından tören, Artemis Perasia Kutsal Alanı (tapınak terasında) sonlandırılmış olmalıdır (Plan 25).

¹⁴⁶⁶Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 151.

¹⁴⁶⁷Zeyrek, A. N., **a.g.k.**, 2016, 152.

¹⁴⁶⁸Strabon, XII, s.8.

¹⁴⁶⁹F. Erhan (2014). *Antik Çağ Kilikya Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 309.

¹⁴⁷⁰Sayar, **a.g.k.**, 2000b, 11.

4.9.3. Mopsuestia

Kent, Adana ili, Misis ilçesi Yakapınar'da yer almaktadır. Mopsuestia'da bilimsel kazılar 1950'li yıllarda T. H. Bossert tarafından yapılmıştır¹⁴⁷¹. Günümüzde kazılar ise G. Salmeri başkanlığında devam etmektedir. Adını mitolojik isim Mopsos'tan alan kentte¹⁴⁷², sürdürülen kazılar sonucu saptanan en erken tarih Demir Çağına aittir¹⁴⁷³. Sayar kentin adının rastlandığı en eski antik kaynağın ise MÖ 4. yüzyıl yazarı olan Kios'lu Theopompos olduğunu belirtir¹⁴⁷⁴. Hellenistik Dönemde kentin adı Seleukeia olarak değiştirilmiştir¹⁴⁷⁵. MÖ 19'da bölgeye gelen İmparator Augustus, Mopsuestia'nın serbest şehir statüsüne dokunmamıştır¹⁴⁷⁶. Kentin iki yakasını birbirine bağlayan, Pyramos Nehri üzerindeki köprüden ulaşım halen sağlanmaktadır. Bu köprü İmparator Valentian Dönemi MS 3. yüzyılda inşa edilmiş ve sonraki dönemlerde tamir görmüştür¹⁴⁷⁷. MS 7. yüzyılda Araplar tarafından ilk kez fethedildikten sonra kent, Al Masisa adını almış ve cami vb. diğer kamu yapıları yapılmıştır¹⁴⁷⁸. Araştırmacılar tarafından 1896 yılında ziyaret edilen kentte, 9 kemerli köprüden, bir köy yerleşmesi, cami ve Ortaçağ'a ait kalıntılardan bahsedilmektedir¹⁴⁷⁹.

Kentteki kutsal alan ve yapılara değinildiğinde günümüzde, kent merkezinde yer alan höyükte devam eden kazılar sonucu, bu alanın Geç Hellenistik ve Roma Dönemi'nde muhtemelen Tanrıça Aphrodite ve İsis'e adanmış kutsal alan olabileceği belirtilmiş ve burada yer alan tapınakların MS 4. yüzyılda Kostantinus tarafından toprak üzerinden kaldırılarak, tapınakların yerine yeni kült yapılarının yapılmış olduğu belirtilir¹⁴⁸⁰. Höyükte tespit edilen heykel, İmparator Antoninus Pius ile Macrinus Dönemleri arasında basılan sikkelerde giysileri nedeniyle Athena Nikephoros yani zafere kazandıran Athena tipinde resmedilmiştir. Sayar tapınağın Athena Nikephoros ile ilişkilendirilmiş olduğunu

¹⁴⁷¹T. H. Bossert (1957) 1956 Yaz Mevsiminde Misis'te Yapılan Kazı Hakkında, *Türkiye Arkeoloji Dergisi*, VII-1, s. 40-41.

¹⁴⁷²M. H. Sayar (1999a). Antik Kilikya'da Şehirleşme, 12-16 Eylül 1994 Türk Tarih Kurumu Kongresine Sunulan Bildiriler, I. Cilt, Ankara, s.194.

¹⁴⁷³A. L. D'Agata (2017). Misis Höyük, in A Comparative Stratigraphy of Cilicia, Results Of The First Three Cilician Chronology Workshops, *Altorientalische Forschungen*, (44/2), s.168.

¹⁴⁷⁴Sayar, a.g.k., 1999a, 194.

¹⁴⁷⁵M. H. Sayar (1999b). Kilikya'da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1997, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, s. 411.

¹⁴⁷⁶Sayar, a.g.k., 1999a, 208.

¹⁴⁷⁷M. H. Sayar (2002). Kilikya'da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2000, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı (2), s.113.

¹⁴⁷⁸M. H. Sayar (2004). Kilikya'da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2002, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1), s.158.

¹⁴⁷⁹R. Heberdey and A. Wilhelm (1896). *Reisen in Kilikien. Denkschriften*, Wien, s.11.

¹⁴⁸⁰Misis, Geçmişten Günümüze Bir Şehir, 2018, Yüreğir Belediyesi Kitapçığı, s. 9.

savunmaktadır¹⁴⁸¹. Misis Höyüğü'nün batısında tespit edilen kilisenin taban mozağinde Nuh Tufanı resmedilmiştir. Kilisenin 1956'lı yıllarda kazısını yapan Bossert, yapının altında bir Roma Tapınağı'nın olup olmadığını mozaik tabanın kaldırılmadan bilinemeyeceğini belirtir¹⁴⁸².

Tiyatro: Kent akropolünün doğusunda, nehrin kuzeyinde yer alan tiyatronun nehre hakim konumda olduğu yerinde tespit edilmiştir. Günümüzde tiyatronun bulunduğu alanda özel bir mülkün inşa edilmiş olduğu ve tahribata maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Tiyatro, 1896 yılında Heberdey – Wilhelm tarafından ziyaret edildiğinde yapının oturma basamaklarının mermerden olduğu aktarılmıştır¹⁴⁸³. Yapının batı paradosu ayakta kalmış ve oturma sıralarının ise kuzey – güney yönlü teras üzerinde dağılmış durumdadır¹⁴⁸⁴. Cavea çapı 72 m ve orkestra ise yaklaşık 24 m olarak ölçülmüştür¹⁴⁸⁵. Tiyatronun MS 2. yüzyılın 2. yarısı inşa edildiği ve MS 6. yüzyılda ise surun yapımında inşaat malzemesi olarak kullanıldığı ortaya konulmuştur¹⁴⁸⁶.

Stadion: Tiyatroya göre doğu kısımda yer alan stadionun yerinde yapılan incelemede, yapının kuzeybatıda tek sphendoneye sahip, U planlı olduğu tespit edilmiştir. Güneydoğu kısmı ise açıkta bırakılmıştır. Yapının kuzeydoğu sphendone kısmında günümüzde müstakil konutlar bulunmaktadır. Alçak bir vadi içerisine inşa edilen stadionun, doğu tribünün güneybatı ucunda yer alan tonozun bir kısmı ayakta kalmış olup, oturma sıralarının birkaç basamağı tahribata uğramış olsa da belirgin olarak görülebilmektedir. Batı tribünde ise stadionun mimari malzemesine dair bir bulguya rastlanılmamıştır. Yapının koşu sahasında yapılan inceleme de ise alan, meyve bahçesi olarak kullanıldığından spinaya dair bir bulgu yoktur. Yapının uzunluğu yaklaşık 237 m ve genişliği 40 m olarak araştırmacılar tarafından ölçülmüştür¹⁴⁸⁷. Stadiona tespit edilen opus caementitumdan dolayı Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmiştir¹⁴⁸⁸. Yapının ağır tahribe uğraması ve alanda bilimsel bir kazı yapılmadığından yapının tarihlendirilmesi ile ilgili kesin bir veri bulunmamaktadır (Resim 27.1-27.2)

¹⁴⁸¹M. H Sayar (2001b). Kilikya'da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1999, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (1)*, s.277.

¹⁴⁸²Bossert, **a.g.k.**, 1957, 40

¹⁴⁸³Heberdey and Wilhelm, **a.g.k.**, 1896, 11

¹⁴⁸⁴Salmeri and D'agata, **a.g.k.**, 2012, 167.

¹⁴⁸⁵Salmeri and D'agata, **a.g.k.**, 2012, 168.

¹⁴⁸⁶Salmeri and D'agata, **a.g.k.**, 2012, 168

¹⁴⁸⁷Salmeri and D'agata, **a.g.k.**, 2012, 169.

¹⁴⁸⁸Salmeri and D'agata, **a.g.k.**, 2012, 169.

Kentte düzenlenen oyunlara değinildiğinde MS 253 – 254 yılında kutsal oyun olan Eusebia'nın adı geçmektedir¹⁴⁸⁹. Epigrafik kaynaklardan ise kentte yetişkin erkekler kategorisinde pankration müsabakasının yapıldığı belirtilir¹⁴⁹⁰. Tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kent merkezinde, günümüz kazılarının devam ettiği, höyüğün tepelik alanının (akropol) Aphrodite ve Isis kültünde kutsal alan olduğu göz önünde alındığında tören alayı bu kutsal alanda toplanmış olmalıdır. Kent günümüzde beşerî faktörler tarafından bir yerleşkeye çevrilmiştir. Bu nedenle kent planlaması detaylı olarak araştırılamamış ve kentin agorası ya da forum alanının neresi olduğu konusunda bir öneriye rastlanılmamıştır¹⁴⁹¹. Kutsal alanda toplanan alay, kentin doğu kısmına ilerleyerek tiyatro ve stadionda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, tekrar geldiği yöne dönerek, kutsal alanda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 26).

¹⁴⁸⁹Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 32.

¹⁴⁹⁰Çokbankir, **a.g.k.**, 2010, 98.

¹⁴⁹¹Eldeki veriler kısıtlı kaldığından, tören alayının toplanma noktası kutsal alan olarak önerilmiştir.

4.9.4. Magarsos

Magarsos, Adana ili, Karataş ilçesinde yer almaktadır. Denize hâkim, tepelik ve düzlük alanda kurulmuş bir liman kentidir. Kentte araştırmalar 19. yüzyılda Avrupalı seyyahlar tarafından yapılmıştır. Bölgede M. H. Sayar tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır¹⁴⁹². 1987’de kentte Adana Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmış ve ara verilmiştir. Kentte kazılar 2013 yılından bu yana F. Erhan’ın danışmanlığında devam etmektedir¹⁴⁹³.

Kent, ızgara planlı bir tasarıma sahip ve güneydoğudan kuzeybatıya uzanan, kısmen arazide izlenebilen bir surla çevrilidir¹⁴⁹⁴. Kalıntıları günümüze ulaşan yapılar arasında tiyatro¹⁴⁹⁵, stadion¹⁴⁹⁶, Athena Magarsia Tapınağı¹⁴⁹⁷, Bizans ve Osmanlı hamamları ve Orta Çağ Kalesi¹⁴⁹⁸ yer alır. Bunların yanında, sur içerisinde işlevleri henüz belirlenememiş yapılarda bulunmaktadır¹⁴⁹⁹. Dağınık bir yerleşim alanına sahip kentin, sur dışında kalan kuzey ve kuzeydoğu kısımları, büyük ölçüde toprak altında kalmıştır¹⁵⁰⁰.

Kentte ele geçen yazıtlarda ve sikkelerde kentin ismi Mallos, Pyramos kıyısındaki Antiokheia, Magarsa, Magarsos, Magarsus, Megarsus, Kara Kilise, Yanık Kilise, Od Kalesi ve Dört Direkli şeklinde geçmektedir¹⁵⁰¹. Kentte yapılan araştırmaların yanı sıra, Mallos-Magarsos konumlandırma sorunu ile ilgili birçok çalışma yayımlanmıştır¹⁵⁰². Magarsos kenti, antik kaynaklar ve günümüz araştırmacıları tarafından getirilen yorumla, yeri için farklı öneriler sunulan ve henüz kesin olarak tespiti yapılamayan Mallos kentinin dini bir uydusu olup olmadığı kesin olarak netleştirilememiştir¹⁵⁰³. Bu konu üzerinde çalışma yapan Durukan’ın araştırma sonucu düşünüldüğünde kentin konumu adına, Bossert’in önerisi geçerliliğini kaybedebilir. Kentin esas yeri konusunda Durukan ve

¹⁴⁹²Sayar, **a.g.k.**, 2001b, 275.

¹⁴⁹³F. Erhan (2016a). Magarsus Antik Kenti, *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar*, C. Can ve A. Kilimci (Ed.), Ankara: Detay Yayıncılık, s.2.

¹⁴⁹⁴F. Erhan ve F. Gülşen (2016). Magarsus Kazısı 2013-2015, 37. *KST* (2), s.175.

¹⁴⁹⁵Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 184.

¹⁴⁹⁶Yüksel ve Yüksel, **a.g.k.**, 2014, 67.

¹⁴⁹⁷Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 175.

¹⁴⁹⁸Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 175.

¹⁴⁹⁹Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 175.

¹⁵⁰⁰Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 175.

¹⁵⁰¹Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016,176.

¹⁵⁰²Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016,176.

¹⁵⁰³Mallos ve Magarsos ilişkisi için bkz: M. Durukan (2017). Yeni Veriler Işığında Magarsus, Mallos ve Antiokheia ad Pyramos Problemi, *Olba XXV*, s. 345-381.

Erhan'ın fikir birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Araştırmalar neticesinde ortaya konulan güncel fikir dikkate alındığından, birbiri ile ilişkili olan Magarsos ve Mallos birbirine yakın konumda aranmalıdır.

Kent kronolojik açıdan değerlendirildiğinde Kilikia Syennesis Krallığı (MÖ 542-401), Pers Satrapları (MÖ 401/400-333), III. Aleksandros ve Diadokhlar (MÖ 333-301), Seleukos Krallığı (MÖ 281-188) hâkimiyetinde kalmıştır¹⁵⁰⁴. Bu dönemden sonra, MÖ 67 yılından itibaren Roma denetimine girmiş ve bu hakimiyet MS 260 yılına kadar sürmüştür¹⁵⁰⁵. Kent merkezinin Mallos'tan Magarsos'a taşınması ise Erhan'a göre, muhtemelen Seleukos Krallığı Dönemi'nde olmalıdır¹⁵⁰⁶. Roma Dönemi'nde, MS 3. yüzyılda Roma'nın doğu seferleri arttığından, bölgenin önemi artmıştır. Bu nedenle İmparator Elagabalus (veya Severus Alexander) Dönemi'nde Coloniae unvanı almıştır¹⁵⁰⁷. Kent, sikke yazıtlarında İmparator I. Valerianus Dönemine kadar Mallos ismiyle birlikte bu unvanı kullanmıştır¹⁵⁰⁸. İmparator I. Valerianus'un MS 260 yılında, Edessa'da (Şanlıurfa) I. Şapur'a yenilmesinin ardından, Roma'nın Kilikia'daki hakimiyeti sona ermiştir¹⁵⁰⁹. Kentin, Coloniae unvanı alması sahnesi de sikkeler üzerinde çoklu figürlü olarak tasvir edilmiştir¹⁵¹⁰. Bu sahnelerde, kenti temsilen kent tanrıçası, kurucusu olarak Amphilokhos ve unvanı veren kişi olarak imparator betimlenmiştir¹⁵¹¹. Sikke yazıtlarında ise, Grekçe'nin yanı sıra Latince yazıtların da kullanılmış olduğu bilinmektedir¹⁵¹².

Kentteki kutsal yapılar incelendiğinde, kuzeydoğuda Athena Magarsia Tapınağı yer alır¹⁵¹³. Bu tapınağın kentteki varlığına dair tespit edilen yazıt, yaklaşık olarak MÖ 140 yılı civarına tarihlenmiş ve bu yazıt sayesinde tapınağın, Hellenistik Dönemde tüm Doğu Akdeniz bölgesinde tanınan bir kehanet (bilicilik) merkezi olduğu tespit edilmiştir¹⁵¹⁴. Athena Magarsia Tapınağı iki odaya sahip, tonozlu yapı olarak

¹⁵⁰⁴F. Erhan (2016b). Mallos Sikkeleri Üzerine Bir İnceleme, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2/2, s. 55.

¹⁵⁰⁵Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 55.

¹⁵⁰⁶Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 55.

¹⁵⁰⁷Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵⁰⁸Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵⁰⁹Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵¹⁰Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵¹¹Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵¹²Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 62.

¹⁵¹³Erhan, **a.g.k.**, 2016a, 9.

¹⁵¹⁴Sayar, **a.g.k.**, 2001b, 275.

önerilmiştir¹⁵¹⁵. Tapınağın 10 x 20 m ölçülerindeki temel kalıntısı günümüzde görülmektedir¹⁵¹⁶. Kentin tanrıçası Athena'dır. Erken dönem tasvirlerinde Hellen özellikleri ile betimlenen tanrıça, Erhan'a göre sonraki dönemlerde yerel özellikleri ile Athena Magarsia olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵¹⁷. Araştırmacıya göre, MÖ 5.yüzyılda deniz ticareti ile Hellen kültürü ile tanışan kentte, MÖ 4. yüzyılda varlığı bilinen ve Magarsos'da en erken tarihli yapı bu tapınaktır¹⁵¹⁸. Tapınağın bilicilik merkezi olması nedeniyle bölgenin Seleukos Krallığı hakimiyetinde olduğu Hellenistik Dönemde, Athena Magarsia Tapınağı'nın etrafındaki yapılaşma artmış ve Mallos kentinin tiyatro, stadion gibi önemli yapılarının bir kısmının burada inşa edilmesine ve zamanla Mallos kentinin merkezinin Magarsos'a kaymasına sebep olmuş olmalıdır¹⁵¹⁹. Mallos'a ait Roma Dönemi sikkelerinin arka yüzlerinde tanrıça, ön cephesinde Korinth başlıklı dört sütun bulunan tetrastyle planlı Athena Magarsia Tapınağı'nın içinde tahtta oturur vaziyettedir¹⁵²⁰. Sikkeler, Athena Magarsia kültüne Roma Dönemi'nde de önem verildiğini göstermektedir. Athena Magarsia'nın kült heykeli Houghton tarafından 1984 yılında araştırılmış¹⁵²¹ ve Tanrıça, Mallos paraları üzerinde çeşitli şekillerde peplosunda değişikliklerle temsil edildiği ortaya konulmuştur¹⁵²². Tanrıça Athena'nın erken dönem sikkelerinde, yalnızca miğfer giymiş baş tasvirlerinin yer aldığı tiplerde, kutsal kuşu baykuş tasvirlerine rastlanır. Bu tasvirler, Athena'nın kentte erken dönemden itibaren kültürünün varlığına işaret etmektedir¹⁵²³.

Tiyatro: Yapının, Athena Magarsia Tapınağı ve ana caddenin güneyinde, denize hakim bir konumda yer aldığı yerinde tespit edilmiştir. Tiyatronun kıyı çizgisinin dik olduğu, tepelik alanda yamacın eğiminden faydalanılarak inşa edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Cavea güneybatı cepheye bakmakta ve sahne yıkılmış durumdadır. Tiyatronun mimari inşa malzemesi yerel kireç taşıdır. Cavea tek diazomaya sahip ve at nalı plandadır. 12 klimakes ile imma ve summa caveada 11 adettir ve toplam 22 cuneusa

¹⁵¹⁵M. H Sayar ve P. Ercan. (2009). Kilikya Yüzey Araştırmaları 2007, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), s. 77.

¹⁵¹⁶Erhan, **a.g.k.**, 2016a, 9.

¹⁵¹⁷Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 60

¹⁵¹⁸Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 61

¹⁵¹⁹Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 61.

¹⁵²⁰Yüksel ve Yüksel, **a.g.k.**, 2014, 109.

¹⁵²¹A. Houghton (1984). The Seleucid Mint of Mallus and The Cult Figur of Athena Magarsia, *Studies in Honor of Leo Mildenberg*, Wetteren, s. 109.

¹⁵²²Houghton, **a.g.k.**, 1984, 109.

¹⁵²³Erhan, **a.g.k.**, 2016b,56.

sahiptir. Summa caveada 6, imma caveada 29 olmak üzere, toplamda 35 oturma sırası olduğu belirtilir¹⁵²⁴. Diazoma genişliği 224 cm ile 270 cm arasında değişmektedir. Diazoma üzerinde belli bir düzen göstermeyen, çeşitli çap ve derinlikte ahşap direk oturtma deliklerinin yer aldığı belirtilirken, araştırmacılara göre, tiyatronun en iyi korunan kısmı analemma duvarıdır¹⁵²⁵. Tiyatroda in situ olarak tespit edilen yazıtlı heykel kaidesinin, yapının ilk inşa aşamasına ait olduğu düşünülmüş ve Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes Dönemine (MÖ 175 – 164) tarihlendirilmiştir¹⁵²⁶. Dolayısıyla, tiyatronun bu kral döneminde veya daha öncesinde inşa edilmiş olması gerekmektedir¹⁵²⁷. Yapı, Geç Hellenistik ve Erken Roma Dönemine tarihlendirilmektedir¹⁵²⁸ (Resim 28.1).

Stadion: Tiyatronun güneybatı yönünde stadionun yer aldığı yerinde tespit edilmiştir. Tiyatro ve stadion, aynı simetride olacak şekilde tasarlanmış gibi görünse de aynı aks üzerinde olmadığı gözlemlenmiştir. Stadionun bulunduğu alan, tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Yapı, kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Güneybatı kısmında tek sphendoneye sahip yapının, U planlı olduğu arazi üzerinde belirgin olarak görülmektedir. Yapı üzerinde herhangi bir ölçüm çalışması yapılmamıştır. Yapıya ait oturma sıraları Sayar'ın belirttiği üzere, yerinden sökülerek çevredeki binalarda yapı malzemesi olarak kullanılmış olmalıdır¹⁵²⁹. Yapının doğu bölümünde oturma sıralarına ait büyük taşlara rastlanıldığı belirtilir¹⁵³⁰. Tiyatro ile stadionun deniz kenarına konumlandırılması ve kentte bu yapıların yer alması, Athena Magarsia adına düzenlenen festivaller ile ilgili olmalıdır. Sahada henüz kazı yapılmadığından, yapı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yapının tarihlemesi muhtemelen tiyatro ile aynı paralellikte olmalıdır. Erhan tarafından stadionun Hellenistik Dönemde yapılmış, Roma Dönemi'nde geliştirilmiş olma ihtimali üzerinde durulmaktadır¹⁵³¹ (Resim 28.2).

Magarsos, Hellenistik Dönemden itibaren Athena Magarsia kültüne sahip olan bir merkezdir¹⁵³². Kentin, kült adına oyun ve festivallere ev sahipliği yaptığı belirgindir. Oyunlar için tasarlanan mekanlardan, tiyatronun Hellenistik Döneme tarihlendirilmesi bu

¹⁵²⁴Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 184.

¹⁵²⁵Erhan ve Gülşen, **a.g.k.**, 2016, 184.

¹⁵²⁶F. Erhan (2017). Magarsus Kazısı 2015, 38. *KST.* (2), s. 439.

¹⁵²⁷Erhan, **a.g.k.**, 2017, 439.

¹⁵²⁸Yüksel ve Yüksel, **a.g.k.**, 2014,99.

¹⁵²⁹Sayar, **a.g.k.**, 2002, 111.

¹⁵³⁰Yüksel ve Yüksel, **a.g.k.**, 2014,67.

¹⁵³¹F. Erhan ile 25 Aralık 2019 tarihinde yapılan kişisel iletişim.

¹⁵³²Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 61.

durumun sonucudur. Tiyatro ve stadionun birbirine yakın tasarlanması, Roma Dönemi'nin kompleks halindeki yapı tasarımlarının ortaya çıkmasına etki eden erken örnekleri olabilir. Magarsos adına sikke darbı olmaması ve Malos adına rastlanması iki yerin birbirine yakın ilişki içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Magarsos kendi içerisinde değerlendirildiğinde başlı başına bir kentsel gelişim söz konusudur¹⁵³³. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Kentte yer alan başlıca kült Athena'ya aittir. Athena adına düzenlenen muhtemel törenler Athena Magarsia Tapınağı'nda başlamış olmalıdır. Bu sebeple tören alayının toplanma noktası Athena Magarsia Tapınağı olmalıdır. Hellenistik Dönem kökenli kült Roma Dönemi'nde de varlığı sürdürmüştür. Roma Dönemi kent sikkelerinde Athena Magarsia kült heykeli ve tapınağı tasvir edilmiştir. Roma Dönemi kentte düzenlenen oyunlar ile ilgili ise MS 251 yılı İmparator Hostilianus sikkesinde betimlenen ödül vazosu tasvirleri ile kentte oyunlar düzenlendiği ve bu oyunlar için stadionun kullanılmış olduğu Erhan tarafından belirtilir¹⁵³⁴. Bu kült kapsamında tiyatro ve stadiona gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, Athena Magarsia Tapınağı'nda tören sonlandırılmış olmalıdır (Plan 27).

¹⁵³³Magarsos kutsal bir alan olarak değil, kent olarak değerlendirilmiş ve konu kapsamına alınmıştır.

¹⁵³⁴Erhan, **a.g.k.**, 2016b, 61,63,71.

4.10. SYRIA

Syria eyaleti¹⁵³⁵, günümüzde Suriye'yi de kapsayan, Doğu Akdeniz'e sınır oluşturan, kuzey kısmında ise Hatay ilini içerisine alan bölgedir¹⁵³⁶. Bu doğrultuda bölgede tiyatroya sahip olan kent Seleuceia Pieria¹⁵³⁷'dir. Tiyatro ve stadiona sahip olan kentler ise Daphne¹⁵³⁸ ve Antiokheia Orontes¹⁵³⁹'dir. (Tablo 11).

4.10.1. Antiokheia Orontes

Kent, günümüzde Antakya ili içerisinde yer almaktadır. Asi kenarında bulunan Antakya adı olarak dilimize çevrilmiştir. Kentte bilimsel kazılar 1932 – 1939 yılları arasında Princeton Üniversitesi ve Louvre Müzesi yönetiminde Amerikan – Fransız üyelerden oluşan Antakya ve Çevresi Kazıları Komitesi tarafından yapılmıştır¹⁵⁴⁰. Yüzey araştırmaları H. Pamir başkanlığında yapılmış olan kentin hipodromu (circus) ve çevresindeki kazılar, 2013 yılından itibaren H. Pamir başkanlığında devam etmektedir.

¹⁵³⁵Bkz: Harita 7

¹⁵³⁶Konu kapsamında, Anadolu içerisinde kalan kısım değerlendirmeye alınmıştır.

¹⁵³⁷Isler, a.g.k., 2017, 696.

¹⁵³⁸Daphne, Antakya'nın 9 km güneyinde, günümüzde Defne ilçesi – Harbiyede yer almaktadır. Teraslanmış bir platoya kurulu, birçok pınar, koru ve bahçelerle serinliğin hissedildiği Daphne, Roma Dönemi'nde gösterişli evlerin bulunduğu bir gezi ya da yazlık alandı. Kentte tiyatro ve stadionun yapılmasıyla, birçok Roma İmparatoru'nun favorilerinden biri olmuş ve uluslararası üne sahip bir eğlence merkezi haline dönüşmüştür (T. Najbjerg ve C. Moss (2014). Antiokheia Orontes'in Greko-Latin Dönem Tarihçesi, *Antioch on the Orontes, Early Explorations in the City of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*, S. Redford (Ed.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 26 -27). Kentte 1933 yılı kazılarında tespit edilen MS 5. yüzyıla ait bir evin mozaïği, Yakto kesiminde bulunduğundan bu adı almıştır. Yakto Mozaïği'ndeki tasvirler Antiokheia ve Daphne evleri, dükkanları, halka açık binaları resmedilmiş ve bu kentlerin 5. yüzyıla ait paha biçilemez bir kayıttır. Kentte 1934 yılı kazılarında Daphne platosunun kuzey yamacında, kemerli bir koridor ve kayaya oyulmuş oturma basamaklarından oluşan Roma tiyatrosu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmacılar tarafından Hadrian Tiyatrosu olarak adlandırılmıştır. 1935 yılında tiyatrodaki kazılar sonucu, tiyatroda su gösterilerinin yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Tiyatronun, su sporu gösterileri için havuza dönüştürülebilen sahneye sahip ilk tiyatro olduğu anlaşılmıştır. Tiyatro, MS 1. yüzyılda inşa edilmiştir. MS 340 civarında meydana gelen depremle yıkılan tiyatro, İmparator Iustinianus Dönemi'nde MS 527-565 tekrar inşa edilmiştir. Kazı ekibi tarafından açığa çıkarılan tiyatronun sahnesi ve oturma kısmının bir bölümü, daha fazla araştırma için çevredeki toprakların istimlak edilememesi nedeniyle tekrar toprakla doldurulup kapatılmıştır (S. Kenfiel (2014). Antakya Kazılarının Tarihçesi, *Antioch on the Orontes, Early Explorations in the City of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*, S. Redford (Ed.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.42 -43, 46 -47,50-51). Daphne'de bulunan mozaikten tespit edilen ve antik kaynaklarda varlığı bilinen stadionun yeri de tam olarak tespit edilemediğinden kent konu dışında tutulmuştur.

¹⁵³⁹Y. Dinç ve D. Üççam Karagel (2017). Antakya Şehrinin Kuruluşu ve Mekansal Gelişimi, *Türkiye Coğrafya Araştırmaları, Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan*, F. Aslan (Ed.), Ankara: Pegem Akademi, s. 571 - 596.

¹⁵⁴⁰H. Pamir (2014a). Antakya ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmaları 2002-2012, *Antioch on the Orontes, Early Explorations in the City of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar*., S. Redford (Ed.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 79.

Antiokeia, Seleukoslar tarafından başkentleri olarak kurulmuştur¹⁵⁴¹. Hellenistik Dönemde güçlü Seleukos Krallığı, Hellen dünyasında liderlik için Ptolemaioslarla mücadele etmiştir. III. Antiokhos Dönemi'nde (MÖ 242-187), Seleukos Krallığı'nın, Roma'ya yenilmesi sonucu krallık küçülmeye başlamış ve MÖ 64'te Roma egemenliğine bağlanmıştır¹⁵⁴². Roma Dönemi'nde, Roma ve Alexandria'dan sonra Roma İmparatorluğu'nun üçüncü büyük şehri haline gelmiştir¹⁵⁴³. Augustus Dönemi'nde yerel Olimpiyat Oyunları kentte başlatılmıştır¹⁵⁴⁴. MS 66'da Roma egemenliğine karşı ilk Yahudi ayaklanması sonrası Yahudiler, Roma'nın şiddetine maruz bırakılmıştır¹⁵⁴⁵. Kudüs kuşatılmasından sonra, Titus kentti ziyaret etmiş ve Kudüs'ten getirilen ganimetler Daphne'deki yeni tiyatronun yapımında finansmanı sağlamıştır¹⁵⁴⁶. Traianus Dönemi'nde meydana gelen deprem sonucu hasar gören tiyatro ve diğer kamu binaları yeniden onarılmıştır. Commodus Dönemi'nde ise kentte Olimpiyat Oyunları'nda kullanılmak üzere birçok yapı inşa edilmiştir¹⁵⁴⁷. Bunlar arasında etrafı çevrili bir koşu pisti olan xystos, kamu hamamı ve tüm oyunların koruyucusu Olympialı Zeus'a adanmış bir tapınak yer almaktadır¹⁵⁴⁸. Commodus'un ölümü sonrasında, iktidar kavgalarıyla yönetim sarsılmaya başlamıştır. Syria eyalet valisi Pescennius Niger, İmparator Septimus Severus (MS 193 -211) mücadelesinde, Niger'in yanında yer alan kent, Septimus Severus tarafından şiddetle cezalandırılmıştır¹⁵⁴⁹. İmparator, Antiokeia'nın Syria'nın başkenti unvanını kaldırmış ve Olimpiyat Oyunlarını da askıya almıştır¹⁵⁵⁰. Ancak oğlu İmparator Caracalla, Olimpiyat Oyunlarını tekrar başlatmış ve Parthlara karşı düzenlediği askeri akınlar sırasında Roma İmparatorluğu'nu Antiokeia'dan yönetmiştir¹⁵⁵¹. Bizans Dönemi ile başlayan Hristiyanlık önemini, MS 7. yüzyılda Arap hâkimiyetinin başladığı zamana kadar korumuştur. Kent, 10. yüzyıldan Memluk egemenliğinin başladığı MS 1268 yılına

¹⁵⁴¹B. Özdilek (2014a) Hellenistik Çağ, Antiokeianın Kuruluşu, *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kahcı Sergisi*, A. Özfiat - B. Özdilek (Ed.), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri, s. 105.

¹⁵⁴²Özdilek, **a.g.k.**, 2014a, 105.

¹⁵⁴³Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 28-29

¹⁵⁴⁴Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 29.

¹⁵⁴⁵Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 30-31.

¹⁵⁴⁶Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 30-31.

¹⁵⁴⁷Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 31,33.

¹⁵⁴⁸Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

¹⁵⁴⁹Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

¹⁵⁵⁰Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

¹⁵⁵¹Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

kadar Bizans, Selçuklu egemenliği ve Haçlı seferlerinin ardından, Mercidabık Savaşından (MS 1516) sonra kent, Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir¹⁵⁵².

Kent, Habibi Neccar (Silpius) Dağı'nın yamacı ve çevresinde olan düzlük arazi üzerinde kurulmuştur. Hellenistik Dönemde kurulan kentin, Antiokhus IV Epiphanes'den adını alan, Epiphane, günümüzdeki Kurtuluş Caddesi'nin doğusundaki bölgedir¹⁵⁵³. Epiphane'de Zeus Tapınağı ve bouleterionun bulunduğu belirtilir¹⁵⁵⁴. Sur dışında bırakılan Epiphane, Roma Dönemi'nde şehircilik faaliyetlerinin Habibi Neccar Dağına doğru genişlemesi ve doğu sınırının oluşturulmasıyla kent ile birleştirilmiştir¹⁵⁵⁵. Kurtuluş Caddesi kent planlamasında belirleyicidir. Kuzeydoğu – güneybatı aksında uzanan cadde, antik sütunlu caddedir. Caddenin doğusunda amphitiyatro¹⁵⁵⁶ ve tiyatro¹⁵⁵⁷ yer almaktadır. Kent merkezinin ortasında Valerian Forumu konumlandırılmıştır. Kentin bir başka bölümü ise ada şeklindedir. Literatürde hipodrom alanı olarak belirlenmiş olan bu yer, Antiokheia'nın Hellenistik Dönemde kurulan ikinci mahallesidir¹⁵⁵⁸. Etrafı Asi Nehri'nin kolları ile çevrelenen bir ada konumunda olan ve antik kayıtlara göre burada inşa edilen saray yapısından dolayı Basileia olarak adlandırılan alanda yer alır¹⁵⁵⁹. Pamir araştırmalarında ada mevkiinde beş hamam yapısı¹⁵⁶⁰ (A, B, C, D ve E hamamları), atriumlu ev¹⁵⁶¹, hipodrom (circus)¹⁵⁶², Bizans Dönemine ait stadion¹⁵⁶³, tapınak¹⁵⁶⁴, kule

¹⁵⁵²Dinç ve Üççam Karagel, **a.g.k.**, 2017,583.

¹⁵⁵³Dinç ve Üççam Karagel, **a.g.k.**, 2017,579.

¹⁵⁵⁴Dinç ve Üççam Karagel, **a.g.k.**, 2017,579.

¹⁵⁵⁵Dinç ve Üççam Karagel, **a.g.k.**, 2017,579.

¹⁵⁵⁶Kentte amphitiyatroda bulunmaktadır. MÖ 2. yüzyılda IV. Antiokhos Epiphanes Dönemi'nde başladığı sanılan ancak Julius Caesar Dönemi'nde Silpius Dağı eteklerinde yapımı tamamlanan amphitiyatro Antiokheialıların hayvan dövüşlerine ve benzer oyunlara daha sonra da gladyatör mücadelelerine düşkünlüğünün dışavurumunu yansıtan bir mimari anıt olarak dikkati çekmektedir. Valerian MS 4. yüzyılın son çeyreğine doğru amphitiyatronun kullanım şeklini sınırladı. I. Theodosius ise Antiokheia'daki amphitiyatroyu tamamen yıktırıştır (B. Özdelek (2014b). Roma Dönemi'nde Antiokheia, Antiokheia Roma Tiyatroları Libanios'un Aktarımlarından, *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, Özfirat ve B. Özdelek(Ed.), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri, s. 135).

¹⁵⁵⁷C.R. Morey (1936). The Excavation of Antioch on the Orontes, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 76, No. 5, s. 643.

¹⁵⁵⁸Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 113

¹⁵⁵⁹Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 113

¹⁵⁶⁰Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 117.

¹⁵⁶¹Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 117.

¹⁵⁶²Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 116-119.

¹⁵⁶³Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 117.

¹⁵⁶⁴H. Pamir (2017). Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı 2015, 38. *KST. (3)*, s. 374,383.

yapıları¹⁵⁶⁵ ve niteliği belli olmayan iki yapı¹⁵⁶⁶ kalıntısının bulunduğunu belirtir (Resim 29.1).

Kentteki kutsal alanlar değerlendirildiğinde, Seleukosların başkenti olan Antiokheia’da külte adanan tapınak sayısı oldukça fazladır. Kent tahribata uğratıldığından, tapınakların yeri bilinmemekle beraber, antik ve modern kaynaklardan kentteki kült tapınaklarının genel bilgisine ulaşılmıştır. Bu tespitler göz önüne alındığında, kentte Roma İmparatoru Commodus Dönemi’nde Zeus Tapınağı’nın¹⁵⁶⁷ yapıldığı, Tanrı Dionysos ve Pan’ın Kutsal Alanı’nın İmparator Tiberius tarafından yaptırıldığı¹⁵⁶⁸ bilinmektedir. Downey tarafından Dionysos Tapınağı’nın muhtemel yeri kent merkezinde gösterilmiştir¹⁵⁶⁹. Hellenistik Dönemde, kentin tanrıçası Thyke adına Büyük İskender Tykhaion adında bir tapınak yaptırmıştır¹⁵⁷⁰. Thyke’nin Roma Dönemi heykelcik örneği de kent müzesinde yer alır¹⁵⁷¹. Kentteki bir diğer önemli figür Kharon yontusudur ve genel bir inanış olarak Kharonion olarak adlandırılmaktadır. Bu yontu Hellenistik Dönemde meydana gelen veba salgınından kurtulmak için yaptırılmıştır¹⁵⁷². Kentin genel kült değerlendirmesinin dışında konu kapsamında üzerinde durulacak tapınak ise circusun doğusuna konumlandırılan, yerinde tespit edilen tapınaktır. Bu tapınağın, Libanios’un Panegyrykos adlı eserinde bahsedilen¹⁵⁷³, MS 2. yüzyılın başında inşa edilen Artemis Tapınağı olabileceği Özdilek tarafından önerilmektedir¹⁵⁷⁴. Ayrıca Özdilek, Artemis Tapınağı’nın tam olarak nerede olduğunun bilinmemesi ile, ada mevkiinde Küçükdalıyan beldesinin bulunduğu alanda Seleukos Kallinikos Dönemi’nde kurulmuş III Antiokhos Dönemi’nde inşasına devam edilen bir tapınak bulunduğunu da

¹⁵⁶⁵Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 117.

¹⁵⁶⁶Pamir, **a.g.k.**, 2014a, 117.

¹⁵⁶⁷Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

¹⁵⁶⁸Morey, **a.g.k.**, 1936, 643.

¹⁵⁶⁹İ. Yamaç (2015). The Dionysos Cult in Antioch, *SOMA 2011 Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archeology, held at the University of Catania 3-5 March 2011 Volume II*, M. P. Militello and H. Öniz (Eds.), BAR International Series 2695 (II), Archaeopress, Oxford, s. 683., Bkz: G. Downey (1961). *A History of Antioch in Syria From Seleucos to the Arab Conquest*, New Jersey: Princeton University Press.

¹⁵⁷⁰B. Özdilek (2014c). Mitoslarla Antiokheia, *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, A. Özfirat ve B. Özdilek (Ed.), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri, s. 168.

¹⁵⁷¹Özdilek, **a.g.k.**, 2014c, 168.

¹⁵⁷²Özdilek, **a.g.k.**, 2014c, 169.

¹⁵⁷³Bkz: M. H. Sayar ve S. Önder (2014). Ammianus Marcellinus ve Libanios’un Aktarımlarından MS 4. yüzyılda Antiokheia Hakkında Bazı Notlar, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No. 50, s. 121 – 125.

¹⁵⁷⁴B. Özdilek, (2014d). Bizans Döneminde Antiokheia *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, A. Özfirat ve B. Özdilek(Ed.), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri, s. 156

belirtir¹⁵⁷⁵. Söz konusu olan tapınağın yerinde yapılan incelemede büyük boyutta olduğu ve özel mülkiyette olan bir bahçe içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Pamir, tapınak ile circusun arasındaki mesafenin 160 m olduğunu belirtmektedir¹⁵⁷⁶. Tapınağın aksı kuzey ve güney yöndedir. Yapıdan geriye opus caementicium dere taşı ve harçlı olarak inşa edilmiş podyum ve cella duvarlarından oluşan temel kalıntıları vardır. Cellanın iç ölçüleri 24 m x 48 m olarak ölçülmüştür¹⁵⁷⁷. Cellanın kuzey iç duvarın 2.70 m güneyinde 2 m kalınlığında bir duvar ile bağlanarak T şeklinde bir eklenti düzenlemesi söz konusudur¹⁵⁷⁸. Tapınağın cella ve batı kapısında yapılan kazılar sonucunda kenarlarında 1 m genişliğinde iki koridor ile podyumdan ayrılan rampa şeklindeki batı giriş platformunun 2.80 m genişliğe sahip olduğu tespit edilmiştir¹⁵⁷⁹. Tapınağın peristasis kısmında uzun kenarda 3, kısa kenarda 4 sıra halinde taşıyıcı ayak kaideleri mevcuttur. Tapınağın yükseldiği podyum duvarı 80.15 m derinliğinde harçlı bir zemin üzerine oturtulmuş ve bu kottan itibaren cella duvarlarının en yüksek seviyede korunan 89.14 m kotuna kadar yüksekliğe sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Tapınak, podyum ve cella duvarları ile en az 9 m kademeli olarak yükseltilen, iki kademeli podyum üzerindedir¹⁵⁸⁰. Tapınağın boyutu ve aksı Tarsus Donuktaş Tapınağı ile benzer özelliktedir¹⁵⁸¹. Pamir tarafından circus ile tapınağın aynı teknik özelliklere sahip olduğu ortaya konulmuş ve iki yapının aynı dönemde planlandığı önerilmiştir¹⁵⁸². Tapınağın kime adandığı bilinmemektedir.

Tiyatro: Yapı, kent merkezinde yer alan Valerian Forumu'nun güneyine inşa edilmiştir¹⁵⁸³. 1935 yılında tiyatrodaki bilimsel kazı yapılmıştır¹⁵⁸⁴. Tiyatronun Hadrian Dönemine ait olmadığı ortaya çıkarılmıştır¹⁵⁸⁵. Tiyatro seyircileri, hem şehri görebilirken hem de Orontes Vadisi üzerinden Akdeniz'i görebilmekteydi. Yapının ilk olarak, Seleukoslar Dönemi'nde yapıldığı ve Iulius Caesar, Marcus Agrippa ve Tiberius

¹⁵⁷⁵Özdilek, a.g.k., 2014d, 156.

¹⁵⁷⁶Pamir, a.g.k., 2017, 374.

¹⁵⁷⁷Pamir, a.g.k., 2017, 374.

¹⁵⁷⁸Pamir, a.g.k., 2017, 374.

¹⁵⁷⁹Pamir, a.g.k., 2017, 382.

¹⁵⁸⁰H. Pamir (2014b). Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı, *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*, A. Özfiat ve Ç. Uygun (Eds.), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, s. 272.

¹⁵⁸¹Pamir, a.g.k., 2014b, 272.

¹⁵⁸²Pamir, a.g.k., 2014b, 272.

¹⁵⁸³Morey, a.g.k., 1936, 643.

¹⁵⁸⁴Kenfield, a.g.k., 2014, 54-55.

¹⁵⁸⁵Kenfield, a.g.k., 2014, 54-55.

tarafından defalarca genişletilmiş olduğu belirtilir¹⁵⁸⁶. Parth savaşları sırasında uzun süre Antiokheia'da ikamet eden Roma İmparatoru Traian Dönemi'nde de tiyatro daha da genişletilmiştir¹⁵⁸⁷. Yapının günümüze neredeyse hiçbir in situ konumunda kalıntısı ulaşmamıştır¹⁵⁸⁸.

Stadion: Kent planlamasında ayrı bir yer olan ada mevkiinde, çalışma kapsamında değerlendirilmeye alınacak iki yapı tanımlanmıştır. Araştırmaların kiminde hipodrom kiminde ise circus olan bu yapı konu kapsamında değerlendirilmiştir. Stadion ise Bizans Dönemine tarihlendirildiğinden¹⁵⁸⁹ konu dışında tutulmuştur. Ada mevki tarihsele süreçte topografik değişikliğe uğramış, antik çağdaki gibi günümüzde bir ada halinde değildir. Ada üzerinde, yer alan circusun kuzey-güney aksta uzandığı yerinde tespit edilmiştir. Yapının doğu kısmında tribüne ait ayaklar kalmıştır. Harç malzemesinden geriye bir şey kalmayan bu ayaklar sayıca fazladır. Kimi ayağın gecekondulaşma içerisinde yok olurken, kimi ayağın mezarlık alanın içerisinde, kimi yerde bir ibadethanenin duvarı olarak kullanılmış olduğu gözlemlenmiştir. Yapının doğusunda ve kuzey sphendone kısmında olmak üzere 16 adet opus caementicium masif beton merdiven kalıntısı in situ durumda günümüze ulaşmıştır¹⁵⁹⁰. Merdiven kalıntıları doğu tarafta daha iyi korunagelmışken, batı tarafta herhangi bir kalıntı yüzeyde mevcut değildir. Circusun kuzey ve güney uçlarında arenaya giriş yapılan kapılar mevcuttur¹⁵⁹¹. Kuzeydeki giriş Porta Triumphalis (Zafer Kapısı) olarak adlandırılmıştır¹⁵⁹². Yapının uzunluğu 492.5 m, en dar yer olan orta kısımda 75 m olarak tespit edilmiştir¹⁵⁹³. Plan bakımından incelendiğinde uzun kenarların dışa doğru kavislendirilmiş olduğu belirtilir¹⁵⁹⁴. Oturma yerleri içten podyum duvarı ile, dıştan kolonadlı, tonozlu galeri ve arkadlarla sınırlandırılmıştır¹⁵⁹⁵. Tonozlu arkad üzerinde, iki katlı olduğu tespit edilen oturma sıralarından oluşan tribün yer almaktadır¹⁵⁹⁶. Merdivenlerin ortalama yüksekliği 7 m olarak ölçülmüş ve 25 basamaktan oluştuğu belirtilmiştir¹⁵⁹⁷. Yapının kuzey kısmı yarım

¹⁵⁸⁶Özdilek, a.g.k., 2014b, 135.

¹⁵⁸⁷Özdilek, a.g.k., 2014b, 135.

¹⁵⁸⁸Özdilek, a.g.k., 2014b, 135.

¹⁵⁸⁹Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹⁰Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹¹Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹²Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹³Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹⁴Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹⁵Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹⁶Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

¹⁵⁹⁷Pamir, a.g.k., 2014a, 117.

daireesel planda 31 m çapındadır. Yapı, Roma Dönemi'nde inşa edilmesinden dolayı circus olarak tanımlanmıştır¹⁵⁹⁸. Agrippa'nın Antiocheia'yı ikinci ziyareti sırasında, Kilikya Valisi Quintus Marcianus tarafından yaptırılan hipodromu gördüğünde şaşırması olduğu Malalas tarafından aktarılmaktadır¹⁵⁹⁹. Arkeolojik veriler Pamir'e göre MÖ 1. yüzyıl tarihi vermiş olsa da, yapının Roma yapısı olarak inşa edilip edilmediği, burada Hellenistik Döneme ait bir hipodromun var olup olmadığı bilinmemektedir¹⁶⁰⁰. Bu durum tarihlendirme açısından halen tartışmalı bir konudur¹⁶⁰¹. Yapı, 1. yüzyıl- 4. yüzyıl arasında kullanılmış ve 4. yüzyılda yaşanan yangın ile büyük tahribat geçirmiştir¹⁶⁰². Circusun batısında yapılan kazı sonucuna göre, sahanın MS 7. yüzyıldan itibaren terkedilerek, konut alanı olarak kullanıldığı ortaya konulmuştur¹⁶⁰³ (Resim 29.2).

Anadolu kentlerinden farklı bir özellikte olan Antiocheia Orontes kentinde tiyatro, amphitiyatro, hipodrom (circus) ve stadion gibi yapıların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Antiocheia Orontes'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nın¹⁶⁰⁴ yapılması da diğer bir ayrıcalıktır. Kentte düzenlenen törenlerde, tören alayının geçiş rotası öneri dahilinde değerlendirildiğinde;

1. Sütunlu cadde ve ada mevkiinin kavşak yaptığı noktada nymphaeum bulunmaktadır. Geç Dönem Valerian Forumu olarak adlandırılan bu kavşak noktası, kent merkezinde yer almasından kaynaklı tören alayının toplanma noktası olmalıydı. Valerian Forumu'nun güneyinde yer alan tiyatrodaki gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, ada mevkiine geçilmiş olmalıdır. Ada mevkiinde stadion ve circus (hipodrom) yer almaktadır. Stadion araştırmacılar tarafından Bizans Dönemine tarihlenmesi nedeni ile rota dışında tutulmuştur. Kentte düzenlenen yarışlarda kullanılan circusda gerçekleştirilen etkinliklerin ardından, circusun doğu kısmında yer alan, kime adandığı belli olmasa da circus ile aynı paralellikle inşa edilen tapınakta tören sonlandırılmış olmalıdır. Circus ve tapınağın birbirine yakın olarak konumlandırılması aralarındaki ilişkiden kaynaklı olmalıdır (Plan 28).

¹⁵⁹⁸Pamir, **a.g.k.**, 2014a,119.

¹⁵⁹⁹M. Spinka and G. Downey (1940). *Malalas, Chronicle of John Malalas, Books VIII -XVIII*, (Çev: S. Slavonic), Chicago: The University of Chicago Press, s.32.

¹⁶⁰⁰Pamir, **a.g.k.**, 2014a,119.

¹⁶⁰¹H. Pamir (2015). *Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2013*, 36. KST. (3), s.273.

¹⁶⁰²Pamir, **a.g.k.**, 2014b,261.

¹⁶⁰³Pamir, **a.g.k.**, 2014b, 261.

¹⁶⁰⁴Najbjerg ve Moss, **a.g.k.**, 2014, 33.

SONUÇ

Anadolu Roma Dönemi'nde tiyatro ve stadion ilişkisi konu kapsamında Roma Dönemi olarak sınırlandırılmıştır. Anadolu kentleri incelendiğinde, tiyatro ve stadion yapılarının Hellenistik Dönemden itibaren yaygın olarak yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle Roma Dönemi mimari uygulamaları, Hellenistik Dönem mimari geleneğinin devamı niteliğindedir ve yapıların dönemsel olarak sınırlarını ayırmak zordur.

Romalıların mimari teknikleri geliştirmesi ve kendine özgü stili ile kentlerde Hellenistik Dönem yapılarında yenileme ve tamirat çalışmaları yapılırken, diğer kentlerde ise değişen talepler ve gelişen teknik kapsamında yeni tiyatro ve stadion yapıları inşa edilmiştir.

Anadolu Roma Dönemi kentlerinde tiyatro ve stadion yapılarının dağılımı, antikçağ bölümlenmesinde olduğu şekilde bölgelere göre incelenmiştir. Bu inceleme doğrultusunda Anadolu'nun kuzey, iç kısımlar ve doğusunda her iki yapının bulunduğu kentlere rastlanılmamıştır. Batı Anadolu (Ege Bölgesi ve iç kısımlar) ve Güney Anadolu'da (Akdeniz Bölgesi ve iç kısımlar) yoğunluk olduğu tespit edilmiştir. Anadolu'da Roma Dönemi'nde tiyatro ve stadiona sahip 43 kent tespit edilmiştir.

Tiyatro ve stadion yapılarının belirtilen bölgelerde yoğun olarak inşa edilmesinin nedenleri araştırıldığında, kentlerin köklü bir kült geçmişine sahip olduğu görülmektedir. Kentlerin kuruluşundan itibaren kült geçmişine sahip olması, kentleri çekim noktası haline getirmiştir. Roma Dönemi'nden önce Ephesos, Sardes, Perge, Hierapolis Kastabala'da yer alan Artemis kültü ve Magarsos'da yer alan Athena kültü köklü geçmişe sahip örnek kentlerdir. Festival ve kült geleneğini genel olarak Roma Dönemi'nde değişikliğe uğratılmış olsa da devam ettiği görülmektedir. Yoğunluğun nedenleri değerlendirildiğinde antik kentlerin ulaşım ağı dikkat çeken diğer bir olgudur. Ulaşım ağı içerisinde liman kentleri Alexandria Troas, Miletos, Ephesos, Patara ve Magarsos kentleri bu durumda öne çıkar. Kara ulaşımında ise Anazarbos gibi kentler söz konusudur. Sivil ve askeri amaçlı kullanılan kara ve deniz yolları kentlerin önemini artırmıştır.

Anadolu Roma Dönemi kentlerinde tiyatro ve stadion yapılarının yoğun bir şekilde inşa edilmesinde ekonomik kalkınması iyi olan kentlerin, büyük festivaller düzenleyebilecek alt yapısının olması gerekmektedir. Bu durumda tiyatro ve stadionun

yapım masraflarını ya da festivallerin harcamalarını üstlenen kentli bir hayırsever bulunmuş ya da bizzat imparator tarafından karşılanmıştır. Kıta Yunanistan'da bulunan önemli festivallerin kopyalarının Anadolu'da yapılmaya başladığı dönemde ve sonrasında Kıta Yunanistan kentlerine bir öykünme ve etkilenme görülmektedir. Bu durumun iskelet almış hali, yapıya dönüştürülmüştür. Roma Dönemi'nde Anadolu'da tiyatro ve stadionların sayısı artmıştır.

Bu yapıların inşa edilmelerinde genel neden, iktidar gücün propagandası ve halkın ise ekonomiye dayalı olan rekabet ve prestij düşüncesinden ileri gelmiştir. Roma Dönemi'nde imparatorlardan özel izinle yapılan agonlar, imparator adına tapınak yapılması gibi faaliyetlere kentlerin katılımı ekonomik sebeplerden kaynaklanmıştır. İmparatorun bu festivallere ve kendi adına tapınak yapılmasına izin vermesi, halkı desteklemesi ise Anadolu halkı üzerinde "Romalılaştırma Propagandası" düşüncesinden ileri gelmektedir. Roma'nın kendi egemen gücünü Anadolu üzerinde sağlam tutmak isteme çabası ise mimari unsurlarda karşımıza çıkar. Roma İmparatorluğu'nun kendi kültürlerini ve bu doğrultuda geliştirilen oyunlar (gladyatör vb.), halkı inançtan daha çok eğlenmeye itmiştir. Eğlenme ihtiyacından dolayı amfithitiatro (Pergamon, Kyzikos, Mastaura, Anazarbos ve Antokheia Orontes amfithitiatroları), çift sphendoneli stadionlar (Aphrodisias, Laodikeia ve Apameia Kelainai (?) stadionları) yapılmış ve Hellenistik Dönem yapılarının geliştirilmesine neden olmuştur. Konuya esas tiyatro yapıları olduğundan amfithitiatrolar tez çalışmasının dışında tutulmuştur

Rekabet ve prestij açısından değerlendirildiğinde ise Anadolu kentleri genel olarak, Panhellenik festivallere katılmak için kökenlerini Hellenlere dayandırmışlardır. Kentlerin Roma'nın dostu, en güzel, birinci kent, Neokoros, Metropolis gibi unvanlara sahip olmak için gösterdikleri çaba aralarında bir rekabete dönüşmüştür. Bu unvan yarışına örnek İonia'da Ephesos ve Smyrna, Kilikya'da ise Anazarbos ve Tarsos kent sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Tez çalışması kapsamında tespit edilen 43 kenttin tiyatro ve stadion yapıları incelenirken, öncelikli olarak tiyatro ve stadion yapıları ayrı ayrı olarak plan bakımından değerlendirilmiştir. Tiyatrolar incelendiğinde kısıtlı veri (tahribat) ve yapılmayan kazılar nedeniyle planı belirlenemeyen 12 kent tiyatrosu vardır. Bu kentler; Apameia Kelainai, Aigeia, Mopsuestia, Antiocheia Orontes, Daphne, Apollonia ad Rhyndakos, Claudiapolis ve Pergamon, Antiocheia Meandrum, Nicomedia, Myndos ve Tarsos'dur. At nalı planda

tiyatrosu olan 4 kent; Selge, Arykanda, Kadyanda ve Magarsos'dur. Yarım daire planda tiyatrosu olan 7 kent; Alexandria Troas, Tripolis, Sagalassos, Aspendos, Sillyon, Seleuceia ad Calycadnum ve Anazarbos'dur. Yarım Daire planı aşan tiyatroya sahip 20 kent; Smyrna, Tralleis, Priene, Ephesos, Miletos, Magnesia Ad Meandrum, Philadelphia, Sardes, Aizanoi, Laodikeia, Kibyra, Pisidia Antiokheia, Halikarnassos, Nysa, Aphrodisias, Patara, Tlos, Perge, Hierapolis Kastabal ve Ancyra'dır (Tablo 12).

Anadolu'da her iki yapının bulunduğu kent çerçevesindeki stadion planları değerlendirildiğinde ise Philadelphia, Smyrna, Sagalassos, Selge, Halikarnassos, Patara, Kadyanda, Aigeai, Daphne, Apollonia ad Rhyvdakos, Nicomedia, Antiocheia ad Meandrum, Myndos, Ancyra ve Tarsos kentlerinde bulunan stadionlarının planları, yapılar ile ilgili araştırmaların yetersizliği, tahribat ile yok edilmesi, antik kaynaklardan bilinmesi ya da günümüzde modern kent alanının altında kalmış olmasından kaynaklı planları belirsiz 15 kent stadionu mevcuttur. Tek sphendone – U formu stadiona sahip kentler ise Pergamon (?), Alexandria Troas, Ephesos, Magnesia Ad Meandrum, Sardes, Tripolis, Kibyra, Pisidia Antiokheia, Nysa, Perge, Aspendos, Sillyon, Seleuceia ad Calycadnum, Mopsuestia, Anazarbos, Magarsos, Hierapolis Kastabala, Antiokheia Orontes'dir. Tek sphendoneli 18 kent stadionu tespit edilmiştir. Çift Sphendoneye sahip kentler Laodikeia ve Aphrodisias'dır. Apameia Kelainai Stadion'unda çift sphendoneye sahip olduğu yazıtlarda geçmektedir. Tralleis Tiyatro-Stadionu'nun çift sphendoneye sahip olduğu 19. Yüzyıl Avrupalı araştırmacılar tarafından belirtilir. Bu görüş, uydu görüntüsü ile desteklenmiş olsada, yapının bulunduğu konum askeri alan içerisinde kaldığından araştırılamamıştır. Stadionun çift sphendoneli olma hususunda şüpheli yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur. Tek taraflı oturma düzenine sahip stadionlar Arykanda, Tlos, Priene ve Claudiapolis'de yer alır. Sphendonesiz olarak iki düz kenardan oluşan stadion ise Miletos'dadır. Aizanoi stadionu, tiyatro ile kompleks bir yapı olduğundan bu planlamanın dışında tutulmuştur (Tablo 13).

Anadolu kentleri içerisinde, her iki yapının birbirine mesafeli konumlandırıldığı yerler Aphrodisias, Laodikeia, Pisidia Antiocheia, Sagalassos, Kibyra, Mopsuestia ve Antiocheia Orontes'dir. Tiyatro ve stadionun yakın olarak konumlandırıldığı yerler Selge, Nysa, Perge, Aspendos, Anazarbos, Magarsos, Pergamon ve Arykanda'dır. Tiyatro-stadion kompleks örnekleri Aizanoi, Sardes, Tralleis ve Hierapolis Kastabala'da görülmektedir. Kastabala Tiyatro-Stadionu bu grup içinde değerlendirilmiş olsa da

yapının kompleks olması hususunda, elimizde olan verilerin kısıtlı kalması sebebi ile Sardes ve Aizanoi gibi net bir durumda değildir.

Anadolu kentleri içerisinde tiyatro ve stadionun birbirine yakın olarak konumlandırıldıkları görülmektedir. Perge, Aspendos ve Pergamon birbirine benzer örneklerdir. Bu kentlerde tiyatronun cephesi doğuya ya da güneydoğuya yönlendirilirken, stadion ise genel olarak tiyatronun kuzeyinde batı ve doğu kısımdadır. Selge farklı olsa da Nysa ve Anazarbos'da tiyatronun, stadionun sphendone yönüne doğru inşa edildiği görülmektedir. Selge Stadionu'nun planı belirsizdir. Hava fotoğraflarından stadionun caveaya doğru bir kavis aldığı gözlemlenmiştir. Bu örneklerden farklı tasarlanan Magarsos tiyatro ve stadionu aynı simetride bulunmasa da karşı karşıya yerleştirilmiştir. Arykanda ise stadionu nişli olmasından kaynaklı diğer örneklerden ayrılır. Arykanda'da her iki yapı birbirine çok yakın konumlandırılmıştır.

Roma Dönemi Anadolu kentlerinde bu yapıların konumlarının seçilmesinde topografya belirleyici ana unsurdur. Romalılar önemli bir bütçenin olduğu durumlarda, yapıların konumlarını tasarlarken yamaç eğiminden faydalanarak yapım masraflarını azaltmak yerine düz arazi üzerinde kent merkezi, kült tapınağına ve limana yakınlık gibi nedenlerden, bu yapıları inşa etmişlerdir. İstisnai olarak düz arazide kurulan kentler için ise bu durum topografyanın zorunluluğundan kaynaklanmıştır.

Roma Dönemi kent planlamasında tiyatro genel olarak kent merkezinde yer bulurken, stadionların kimi kent merkezinde, kimi sur dışında kimi de kent içerisinde ama geç dönemde yapılan sura bedenleri stadionu içine alacak şekilde inşa edilmiştir. Kamu yapılarının anıtsal boyutta ve çok işlevli olmasından dolayı bu yapılar kent planlamasında kendine en uygun yeri bulmak zorundaydı. Festivallerin yapıldığı dönemlerde kentte gelen topluluğun (misafirler, yarışmacılar, sponsor vb.) kent içerisinde bu akıştan kaynaklı doğacak sıkıntıları azaltmak adına tiyatro ve stadion Ephesos, Kibyra gibi aynı rota üzerinde birbirine bağlayan caddelerle, Aizanoi, Sardes, Tralleis ve Kastabala gibi kompleks örneklerle, Anazarbos ve Magarsos gibi birbirine çok yakın olarak, Selge, Aspendos ve Perge de önlerinde meydan yada bir bayram alanı gibi akışın kolay sağlanabileceği bir alan üzerinde birbirine yakın olarak tasarlandıkları görülür. Bu yapılar, külte dayalı törenler kapsamında düzenlenen müzik, sanatsal, gymnastik yarışmalara ev sahipliği yapmıştır. Tiyatro ve stadion ilişkisi Anadolu kentlerinde incelendiğinde, kült adına düzenlenen törenlerde, kentin dinamikleri dikkate alınmıştır.

Tiyatro ve stadion ilişkisi, bu yapıları ve kutsal alanı (mekan) içerisine alan, varsayım dahilinde tören rota önerisi getirilerek kurulmuştur. Kült açısından incelendiğinde genellikle Anadolu’da imparatorluk kült tapınağı ve törenleri en yaygın olanıdır. İmparatorluk kültü dışında kentin tanrıçası ya da tanrısının kült törenleri dikkate alınırken kentin en çok önemsedığı tanrı/ tanrıçanın üzerinde durularak bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır (Tablo 14). Kült bilgisine ulaşamayan, veri eksikliği yaşanan kentlerde söz konusudur. Bu ilişki incelendiğinde tespit edilen kentler, Anadolu’nun kuzeyinden güneye, batıdan doğuya doğru uzanan hat üzerinde değerlendirilerek, liste sıralaması yapılmıştır.

Troas’da konu bakımından her iki yapıya sahip kent Alexandria Troas’dır. Yapılar konum açısından incelendiğinde tiyatro, kentin güney girişine yakın, Dor Tapınağı ile ilişkili, merkezde inşa edilmiştir. Stadion ise batıda ve limana yakındır. Teknik anlamda incelendiğinde tiyatro caveası batı – hafif kuzeybatıya yönlendirilmiştir. Cavea yarım daire plandadır. Caveanın cephe genişliği 110 m, orkestra çapı 20 m’dir. Stadionun ise hafif sapmalar olsa da batı – doğu aksında olduğu söylenebilir. Yapı, iki yamaç arasında inşa edilmiştir. Tek sphendoneye sahip olan yapı U planlıdır. Stadion 225 m uzunluğunda ve 30-35 m genişliğindedir. Dönem olarak değerlendirildiğinde Alexandria Troas’ın Hellenistik Dönemin önemli kentlerinden biri olmasından dolayı, tiyatro Roma Dönemine tarihlenmiş olsa da Hellenistik bir öncülü olmalıdır. Stadion ise Hellenistik Dönemde inşa edilmiş ve Roma Dönemi’nde geliştirilmiştir. Her iki yapıda da kazı yapılmadığından, dönem araştırmaları yüzeysel kalmıştır. Yapıların konumlarının seçilmesinde neden topografyadır. Tiyatro kent merkezine yakın inşa edilirken, stadion ise limana yakın inşa edilmiştir. Bu durum kentte gelen misafirlerin liman erişimi ile ilgili olmalıdır. Aynı örnek Kilikya kenti Magarsos ve Lykia kenti Patara’da da görülmektedir. Tiyatro ve stadion mesafeli şekilde konumlandırılmışlardır. Alexandria Troas, Apollon Smintheus Kutsal Alanı ile ilişkili bir kenttir. Tanrı Apollon adına kentte düzenlenen Pythia ve Smintheia Festivallerine bölgesel katılımların sağlandığı göz önünde tutulursa, kent festival açısından cazibe merkezidir. Festivalde düzenlenen yarışma kategorilerinde her iki yapıda kullanılmıştır. Kentin cadde – sokak sistemine dair gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar yetersiz olduğundan bu sistem tam olarak bilinmemektedir. Birbirine bağlı yarışma programlarına eşlik eden bu yapıların, tören rotası dahilinde ana belirleyici olan forumda bulunan Podyumlu Tapınak ve forum alanıdır. Alexandria Troas, İmparator

Augustus'un koloni kentlerinden biridir. Podyumlu Tapınağın imparatorluk kült tapınağı olma ihtimali çok yüksektir. Bu tapınağı içerisine alacak şekilde tören rotası önerilmiştir.

İonia'da tiyatro ve stadion yapıları Roma Dönemi'nden önce yapılmaya başlanmıştır. Her iki yapının bulunduğu kentler; Smyrna, Priene, Ephesos, Miletos ve Magnesia ad Meandrum'dur. Değerlendirmeye alınan kentler arasında başlıca incelenen Ephesos kentidir. Yapılar konumu bakımından Panayır Dağı'nın batısına, stadion kuzeyde ve tiyatro ise güneyde kalacak şekilde, aynı hat üzerine (prosesyon yolu) inşa edilmiştir. Teknik anlamda incelendiğinde tiyatro caveası batıya yönlendirilmiş ve yamaç eğimine inşa edilmiştir. Cavea yarım daireyi aşan bir plana sahip ve 215° çapındadır. Stadion yapısı ise hafif kuzeybatı- güneydoğu aksında olduğu söylenebilir. Kuzey tribün tonoz sistemi üzerinde yükseltilirken, güney tribün için yamaç eğiminden faydalanılmıştır. Tek sphendoneye sahip olan yapı, U planlıdır. Yapı 184 m uzunluğunda, 33 m genişliğinde ve orta kısım 45 m'dir. Dönemsel olarak değerlendirildiğinde tiyatro Hellenistik Dönemde yapılmış ve Roma Dönemi'nde değişiklikler yapılarak geliştirilmiştir. Stadion ilk olarak MÖ 3. yüzyıl Lysimakhian Dönemine tarihlendirilir ve Roma Dönemi'nde geliştirilmiştir. Dönem bakımından tiyatro ve stadion paralellik göstermektedir. Her iki yapının birbirine olan konumu incelendiğinde, tiyatro ve stadionun konumunun seçilmesinde sebep topografya ve erişim kolaylığıdır. Kutsal alanın, bu yapılar ile olan işlevinde kentte tiyatro direk bir cadde ile limana bağlanırken, stadion ise Artemis Kutsal Alanı'na giden hat üzerine konumlandırılmıştır. Kentte bulunan kült ve kült alan sayıları sayıca fazladır. Kentin tanrıça kültü ön plana çıkmaktadır. Kentin tanrıçası Artemis ve imparator kült törenleri dikkate alınarak öneri sunulmuştur.

Miletos, bir liman kenti ve her iki yapıya sahiptir. Tiyatro Körfezi'nin kuzeyine tiyatro inşa edilirken, güney kısmına stadion inşa edilmiştir. Teknik olarak incelendiğinde tiyatro caveası güneybatıya yönlendirilmiş ve yamaç eğiminden faydalanılarak inşa edilmiştir. Cavea yarım daireyi aşan bir plana sahip ve caveanın çapı 139.80 m'dir. Stadion ise güneyde tepe yamacından yararlanılırken, kuzey kısımda teraslama yöntemi uygulanmıştır. Bölgede bulunan stadionlardan farklı olarak dikdörtgen plana benzer, iki düz kenardan oluşmakta ve sphendonesi bulunmamaktadır. Stadionun uzunluğu 191, 40 m'dir ve hafif güneydoğu – hafif kuzeybatı aksındadır. Dönem olarak tiyatro, ilk olarak MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğinde inşa edilmiş ve Roma Dönemi'nde yenilenmiştir. Stadion ise Geç Hellenistik Dönemde yapılmış ve Roma Dönemi'nde uyarlamalar yapılmıştır.

Kentte tiyatronun yapımı, stadiondan erkendir. Yapıların konumları limana yakındır ve deniz aşırı kolonilere sahip Miletos'da düzenlenen Apollon kült törenlerinde liman, erişim kolaylığı sağlamış olmalıdır. İki yapıyı körfez ayırmaktadır. İki yapının yerinin seçilmesinde başlıca sebep yine topografya ve erişim kolaylığıdır. Kent ve kutsal alan ilişkisi içerisinde Didyma'da Tanrı Apollon adına düzenlenen törenlerin Miletos'da başladığı bilinmektedir. Konuya esas kent ve kutsal alan ilişkisi olmadığından ve aradaki mesafe dikkate alındığında, Didyma Kutsal Alanı rota dışında tutulmuştur. Törenlerin başladığı ve bittiği nokta yine kentin baş tanrısı olduğu kabul edilen Apollon'a adanan Delphinionu içerisine alan tören rotası önerilmiştir. Kentte birçok agora ve kutsal alan vardır. Bu alanların kime adandığı ya da Roma Dönemi kullanımına dair bilgiler sınırlı olduğundan rota kapsamına alınamamıştır.

Magnesia ad Meandrum kenti her iki yapıya sahiptir. Kentin tiyatrosu kutsal alana yakın konumlandırılırken, stadion ise kentin güneyine inşa edilmiştir. Yapılar teknik açıdan incelendiğinde kentin tiyatrosu harap haldedir ve cavea yarım daireyi aşmakta olup, çapı 75,80'dir. Stadion ise günümüze kadar sağlam gelmiştir. Stadion, iki yamaç arasına inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapı, U şeklinde planlanmış ve 185,90 m'dir. Dönem açısından bakıldığında tiyatro en erken tarih MÖ 4. yüzyıl belki 3. yüzyıl ve MS 2. yüzyıl aralığında kullanılmıştır. Stadion ise Roma Dönemi'nde yapılmıştır. Tiyatronun yapım aşaması stadiona göre erkendir. Yapıların arasında mesafe söz konusudur. Kentte öne çıkan kült Artemis'e aittir. Artemis Kutsal Alanı kent içerisinde. Kentte düzenlenen törenler ile ilgili bilgiler, Hellenistik Döneme ait yazıtlardan bilinmektedir. Roma Dönemi'nde ise düzenlenen festival programları için stadion inşa edilmiştir. Kentte birçok kült var olmakla birlikte bu kült ve kutsal alanlar ile ilgili bilgiler yetersizdir. Artemis Kutsal Alanını kapsayan tören rotası önerilmiştir.

Lydia Bölgesi incelendiğinde Philadelphia, Sardes ve Tripolis kentlerinde tiyatro ve stadionun bulunduğu tespit edilmiştir. Sardes Tiyatro-Stadion yapısı komplekstir. Konum açısından değerlendirildiğinde yapı ana caddenin güneyine, akropolün ise kuzeyinde yer alır. Teknik açıdan incelendiğinde yamaç eğiminden yararlanılarak inşa edilen tiyatronun, caveası kuzeydoğuya yönlendirilmiştir ve yarım daireyi aşan plandadır. Çapı 190⁰'dir. Stadion ise tiyatronun önünde ve kuzeyindedir. Tek sphendone planda olan stadion güneydoğu – kuzeybatı aksında uzanmaktadır. Tiyatronun önünde uzanan stadionun güney tribünü ile tiyatro sahnesi bitişiktir. Stadionun uzunluğu ile ilgili

araştırmacıların farklı tespitleri vardır. Yapının uzunluğu 194 – 200 m aralığında olmalıdır. Genişliği ise 35 – 40 m'dir. Stadion tribünün güneyi, tiyatro ile aynı yamaç üzerine inşa edilmiş ve batıya doğru uzanmaktadır. Kuzey kısım tonozla desteklenmiştir. Tiyatro-stadion kompleks örnekleri içerisinde değerlendirildiğinde Sardes Tiyatro-Stadionun benzeri yoktur. Dönemsel olarak değerlendirildiğinde, tiyatro Hellenistik Dönemde inşa edildikten sonra, depremle yıkılmış Roma Dönemi'nde yeniden yapılmıştır. Stadionun tarihlenmesi konusunda belirsizlik bulunmakla birlikte, bu kompleks yapı, aynı paralelde yapılmış olmalıdır. Stadiona opus caementicium kullanılmış olması, yapıyı Roma Dönemine tarihlemektedir. Araştırmacıların dikkatini çeken bir soru stadionun Hellenistik öncülünün olup olmadığıdır. Artemis Kutsal Alanı ile kenti bağlayan kutsal yol henüz tespit edilememiştir. Ephesos gibi Sardes kenti bu konuda şanslı değildir. Tiyatro-stadionun kompleks olarak Sardes'te değerlendirilmesi topografik nedene bağlı olmanın yanı sıra, yakınında yer alan Vadi-B tapınağı ile ilgili olmalıdır. Bu tapınak imparatorluk kült tapınağıdır. Tören rotası önerilirken kentte Artemis kültü ön plana çıktığından, Artemis Kutsal Alanı ve Vadi-B Tapınağını kapsamına alan tören rotası önerilmiştir.

Tripolis her iki yapıya sahiptir. Konum olarak değerlendirildiğinde tiyatro kentin merkezindedir. Stadion ise MS 4. yüzyılda sur dışında bırakılana kadar, kent içerisinde olduğu söylenebilir. Stadion, tiyatroya göre kuzeybatıda yer almaktadır. Teknik olarak incelendiğinde, yamaca yaslandırılan tiyatronun caveası yarım daire planda olup, 89 m çapındadır. Stadion ise güney kısmında hafif sapsmalar olsa da kuzey – güney aksta uzandığı söylenebilir. Yapı tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Stadion 256 m uzunluğunda ve 66 m genişliğindedir. Yapı büyük boyuttadır. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro, MS 2. yüzyıla tarihlendirilirken, stadiona Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. Yapılar üzerinde kazı yapılmadığından henüz net veriler ortaya konulamamaktadır. Her iki yapı arasında mesafe söz konusudur. Yapıları birbirine bağlayan bir cadde sistemi henüz tespit edilememiştir. Kentte düzenlendiği bilinen oyunlarda her iki yapıda kullanılmıştır. Tiyatro ve stadionun konumunun seçilmesi topografik nedenlere bağlıdır. Kentte yer alan kutsal alanın kime adandığı bilinmemekle birlikte bu alanda sonlandırılan bir tören rotası önerilmiştir.

Phrygia Bölgesi incelendiğinde Apameia Kelainai, Aizanoi ve Laodikeia kentlerinde her iki yapı tespit edilmiştir. Apameia Kelainai, Strabon'un belirttiği üzere

Anadolu'nun ikinci büyük kentiydi. Kentte iki tiyatronun olma ihtimali söz konusudur. Günümüzde tiyatro üzerinde kazı devam etmektedir. Kentin stadionunun çift sphendoneye sahip olduğu yazıtlardan tespit edilmiştir. Apameia Kelainai stadionu üzerinde dokümantasyon eksikliğinden tez kapsamına alınamamıştır.

Aizanoi Tiyatro – Stadionu kompleks bir yapıdır. Stadionun sphendone kısmının, tiyatro olarak tasarlanması açısından günümüze kadar saptanmış olan tek örnektir. Yapı, kent merkezine yakın, kuzeye inşa edilmiştir. Teknik olarak incelendiğinde yapı inşa edilirken yamaç eğiminden yararlanılmıştır. Hafif kuzeydoğu – hafif güneybatı doğrultusunda yönlendirilen yapının tiyatro kısmı kuzeye yerleştirilirken, bir sahne ile ayrılan devamı stadion olarak tasarlanmış ve güney kısımdadır. Yapının tiyatro caveası yarım daireden biraz daha büyük bir plana sahip ve çapı 104,50 m ölçüsündedir. Stadion 215 m uzunluğunda, pist alanı dar yerinde 29, 60 m ve geniş yerinde 41,90 m genişliğe sahiptir. Dönem olarak değerlendirildiğinde yapı, MS 1. ve 3. yüzyıl aralığına verilmektedir. Tiyatro – stadion biçiminde, stadionun sphendonesinin tiyatro olarak inşa edilmesi dikkat çeken bir husustur. Anadolu'da Perge, Ephesos ve Aphrodisias gibi kentlerin stadionlarında sphendone kısmına yatay bir set çekilerek arenaya dönüştürüldükleri görülmektedir. Bu uygulamanın nedenleri gladyatör ve hayvan mücadelelerine bağlanırken, esas neden bu oyunlar için mekânın uygunluğu, seyirci kapasitesi ya da nüfusla ilgilidir. Bu uygulamanın yapılmasında, Aizanoi Tiyatro-Stadionunda mimari açıdan bir etkilenme görülmektedir. Yapının konumunun seçilmesinde, topografya ve kutsal alana yakınlık belirleyicidir. Kent içerisinde kült kapsamında değerlendirildiğinde Zeus Tapınağı ile ilişkilendirilerek tören rotası önerilmiştir.

Laodikeia, Anadolu'da iki tiyatro ve stadion yapısının bulunmasıyla bilinen ender bir kettir. Ancak iki tiyatro ve bir stadionun bulunduğu Cladiapolis ve Apameia Kelainai kentlerinde bu durumun olma ihtimali vardır. Araştırmalar yetersiz kaldığından net veriler ortaya konulamamıştır. Laodikeia'nın Hellenistik kökenden gelmesi ve Roma yapı programı gelişiminde iki tiyatrosu söz konusudur. Kentin erken dönemde inşa edilen Batı Tiyatrosudur. Yapı üzerinde restorasyon çalışması yapılmıştır. Kentin erken tiyatrosu olduğu için Roma Dönemi tören rotası bağlamında değerlendirilmeye alınmamıştır. Değerlendirme kapsamında incelenen Kuzey Tiyatrosu, kentin kuzeyine konumlandırılırken, stadion ise kentin güneyine inşa edilmiştir. Teknik olarak

incelendiğinde Kuzey Tiyatrosu, yamaç eğiminden faydalanılarak inşa edilmiştir. Tiyatro caveası kuzey doğuya yönlendirilmiştir. Cavea yarım daireyi aşan plandadır. Çapı 112 m'dir. Yapıda su oyunlarının yapıldığını ön gören bir düzenleme söz konusudur. Stadion, çift sphendoneye sahiptir. Stadion bir oyuntuya inşa edilmiş ve günümüzde çöküntü bir haldedir. Kuzeybatı – güneydoğu aksındadır. Stadion 280 m uzunluğunda ve 70 m genişliğindedir. Dönem olarak değerlendirildiğinde Kuzey Tiyatrosu'nun MS 2. yüzyıl- MS 7. yüzyıla kadar kullanım görmüş olduğu belirtilirken, yapı üzerinde kazı yapılmadığından erken dönemin değişebilme olasılığı da göz önünde tutulmalıdır. Stadion Roma Dönemine tarihlendirilir. Yapıların birbirine olan ilişkisi değerlendirildiğinde, aralarında mesafe söz konusudur. Laodikeia cadde sisteminin net olarak ortaya çıkartıldığı ender kentlerden biridir. Yapıların konumlarının seçilme nedenleri ise tiyatronun topografik nedene bağlı olmakla birlikte, kutsal mekanlara yakın ve ilintili inşa edildiği görülmektedir. Stadionun yerinin seçilme nedeni topografyadır. Kent kült açısından incelendiğinde kentte tapınak sayısı oldukça fazladır. Kentte yer alan Kuzey Kutsal Agora'da Zeus – Athena Tapınakları ve imparatorluk kült tapınağı olan Tapınak A'nın kapsama alındığı tören rotası önerilmiştir.

Pisidia Bölgesinde tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında incelendiğinde Pisidia Antiokheia, Sagalassos ve Selge ön plana çıkmaktadır. Pisidia Antiokheia'nın Anadolu'da Romalılaşıma politikasında ayrı bir rolü vardır. Roma'nın Anadolu'da kurduğu ilk koloni kentlerinden biridir. Pisidia Antiokheia'da yapıların konumu değerlendirildiğinde tiyatro, kent merkezine inşa edilmiştir. Stadion üzerinde araştırmalar yetersiz boyuttadır. Stadion kentin batısına inşa edilmiştir. Kent surunun dışında kalan yapının, kent dışına yapılp yapılmadığı ya da Geç Antik Çağ'da savunma amaçlı sur dışında bırakılıp bırakılmadığı bilinmemektedir. Teknik anlamda incelendiğinde küçük boyutlu olan tiyatronun caveası yarım daireyi aşar ve çapı 104 m'dir. Tiyatro caveası batı- hafif kuzeybatıya bakmaktadır. Stadion ise kuzeybatı- güneydoğu aksındadır. Yapının uzunluğu 190 m ve genişliği 30 m'dir. Tiyatro ve stadion arasında bağı sağlayan cadde sistemi kent içerisinde açığa çıkarılmış olsa da kent dışında nasıl olduğu bilinmemektedir. Fakat stadiona erişim için bir geçidin varlığından bahseden araştırmada mevcuttur. Dönemsel olarak incelendiğinde tiyatro, Hellenistik Dönemde (MÖ 2. yüzyıl) inşa edilmiş, MS 3 – 4. yüzyılda genişletilerek, yaklaşık 4. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır. Stadiona henüz bir kazı yapılmadığından kesin olarak tarihlenmesi mümkün değildir. Stadion, tiyatro ile muhtemelen aynı paralelde yapılmış ve kullanım

görmüş olmalıdır. Yapıların konumlarının seçilmesinde esas neden topografyadır. Kentte öne çıkan kült Tanrı Men'e aittir. Tanrı Men'in kent dışındaki kutsal alanında yer alan, stadion, odeion ya da tiyatro olarak tanımlanabilecek yarım yuvarlak yapının henüz işlevlendirilemediği ve üzerinde araştırmacıların görüş birliği sağlayamadığı görülmektedir. Kutsal alan ve kent arasında mesafe olduğundan çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir. Kentte yer alan Augustus Kutsal Alanı öncülünde Tanrı Men kültüne hizmet etmiştir. İmparatorun yaptıklarının listesi "Res Gestae Divi Augusti" bu alanda ele geçirildiğinden ayrı bir önem arz etmektedir. Kentte bulunan Augustus Kutsal Alanı ile bağlantılı olarak tören rotası önerilmiştir.

Sagalassos'da her iki yapı bulunmaktadır. Konum olarak değerlendirildiğinde kent dağlık arazi üzerinde yer aldığından, tepenin eteğinde doğuda tiyatro yer alırken stadion ise kentin batısına konumlandırılmıştır. Teknik olarak incelendiğinde tiyatro tepe yamacına inşa edilmiştir. Tiyatro caveası ise güneybatıya yönlendirilmiştir. Cavea yarım dairedir. Cavea en geniş yerinde 98 m ve 240⁰'dir. Stadion, eski bir kervan yolunun altına yerleştirilmiştir. Stadion olarak yapıyı algılamak güçtür. Yapı, güneydoğu- kuzeybatı aksındadır. Planı tam olarak U tipinde değildir. Plan bakımından farklılık taşımakta olup düzensiz bir plana sahiptir. Stadiona bilimsel kazı yapılmadan, planına dair yorum getirmek güçtür. Yapı, 165 m uzunluğunda ve 52 m genişliğindedir. Yapının taş malzemesine dair bulgu azdır. Dönem olarak her iki yapı Roma Dönemine aittir. Tiyatro ve stadionun konumunun seçilmesinde neden topografyadır. Her iki yapı, aynı hat üzerine inşa edilmiştir. Kentte iki önemli kutsal alan bulunmaktadır. Apollon Klarius Kutsal Alanı ve Antonius Pius Kutsal Alanını içerisine alacak şekilde tören rotası önerilmiştir.

Pisidia kentleri arasında en az araştırılan kentlerden biri Selge'dir. Tiyatro ve stadion yapıları ile Anadolu'da dikkat çeken bir örnektir. Tiyatro ve stadion üzerinde araştırmaların yetersiz kalması, Selge'deki yapıların Aizanoi ya da Sardes örnekleri gibi kompleks gruplar içerisinde değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Bundan kaynaklı, her iki yapı birbirine yakın olarak konumlandırılan grup içerisinde yerini almaktadır. Konum açısından değerlendirildiğinde tiyatro, kent merkezinde yer alırken, tiyatronun güneybatı yönünde stadion bulunmaktadır. Teknik açıdan incelendiğinde dağlık bir arazi olan kentte, tiyatro yamaç eğiminde bulunurken, stadion tribünün bir tarafı yamaç eğiminde bir tarafı da tonoz üzerindedir. Stadion ile tiyatro birbirine çok yakın mesafededir. Tiyatronun güneye- hafif güneydoğuya yönlendirilen caveası 104 m çapındadır. Orkestra

at nalı şeklindedir. Stadion ise kuzeydoğu – güneybatı aksındadır. Yapının koşu sahası uzunluğu 216 m, genişliği ise 40 m'dir. Stadionun planı belirsizdir. Kent planında Miletos Stadionu gibi iki uzun düz kenar gibi algılansa da uydu fotoğrafları incelendiğinde stadionun, tiyatro yönünde kavis şeklinde (sphendone) olduğu görülmektedir. Sahada evler söz konusu olduğundan bu durum varsayımdan öte gidememektedir. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro Roma Dönemine tarihlenmektedir. Stadionun tarihi konusunda net veriler olmasa da tiyatro ile aynı paralellikte yapılmış olmalıdır. Yapılarının konumunun seçilmesi topografyaya bağlıdır. Tiyatro ile stadion düzlükte yer alan diğer yapılarla beraber surun dışında kalmıştır. Tiyatro önünde bir meydan olması ya da agora olarak nitelendirilen alan, Perge Tiyatrosu'nun önündeki bayram yeri ile Aspendos Tiyatrosu'nun önündeki alan gibi benzer işlevlerde kullanılmış olmalıdır. Kentte kült açısından akropolde yer alan Kesbelion/Kespedion Zeus ve Artemis Kutsal Alanı ve yine akropolde yer alan imparatorluk kült tapınağı olarak nitelendirilen Podyumlu Tapınağı içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Karia'da tiyatro ve stadiona sahip kentler Antiocheia ad Meandrum, Tralleis, Halikarnassos, Myndos, Nysa ve Aphrodisias'tır. Anadolu'da stadiona sahip olan kentlerin Karia'da fazla olduğu görülmektedir. Tralleis Tiyatro-Stadionu komplekstir. Tiyatro, Roma Dönemine tarihlendirilmekte olup, caveası güneybatıya yönlendirilmiştir. Tiyatronun önünde uzanan, uydu görüntüsünden anlaşıldığı üzere çift sphendoneli (?) stadion kuzeybatı – güneydoğu aksındadır. Stadion, tiyatro ile aynı paralelde yapılmış olmalıdır. Tralleis kenti dokümantasyon eksikliğinden tez çalışması kapsamında değerlendirmeye alınamamıştır.

Nysa kenti tiyatro ve stadion yapıları arasında dikkat çeken bir örnektir. Tiyatro kentin merkezinde, kuzeyde yamaçta yer alırken, stadion ise tiyatronun güneyinde vadi arasında çukur kısma konumlandırılmıştır. Günümüzde her iki yapıyı bir yol ayırmaktadır. Tiyatro caveası hafif güneybatı-güneye yönlendirilmiştir. Cavea yaklaşık olarak 100 m çapında, bir dairenin yarısını kaplar. Nysa, Tanrı Dionysos ile olan ilişkisinden dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Kentte tanrı adına bir tapınak yapısı henüz tespit edilememiş olsa da tanrı ile ilgili mitolojik sahneler tiyatrodaki rastlanılmaktadır. Stadion ise kuzey- güney aksında uzanmaktadır. Stadion tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Stadionun üzerinde Anadolu'da pek rastlanılmayan bir teknik uygulanmış sphendone üzerine denk gelecek şekilde bir köprü geçmektedir. İki yakayı bağlayan bu

köprünün yer aldığı ana cadde tören yolu olarak tanımlanmıştır. Yapının yer aldığı vadideki suyun bir kanalla nasıl drenaj edildiği Strabon tarafından aktarılır. Yapının su ile olan ilişkisi bilinmemektedir. Yapının uzunluğu 248 m genişliği ise 93 m'dir. Stadionun bulunduğu alan günümüzde bitki örtüsü ile kaplıdır. Yapının koşu pisti görülmemektedir. Bu durum yapının algılanmasını güçleştirmiştir. Dönem olarak değerlendirildiğinde, tiyatronun ilk yapılış evresi Geç Hellenistik Dönem (MÖ 1. yüzyılın 2. yarısı) tarihlenir ve Roma Dönemi'nde geliştirilmiştir. Stadion ise Roma Dönemine tarihlendirilir. Tiyatro ve stadion birbirine yakın olarak konumlandırılan yapılar grubundadır. Tiyatro kent seviyesinde yüksek bir kotta iken, stadion daha alçak bir alanda çukurdadır. İki yapının konumlandırılma nedenleri topografyadır. İki yapının cephesi güneye doğrudur. Stadionun batı duvarında dükkanlar tespit edilmiştir. Festival akışı içerisinde, ticari olarak kullanılan stadiondaki dükkan yapılarının, inşaat tekniği farklı olsa da Perge'de de görülmektedir. Nysa'nın, Akharaka Pluton Kutsal Alanı ile ilişkisi bulunmaktadır. Kentte düzenlenen festivaller bu kütle ilgilidir. Kent ve kutsal alan ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapılmamıştır. Stadionun sphendonesi üzerinde bulunan köprüden geçen tören yolu, tiyatronun güneyinde yer alır. İki yaka arasında bağlayan bu yolun sonunda ve batıda Podyumlu Tapınak yer almaktadır. Törenler kent içerisinde değerlendirildiğinden, hangi külte adandığı bilinmeyen Podyumlu Tapınak tören rotasına dahil edilerek öneri sunulmuştur.

Aphrodisias tiyatro ve stadionu korunma durumu bakımından önemlidir. Kentin tiyatrosu kent merkezinde güneye konumlandırılmıştır. Stadion ise kentin kuzeyine konumlandırılmış, sur ile birleşiktir. Teknik açıdan değerlendirildiğinde tiyatro caveası doğu – hafif güneydoğu yönüne bakmaktadır. Cavea 90 m çapındadır. Orkestra yarım daire planı aşmaktadır. Stadion doğu – batı aksındadır. Çift sphendoneye sahiptir. Tribün uzunluğu 270 m, genişliği 59 m ve dromos uzunluğu 238 m'dir. Yapı sonraki dönemlerde, Perge Stadionuna benzer şekilde, sphendone kısmına set çekilerek bir arenaya dönüştürülmüştür. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro, MÖ 1. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar uzanan bir tarih aralığını vermiştir. Stadion ise Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi özellikleri taşıdığından bir geçiş dönemi yapısıdır. Tiyatronun konumunun seçilmesinde topografik açıdan kent merkezinde yer alması ve yamaç eğiminden faydalanılmasıdır. Stadion ise büyük ölçekte bir yapı olduğundan kendine kent planlamasında kentin bir ucunda yer bulabilmiştir. İki yapı arasında mesafe söz konusu olup, bu yapılar topografya dikkate alınarak ızgara plana göre konumlandırılmış ve bir

cadde ile birbirine bağlıdır. Kentin merkezinde yer alan Aphrodite Kutsal Alanı kent planlamasında belirleyici olmuştur. Aphrodite Kutsal Alanını içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Lykia Bölgesi incelendiğinde Patara, Kibyra, Arykanda, Tlos ve Kadyanda kentlerinde tiyatro ve stadion bulunmaktadır. Bölgenin önemli kenti olan Kibyra’da her iki yapı bulunmaktadır. Kent, dağlık bir sahada gelişmiştir. Kentin batı noktasında tiyatro yer alırken, kentte günümüzde girişin yapıldığı doğu kısmına ise stadion konumlandırılmıştır. Teknik açıdan bakıldığında tiyatro harap bir durumdadır. Yamaç eğimine konumlandırılan tiyatronun caveası yarım daireyi aşan planda olup, cavea çapı 81 m’dir. Cavea güneydoğuya, kent merkezine doğru bakmaktadır. Stadion ise tiyatroya göre daha alçak bir alandadır. Hafif güneydoğu- hafif kuzeybatı aksındadır. Yapı, tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Yapının batı tribünü, yamaç eğimine inşa edilmiş ve oturma sıraları mevcut iken, yapının doğu tribününün yıkılmış olduğu gözlemlenmiştir. Stadionun uzunluğu 200 m’dir. Stadiona Martyrion olduğu düşünülen bir yapıda mevcuttur. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro, MÖ 1. yüzyılın sonu ya da MS 1. yüzyılın başına tarihlendirilir. Severuslar Dönemi’nde yeniden onarılmıştır. Stadion ise MS 198 – 211 yıllarına tarihlenir. Her iki yapının konumunun seçilmesi topografyadan kaynaklanmaktadır. Kentin cadde sisteminde stadiondan – agoraya uzanan bir caddenin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu yol tiyatroya kadar ulaşıyordu. Bu cadde tören yolu olarak nitelendirilebilir. Kentin agorası kutsal bir alan olup, çok sayıda tapınak mevcuttur. Agorada bulunan Zeus Soter Tapınağını kapsayan tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında tören rotası önerilmiştir.

Arykanda, tepelik bir alandadır ve her iki yapıya sahiptir. Konum olarak tiyatro ve stadion kentin kuzeydoğusuna ve çok yakın bir mesafede inşa edilmişlerdir. Teknik açıdan tiyatro caveası hafif güneydoğuya - güneye yönlendirilmiştir. Orkestra at nalı plandadır. Cavea çapı 56 m’dir. Stadion ise tiyatronun kuzeyindedir. Hafif kuzeydoğu – hafif güneybatıya yönlendirilmiştir. Stadionun uzunluğu 117 m’dir. Yapı, düz bir hat şeklinde, kuzey tribünü ana kayaya oyularak, tek tarafta oturma düzenine sahiptir. Tribünün batısında 8 nişten oluşan, tapınak olduğu düşünülen bir yapı ile sonlanmaktadır. Stadionlar arasında bu özellikteki tek örnektir. Bu nişli alan Pantheon olarak düşünülmektedir. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro, Geç Hellenistik Dönem sonu ile Roma İmparatorluk Dönemi başlarına tarihlendirilir. Stadiona aynı paralelde

yapılmış olmalıdır. Tiyatro ve stadionun konumu, oturma sıraları taş yontma tekniği ve profillendirmeleri aynı olduğundan Bayburtluoğlu iki yapının mimarının aynı olduğunu önermektedir. İki yapı birbirine çok yakın inşa edilmiştir. Stadionun batısındaki kutsal mekan, stadiondan önceki bir dönemde yapılmıştır. Bu kutsal mekanın tiyatro ve stadion ilişkisi kapsamında yapı hakkında net veriler bulunmadığından değerlendirmeye alınamamıştır. İki yapının konumlandırma nedeni topografyanın verdiği zorunluluktur. Kentte kült ve kültle ilgili mekân sayısı fazladır. Kentte 3 tapınağın yakın konumda toplandığı alan, tören alanı olarak tanımlanır. İmparatorluk kültü kapsamında Traian Tapınağı ve kentin köklü kültü Helios Kutsal Alanını içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Tlos her iki yapıya sahiptir. Konum açısından değerlendirildiğinde tiyatro kent merkezine göre doğudadır ve stadion ise kent merkezinde yer almaktadır. Teknik anlamda incelendiğinde tiyatro caveası kuzeybatıya, kent merkezine doğru yönlendirilmiştir. Yarım daireyi aşan cavea çapı 52 m'dir. Summa caveanın ortasındaki alanda tapınak olduğu düşünülmüş olsa da çalışmada değerlendirmeye alınamamıştır. Stadion, tiyatronun kuzeybatı yönünde ve akropolün doğu yamacına yaslandırılmıştır. Tlos Stadionu da, Arykanda Stadionu gibi tek taraflıdır. Oturma sıralarından sadece 148 m uzunluğunda bir bölüm günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durum stadionun tam olarak ölçüsünün tespit edilmesini engellemektedir. Stadionun oturma sıraları ile kent agorasının batı yönünde dükkanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Stadionun koşu sahası olarak nitelendirilebilecek alan, oldukça geniştir. Alanın ortasında bir havuz mevcuttur. Bu havuzun sahayı iki parkura ayıran bir spina niteliği taşıyıp taşımadığı belirsizdir. Havuz ile stadion tribünü arasında mesafe söz konusudur. Bu durum soru işareti olarak kalmaktadır. Tiyatronun cephesi, stadion düzlüğüne bakmakta olup her iki yapı arasında mesafe söz konusudur. Tiyatro ve stadionun konumunun seçilmesi topografyaya bağlıdır. Akropolde kentin yerel tanrısı Trggas'ın kutsal alanı bulunmaktadır. Trggas'ın Roma Dönemi'nde Kronos'a evrildiği görülmektedir. Kentte düzenlenen festival kapsamında, kent akropolü erken dönemlerde kullanılmış olmalıdır. Roma Dönemi'nde ise işlevde olan stadion düzlüğü ve agoradır. Agoraya yakın konumlandırılan Kronos Tapınağını içerisine alacak şekilde tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında tören rotası önerilmiştir.

Kadyanda'da tiyatro ve stadion bulunmaktadır. Kentte bilimsel bir kazı yapılmamıştır. Konum açısından değerlendirildiğinde tiyatro, kentin güneyindedir.

Stadion ise agoranın güneyinde, tiyatronun kuzeyine doğru yerleştirilmiştir. Teknik anlamda incelendiğinde tiyatro caveası sapmalar olsa da hafif güneybatıya doğru bakmaktadır. Tiyatronun cavea çapı 47,7 m'dir. Cavea at nalı şeklindedir. Stadion ise tam olarak ölçülememiş, araştırmacı tarafından 180 m uzunluğa sahip olmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Yapı kuzeybatı – güneydoğu yönündedir. Yapının kuzey tarafında birbiri üstüne duran 6 oturma sırası mevcuttur. Yapının planı belirsizdir. Yapıda atletlere ait olan yazıtlar mevcuttur. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro, geçiş dönemi olarak tanımlanmış ve Roma Dönemine tarihlendirilirken, stadionun tarihi bilinmemektedir. Kentteki kült araştırmaları yetersizdir ve kime adandığı bilinmeyen, ana caddenin kuzeyine yerleştirilen tapınağı içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Pamphylia'da tiyatro ve stadionun bulunduğu Perge, Aspendos ve Sillyon kentleridir. Perge'de tiyatro ve stadion kentin güneyinde yer almaktadır. Stadion, tiyatroya yakın, tiyatronun kuzeydoğusuna konumlandırılmıştır. Teknik anlamda incelendiğinde tiyatro caveası doğuya yönlendirilmiştir. Cavea yarım daireyi aşan bir plana sahip olup 112.5 m çapındadır. Stadion ise hafif bir sapma olsa da kuzey – güney aksında inşa edilmiştir. Yapı 234 m uzunluğunda, genişliği ise 34 m'dir. U planda tek sphendoneye sahiptir. Yapıda farklı bir inşaat düzeni kullanılmış, eğik tonoz üzerine düz arazide yükseltilen stadionun tonoz araları dükkan olarak değerlendirilmiş ve geç dönemde stadionun sphendone kısmına set çekilerek arenaya dönüştürülmüştür. Her iki yapıda Roma Dönemine tarihlendirilmektedir. Bu yapılar birbirlerine yakın olarak tasarlanmıştır. Yapıların yerinin seçiminde tiyatro için yamaç eğiminden faydalanılmış olması topografyaya bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Stadionun düz arazi üzerinde yükseltilmesi ise ekonomik nedenlere dayalıdır. Festival akışında ticari işlevli dükkanlar söz konusudur. Tiyatronun doğusunda ve stadionun güneyindeki alan bayram yeri olarak tanımlanmıştır. Tiyatro sahnesinin hemen arkasında bir nymphaeum olması bu meydanın kullanıldığının bir göstergesidir. Kent içerisinde kuzey – güney uzantılı kutsal yol, sur dışında da devam etmektedir. Tiyatro ve stadionun, kutsal yol ve bayram yeri ile bağlantılı olması, mimarın kompleks düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Yapılar bu yolun kenarına konumlandırılmıştır. Kentin en önemli kültü Artemis'e aittir. Tanrıçanın tapınağının nerede olduğu bilinmemekle birlikte araştırmacıların görüşü İyilikbelen Tepesi üzerinde olduğu yönündedir. Bu alan varsayımsal olarak değerlendirilmiş ve Artemis Tapınağını içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Aspendos her iki yapıya sahiptir. Tiyatro, akropolün doğu yamacına inşa edilirken, stadion ise tiyatronun kuzeybatısına inşa edilmiştir. Teknik olarak değerlendirildiğinde tiyatro caveası yarım dairedir. Cavea çapı 95,48 m'dir. Cavea doğuya yönlendirilmiştir. Stadion ise kuzey – hafif güneybatı aksındadır. Perge Stadionu gibi yapının sphendonesi kuzeyde yer alır. Tek sphendoneye sahip, U planlıdır. Yapı 215 m uzunluğunda ve 30 m genişliğindedir. Yapı harap durumdadır. Tiyatro Roma Dönemine tarihlendirilirken stadion plan bakımından Hellenistik Dönem olduğunu belirten araştırmacı olsa da, yapının tonoz sistemi üzerinde yükseltilmesinden dolayı Roma Dönemi eseridir. Stadiona araştırma yapılmadığından Hellenistik öncülü olup olmadığı bilinmemektedir. Aspendos Tiyatrosu'nun önünde boşluk bir alan vardır. Bu alan, Perge'de olduğu gibi düzlük bir sahadır. Nehir limanına yakın olan bu yer, bir toplanma alanı ya da festival kapsamında değerlendirilen bir meydan olmalıdır. Yapılar birbirine yakın inşa edilmiştir. Tiyatro ve stadionun konumlandırılması biraz farklılık taşısa da Perge'ye benzer şekildedir. Perge'den farklı olarak, Aspendos Stadionu, tiyatronun kuzeybatısındadır ve tiyatronun bulunduğu konumdan biraz geridedir. Aspendos ve Perge'de tiyatro ve stadionun konum tasarımını yapan mimarın aynı kişi olduğu düşünülebilir ancak bu durumu kanıtlayacak veri bulunmamaktadır. Her iki kentin birbirinden etkilendiği aşıkardır. Tiyatro konumunun seçilmesinin nedeni topografyadır. Stadionun yerinin seçilmesi tiyatro ve akropole çıkan tören yoluna yakın olmasından ve festival programında ziyaretçi akışının daha rahat yapılabilmesi için olmalıdır. Aspendos'ta tapınak sayısı fazladır. Tespit edilen yapıların hangi kültü adandığı bilinmemektedir. Akropolde tespit edilen Dor Tapınağını içerisine alan tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında tören rotası önerilmiştir.

Pamphylia'nın tiyatro ve stadion konumlandırılmasında ve kent kimliği açısından Perge ve Aspendos'tan farklılık taşıyan bir diğer kenti ise Sillyon'dur. Sillyon askeri kökenli bir kent olduğundan, tepelik kısmında sur ile savunmaya elverişli kurulmuştur. Kentin tiyatrosu, akropolün güneyindedir. Stadion ise akropolün güneybatısına doğru daha düz bir sahadadır. Teknik açıdan incelendiğinde tiyatronun yarısından fazlası, tepeden aşağı doğru yıkılmıştır. Pamphylia'nın diğer tiyatroları gibi şanslı değildir. Tiyatronun boyutu küçüktür. Cavea güneye yönlendirilmiştir. Cavea yarım daire biçiminde olup, 63 m çapındadır. Stadion ise kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır. U planda olan stadion tek sphendonelidir. 254 m uzunluğunda ve 48 m genişliğindedir. Dönem olarak değerlendirildiğinde tiyatro Hellenistik Dönemde inşa

edilmiş, Roma Döneminde kullanılmaya devam edilmiştir. Stadion ise MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapıların konumunun seçilmesinin nedeni topografyaya uygunluktur. Her iki yapı aralarında mesafe olacak şekilde, kent planında yerini almıştır. Yapıları birbirine bağlayan cadde sistemi açığa çıkarılmamış olsa da akropole çıkan tören yolu olarak nitelendirilmiş rampalı bir cadde söz konusudur. Kentte bilimsel kazılar yeni başladığından bu doğrultuda verilerin artması beklenmektedir. Kentte tespit edilen tapınak sayısı fazladır ve geneli akropoldedir. Bu tapınakların hangi kültte adandıkları tam olarak bilinmemektedir. Akropolde tapınakların yoğun bulunduğu alanı içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Kilikya Bölgesi incelendiğinde tiyatro ve stadionun bulunduğu kent sayısı fazladır. Kilikya'da tiyatro ve stadionun bulunduğu kentler, Seleuceia ad Calycadnum, Tarsos, Aigeai, Mopsuestia, Magarsos, Anazarbos ve Hierapolis Kastabala'dır. Bu kentler ele alındığında Anazarbos'da tiyatro, amphitiyatro ve stadion yer almaktadır. Tiyatro ve stadion ilişkisi bağlamında amphitiyatro bu kapsamın dışında bırakılmıştır. Yapılar konum açısından incelendiğinde tiyatro, kentin güneydoğusuna konumlandırılmıştır. Stadion ise, tiyatronun güneybatısına, kentin güneyine konumlandırılmıştır. Tiyatro ve stadion birbirine yakın olarak inşa edilmiştir. Her iki yapı aynı imar programı çerçevesinde inşa edilmiş olmalıdır. Teknik açıdan incelendiğinde ise tiyatro caveası kentte doğru yönlendirilmiştir. Caveanın çapı orkestra dahil olmak üzere 58 m olup, caveası yarım daire plandadır. Stadionun ise sphendone kısmı tiyatroya doğru yönlendirilmiş, diğer ucu ise güneybatıdadır. U planlı tasarlanan yapı, tek sphendonelidir. Yapı, 410- 420 m arasında değişen bir uzunluğa ve 64 m genişliğe sahiptir. Yapının ölçü bakımından hipodrom ya da circus olduğu da düşünülmektedir. Bu yapılar stadion ile aynı fonksiyonda kullanıldıklarından çalışma kapsamına alınmışlardır. Stadionun bir tarafı Lykia stadionlarında (Tlos ve Arykanda) olduğu gibi tek taraflı oturma düzenine hakimken, karşı tribünün geçici ve ahşaptan olduğu düşünülmektedir. Dönem olarak tiyatro ve stadion Roma Dönemi'nde kullanılmıştır. Ancak sahada bilimsel kazı yapılmadığından, bu yapıların Hellenistik Dönem ya da Roma Dönemi'nde yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Araştırmacılar MS 3. ve 4. yüzyıla ait yazıt tespit etmiş olsalar da bu durum yapım tarihini belirlemez. Stadion ise tiyatro ile aynı paralelde inşa edilmiş olmalıdır. Yapıların konumlandırma nedeni topografyadır. Tiyatro inşasında yamaç eğiminden yararlanılmış, yan kanat tonoz üzerinde yükseltilmiştir. Stadionun oturma sıraları ana kayaya oyularak inşa edilmiş ve yapım masrafları ekonomik olarak

azaltılmıştır. Kentte zafer alaylarının geçiş yaptığı, anıtsal bir ana cadde ve tak söz konusudur. Tiyatro ve stadion caddeye yakın yerleştirilmiştir. Günümüzde sur dışında kalan tiyatro ve stadionun erken dönemlerde sur içerisinde yer alıp almadığı bilinmemektedir. Kült açısından değerlendirildiğinde kentte yer alan tapınakların tam olarak konumları bilinmemektedir. Bu bağlamda sikkeler üzerindeki betimlemelerden yola çıkarak akropolde yer aldığı düşünülen tapınakları içerisine alan tören rotası önerilmiştir.

Hierapolis Kastabala'da bulunan tiyatro-stadion ile ilgili veriler kısıtlı kalmış olsa da yapı, Krizinger ve Sayar gibi araştırmacılar tarafından kompleks olarak değerlendirilmiştir. Tiyatro kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Stadionun kentteki varlığına dair şüpheli tavır sergileyen araştırmacılar mevcut olsa da kentte bir stadionun yer aldığını savunan araştırmacılar vardır. Stadion planı arazi üzerinde belirgin olarak görülmektedir. Bu doğrultuda konum olarak değerlendirildiğinde tiyatro, doğu – batı uzantılı sütunlu caddenin, güneyindeki yamaca inşa edilmiştir. Stadion ise tiyatro caveasının doğu kenarındadır. Teknik olarak incelendiğinde tiyatro caveası güneye yönlendirilmiştir. Cavea çapı 60 m'dir. Stadion kuzeydoğu – güneybatı aksında uzanmaktadır. Yapının sphendone kısmı kuzeydoğuda yer alırken, güneybatı ucu açıktır. Stadionun kuzey tribünün uç kısmı, tiyatronun doğu paradosu ile yakındır. Bu kısımda yapıların bir mi yoksa ayrımı olduğunu söylemek eldeki verilere göre imkânsız olsa da, Krizinger ve ekibi tarafından yayınlanan planda bitişik olarak çizildiğinden tez çalışmasında tiyatro-stadion kompleks olarak değerlendirilmiştir. Stadion alanında bilimsel araştırma yapılmadığından teknik olarak ölçü vb. özellikler bilinmemektedir. Dönem olarak incelendiğinde tiyatro Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir. Her iki yapı aynı paralelde yapılmış olmalıdır. Tiyatro – stadion ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde yapılar ya birleşik ya da çok yakın olarak inşa edilmiş olmalıdır. Yapının yerinin seçilmesinde esas neden topografyadır. Bir diğer nedende tören yolu olarak önerilen ana caddenin sonunda, kutsal alanla bittiği görülmektedir. Tiyatro – stadion bu caddenin hemen kenarına yerleştirilirken, kentte yer alan tapınak ise stadionun sphendone kısmına yakın olarak konumlandırılmıştır. Kent için Artemisia Perasia Tapınağını içerisine alan tören rotası önerilmiştir. Tanrıça adına düzenlenen festivallerde, tiyatro-stadionun bulunduğu konum merkez nokta olarak seçilmiş ve bu doğrultuda tasarlanmış olmalıdır.

Mopsuestia her iki yapıya sahiptir. Konum açısından tiyatro akropolün doğusunda yer alırken, stadion ise tiyatro ile arasında mesafe olacak şekilde daha doğuya konumlandırılmıştır. Kent günümüz yerleşim sahasında kaldığından tiyatronun bulunduğu alanda evler yer alır. Yamaç eğimine inşa edilen tiyatronun cavea çapı 72 m olarak ölçülmüştür. Stadion ise iki tepe arasında ve U planlı, tek sphendoneli bir yapıdır. Stadion kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanmaktadır. Tribüne ait tek bir tonoz ayakta kalmış ve saha tarımsal faaliyetler sonucu yok edilmiştir. Stadion yaklaşık 237 m ve genişliği 40 m'dir. Her iki yapı Roma Dönemine tarihlendirilir. Yapıların konumlarının seçilmesinin nedeni topografyadır. Kentin beşerî faktörler sonucu yok edilmesinden kaynaklı cadde sistemine dair hiçbir veri ortaya konulamamıştır. Kent akropolünde (höyük) üzerinde var olduğu bilinen kutsal alanları içerisine alacak şekilde tören rotası önerilmiştir.

Magarsos'da her iki yapı bulunmaktadır. Magarsos'u kent olarak değerlendirmeye almayan, Mallos kentinin kutsal bir alanı olarak gören araştırmacılarda mevcuttur. Bu durum Magarsos kentinin kendi adına bastırdığı bir sikke olmamasından kaynaklıdır. Mallos kentinin Magarsos'a doğru kaydığı yönünde bir tespit söz konusudur. Kutsal bir alan olarak düşünülmüş olsada Magarsos'un kentsel gelişimi izlenildiğinden çalışma kapsamında bir kent olarak değerlendirilmiştir. Konum olarak incelendiğinde tiyatro, tapınağın ve ana caddenin güneyinde yer alır. Stadion ise tiyatronun güneybatısında, denize paralel olarak konumlandırılmıştır. Tiyatro ve stadion ilişkisi kapsamında iki yapının cepheleri birbirine bakacak şekilde tasarlanmış olsa da aynı simetride değildir. Yapılar teknik anlamda incelendiğinde, tiyatro caveası güneybatıya, stadiona doğru yönlendirilmiştir. Tek diazomalı olan caveası at nalı plandadır. Stadion ise kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. U planlı olan yapı tek sphendoneye sahiptir. Yapının sphendone kısmı güneybatıda yer alırken, diğer ucu tiyatroya doğrudur. Magarsos, Hellenistik Dönemde Athena Magarsia'nın kehanet merkezi olduğundan Doğu Akdeniz'de ünlü bir çekim merkeziydi. Bu nedenle her iki yapı Hellenistik Dönemde yapılmış olmalıdır. Tiyatronun Hellenistik Dönemde yapıldığı yazıtlar ile ortaya konulmuştur. Stadiona bir araştırma yapılmadığından kesin bir sonuç ortaya konulmasa da her iki yapının aynı imar program çerçevesinde yapıldığı düşünülmektedir. Yapıların Roma Dönemi kullanımları da mevcuttur. Tiyatro ve stadion ilişkisi kapsamında bu yapılar bütüncül bir anlayışla inşa edilmiştir. Anadolu'da tiyatro ve stadion yapılarının birlikte tasarlanması açısından Magarsos'un ilk örneklerden biri olması mümkündür.

Tiyatronun bir yamaca inşa edilmesi ve stadionun iki yamaç arasına yerleştirilmesinden kaynaklı yapıların yerlerin seçiminde esas neden topografyadır. Diğer nedenler ise Athena Magarsia Tapınağına ve limana yakın olmasıdır. Limana yakın konumlandırılmaları, kentin bölgesinde bir çekim merkezi olmasından dolayı festivallerde kentte gelen misafirlerin erişim kolaylığı ile ilgili olmalıdır. Ana caddenin, kuzeyinde tiyatro ile aynı hat üzerinde yer alan Athena Magarsia Tapınağı ve kültü çerçevesinde tören rotası önerilmiştir.

Syria Eyaleti kapsamı değerlendirilirken, Roma Dönemi'nde günümüz Anadolu sınırı içerisinde kalan kısım incelemeye alınmıştır. Bu bölgede tiyatro ve stadiona sahip kent Daphne ve Antiokheia Orontes'dir. Detaylı olarak incelendiğinde ise Antiokheia Orontes kentinde tiyatro, amphitiyatro, stadion ve hipodrom bulunmaktadır. Bu durum kentin Parth seferlerinden dolayı Roma İmparatorluğuna geçici başkentlik yapmasından ve Olimpiyat Oyunlarına ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır. Kentte yer alan amphitiyatro Bizans Dönemi'nde yıkılmıştır ve amphitiyatro konu kapsamı dışındadır. Stadion ise Bizans Dönemine tarihlendirildiğinden çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir. Konu kapsamında değerlendirmeye alınan kent merkezinde bulunan, günümüzde yerinde olmayan tiyatro ve ada mevkiinde bulunan hipodrom yapısıdır. Yukarıda değinildiği gibi hipodrom ve circus yapıları da stadiona benzer işlevde kullanıldığından çalışma kapsamına alınmıştır. Kentin tiyatrosu tahribata uğratıldığından, detaylı veri bulunmamaktadır. Tiyatro, kent merkezinde bulunan Valerian Forumuna yakın olarak konumlandırılmıştır. Hipodrom ise ada mevkii olarak adlandırılan, yönetim merkezine yakındır. Yapının uzunluğu 492,5 metre, en dar yer olan orta kısımda 75 m'dir. Hipodrom yönünde hafif sapma olsa da kuzey – güney aksında uzanır ve tek sphendonelidir. Yapı, Roma Dönemine tarihlendirilir. Hellenistik bir öncülünün olup olmadığı bilinmemektedir. Konumların seçilmesindeki nedenler araştırıldığında, tiyatronun merkezi noktada ve tören yolu niteliği taşıyan ana caddeye yakınlığından kaynaklı olmalıdır. Hipodromun inşa edildiği kısım yönetimle ilgili yapıların gelişim gösterdiği alandır ve bundan dolayı iktidar gücün propagandasının mimariye yansıtılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Hipodrom düz arazi üzerinde, tonoz sistemi üzerinde yükseltilmiştir. Aynı uygulama Perge Stadionuna benzer şekildedir. Hipodromun inşaat maliyeti oldukça fazla olmalıdır. Dönem olarak kent tiyatrosu ve hipodromun paralel inşa edildiği söylenemez. Hipodromun bulunduğu alana Roma Dönemi'nde köprülerle geçiş sağlanmıştır. İki yapı arasında ilişki, hipodroma çok yakın

ve aynı dönemde inşa edildiği düşünölen, kime adandığı bilinmeyen tapınak ile ilişkilendirilerek tören rotası önerilmiştir.

Roma Dönemi Anadolu kentlerinde tiyatro ve stadion ilişkisi genel olarak değeriendirildiğinde, her iki yapı topografyanın el verdiği ölçüde kent planlanmasında var olan doku içerisinde uygun bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmışlardır. Topografyaya uygunluk esas alındığında tiyatro ve stadionun aralarında mesafe olacak şekilde¹⁶⁰⁵ ya da birbirine yakın olarak¹⁶⁰⁶ konumlandırılmış olduğu görölmektedir. Topografyanın aynı zamanda yapıların mimarisine, aç ve yönlendirilmesine de etki ettiği tespit edilmiştir.

Anadolu Roma Dönemi kentlerinde tespit edilen kompleks yapıların genel olarak Aizanoi Tiyatro-Stadionu ve Zeus Tapınağı, Sardes Tiyatro-Stadionu ve Vadi B Tapınağı, Kastabala Tiyatro-Stadionu ve Artemis Perasia Tapınağı ile yakın olarak konumlandırılmış oldukları görölmektedir. Bu yakınlık kompleks yapıların, aynı festival program akışındaki ilişkiden kaynaklı yapılmış olmalıdır. Tralleis Tiyatro-Stadionu ile ilgili veriler yeterli değildir. Anadolu’da kompleks yapılar sayıca azdır. Bu durumda kompleks yapıların, kent tasarımcılarının veya kentlerin, kendine özgü stiline ürün olduğu söylenebilir. Anadolu kompleks örnekleri birbirlerine plan bakımından benzememekte olup, kentlerin birbirinden kopyalayarak tasarladığı bir uygulama olmadığını kanıtlar niteliktedir. Kentlerde düzenlenen festivallerde spor, müzik ve sanatsal dallarda gerçekleştirilen etkinliklerde kent tiyatrosu ve stadionu benzer işlevde kullanılmışlardır. Bu doğrultuda tiyatro ve stadion ilişkisi de bu yapıların aynı fonksiyonda kullanılmasından kaynaklı bulunmaktadır. Yapıların aynı ve benzer işlevde kullanılmaları, kompleks ve birbirine çok yakın tasarımların karşımıza çıkmasının başlıca sebebidir.

Roma Dönemi’nde Anadolu kentlerinin, eski Hellen geleneklerine bağılı olarak kentin tanrısı ve tanrıçası adına kutsal dini törenleri düzenlemeye devam ettiği görölmektedir. Hellen dünyasının Olympia gibi oyunları Hellenistik Dönemde Anadolu’da yayılmaya başlamış ve Roma Dönemi Anadolu kentlerinde festival düzenlemek yarış haline getirilmiştir. Anadolu’nun köklü geçmişinden gelen tanrı – kral düşüncesinden etkilenmenin yaşandığı Hellenistik Dönemde Anadolu’da hükümdar

¹⁶⁰⁵Alexandria Troas, Aphrodisias, Ephesos, Miletos, Magnesia ad Meandrum, Tripolis, Laodikeia, Pisidia Antiocheia, Sagalassos, Kibyra, Tlos, Kadyanda, Sillyon, Mopsuestia, Antiocheia Orontes tiyatro ve stadionları.

¹⁶⁰⁶Pergamon, Selge, Nysa, Arykanda, Perge, Aspendos, Anazarbos ve Magarsos tiyatro ve stadionları.

üzerine kült kurulmuştur. Bu durum Roma Dönemi'nde imparator kültürünün benimsenmesine ve geliştirilmesine neden olmuştur. İktidar gücün “imparator kültürü”nü kullandığı dinsel propagandası, yeni fethettiği bölgelerde imparatorluğun halk tarafından kabul görmesi ve gücün sağlamlaştırılması için önemsenmiştir. Kentler tarafından benimsenen tanrı/tanrıça ve imparator kültürü Hellenistik ve Roma Dönemi'ndeki gelişim sürecinde, kutsal alanlar ve tapınaklar öne çıkarken agonların önemli bir merkezi olan tiyatro ve stadionlar da önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle tiyatro ve stadion yapıları bayramların ve kutlamaların ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Hellen dünyasında Dionysos Kültüne bağlı gelişen tiyatro ile Olympia kutlamaları çerçevesinde şekillenen stadion, Roma Dönemi'nde birbiri ile birleşen ve kentin dini, sosyal yaşamı ve siyasi hayatında önem arz eden konuma gelmişlerdir. Kentlerde törenlerin gerçekleştirilmesine uygun alt yapı hazırlanmıştır. Kutsal alan ile bağlantılı (kutsal yol) caddenin üzerinde altar, nymphaeum, stoa ve buna benzer unsurlar yerleştirilmiş, tören alayının erişimine uygun olan cadde zafer takı, heykeller ile donatılan tasarım olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi bu çerçevede tiyatro ve stadiona yakın ya da bir kutsal yol ile bağlantılı tapınak bulunur. Tiyatro ve stadion yapıları da bu cadde ile bağlantılıdır. Tiyatro ve stadiona kutsal faaliyetler, yarışmalar ve gösteriler gibi etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Tören için toplanılması, kurban kesilmesi, kutsal yoldan tören geçidinin yapılması, yarışmaların yapılması gibi tüm süreçlerde tiyatro ve stadion kullanılmıştır. Bu durum yapıların neden bir arada, birbirine yakın ve bağlantılı olduğunu açıklamaktadır.

Anadolu Roma Dönemi kentlerinde tiyatro ve stadionların, kutsal yol ile birbirine bağlı (Ephesos, Aphrodisias, Laodikeia), kutsal yolun kenarında (Perge, Kastabala, Anazarbos), kült tapınağına yakın (Aizanoi, Sardes, Kastabala) olarak inşa edildikleri görülmektedir. Aynı festival programlarında benzer işlevlerde kullanılan bu yapılar antik çağda birbirinden ayrı düşünülmemiştir. Çünkü kült törenlerinde aynı amaca hizmet etmişlerdir. Kent tasarımcılarının kültü baz alarak, tasarladığı tiyatro ve stadionların konumlarının seçilmesinde insanların etkileneceği doğal koşullar (güneş – rüzgar), kolay erişim (kent içi – kent dışı), maliyet (inşaat tekniği – festivalden edinilen kar), prestij (kentin ünü) ve topografya başlıca sebeplerdir.

Antik çağda tiyatro ve stadionlarda ayaklanmalar (Nika Ayaklanması) ve katliamlar gerçekleştirilmiştir. Roma Dönemi'nde Hristiyanların tiyatro ve stadionlarda

gerçekleştirilen gösterilerde acımasızca katledilmesi sonucu, Hristiyanlığın yayılması ile bu yapılarda önemini yitirmeye devam etmiştir. Kimi yapıların yıkıldıkları ya da yapı malzemesi olarak yok edildikleri görülmektedir. Bu durum tiyatro ve stadionlar üzerinde bilgi ve belgelerin eksik kalma nedenlerinden birini oluşturur.

Antik çağda çok işlevli olarak toplantı binası olan bu yapılar, Roma dönemi sonrasındaki uygarlıklarda farklı fonksiyonlar almış olsa da günümüz modern dünyasındaki kullanımları ile Roma kökenine geri gitmektedirler

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H. (1996). Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Rapor, *XVII. KST. (II)*, 107-121.
- Abbasoğlu, H. (2004). Pamphylia Hamamları: Plan Açısından bir Değerlendirme, İ. Delemen (Ed.), *Festschrift für Fahri Işık, 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan: Anadolu'da Doğdu* içinde (s. 1-9), İstanbul.
- Akbaş, A. (2001). *Anadolu'daki Roma Dönemi Sütunlu Caddeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akbiyikoğlu, K. (1997). 1995 Yılı Blaundos (Sülümenli) Kazısı, *VII. Müze Kurtarma Kazıları*, 29-49.
- Akdoğu Arca, A. N. (2017). Nysa ad Meandrum Kenti Plouton/Pluto – Kore Tapınağı'na İlişkin Hakların Değerlendirilmesi, *Cedrus (V)*, 185-198.
- Akkan, Y., Tavukçu, A. Y., Temür, A., Tavukçu Aydın, Z., Ceylan, M., Coşkun, S. ve Atalay, A. (2017). Alabanda 2015, *38. KST. (1)*, 305-329.
- Akkurnaz, S. (2007). *Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akurgal, E. (1993). *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Alanyalı, F. (2001). Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1-13.
- Alanyalı Soykal, F. (2003). Terrakotta Figürinler Işığında Efes Felsspalttempel-Yarık Kaya Tapınağı, *III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir, 174 -176.
- Alanyalı, H. S. (2005a). Patara Tiyatrosu 2004 yılı çalışmaları, *Anadolu/ Anatolia* 29, 1 – 12.
- Alanyalı, H. S. (2005b) Perge Antik Kentinde Şehircilik Anlayışı, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1 -15.
- Alanyalı, H. S. (2007). Gebannte Kentauren Und Giganten, Die Friese Am Theater Von Perge İn Kleinasienzeugen Vom Nachleben Der Griechischen Mythologie İn Römischer Zeit, *Antike Welt*, 85 – 90.

Alanyalı, H. S. (2012). Der Kentaurmachie und Gigantomachie fries im Theater von Perge, Phoibos Verlag, Wien.

Alatepeli, S. (2009). *Antik Kaynaklar ve Kalıntılar Işığında Coğrafi Bilgi Sistemine Dayalı Smyrna Kenti Arkeolojik Haritasının Hazırlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Albayrak, Y. (2008). *Anadolu'da Artemis Kültü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkaç, E., Taşkiran, M. ve Bilgin, M. (2020). Sillyon'dan Amphora Mühürleri: İlk Gözlemler, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 49, 81-96.

Alkış Yazıcı, G. ve Üreten, H. (2020). Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (7), 452 -495.

Altın, R. (2015). *Yazıtlar Işığında Pisidya Bölgesi Agonları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Altın, R ve Doğancı, K. (2018). Yazıtlar Işığında Selge Agonları, *International Journal of Social Inquiry*, 11/1, 1-15.

Andersonn, J.G. C. (1913). Festivals Of Mên Askaênos in the Roman Colonia At Antioch Of Pisidia, *The Journal of Roman Studies*(3-2), 267-300.

Aslan, A. (2019). *Miletos Nekropolisi'nde Dt2012.2m Mezarı Seramik Buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aristodimou, G. (2013). Ephesus (Antiquity) Stadium, *Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor*, 1-4.

Armstrong, S. (2008). An Echo of Delphi: The Pythian Games Ancient and Modern, *Rosicrucian Digest*, 88 (2), 52-57.

Ateş, G ve Rheidt, K. (2008). Aizanoi 2005 ve 2006 Yılı Çalışmaları, 29. *KST.* (2), 227-243.

Avcu, F. (2020). *Eskiçağ'da Yerleşim Statüleri ve Teritoryumları: Stadiasmus Patarensis ve Lykia Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aydinoğlu, Ü. ve Belge, B. (2017). Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme, *Megaron, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E -Dergisi*, Cilt. 12. Sayı. 3, 460-474.
- Aytüre, S. (2016). Poseidon Helikonios Kültü, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (25), 297-305.
- Balamir, Ö. (2010). *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Karia Bölgesinin Tarihi Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başer, S. S. (1991). 1988-89 yılları Kibyra Kurtarma Kazıları, *1. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 235-261.
- Bayburtluoğlu, C. (2003). *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer Arykanda*, İstanbul: Homer Kitapevi.
- Bayliss, R. (2004) *Provincial Cilicia and The Archaeology of Temple Conversion*, BAR International Series 128, Oxford.
- Baz, F. (2013). Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler, *Adalya XVI*, Antalya: AKMED Yayınları, 71 – 85.
- Beacham, R. C. (1991). *The Roman Theatre and Its Audience*, Cambridge, Massachusetts, USA: Harvard University Press.
- Beafort, F. (2002). *Karamanya*, (Çev: A. Neyzi ve D. Türker), AKMED Yayınları.
- Bent, J. Th. (1890). Recent Discoveries in Eastern Cilicia, *Journal of Hellenistic Studies* 11, 234–235.
- Berns, C. ve Ekinçi, H. A. (2015). Gladiatorial Games in The Gree East: A Comlex Of Relief From Cibyra, *Anatolien Studies* (65), British İnstitute at Ankara, 143 – 179.
- Bieber, M. (1971). *The History of The Greek and Roman Theater*, New Jersey: Princeton University Press.
- Bier, L. (2008). The Bouleuterion, C. Ratté, and R.R.R. Smith (eds.), *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and its Monuments içinde* (s.144-168), Portsmouth, Journal of Roman Archaeology Supplement 70.
- Bier, L. (2011). *The Bouleuterion at Ephesos Forschungen in Ephesos*, Wien: Österreichischen Archäologischen Institut, Band IX/5.
- Bingöl, O. (2007). *Menderes Magnesiası*. İstanbul: Homer Kitapevi.

- Bingöl, O., Kökdemir, G. ve Oral, M. (2008). Menderes Magnesiası Stadion Kazıları (2004, 2007, 2008), *Anadolu/Anatolia* 34, 119-144.
- Bingöl, O. (2012). *Menderes Magnesiası – Theatron*, İstanbul: Homer Kitapevi.
- Bingöl, O. (2019). Magnesia Kazıları 2011-2018, 41. KST. (3), 591-611.
- Bossert, T. H. (1957). 1956 Yaz Mevsiminde Misis'te Yapılan Kazı Hakkında, *Türkiye Arkeoloji Dergisi*, VII-1, 40-41.
- Boyana, H. (2011a). Panionia Birliği, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 49, 13-27.
- Boyana, H. (2011b). İonialılar ve İonia'daki Kabile Teşkilatlaması. *Tarih İncelemeleri Dergisi* (XXVI), 35-49.
- Bozoğlu, İ. (2010). *Aizanoi Antik Kenti Kapı Biçimli Mezar Taşları ve Bezemeler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*, Asia Minor Studien 7, Bonn.
- Brockett, O. (2000). *Tiyatro Tarihi*, Ankara: Dost Kitapevi.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*, Cincinnati Classical Studies. Brill.
- Buruldağ, E. (2017). *Anadolu'nun Romalılaşma Sürecinde Troas Bölgesi Kolonileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buyruk, H. (2016). Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Birlikte Anavarza, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu.
- Büyükkolancı, M. (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Büyükkolancı, M. (2011). Efes Artemis Tapınağı Kilise İşlevi Kazandı mı?, *Festschrift für F. Hueber, Wien*, 109-120.
- Cahill, N. (2002) Lydian Houses, Domestic Assemblages and Household Size, D. C. Hopkins (Ed.), *Across the Anatolian Plateau: Readings in the Archaeology of Ancient Turkey*, *American Schools of Oriental Research* içinde (s. 173–185), Boston.

- Cahill, N. (2010). Sardeis Şehri, N. Cahill (Ed.), *Lidyahılar ve Dünyaları* içinde (s. 75-107), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cahill, N. (2015). Sardis 2013, 36. *KST.* (2), 413-430.
- Cahill, N. (2016). Sardis 2014, 37. *KST.* (3), 147-165.
- Cahill, N. and Greenewalt, C. H. (2016). The Sanctuary of Artemis at Sardis: Preliminary Report, 2002–2012, *AJA*, Volume 120, Number 3, 473–509.
- Cahill, N. (2020). Sardis 2018, 41. *KST.* (3), 487-507.
- Can, B. (1999). *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, B. (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri, *Adalya VIII*, 89 -120.
- Chaisemartin, N. D. and Theodorescu, D. (1992). La Frons Scaenae Du Théâtre D'Aphrodisias: Aperçu Sur Les Recherches En Cours, *Revue Archéologique, Bulletin de la SFAC*, (La Société Française D'archéologie Classique), 181-187.
- Chaisemartin N. D. and Lemaire, A. (1996). Le Portique De Tibère: Recherches Sur Son Architecture Et Sa Fonction, C. Roueché And R. R. R. Smith (Eds.), *Aphrodisias Papers 3: The Setting And Quarries, Mythological And Other Sculptural Decoration, Architectural Development, Portico Of Tiberius, And Tetrapiylon* içinde (s.149-172), *Journal Of Roman Archaeology Supplement* 20.
- Çalık, M. (2010). *Troas Bölgesi'ndeki Yunan ve Roma Tiyatroları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalık Ross, A. (2007). Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara, 879-898.
- Çaykara, E. (2013). Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria, E. Çaykara (Ed.), *Anadolu'da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, Muhibbe Darga* içinde (s. 296 – 317), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Çelgin, A. V. (2007). Termessos Örneği Bağlamında Agon'ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuvarına Katkısı, *Colloquium Anatolicum VI*, 27-47.
- Çelik, M. (2019) *Bolu Müzesi'nden Roma Dönemi Sütun Başlıkları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik, N. (2015) *Lykia Kitabı*, İstanbul: AKMED Yayınları.
- Çizmeli Öğün, Z. (2009). Roma Döneminde Anadolu Kentleri Unvan Yarışında İç Pontos, *Toplumsal Tarih Dergisi*. 185. Sayı, 70 -73.
- Çizmeli Öğün, Z. (2014). Smintheion Definesi ve Alexandria Troas Sikkelerinin Akdeniz Havzasındaki Dolaşımı, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler Kitabı*, AKMED Yayınları, 171-197.
- Çokay Kepçe, S. (2018). Yeni Veriler Işığında Perge Macellumu Hakkında Gözlemler, *Masrop E Dergi*, 12. Cilt, 1 Sayı, 10-20.
- Çokbankir, N. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokbankir, N. (2012). Eskiçağ Toplumunda Agon Kavramı ve Sporun Gelişimi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 140. sayı, 103 -112.
- Çokbankir, N. (2013). Antikçağda Küçük Asya'da Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler, *CEDRUS I, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 151-162.
- Çoksolmaz, E. (2020). Seleuceia ad Calycadnum Tiyatro ve Stadyum Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme, I. *Ulusal Mersin Tarihi Kent Merkezi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 111-131.
- D'Agata, A. L. (2017). Misis Höyük, in A Comparative Stratigraphy of Cilicia, Results Of The First Three Cilician Chronology Workshops, *Altorientalische Forschungen*, (44/2), 166-169.
- Dakaris, S. (2000). *Dodona, Archaeological Receipts Fund*, United Kingdom.
- Decker, W. and Thuillier, J. P. (2004). *Le Sport dans L'antiquité. Égypte, Grèce et Rome*, Paris, Antiqua Picard.

- Demir, F. (2017). Aigeai Kazısı 2014 – 2016, 39. *KST. (3)*, 83-98.
- Demirel, M. (2020). Antalya Müze Müdürlüğü Başkanlığında Perge Antik Kenti 2018 Yılı Kazıları, 41. *KST. (3)*, 423-443.
- Demirer, Ü., Güceren, İ. ve Demirel, M. (2005). Pisidia Antiokheiası 2003 Çalışmaları, 14. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 141-153.
- Dicle, M., Oral, E. ve Sen, H. (2018). *Sulusaray İlçe Raporu*, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı.
- Diest, W. V. (1913). *Nysa Ad Meandrum, Nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909*, Berlin.
- Dinç, Y. ve Üçeçam Karagel, D. (2017). Antakya Şehrini Kuruluşu ve Mekansal Gelişimi, F. Aslan (Ed.), *Türkiye Coğrafya Araştırmaları, Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan kitabı* içinde (s.571-596), Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, M. U. (2007). *Magnesia Ad Sipylum Arkeoloji, Topografya ve Tarihi Coğrafya İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğer, E. ve Sezgin, Y. (2019). *Aigai Antik Kenti*, M. Çekilmez (Ed.), *Aliğa ve Çevresindeki Antik Kentler* içinde (s. 133-162), Ankara.
- Doruk, S. (1990). Aphrodisias'taki Aphrodite Tapınağı Tamenosu, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33, (1-2). 89-102.
- Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria From Selecos to the Arab Conquest*, New Jersey: Princeton University Press.
- Dökü, E. ve Kaya, M. C. (2013). The Architecture and Function of The Stadium of Kibyra, *Adalya XVI*, 177- 203.
- Duman A. D. (2016). *Lykos Vadisi Kentleri Örneğinde Tripolis Kent Planı ve Mimari Yapılanması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü.
- Duman, B. (2013). Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis Ad Maeandrum, *Cedrus I*, 179 – 200.

- Duman, B. (2014). Menderes Tripolis'indeki Arkeolojik Keşifler, *Geçmişten Günümüze Denizli*, 38- 51.
- Duman, B. ve Baysal, H. H. (2016). Tripolis Meandrum 2014 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları, 37. KST. (1), 563-584.
- Duman, B. (2017). Tripolis 2016 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. 39. KST. (I), 261-285.
- Duman, B. ve Koçyiğit, O. (2019). *Tripolis Ad Meandrum II. Geç Antik Dönem Konut Kalıntıları ve Buluntuları*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Duman, B. (2020). Tripolis ad Meandrum, *Güney Ege Kalkınma Ajansı Kitapçığı*.
- Durukan, M. (2017). Yeni Veriler Işığında Magarsus, Mallos ve Antiocheia ad Pyramos Problemi, *Olba XXV*, Mersin, 345-381.
- Ebert, J. (1989). *Neues zum Hippodrom und zu den Hippischen Konkurrenzen in Olympia. Nikephoros 2: Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*. 89-107.
- Ekinci, H. A., Özüdoğru, Ş., Dökü, E. ve Tiryaki, G. (2007). Kibyra Kazı Çalışmaları 2006. *ANMED*. (5), 22-29.
- Ekinci, H. A., Özüdoğru, Ş., Dökü, E. ve Tiryaki, G. (2008). Kibyra Kazı Çalışmaları 2007, *ANMED*. (6). 35-41.
- Erdem, F. (2013). *Roma Phrygiası'nda Kentler ve Kültürler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erhan, F. (2014). *Antik Çağ Kilikya Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erhan, F. ve Gülşen, F. (2016). Magarsus Kazısı 2013-2015, 37. KST. (2), 175 – 19.
- Erhan, F. (2016a). Magarsus Antik Kenti, C. Can ve A. Kilimci (Editörler), *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar* içinde (s. 1-19), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erhan, F. (2016b). Mallos Sikkeleri Üzerine Bir İnceleme, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 54 -71.

Erhan, F. (2017). Magarsus Kazısı 2015, 38. KST. (2), 427-443.

Erim, K. T ve Smith, R.R.R. (1991). Sculpture From The Theatre: A Preliminary Report, R.R.R Smith ve K. T. Erim (Eds.), *Aphrodisias Papers 2: The Theatre, A Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin-Types* içinde (s. 67-98), Journal of Roman Archaeology Supplement. (2), Michigan.

Eroğlu, S. (2012). Arşiv Belgeleri Bağlamında, W.M. Ramsay'ın Pisidia Antiokheia Çalışmalarının Yeniden Değerlendirilmesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (25), Isparta, 125-138.

Erol Özdzibay, A. (2011). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agonlar ve Agonistik Sikkeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ersoy, A. ve Alatepeli. S. (2017). Antik Smyrna/İzmir, 2016, 39. KST.(2), 423-433.

Ersoy, A. (2020). Smyrna/İzmir 2019, 41. KST.(1), 79-95.

Ersoy, Y. E., Cevizoğlu, H., Güngör, Ü., Koparal, E., Ulusoy, P., Hasdağlı, İ. ve Özbay, F. (2013). Urla - Klazomenai Kazıları, 34. KST. (2), 191-210.

Evans, J. D. (2015). The Third Neokorate of Sardis in Light of A New Coin Type Found in Sardis, P.G. Van Alfen, G. Bransbourg – M. Amandry (Eds.), *FIDES Contributions to Numismatics in Honor of Richard B. Witschonke* içinde (s. 485-494), New york: The American Numismatic Society.

Evjen Harold, D. (1992). The Origins and Functions of Formal Athletic Competition in the Ancient World, W. Coulson- H. Kyrielis (eds.), *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games, 5-7 September 1988* içinde (s. 95-104), Athens.

Eyyuboğlu, S. ve Erhat, A. (1977) *Hesiodos Eseri ve Kaynaklar*, Ankara: TTK Basımevi.

Feld, O. (1986). Die Beiden Kirchen in Hierapolis-Kastabala, *Studien Zur Spätantiken Und Byzantinischen Kunst*, Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet, O. Feld ve U. Peschlow (Eds.), Bonn. 77–86.

Fellows, C. (1840). *An Account of Discoveries in Lycia, A Journal Kept During, A Second Excursion in Asia Minor*.

- Ferrero, D. D. B. (1990). *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, (Çev: E. Özbayoğlu), İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları, Ankara.
- Gerçek, H. (2015). Arykanda Antik Kenti Podyumlu Tapınağı, T. Kahya, A. Özdizbay, M. Öner Tüner, M. Wilson (Editörler), *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II, Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 321 – 340), Antalya: AKMED Yayınları.
- Gerkan, A. V. (1924). *Das Stadion, Milet Band II*, Jahrbuch für Kunstwissenschaft, (1924/1925), Berlin.
- Girginer, K. S. (2005). Roma Döneminde Antik Çukurova'nın Başkenti: Anazarbos (Anazarva), *Çukurova Üniversitesi Dergisi*, 4. Sayı. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Goldman, H. (1935). Preliminary Expedition to Cilicia, 1934 and Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, *American Journal of Archaeology* 39.4, 526-549.
- Gough, M. (1952). *Anazarbus, Anatolian Studies*. Vol 2. British Institute at Ankara, 85-150.
- Görkay, K. (2002). An Early-Imperial Podium Temple at Alexandria Troas, C. Berns, H. von Hesberg, L. Vandeput and M. Waelkens (eds), *Patris und Imperium: Kulturelle und Politische Identität in den Städten der Römischen Provinzen Kleinasien In Der Frühen Kaiserzeit* içinde (s. 217-232), Babesch Supplements 8, Leuven.
- Görkay, K. (2006). Ancyra's Unknown Stadium, *Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul. Istanbuler Mitteilungen*. Band 56, 247-271.
- Graefe, R. (1979). *Vela erunt, Die Zeltdächer der Römischen Theater und ähnlicher*, Mainz.
- Graeve, V. (2008). 2006 Yılı Milet Çalışmaları. 29. KST. (3), 343-361.
- Güçer, E. (2004). *Archaeology and Urban Planning – A Consensus between Conservation and Development: Aphrodisias and Geyre*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Institute of Technology.
- Gülbay, O. (2009). *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Güneş, M. Y. (2009). *Bolu İli, Merkez İlçe, Stadion Kurtarma Kazısı, 2008, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 159-173.*
- Gürdal, T. (2007). *Anadolu'da Apollon Kültü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hanffman, G. M. A. (1983). *Sardis From Prehistoric to Roman Times, Results Of The Archaeological Exploration Of Sardis 1958-1975*, Harvard University Press.
- Heberdey, R. and Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien, Denkschriften*, Wien.
- Hekimoğlu, H. A. (2010). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Helenkemper, H. ve Hild, F. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 5. Kilikien und Isaurien, Teil 1*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hofbauer, M. and Öztürk, A. (2017). *Erhaltungszustand – Skene, F. Krinzinger – P. Ruggendorfer (Eds.), Das Theater Von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie içinde (s. 17)*, Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Horsley, G. H. R. (1992). *The Inscriptions of Ephesos and The New Testament*, Novum Testamentum, Vol. 34, Fasc. 2, 105-168.
- Houghton, A. (1984). The Seleucid Mint of Mallus and The Cult Figur of Athena Magarsia, *Studies in Honor of Leo Mildenberg*, Wetteren, 92-110.
- Höcker, C. (2001). Stadion, *Der Neue Pauly*, Bd, 888-890.
- Humann, C. –Dörpfeld, W. (1893) Ausgrabungen in Tralles, *Athener Mitteilungen* 18, Taf. XII-XII, 395-413.
- Humphrey J. H. (1986). *Roman Circuses Arenas For Chariot Racing*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- İçoğlu, G. (1994). *Yunan ve Roma Tiyatrosu Sahne Binasında İşlev ve Mimari İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İdil, V. (1995). Nysa Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları, 15. KST. (2), 115 – 120.
- İdil, V. (1999). *Nysa ve Akharaka*, İstanbul: Uzay Matbaacılık.

- İdil, V. ve Kadioğlu, M. (2006). 2004 yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 27. KST. (2), 131-146.
- İdil, V. ve Kadioğlu, M. (2009). 2007 yılı Nysa Kazı Çalışmaları. 30. KST. (3), 499-520.
- İlhan, N. (1996). *Anadolu Stadionları Tarihsel Gelişmesi İçinde Karşılaştırmalı Bir Mimari Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- İnan, J. (1983a). Perge Kazısı 1981 Çalışmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi*. XXVI. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları. 1-65.
- İnan, J. (1983b). Perge Kazısı 1982 Çalışmaları, V. KST, 199-206.
- İnan, J., Öztürk, A., Atik, N., Alanyalı, H. S., Ateş, G. ve Şahin, S. (1997). Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmalarının Ön Raporu, XVIII. KST.(II), 65-83.
- İşkan, H., Schuler, C., Aktaş, Ş., Reitzenstein, D., Schmölde Veit, A. ve Koçak, M. (2016). *Patara Lykien tor zur Römischen welt*. WBG Philipp von Zabern.
- Işık, F. (2009). Anadolu-İon Uygarlığı, Kolonizasyon ve Doğu Hellen Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış, *Anadolu/Anatolia* 35, 53 -86.
- Isler, H. P. (2017). *Antike Theaterbauten Ein Handbuch, Katalogband*, Archäologische Forschungen, Band 27, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Johnston, S. I. (2008). *Ancient Greek Divination*, Blackwell Publishing.
- Kadioğlu, M. (2002). *Die scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Albert-Ludwigs-Universität, Philosophischen Fakultäten.
- Kadioğlu, M. (2004). Ankyra Tiyatrosu Ön Rapor, *Anadolu /Anatolia Ek Dizi* 1, 1-13.
- Kadioğlu, M. ve Görkay, K. (2007). Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında Μητροπολις της Γαλατίας: Ankyra, *Anatolia* 32, 21-153.
- Kadioğlu, M., Görkay, K. ve Mitchell, S. (2011). *Roma Dönemi'nde Ankyra*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahyaoğlu, M. (2008). Saturnalia, Altın Çağın Anısına Kuralsız Eğlence, *Gastro Dergisi*, 43. Sayı, 114-118.
- Kaplan, D. (2016). Sminthion-Aleksandreia Troas Yolu, Ne İçindi? Jeolojik, Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Güzergâh ve İşlevi, *Anadolu / Anatolia* 42, 49-94.

- Karagülle, C. (2015). Bolu da Antik Dönem ve Mimari İzler, *YAPI Dergisi*, no. 401, 176–180
- Karayel, M. (2016). *Helenistik Çağ'dan Roma İmparatorluk Çağı'nın Sonuna Kadar İyonya Bölgesindeki Bayram ve Şölenlerin Yapısal Özellikleri ve Nitelikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karwiese, S. (1994). Türkiye/Ephesos, *ÖJh* 63, Grabungen 1993, 9–31.
- Karwiese, S. (1995a). Olympieion, *Ephesos 100 Jahre Österreichische Forschungen*, Wien.
- Karwiese, S. (1995b). Türkiye/Ephesos 1994, *ÖJh* 64, 5–33.
- Karwiese, S. (1997). Türkiye/Ephesos, *ÖJh* 66, Grabungen 1996, 4–48.
- Karweise, S. (1999). 1997 Yılında Ephesos'ta Yerine Getirilen Kazı, Restorasyon ve Araştırma Çalışmaları, *XX. KST.(1)*, 607-609.
- Kaverau, G. and Rehm, A. (1914). *Das Delphinion in Milet*, Milet 1.3, Berlin.
- Keil, J. (1932). XVI. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, *ÖJh* 27, 1932, 5–72.
- Keil, J. (1933). XVII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, *ÖJh* 28, 5-44.
- Kenfield, S. (2014). Antakya Kazılarının Tarihçesi, S. Redford (Ed.), *Antioch on the Orontes, Early Explorations in the City of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar* içinde (s. 54-55), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, B. (2016). *Narrating Past Places to Present Viewers: Presentation Of Archaeological Sites As Contemporary (Re) Constructs, The Case Of Labraunda*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Kolb, F., Kupke, B., Miller, M. ve Zimmerman, M. (1990) *Kyenai İm Antiken Lykien, Feldforschungen in Der Südlichen Türkei*, A Deutschl 1990 Heft 2, 14–19.
- Korkut, T. (2011). Tlos 2009 Yılı Kazı Etkinlikleri, *32. KST. (1)*, 1 -17.
- Korkut, T. (2014). Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri, *35. KST. (3)*, 103 – 119.

- Korkut, T. (2015a). Tlos Antik Kenti Bellerophon Kaya Mezarı, E. Okan ve C. Atilla (Editörler), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan kitabı* içinde (s. 287-300), İstanbul: Ege Yayınları.
- Korkut, T. (2015b) *Akdağlar'ın Yamacında Bir Lykia Kenti Tlos*, İstanbul: E Yayınları.
- Korkut, T. (2016). Tlos 2014 Kazı Etkinlikleri, 37. KST. (1), 399 – 417.
- Korkut, T., Işın, G., Uygun, Ç. ve Özdemir, B. (2018). Tlos Antik Kenti Kazıları (2005 – 2017), *ANMED* (16), 132 -141.
- Korkut, T. ve Özdemir, B. (2019). Mimari Detaylarıyla Tlos Antik Kenti Tiyatrosu, V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. Ertuğ Ergürer, E. Çelikbaş ve A. Yılmaz (Editörler), *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı* içinde (s. 797-818), Ankara: Sage Yayıncılık.
- Kortanoğlu, E. ve Barut Kemirtlek, F. (2020). Antik Kastabala Kenti Kuzey Kilise Üzerine Gözlemler: Uzam, Mekan ve Anlamsal Üretim Döngüsü, *Anadolu Araştırmaları* (23), 261-288.
- Koryürek, C. (2003). *Olimpiyad Tarihi M.Ö 776 - M.S 1996, Klasik ve Modern Olimpiyadlar, Olimpiyatlarda Türkler*, İstanbul: Koç Yayınevi.
- Kourouniotis, K. (1921-1922). Ἀνασκαφαί ἐν Νύσῃ τῇ ἐπὶ Μαίανδρῳ, *ADelt* 7, 1921-22, 1-88; 227-246.
- Kökdemir, G. (2015). Magnesia Ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi “1715-2015”, *Anadolu* 41, 159-185.
- Kökdemir, G. (2019). Yeni Değerlendirmeler Işığında Menderes Magnesiası'nda Athena Kültü, Panathenaia ve Bilinmeyen Bir Athena (?) BaşI, *Cedrus VII*, 107-121.
- Körpe, R. (2008). Troas Bölgesi Antik Kentleri, M. Demir (Ed.) *Çanakkale Savaşları Tarihi, I.*, 350-411.
- Köse, V. (2010). Aspendos Yüzey Araştırması Projesi 2008 Yılı Birinci Sezon Çalışmaları. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt.* 373 – 394.
- Köse, V. (2011). Aspendos Projesi: Aspendos Antik Kenti 2009 Sezonu Çalışmaları. 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt.*, 353 -370.
- Köse, V. (2012). Aspendos Yüzey Araştırmaları 2010 Sezonu Çalışmaları, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt.*, 251 -269.
- Köse, V. (2017). Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler, *Anadolu/Anatolia* 43, 179-210.

- Kiuri, M. (2015). The Stadium Of Olympia, Olympic Values: Respect For Diversity, *International Olympic Academy, 54th International Session For Young Participants, Ancient Olympia Olympic Values: Respect For Diversity*, 1-9.
- Krinzinger, F. (1968). *Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte des griechischen Stadions*. Leopold Franzens Universität, Innsbruck.
- Krinzinger, F. and Reiter, W. (1993). Archäologische Forschungen in Hierapolis-Kastabala, *In Die Epigraphische und Altertums kundliche Erforschung Kleinasiens, 100 Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Akten des Symposiums, 23–25 October 1990, Ergänzungsbande zu den Tituli Asiae Minoris 14*. Vienna, 269–81.
- Küpper, M. (1997). Sillyon, Research Work 1995, *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), 451-462.
- Küpper, M. (1999). Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996, *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), 475-496.
- Ladstätter, S. (2009). *Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*, Akten des Symposiums für Hilke Thür vom 13. Dezember 2006 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Archäologische Forschungen, Band. 15.
- Ladsatter, S. (2014). Efes 2013, *36. KST.(2)*. 601-616.
- Ladsatter, S. (2015). Dünya Mirası Efes, Ephesus A World Culture Heritage, *Yunus Emre Enstitüsü Dergisi* (4), 28-35.
- Ladsatter, S., Büyükkolancı, M., Topal, C. ve Aktüre, Z. (2016). Ephesus Geographic Location and Boundaries Of The Property, *Unesco World Heritage In Turkey 2016*, 412-443.
- Ladsatter, S. (2017). Efes Artemis Tapınağı, Antik Dünyanın 7 Harikası, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (59), 52-61.
- Ladsatter, S. (2019). The So-called Imperial Cult Temple for Domitian in Ephesos, D. Schowalter – S. Ladstätter – St. Friesen – Ch. Thomas (Eds.), *Religion in Ephesos Reconsidered, Archaeology of Spaces, Structures, and Objects* içinde (s. 11-40), Supplements to Novum Testamentum 177, Leiden.

- Laflı, E. (2014). Sikkeler Işığında Roma Döneminde Kuzeydoğu Karia Kentleri, *Arkeoloji ve Sanat*, (47), 1 – 20.
- Lanckoronski, K. G. V. (2005). *Pamphylyia ve Pisidia Kentleri. Pamphylyia I. Cilt*, (Çev: S. Bulgurlu Gün), İstanbul: AKMED Yayınları.
- Lanckoronski, K. G. V (2015). *Pamphylyia ve Pisidia Kentleri, Pisidia, 2. Cilt*, (Çev: S. Bulgurlu Gün), İstanbul: AKMED Yayınları.
- Leake, W. M. (1824). *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country*, Cambridge University Press.
- Lipsey, R. (2001). *Have You Been to Delphi?*, Albany, Suny Press, 6.
- Machatschek, A. (1977). *Baugeschichtliche Forschungen In Selge (Pisidien)*, Forschungen und Berichte, Bd. 18, Archäologische Beiträge, 177-185.
- Machatschek, A. and Schwarz, M. (1981). *Bauforschungen in Selge*, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, Band: 9, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Malkoç, İ. (1994). Kadyanda Antik Kenti 1992 Yılı Çevre Düzenlemesi ve Kurtarma Kazıları, *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 83 -95.
- Mansel, A. M. (1956). *İlk Çağda Antalya Bölgesi*, İstanbul: Antalya Bölgesi Arkeolojik Araştırmalar İstasyonu Yayınları.
- Mansel, A. M (1968). 1967 Perge Kazılarına Dair Ön Rapor, *Türk Arkeoloji Dergisi. XVI –I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 101-106.
- Mansel, A. M. (1969). 1968 Perge Kazısına Dair Ön Rapor, *Türk Arkeoloji Dergisi. XVII –I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 93 – 105.
- Marchese, R. T. (1989). *The Historical Archaeology of Northern Caria A Study in Cultural Adaptations*, BAR International Series 536.
- McLean, B. H. (2002). *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great Down to the Reign of Constantine (323 BC.-AD 337)*. Michigan.
- Mechikoff, R., Rieger, B. ve Trakadas, A. (2011). Alexandria Troas Stadium Survey: Report on The First Campaign, *Studien zum antiken Kleinasien VII*, Bonn, 181-19.
- Meijer, F. (2008). *Gladyatörler, Tarihin En Ölümcül Sporu*, (Çev: D. Güvenç), İstanbul: Homer Kitapevi.

- Miller, S. G. (2001). *Excavation at Nemea II, The Early Hellenistic Stadium*, University of California Press.
- Miller, S. G. (2017). The Other Games when Greeks Flocked to Nemea, *The Olympic Games How They All Began Biblical Archeology Society*. Washington.
- Misis, *Geçmişten Günümüze Bir Şehir*, 2018, Yüreğir Belediyesi Kitapçığı.
- Mitchell, S., Owens, E. and Waelkens, M. (1989). Ariassos and Sagalassos 1988, *Anatolian Studies*, 39, 63-77.
- Mitchell, S. and Waelkens, M. (1998). *Pisidian Antioch, The Site and Its Monuments*, London.
- Morey, C. R. (1936). The Excavation of Antioch on the Orontes, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 76, No. 5, 637-651.
- Muğla Valiliği İl Özel İdaresi. (2007). *Muğla Kültür Envanteri I Bodrum Kentsel Sit Halikarnassos*. A. Diler (Ed.), Muğla: Muğla Üniversitesi Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Nagy, G. (1990). *Pindar's Homer: The Lyric Possession of an Epic Past*, Johns Hopkins University Press.
- Najbjerg, T. ve Moss, C. (2014). Antiokheia Orontes'in Greko-Latin Dönem Tarihçesi, S. Redford (Ed.), *Antioch on the Orontes, Early Explorations in the City of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar içinde* (s. 23 -35), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Niewöhner, P. (2014). Milet 2013 Yılı Çalışmaları, 36. KST. (2), 617- 632.
- Niewöhner, P. (2016). *Miletos/Balat, Arkaik'ten Osmanlı Dönemine kadar, Kent Planlaması ve Anıtlar*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Niewöhner, P., Berns, C. ve Şahin, R. (2016). Milet 2015 Yılı Çalışmaları. 38. KST. (1), 205-222.
- Nilsson, P. M. (1906). *Griechische Feste*. Leipzig.
- Nolle, J. and Schindler, F. (1991). *Die Inschriften von Selge*, Bonn: R. Habelt.
- Nolle, J. (2015). *Sikkeler, Ağaçlar ve Alimler, Selge, Pisidia'nın Dağ Şehrinde Bir Doğa Tapınağı*, İstanbul: Oksijen Matbaacılık.

- Nutku, Ö. (1985). *Dünya Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Okan, E. (2020) Üskübü Arkeolojik Kazı Sonuçları, *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Düzce: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 105-119.
- Ossi, A. J. and Matthew Harrington, J. (2011). Pisidian Antioch: The Urban İnfrastructure and İts Development, *The İmperial Colony Of Pisidian Antioch (25 BC - AD 700)*. E. K. Gazda – D. N. Yg (Eds.), Kelsey Museum Publication 5, 11-33.
- Outschar, U. (2000a). *The Memmius Monument*, P. Scherrer (Ed.), *Ephesos: The New Guide* içinde (s.96), Turkey: Ege Yayınları.
- Outschar, U. (2000b). *Temple of Hadrian*, P. Scherrer (Ed.), *Ephesos: The New Guide* içinde (s. 118-119), Turkey: Ege Yayınları.
- Öğüş, E. (2016). Excavations in The North Agora, 2010 and 2011, R.R.R. Smith, J. Lenaghan, A. Sokolicek and K. Welch (Eds.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012* içinde (s. 151-55), JRA Suppl. Series 103. Journal Of Roman Archaeology.
- Öz, A. K. (2000). *Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özbil, C. (2017). *Nysa Sikkeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, E. (2011). İçinden Su Geçen Şehir: Aizanoi, *Toplumsal Tarih* (215), 90-94.
- Özer, E. ve Taşkiran, M. (2011). 2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı. 3 Cilt*, 279-297.
- Özer, E. (2012). 2010 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt*, 33-49.
- Özer, E. ve Korkmaz, H. (2014). Tarihsel Süreçte Aizanoi Kentindeki Dört Yapıda Tahrip ve Koruma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 11-20.
- Özdemir, B. Ş. (2016). *Tlos Tanrıları ve Kült Alanları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, B. Ş. (2020). Sillyon’da Men Kültü, M. Taşkiran (Ed.), *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi* içinde (s. 113-126), İstanbul: Ege Yayınları.

- Özdemir, B. Ş. ve Taşkiran, M. (2021) Sillyon’da Ares Kültü, *Arkhaia Anatolika* (4), 109-122.
- Özdilek, B. (2014a) Helenistik Çağ, Antiocheianın Kuruluşu, A. Özfiat ve B. Özdilek (Editörler), *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi* içinde (s. 105-106), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Özdilek, B. (2014b). Roma Dönemi’nde Antiokheia, Antiokheia Roma Tiyatroları Libanios’un Aktarımlarından, A. Özfiat ve B. Özdilek (Editörler), *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi* içinde (s. 135-136), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Özdilek, B. (2014c). Mitoslarla Antiocheia, A. Özfiat ve B. Özdilek (Editörler), *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi* içinde (s. 167 -175), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Özdilek, B. (2014d). Bizans Döneminde Antiocheia, A. Özfiat ve B. Özdilek (Editörler), *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi* içinde (s. 155-158), İstanbul: Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Özdizbay, A (2008). *Perge’nin MS 1. ve 2. Yüzyıllarda Gelişimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgür, E. (1993). Aspendos Ören yeri 1991 Yılı Kazı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları, *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 251-263.
- Özhan, T. (2004). *Yazılı Kaynaklar Işığında Troas Bölgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özhanlı, M. (2010). Pisidia Antiokheia’sı 2008 Kazısı, *31. KST. (4)*, 75- 85.
- Özhanlı, M. (2013a). Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması, B. Hüzmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (Editörler.), *Pisidia Araştırmaları – I Sempozyum Bildiri Kitabı* içinde (s.155 – 175). Isparta: Gül Ofset Matbaa.
- Özhanlı, M. (2013b). Frig Tanrısı Men’in Pisidia’daki Hac Merkezi, *IV. Uluslararası Marsyas Kültür ve Sanat Festivali, Uluslararası Dinar ve Frigya Bölgesi Araştırmaları, Sempozyum Bildirileri*, Dinar, 283-290.

- Özsait, M. ve Özsait, N. (1998). Yalvaç ve Çevresi Araştırmaları, *I.Uluslararası Pisidia Antiokheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmit: Kocaeli Ofset Matbaacılık, 1- 4.
- Öztaner, S. H., Akdoğu Arca, E. N. ve Gökalp, N. (2014). Nysa Ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme, *İn Memoriam Filiz Öktem*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 225 – 247.
- Öztaner, S. H. (2018). Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması. *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi Tam Metinler Kitabı*, Nevşehir, 923-930.
- Öztepe, E. (2018). 2018 Yılı Alexandria Troas Kazıları, *Anadolu/ Anatolia* 44, 402-403.
- Öztürk, A. (2005). Perge Tiyatrosu Sahne Cephesinin Mimarisi: Araştırma Yöntemleri, L. Özgenel (Ed.), *Eskiçağ'ın Mekanları/Zamanları/İnsanları* içinde (s.30-42), İstanbul: Homer Kitapevi.
- Öztürk, A. (2009). *Die Architektur der Scaenae Frons Des Theaters in Perge*, Deutsches Archaeologisches Institut, Berlin.
- Öztürk, D. B. (2006). *Troas Bölgesi Odeion Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özüdoğru, Ş. ve Dökü, F. E. (2010). Kibyra 2009 Yılı Çalışmaları. *ANMED* (8), 37-46.
- Özüdoğru, Ş. ve Dökü, F. E. (2013). Kibyra 2012 Yılı Kazıları. *ANMED* (11), 47-54.
- Özüdoğru, Ş. (2014). 2013 Yılı Kibyra Çalışmaları. *ANMED* (12), 55-62.
- Özüdoğru, Ş. (2016). Kibyra'nın Roma İmparatorluk Dönemi Bölgesel Yol Ağları, E. Dünder, Ş. Aktaş, M. Koçak ve S. Erkoç (Editörler), *Havva İşkan'a Armağan Lykiarkhissa* içinde (s. 661- 674), İstanbul: Ege Yayınları.
- Özüdoğru, Ş. (2018a). Kibyra 2014 – 2016 Çalışmaları ve Sonuçları, *Phaselis Dergisi*, 109-146.
- Özüdoğru, Ş. (2018b) Genç Antik Çağda Kibyra, *Cedrus* VI, 13 – 64.
- Pamir, H. (1995). *Phrygia Bölgesi Therme Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamir, H (2014a). Antakya ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar 2002-2012, S. Redford (Ed.), *Antioch On The Orontes, Early Explorations İn The City Of Mosaics, Asi'deki Antakya, Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar* içinde (s.79-125), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Pamir, H. (2014b). Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı, A. Özfirat ve Ç. Uygun (Editörler), *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları* içinde (s.251-271), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Pamir, H. (2015). *Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazıları 2013*, 36. KST. (3), 271-294.
- Pamir, H. (2017). Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı 2015, 38. KST. (3), 371 -395.
- Paribeni, R. ve Romanelli, P. (1914). Studi e Ricerche Archeologiche Nell'Anatolia Meridionale, *MonAnt* 23, 104-108,116-120.
- Perdicoyianni, H. (2017). First Ishtnian Games (581 BC), F. Curta – A. Holt (Eds), *Greet Events in Religion - An Enyclopedia of Pivotal Events in Religious History* içinde (s. 70). ABC- Clio Publish.
- Poblome, J., Torun, E., Talloen, P., Uytterhoeven, I., Uleners, H., Claeys, J., Van Beeumen, R., Ercan, S. ve Ekinci, H.C. (2015). Sagalassos'ta 2014 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. 37. KST. (3), 83 – 107.
- Poblome, J. ve Hacıgüzeller, P. (2020). Sagalassos Antik Kentinde 2018 Yılı Kazı, Restorasyon ve Malzeme Çalışmaları, 41. KST. (2), 625 – 645.
- Polat Ögüt, S. (2006). *Principatus Dönemi Küçük Asya'sında Gösteriler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Posamentir, R. ve Sayar, M. H. (2006). *Anazarbos- Ein Zwischenbericht Aus Der Metropole Des Ebenen Kilikien*, Istmitt 56.
- Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve İktidar*, İmge Kitapevi.
- Quatember, U., Kalasek, R., Breuckmann, B., Bathow, C. (2013). Dimensional Documentation of the Hadrian's Temple in Ephesus/Turkey, F. Contreras, M. Farjas and F.J. Melero (eds.), *CAA 2010 Fusion of Cultures Proceedings of the 38th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology* içinde (s. 119-124). *BAR International Series 2994*, Granada, Spain.
- Radt, W. (2002). *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev: S. Tammer) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Raff, K. A. (2011). The Architecture Of The Sanctuary Of Men Askeanos Exploration, Reconstruction and Use, E.K. Gazda – D. Y. Ng (Eds.), *Building A New Rome, The*

Imperial Colony Of Pisidian Antioch (25 BC - AD 700) içinde (s.131-153), Kelsey Museum Publication 5.

Ramsay, W. M. (1916). Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 6, 83-134.

Ratte, C. (2001). New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity, Urbanism in Western Asia Minor, D. Parrish (Ed.), *JRA Supplementary Series*, (45), Michigan, 116-147.

Rautmann, M. (2011). *Sardis in Late Antiquity. Archaeology and the Cities of Asia Minor A in Late Antiquity*, Kelsey Museum Publication 6.

Regling, K. (1913). Überblick über die Münzprägung von Nysa, in: W. V. Diest, *Nysa ad Maeandrum*, Berlin 1913, 70–103.

Rheidt, K. (1997). Römischer Luxus — Anatolisches Erbe: Aizanoi in Phrygien – Entdeckung, Ausgrabung und neue Forschungsergebnisse, *Antike Welt* 28/6, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 479-499.

Reynolds, J. (1982). *Aphrodisias and Rome*, London.

Reynolds, J. (1991). Epigraphic Evidence for the Construction of Theatre: 1st c. B. C. to mid 3rd c. A. D., R. R. Smith and Kenan T. Erim (Eds.), *Aphrodisias Papers 2: The Theatre, A Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin-Types* içinde (s.15-21), JRA Supplementary Series, (2), Michigan.

Ringwood Arnold, İ. (1972). Festivals of Ephesus, *American Journal of Archaeology*, Vol. 76, No. 1, 17-22.

Rizzi, J. A. (1969). *Ludi Romani: A Study of Roman Sports*. St. Meinrad College.

Robert, L. (1960). *Hellenica: Recueil D'épigraphie De Numismatique Et D'antiquités Grecques* 11/12.

Rodgers, N. (2015). *Antik Yunan*, (Çev: Ü. E. Uysal), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rohn, C. (2008). *Der Theater-Stadion-Komplex Von Aizanoi*, Zur Erlangung Des Akademischen Grades Eines Doktor-Ingenieurs Genehmigte Dissertation, Berlin: Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus.

Rohn, C. (2009). *Das Theaterstadion – Olympisches im Anatolischen Hochland*, Aizanoi und Anatolien, K. Rheidt (Ed.), 112-130.

- Romano, D. G. (2016). Athletics: Stadia, Gymnasia, Palaistrai, and Hippodromes, *A Companion to Greek Architecture*, 314-327.
- Roos, P. (1991). On the Connection Between Theatre and Stadium in Anatolian Cities, *Arkeoloji Dergisi Özel Sayı I, Erol Atalay Memorial*, 165-169.
- Sağnak, R. (2017). *Anadolu Tiyatrolarında Tonoz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salmeri, G. and D'agata, A. L. (2012). Cilicia Survey, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (3), 165-171.
- Saltuk, S. (1995) *Antik Stadyumlar*, İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkilap Yayınları.
- Sancaktar, H. (2012). 2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, 219 – 228.
- Sancaktar, H. (2016). *Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sancaktar, H. (2018). Arykanda Antik Kenti'ndeki Athena Tapınağının Lokalizasyonuna İlişkin Öneriler, *Cedrus VI*, 359 -375.
- Sara Karataş, A. M. (2019). Rock-Cut Sanctuaries of Demeter and the Cultic Significance of Rocky Outcrops for the Cult of Demeter, R. Döhl – J. J. V. Rensburg (Eds.), *Signs of Place a Visual Interpretation Of Landscape* içinde (s. 145-165), Berlin Studies of The Ancient World.
- Sayar, M. H (1999a). Antik Kilikya'da Şehirleşme, 12–16 Eylül 1994 *Türk Tarih Kurumu Kongresine Sunulan Bildiriler, I. Cilt*, Ankara, 193–216.
- Sayar, M. H. (1999b). Kilikya'da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1997, XVI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*. 409-423.
- Sayar, M. H. (2000a). Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1998, 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, 237-245.
- Sayar, M. H. (2000b). Çukurova'nın Kutsal Kenti Kastabala, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 99, 2-14.

- Sayar, M. H (2001a). Tarkondimotos Seine Dynastie, Seine Politik und Sein Reich, E. Jean, A.M. Dinçol ve S. Durugönül (Eds.), *La Cilicie: Espaces E Pouvoirs Locaux Table Ronde Internationale*, İstanbul: Bocard/IFEA yayınları.
- Sayar, M. H. (2001b). Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1999, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 275-289.
- Sayar, M. H. (2002). Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2000, 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2) ,111-127.
- Sayar, M. H. (2004). Kilikya’da Epigrafi – Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2002, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), 155-169.
- Sayar, M. H. ve Ercan, P. (2009). Kilikya Yüzey Araştırmaları 2007, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), 75-85.
- Sayar, M. H. ve Önder, S. (2014). Ammianus Marcellinus ve Libanius’un Aktarımlarından MS 4. yüzyılda Antiokheia Hakkında Bazı Notlar, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No. 50, 121 – 125.
- Sayın, E. (2022). *Geç Antik Çağ’da Kibyra*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü.
- Sayram Okay, E. (2009). *A Case Of Romanization: The Terrace Houses Of Ephesus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Koç University, Anatolian Civilizations and Heritage Management.
- Schede, M. (1964). *Die Ruinen von Priene*, Berlin.
- Scherrer, P., Taeuber, H. ve Thür, H. (1999). *Steine und Wege, Festschrift Für Dieter Knibbe Zum 65. Geburtstag*, P. Scherrer, H. Taeuber ve H. Thür (Eds), Sonderschriften Band 32, Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 426.
- Scherrer, P. (2001). The Historical Topography Of Ephesos, D. Parrish (Ed.), *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* içinde (s. 57-97), Journal of Roman Archaeology 45.
- Scherrer, P. and Trinkl, E. (2006). *Die Tetragonos Agora in Ephesos, Grabungsergebnisse Von Archaischer Bis in Byzantinischezeit*, Ein Überblick Befunde

und Funde Klassischer Zeit, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Schwertheim, E. and Wiegartz, H. (1996). *Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II, Asia Minor Studien XXII*.

Schwertheim, E. (2002). *Alexandreia Troas, Çanakkale Troas Arkeoloji Buluşması*, 57-64.

Schwertheim, E. (2005). 2004 Yılı Aleksandreia Troas Kazı Çalışmaları, *Manfred Osman Korfmann Çanakkale-Troas Arkeoloji Buluşması IV; Kent ve İnanç-Bildiriler, Çanakkale*, 41-52.

Sear, F. (2006). *Roman Theaters, A Architectural Study*, Oxford University Press.

Selçuk Belediyesi. *Efes Yönetim Planı (2014-2019) Kitapçığı*.

Small, D. B. (1987). Social Correlations to Greek Cavea in the Roman Period, S. Macready and F.H. Thompson (eds), *Roman Architecture in the Greek World* içinde (s.85-93), London.

Smith, R. R. R. (1994). Aphrodisias 1993, 16. *KST*. (2), 191-206.

Smith, R.R. R. ve Ögüş, E. (2014). Aphrodisias 2012, 35. *KST* (1), 303-327.

Smith, R. R. R. (2020). Aphrodisias 2018, 41. *KST*. (4). 45-68.

Soykal, F. (1998). *Denkmäler des Kybele-Meterkultes in Ephesos*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Wien, Viyana.

Söner, R. H. (2017). Antiocheia ad Maeandrum Antik Kenti, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 139-153.

Spinka, M. and Downey, G. (1940). *Malalas, Chronicle of John Malalas, Books VIII - XVIII*, (Çev: S. Slavonic), Chicago: The University of Chicago Press.

Spratt, T.A. B. and Forbes, E. (2008). *Milyas, Kibyratis ve Likya'da Yolculuklar*, 2 Volumes, Antalya: AKMED Yayınları.

Spanu, S. M. (2015). Opus Caementicium im Asia Minor: Its introduction and Development, D Favro, F. Yegül, J. Pinto, G. Métraux (eds.), *Paradigm and Progeny: Roman Imperial Architecture and Its Legacy: Proceedings of a Conference Held at the*

American Academy in Rome on 6-7 December, 2011 in Honor of William L. MacDonald içinde (s. 27-36), Portsmouth.

Steskal, M. (2003). Die Ephesischen Thermengymnasien, Zu Nutzbarkeit und Funktion Eines Kaiserzeitlichen Gebäudetypus im Wandel der Jahrhunderte, *Nikephoros* (6), *Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*. 157-172.

Steskal, M. and Torre, M. L (2008). *Das Vediumgymnasium in Ephesos: Archäologie und Baubefund, Forschungen in Ephesos*, Band 14, 1. Textband, Wien: Verlag der Österreichisches Archäologisches Institut.

Steskal, M. and Ladstatter, S. (2009). Asia'nın Metropolisinde Yer Alan Ana Kült Yapısındaki Son Araştırmalar: Ephesos Prytaneion'u, *Anadolu /Anatolia* 35, 127-149.

Steuernagel, D. (2019). The Upper Agora at Ephesos: an Imperial Forum?, D. Schowalter, S. Ladstatter, S. J. Friesen - C. Thomas (Eds.), *Religion in Ephesos Reconsidered Archaeology of Spaces, Structures, and Objects* içinde (s. 93-107), *Novum Testamentum, Supplements*, 177, (Leiden).

Strocka, V. M. (2013). *Efes Celsus Kütüphanesi*, B. Yılmaz (Ed.), *Anadolu Kütüphaneleri* içinde (s. 103-119), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Styhler Aydın, G. (2017). The Theatre Of Ephesus – New Results On The Architectural History Of The Auditorium, *1. Türkiye Mimarlık Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı*, ODTÜ, 37-53.

Şahin, M. (2014). Myndos Kazısı 2012, 35. *KST.* (2), 400-417.

Şahin, M. (2017). Apollonia Ad Rhyndakos Kentinin Lokalizasyonu Üzerine, *Bursa'da Zaman Dergisi* (24), 64-68.

Şahin, S. (1997). Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna, *Adalya I*, 45 – 52.

Şahin, E. (2018). *Aspendos'un Aphrodite Kastnietis Kültü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek, C. (2002). Herakleia Salbace Antik Kenti, *Tavas Yöresi I. Kültür ve Üretim Festivali Bildirileri (8-12 Ağustos 2001)*, Denizli, 124-130.

Şimşek, C. (2005). Laodikeia Stadionu, *Kent ve Sanat Dergisi* (6), 30-34.

Şimşek, C. (2007). *Laodikeia ad Lycum*, İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. ve Sezgin, M. A. (2011). Laodikeia Kuzey Tiyatrosu, *OLBA (XIX)*, 173 – 203.

- Şimşek, C. (2012). Laodikeia Batı Tiyatrosu, B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia 'dan Lagina 'ya, Ahmet Adil Turpan Armağanı* içinde (s. 597-612), İstanbul: Ege Yayınları.
- Şimşek, C. (2013.) Laodikeia Antik Kentinde Yapılan Çalışmalar, M. Alparslan ve F. Kaynar (Ed.), *Colloquium Anatolicum XII* içinde (s. 15-36), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Şimşek, C. (2016). 2014 Yılında Laodikeia'da yapılan Kazı ve Restorasyonlar, 37. KST. (1), 481-509.
- Şimşek, C. (2017.) 2015 Yılında Laodikeia'da Yapılan Çalışmalar, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (156), 135 – 183.
- Şimşek, C. (2018). *Geç Antik Çağda Laodikeia*, C. Şimşek ve T. Kaçar (Ed.), *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi* içinde (s.81-117), İstanbul: Ege Yayınları.
- Talloon, P. ve Waelkens, M. (2004). Apollo and The Emperors (I) The Material Evidence for The Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society*, Vol. 34. 171-216.
- Talloon, P. ve Alp, N. (2005). Pisidia Kültürleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat, *I. Burdur Sempozyumu Bildirileri*, 1. Cilt, Burdur, 738-747.
- Talloon, P., Poblome, J. ve Ekinci, H. A. (2015). *Salvage Excavations at a Rock Sanctuary near Sagalassos in 2014*, *ANMED 3*, 108-113.
- Talloon, P. and Poblome. J. (2016). The 2014 and 2015 Control Excavations on and Around The Upper Agora Of Sagalassos, The Structural Remains and General Phasin, *Anatolica XLII*, 111-150.
- Tandoğan, E. ve Erdoğan, E. (2020). Aizanoi Arkeolojik Sit Alanının Arkeolojik Peyzajlar Kapsamında Değerlendirilmesi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1, 289-311.
- Taner, H., And, M. ve Nutku, Ö. (1966). *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taşçı, M. A. (2010). Alexandreia Troas (Antigonía), *Güzel Sanatlar Enstitü Dergisi* (4), 168-187.
- Taşkıran, M. (2017). *Silyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü.

- Taşkıran, M. (2019). 2018 Yılı Sillyon ve Territoryumu Yüzey Araştırması, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 41-61.
- Taşlıalan, M. (1994). Pisidia Antiocheia'sı 1992 Yılı Çalışmaları, *IV. Müze Kurtarma Kazıları*, 245-285.
- Taşlıalan, M. (1998a). Pisidia Antiocheia Tarihçesi. *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmit: Kocaeli Ofset Matbaacılık, 5-20.
- Taşlıalan, M. (1998b). Pisidia Antiocheia'sı 1996 Yılı Çalışmaları. *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 323 -357.
- Taşlıalan, M. (2000). Pisidia Antiokheia'sı 1998 Yılı Çalışmaları, *10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 7-19.
- Taşlıalan, M. (2001). Pisidia Antiocheia'sı 1999 Yılı Çalışmaları, *11. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 133-149.
- Taşyürek, O. A. (1975). 1973 Yılı Kilikya Araştırmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi XXII-1*, Ankara: TTK Basımevi. 117-125.
- Tavukçu, A. Y., Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M. ve Ağaoğlu, S. (2015). Alaşehir – Philadelphia Araştırmaları 2013, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. (1), 301-321.
- Tekin, O. (2014). Alexandreia Troas'a Ait İki Terazi Ağırlığı, *Toplumsal Tarih* 243, 43-45.
- Tenger, B. (1999). Zur Geographie und Geschichte der Troas. *Asia Minor Studien Band* 33, 103-180.
- Teraman, Ö. (2007). *Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri ve Anadolu'daki İzdüşümleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Texier, C. (1839). *Asie Minoure, Description Géographique et Archéologique*.
- Thür, H. (1989). *Das Hadrianstor in Ephesos, Forschungen in Ephesos XI/1*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Thür, H. (1995). Der Ephesische Ktistes Androklos und (s)ein Heroon am Embolos, *ÖJh* 64, 63–103.
- Tomlinson, A. (2003). *Yunan Mimarlığı*, (Çev: R. Akbulut), İstanbul: Homer Kitapevi.

- Topal, H. V. (2020). *Romanization Of Urban Spaces In Ephesus*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University.
- Topbaş, A. (1990). Dinar (Apameia) Tiyatro Kurtarma Kazısı, *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 309-328.
- Tutkun, M. (2016). Herodes Atticus Hamamı Kemer Restorasyonu (Strüktürel Sağlamlaştırma Projesi), *Artium* (4/1), 1-12.
- Türkan, A. (2021). MS II. Yüzyılda Aizanoi – Roma İlişkileri, *Archivum Anatolicum* 15/1, 513-537
- Türkmen, M. (2007). *Pamphylia ve Kilikia Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Türkmen, M. (2008). Perge Aşağı Şehir Surları, İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdzibay ve Ö. Turak (Editörler.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı-Euergetes II. Cilt* içinde (s. 1187-1200), Antalya: AKMED Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı Ankara, 2005
- Tütüncü, E. (2018). Pisidia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi (MS 1.- 3. yy) Sikke Dolaşımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*- 45, Isparta, 248 – 259.
- Uzunassan, A. (1998). *Antik Helenlerde Bedensel Agonlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunassan, A. (2005). Aphrodisias Agonları, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 37-68.
- Uzunassan, A. (2008). Side'de Agonistik Festivaller, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, XI, İzmir: Ege Yayınları, 117 – 129.
- Uzunassan, A. (2010). Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21) .11- 42.
- Uzunassan, A. (2021). Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ankyra'da Agonistik Festivaller, *İlk Kale- Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100. Yıl Anı Kitabı*, 3-28.
- Üreten, H (2006a). Tripolis Antik Kent Tarihi ve İnanç Coğrafyası: Tanrıça Leto Örneği, *Buldan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Denizli. 941-949.
- Üreten, H. (2006b). Bir Antik Çağ Okul – Gymnasion – Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi, *Opinion Paper Türk Kütüphaneciliği*, (20-2), 207 – 216.

- Üreten, H. (2012). Menderes Magnesia'sı ve Artemis Neokoros Onuru, *The Journal Academic Social Science Studies*, 5/ 4, 27 -291.
- Üreten, H. (2018). Lydia'nın Kentleşmesinde Pergamon Krallarının Katkısı, M. Tepekaya ve Z. Atar (Editörler.), *Geçmişten Günümüze Manisa* Cilt 1 içinde (s.1-27), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Üyümez, M., Kienlin, A. V., Summerer, L. ve Ivantschik, A. (2009). 2008 Yılı Kelainai – Apameia Kibotos Çalışmaları, *27. Araştırma Sonuçları Toplantıları (1)*, 37-52.
- Valavanis, P. (1999). *Hysplex, The Starting Mechanism in Ancient Stadia, A contribution to Ancient Greek Technology*, University of California Press.
- Vandeput, L. (1992). The Theatre-Façade at Sagalassos, *Anatolian Studies*, Vol. 4, British Institute at Ankara, 99-117.
- Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor: Sagalassos A Case Study*, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology, Brepols.
- Waelkens, M. (1989). Hellenistic And Roman Influence In The Imperial Architecture Of Asia Minor, *Bulletin Supplement (University Of London, Institute Of Classical Studies)*, No. 55, *The Greek Renaissance In The Roman Empire: Papers From The Tenth British Museum Classical Colloquium*, 77-88.
- Waelkens, M., Mitchell, S. and Owens, E. (1990). Sagalassos 1989, *Anatolian Studies*, 40, 185-198.
- Waelkens, M., Harmankaya, A. and Viaene, W. (1991). The Excavations at Sagalassos 1990. *Anatolian Studies*, 41, 197-213.
- Waelkens, M., Harmankaya, A. ve Viaene, W. (1992). The Excavation at Sagalassos 1990, *13. KST. (2)*, 283 – 309.
- Waelkens, M. (1995). Rise and Fall of Sagalassos, *Archaeology*, 48, (3), 28-34.
- Waelkens, M. (1998). The Plan and Development of the Roman Colony: Walls, Gates, Streets and The Theater, S. Mitchell and M. Waelkens (Eds.), *Pisidian Antioch The Site and Its Monuments* içinde (s. 91-113), London: Gerald Duckworth& Co. Ltd. Press.
- Waelkens, M. (2009). Report on the 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30.KST (3)*, 427-457.

- Waelkens, M., Vyncke, K., Vanhaverbeke, H., Braekmans, D., Poblome, J. ve Lauwers, V. (2011). Sagalassos 2008 ve 2009 Kazı ve Restorasyon Sezonları, 32. *KST* (3), 263-282.
- Waelkens, M. (2012). Sagalassos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışması, 33. *KST*. (3), 239 – 267.
- Waelkens, M. (2013). Sagalassos Antik Kenti Titus Flavius Severianus Neon Kütüphanesi, B. Öztürk (Ed.), *Anadolu Kütüphaneleri* içinde (s. 135-170), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Waelkens, M. (2015). Hadrian and the “Neokoria” of Sagalassos, H. Metin, B. A. Polat Becks, R. Becks, M. Fırat (Editörler), *Pisidia Yazıları: Hacı Ali Ekinci Armağanı* içinde (s. 177-214), İstanbul: Ege Yayınları.
- Waelkens, M. (2019). Sagalassos, Archaeology of, *Encyclopedia of Global Archaeology*, 1-32.
- Ward Perkins, J. B. (1955). The Aquaduct of Aspendos, *Papers of the British School at Rome*, 23, 115-123.
- Welch, K. (1998). The Stadium at Aphrodisias, *American Journal of Archaeology*, Vol. 102, No:3, Archaeological Institute of America, 547-569.
- Wilberg, W. and Heberdey, R. (1906). *Der Viersaulenbau auf der Arkadianestraße, Forschungen in Ephesos 1*, O Benndorf (Ed.), Vienna. 132-142.
- Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, (Çev: N. Nirven ve N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yamaç, İ. (2015). The Dionysos Cult in Antioch, *SOMA 2011 Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archeology, Held at the University of Catania 3-5 March 2011 Volume II*, M. P Militello and H. Öñiz (Eds.), BAR International Series 2695 (II), Archaeopress, Oxford, 677-683.
- Yegül, F. (2010). Sardeis Artemis Tapınağı, N. Cahill (Ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları* içinde (s.363-389), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yegül, F. (2018). Hadrianus ve Sardes Artemis Tapınağı: Hadrianus Sardes’e Geldi mi, Eğer Geldiyse..., *Seleucia VIII*, 27-49.

- Yegül, F. and Favro, D. (2019). *Roman Architecture and Urbanism, From The Origins to Late Antiquity*, Cambridge University Press.
- Yegül, F. (2020). Sardes: Tarih, Mimarlık ve Şehircilik, *Anadolu Araştırmaları/Anatolian Research*, 23, 135–158.
- Yılmaz, N. (2006). *Izgara Tasarlı Kent Gelişimi ve Anadolu Örnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, B. (2012). *Aphrodisias Sebasteionuna Ait Üç Kabartma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtsever, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 1-16.
- Yüksel, E ve Yüksel, A. (2014). *Adana İli Karataş İlçesi Dörttdirekli Mevkii – Magarsus Antik Kenti, I ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanları Koruma Amaçlı İmar Planları Revizyonu ve Kentsel Tasarım Projesi Araştırma Raporları, Arkeoloji Raporu*, Adana.
- Zeyrek, T. H. (2011). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2009. 32. KST. (2), 96-117.
- Zeyrek, T. H. (2013). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2011, 34. KST. (3), 407-415.
- Zeyrek, T. H. ve Zeyrek, A. N. (2017). Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2015, 38. KST. (1), 65 – 77.
- Zeyrek, A. N. (2016). *Hierapolis Castabala, The Urban Development in A.D. 1st to 3rd Centuries*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, İtalya.
- Ziegler, R. (1985). *Städtisches Prestige und Kaiserliche Politik*, Düsseldorf.
- http-1: B. Duman (2012-2020) Tripolis Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. <http://www.pau.edu.tr/tripolis>(Erişim tarihi 05.02.2021)
- http -2: <https://www.aphrodisias.org/stadyum> (Erişim tarihi:17.04.2021)
- http -3: <https://ids.lib.harvard.edu/ids/view/400955252> (Erişim tarihi:03 .05. 2021)
- http -4: <https://virtualreconstruction.com/wp/?p=625> (Erişim tarihi 17.01.2021)
- http -5: <https://imgur.com/l627zNA> (Erişim tarihi 07.11.2021).

Antik Kaynaklar

Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev: M. Ökmen ve A. Erhat), Ankara ve İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973.

Homerus. *Odysssea*, VIII. (Çev: A. C. Emre), Varlık Yayınevi, 1971.

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum VII. 9.*, (Çev: J. L. Creed), Oxford University Press, 1984.

Polybius. *The Histories*, (Çev: W. R. Paton), London, 1960.

Plutarchos, *Kimon – Lucullus, Paralel Hayatlar*, (Çev: A. Sina), Hel Yayıncılık, 2013.

Publius Ovidius Naso. *Fasti I – VI. Roma Takvimi ve Festivaller*. (Çev: A. Coşkun Abuağla). Yapı Kredi Yayınları. 2016.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: A. Pekman), 2000.

Titus Livius, *Roma Tarihi*, (Çev: A. Ceylan), Gece Kitaplığı, 2020

Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev: S. Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 2015.

Q. Horatius Flaccus, *İambus'lar, Lirik Şiirler, Satura'lar, Mektup'lar*, (Çev T. Uzel). TTK, Ankara, 1994.

EKLER

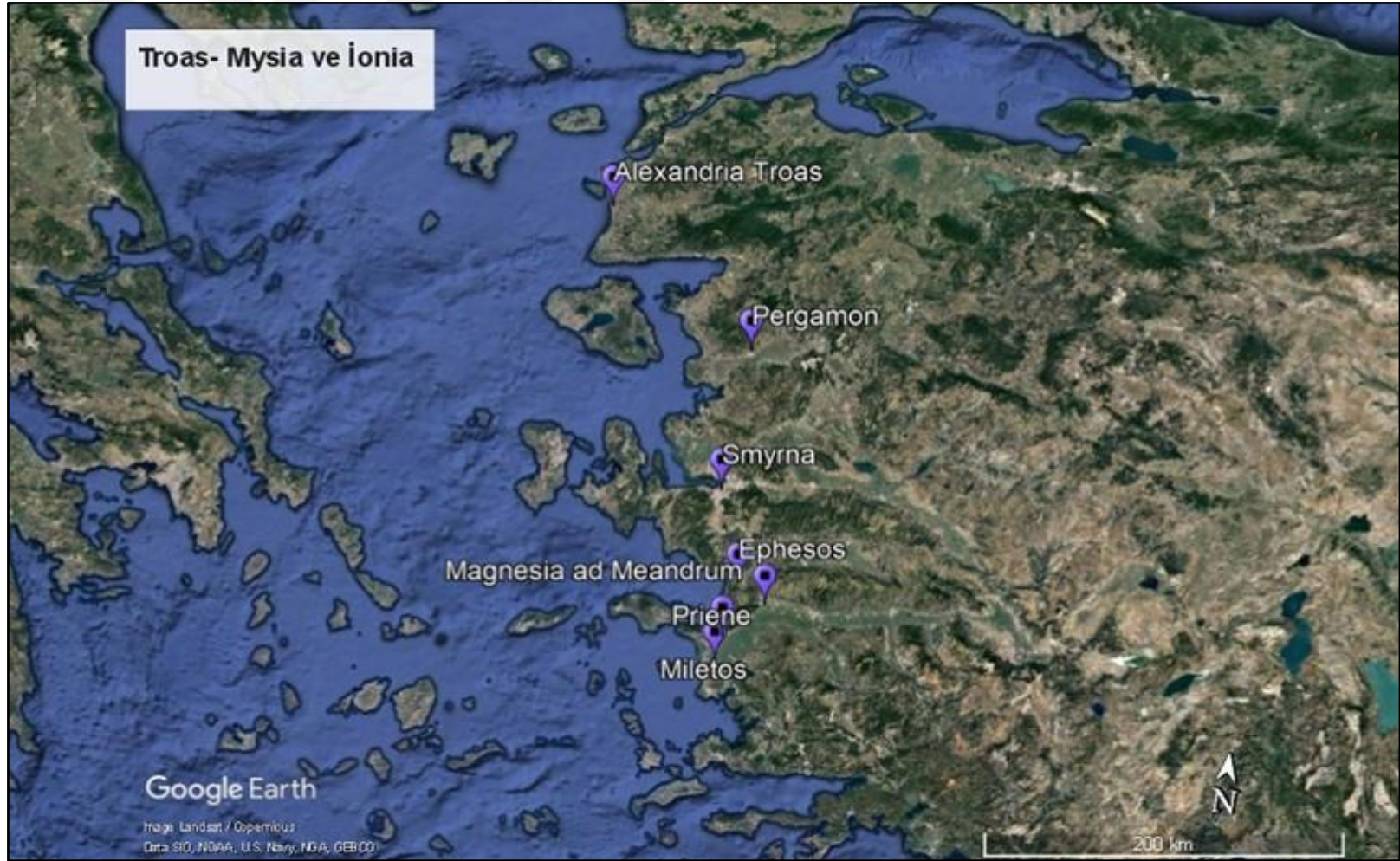
Ek 1: Haritalar¹⁶⁰⁷

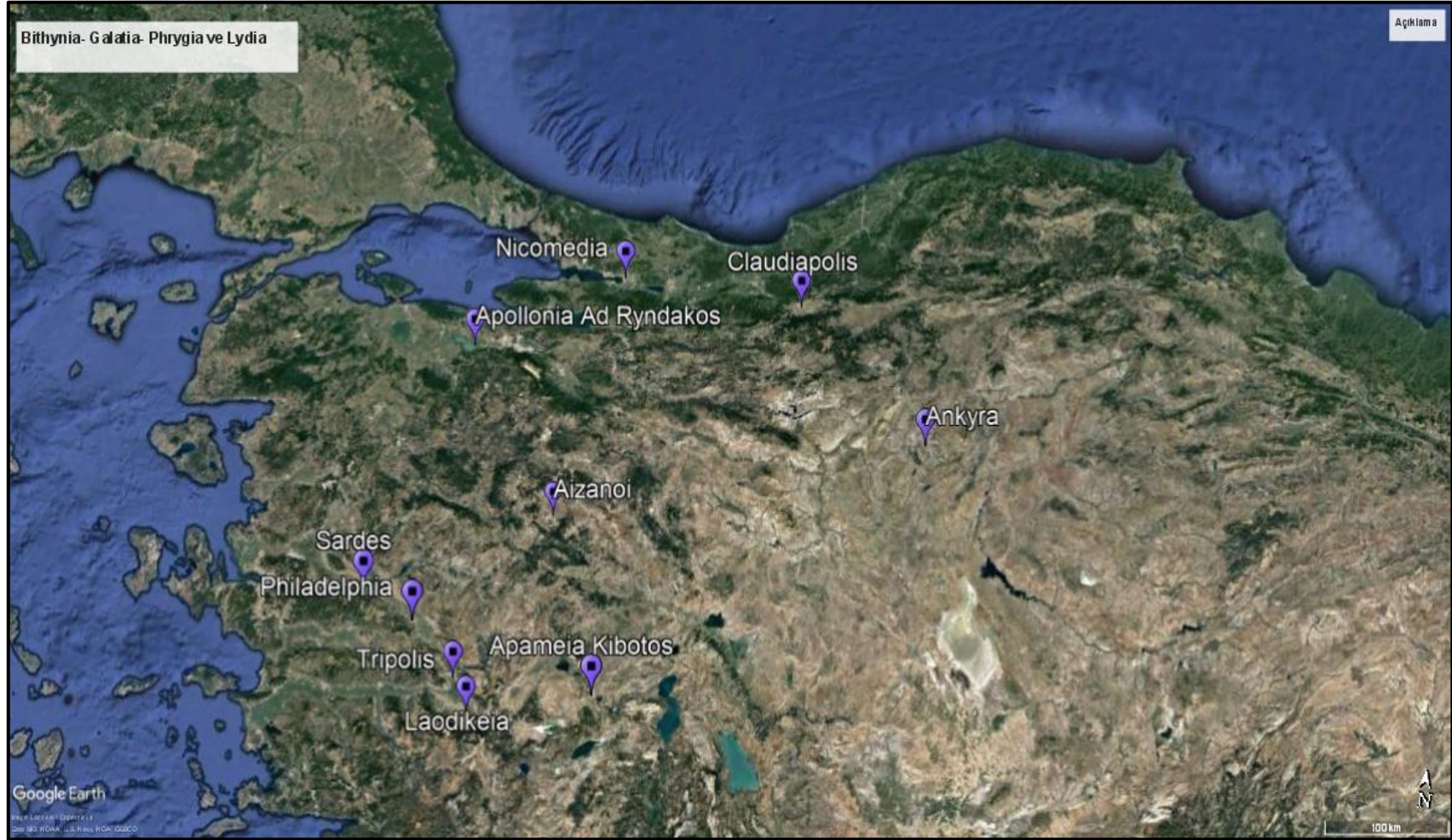
Harita 1: Antik Anadolu Bölgeleri

Kaynak: Akurgal, 1993, s. 142.

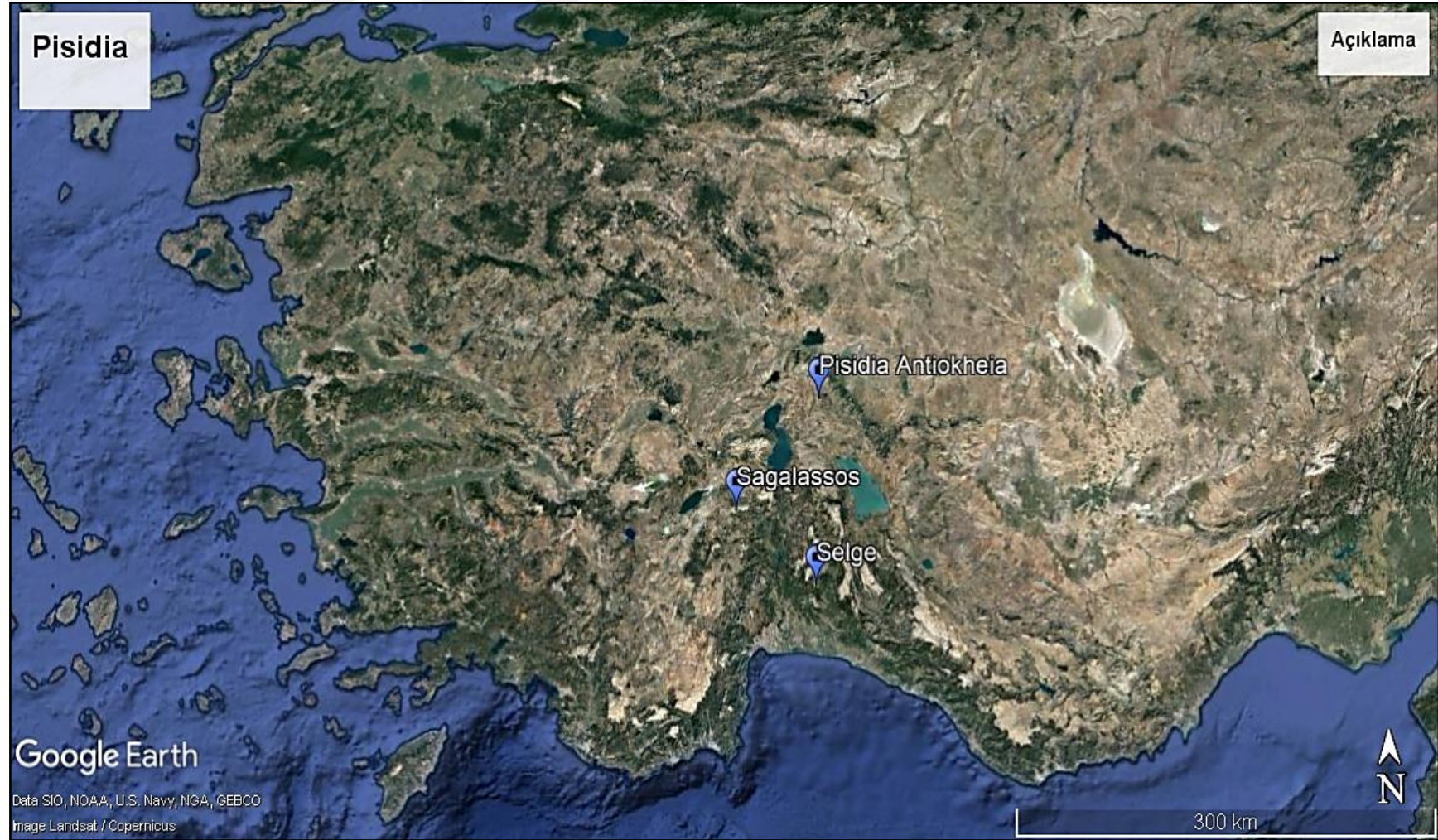
¹⁶⁰⁷ Haritalar, Google uygu görüntüsü üzerinde oluşturulmuştur.

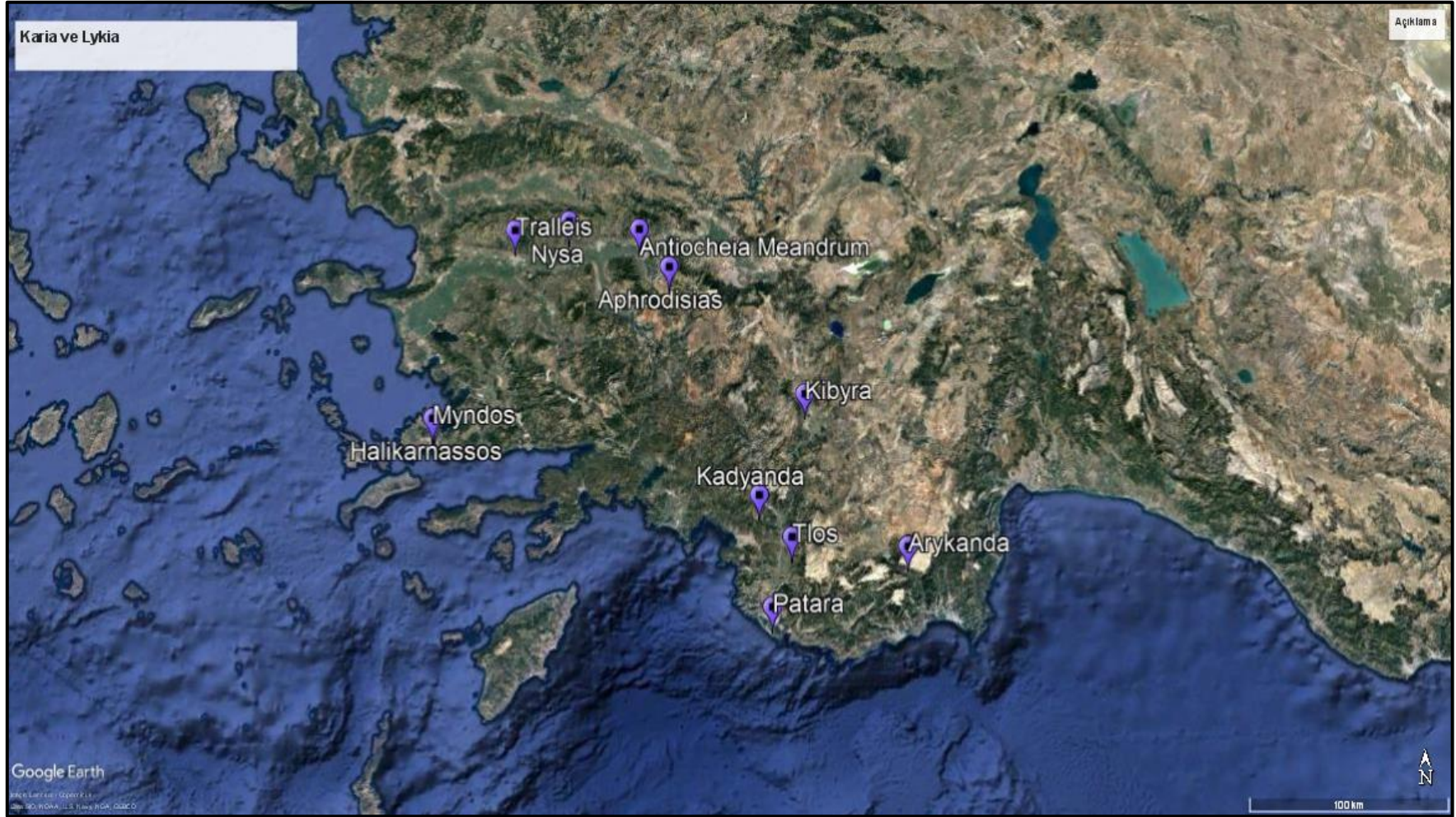
Harita 2: Troas, Mysia ve İonia haritası

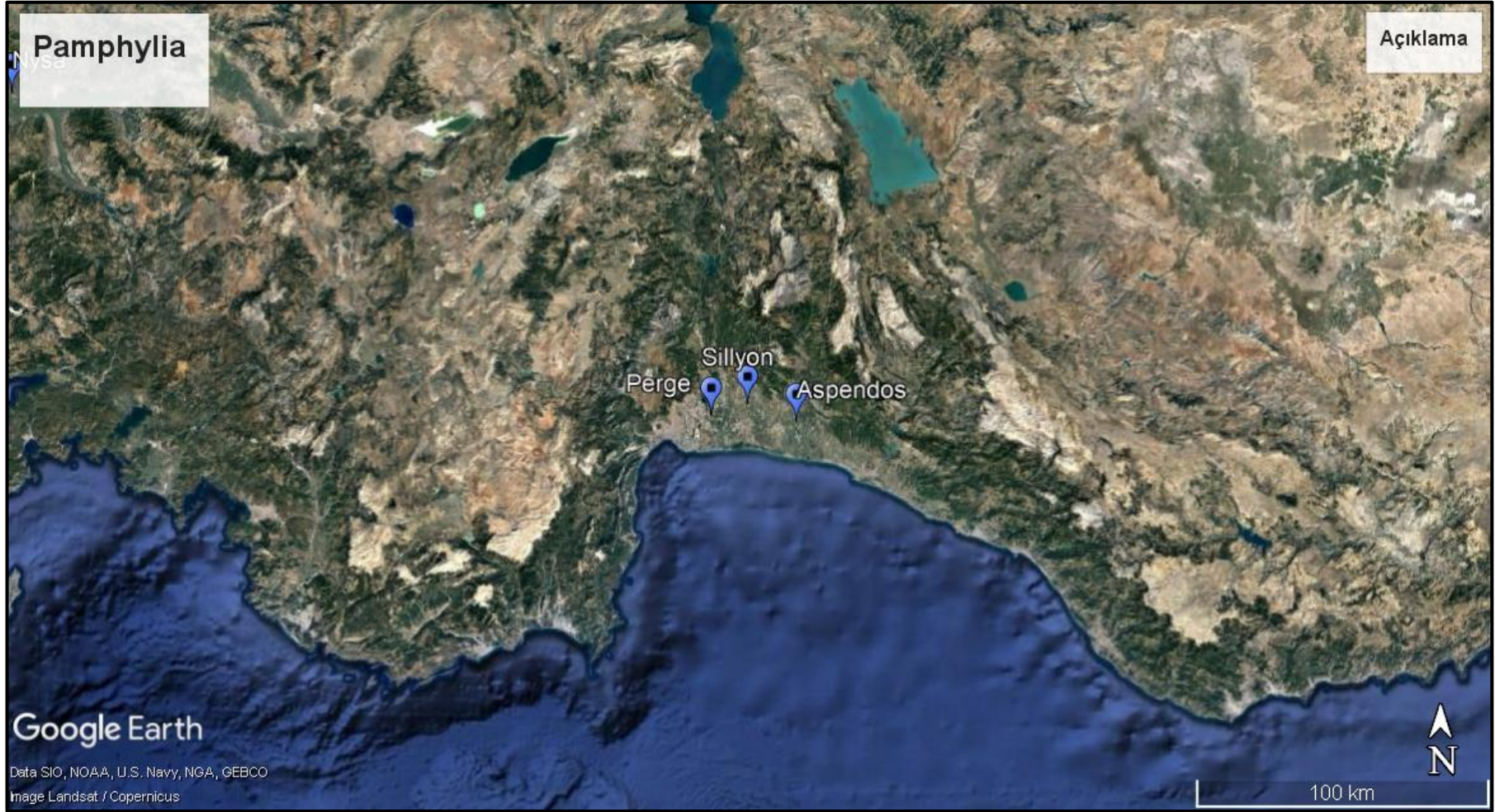
Harita 3: Bithynia, Galatia, Phrygia ve Lydia haritası

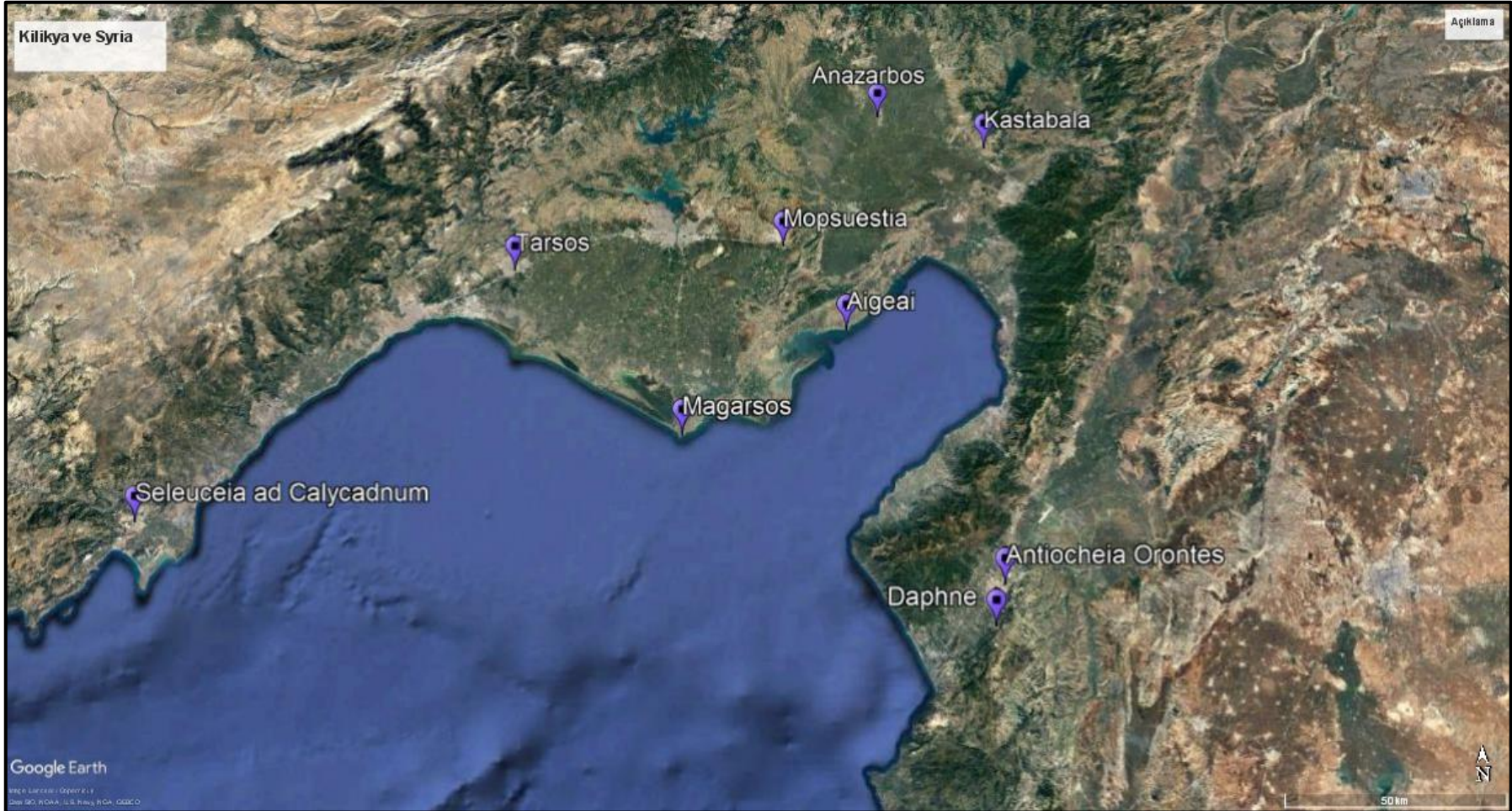
Harita 4: Pisidia haritası

Harita 5: Karia ve Lykia haritası

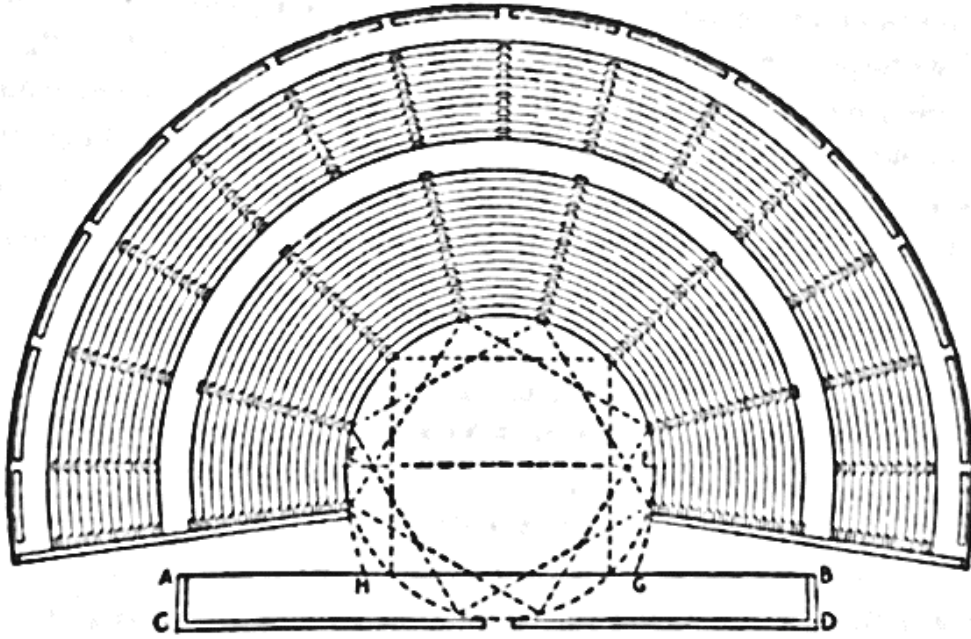

Harita 6: Pamphylia haritası

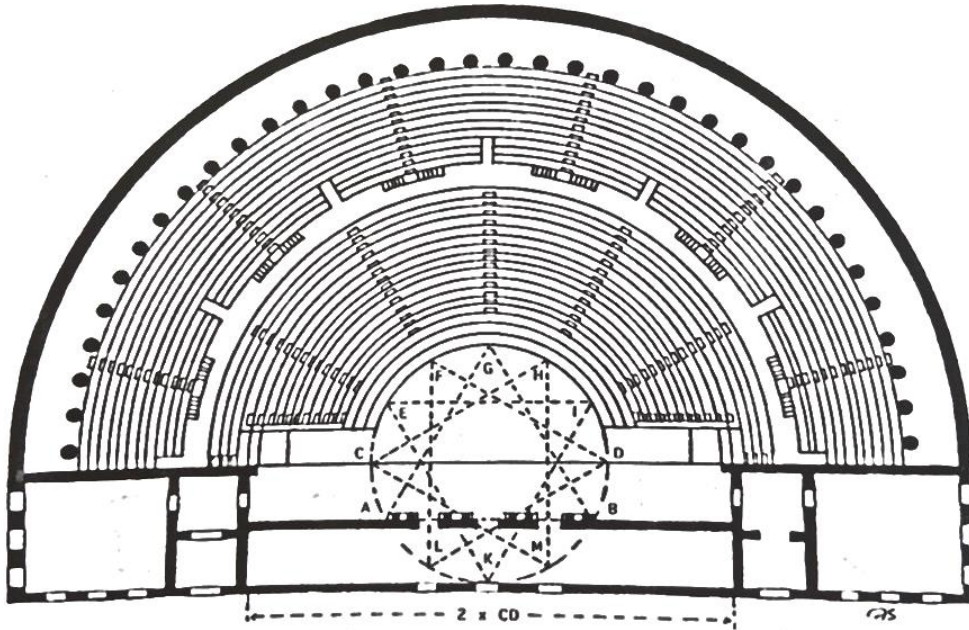
Harita 7: Kilikia ve Syria haritası

Ek 2: Çizimler ¹⁶⁰⁸

Çizim 1.1: Hellen tiyatro planı

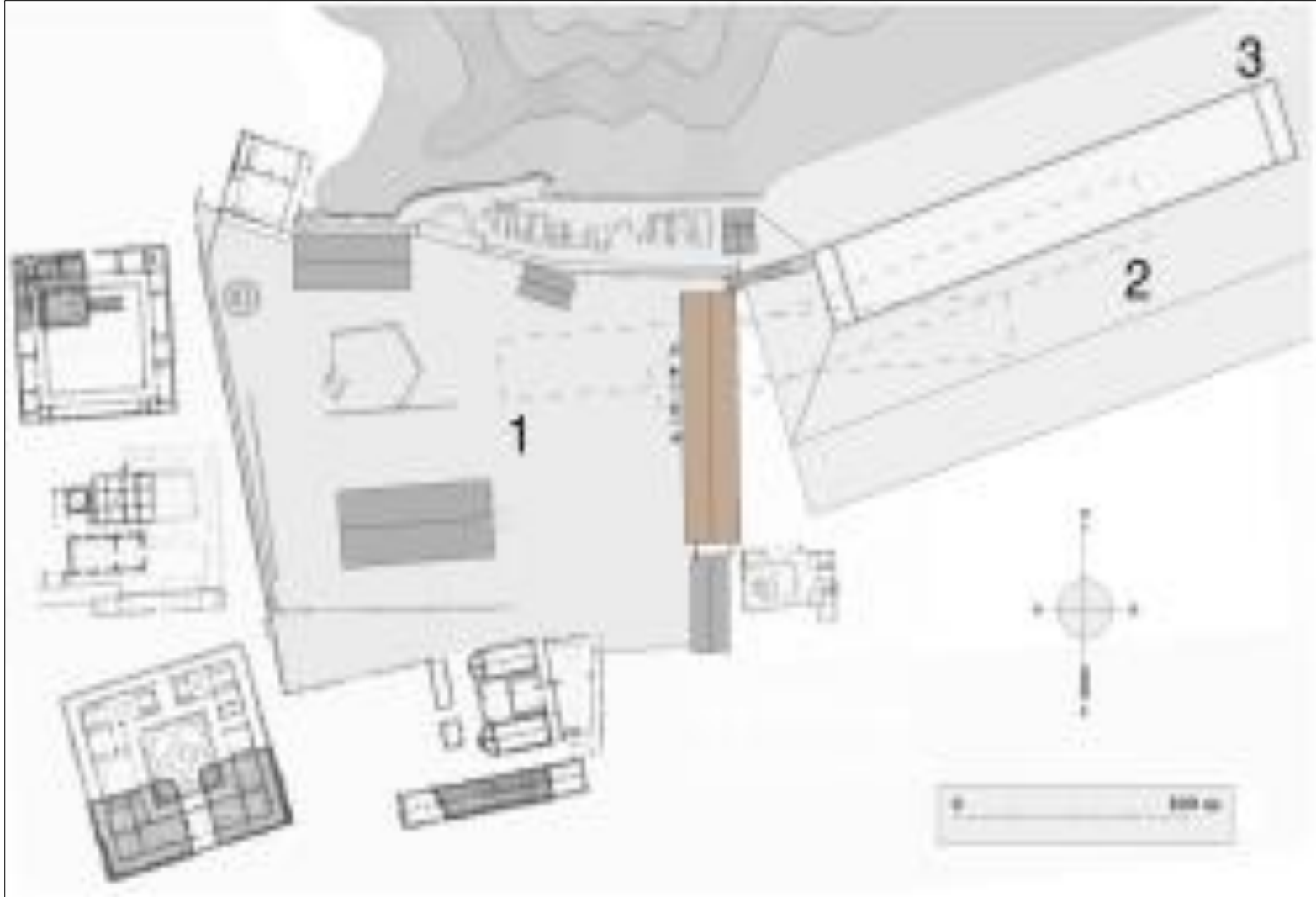
Kaynak: Vitruvius, Kitap V, Bölüm VII, s.112

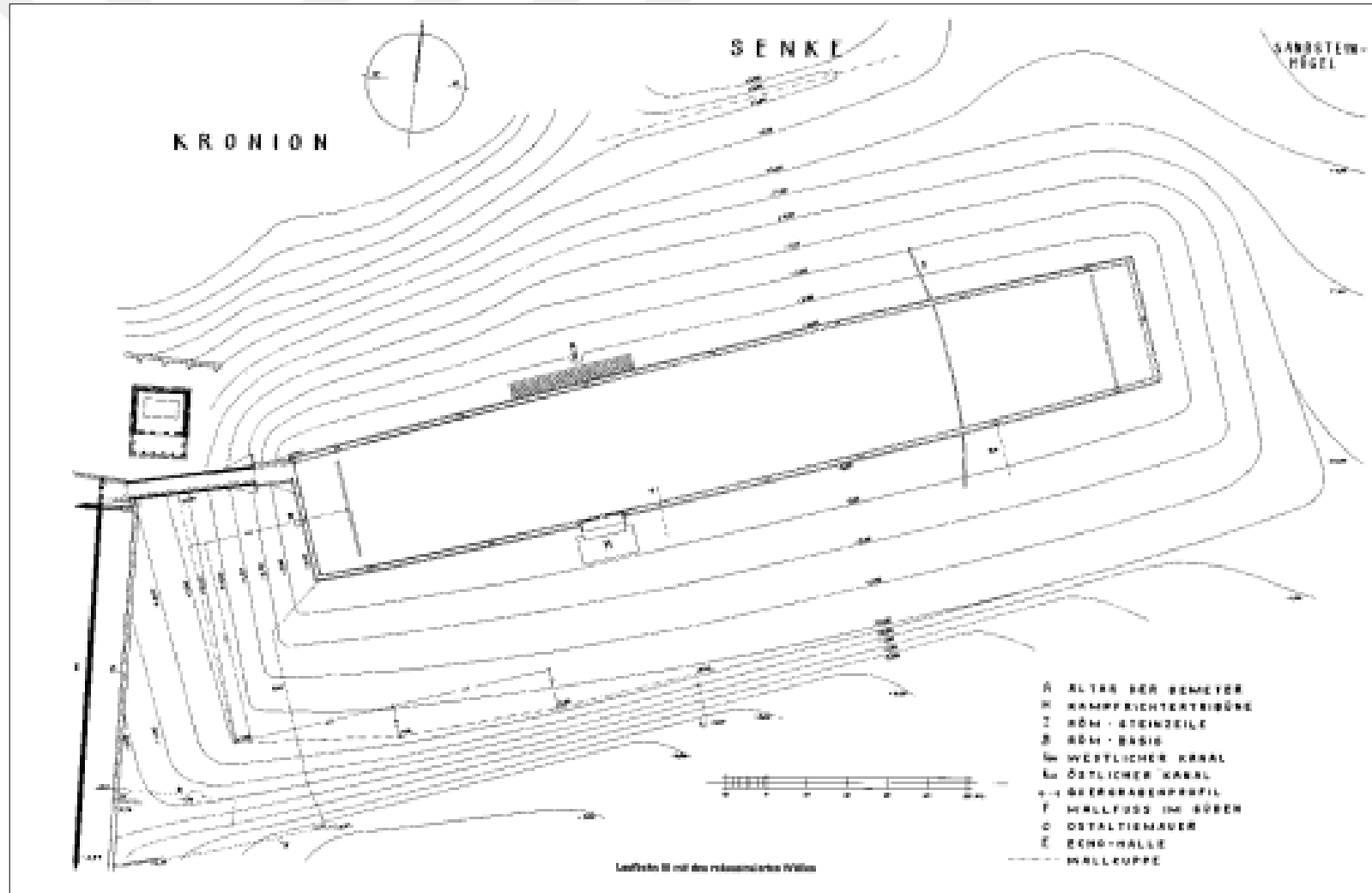
Çizim 1.2: Roma tiyatro planı

Kaynak: Vitruvius, Kitap V, Bölüm VI, s.109.

¹⁶⁰⁸ Kaynak gösterilmeyen çizimler kent planlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

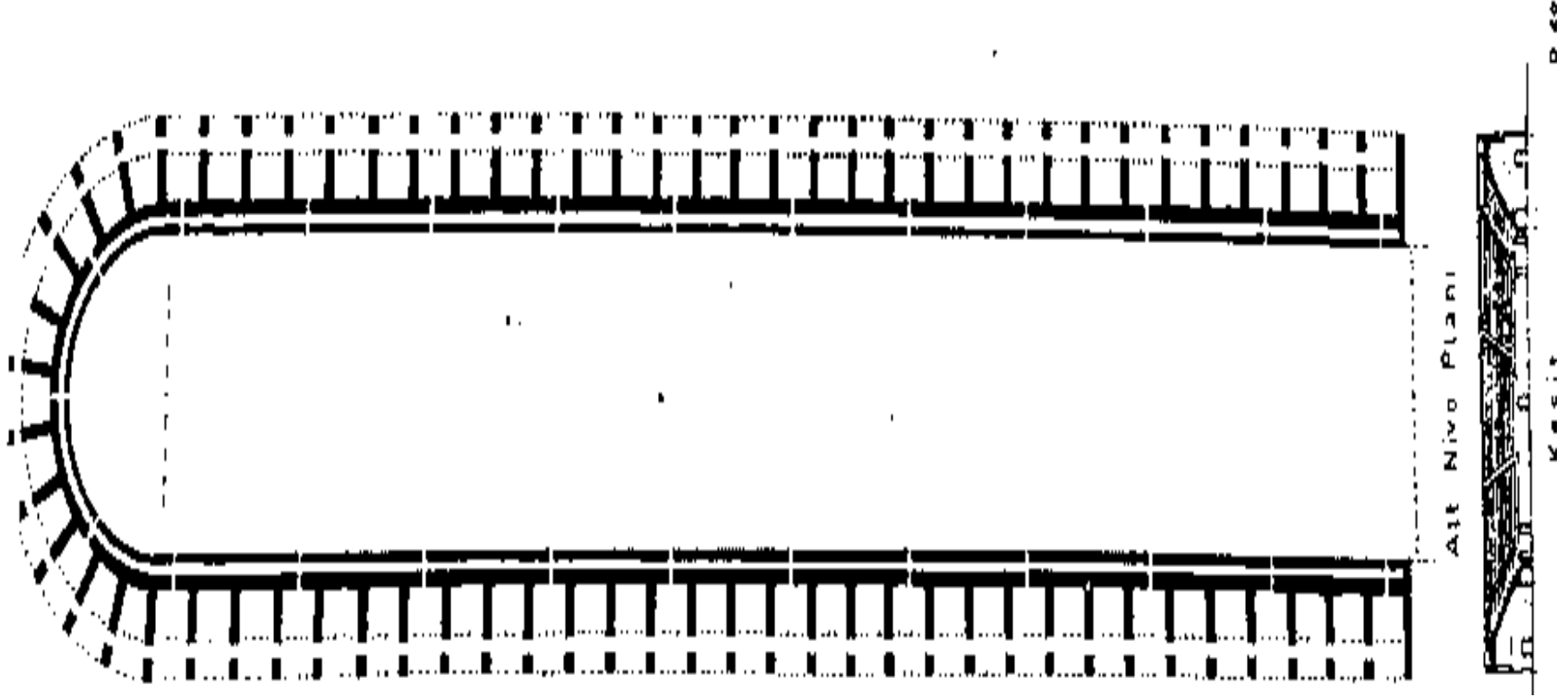

Çizim 2.1: Olympia’da 3 farklı stadionun konumu
Kaynak: Kiuri, 2015, s. 5, Fig. 1.

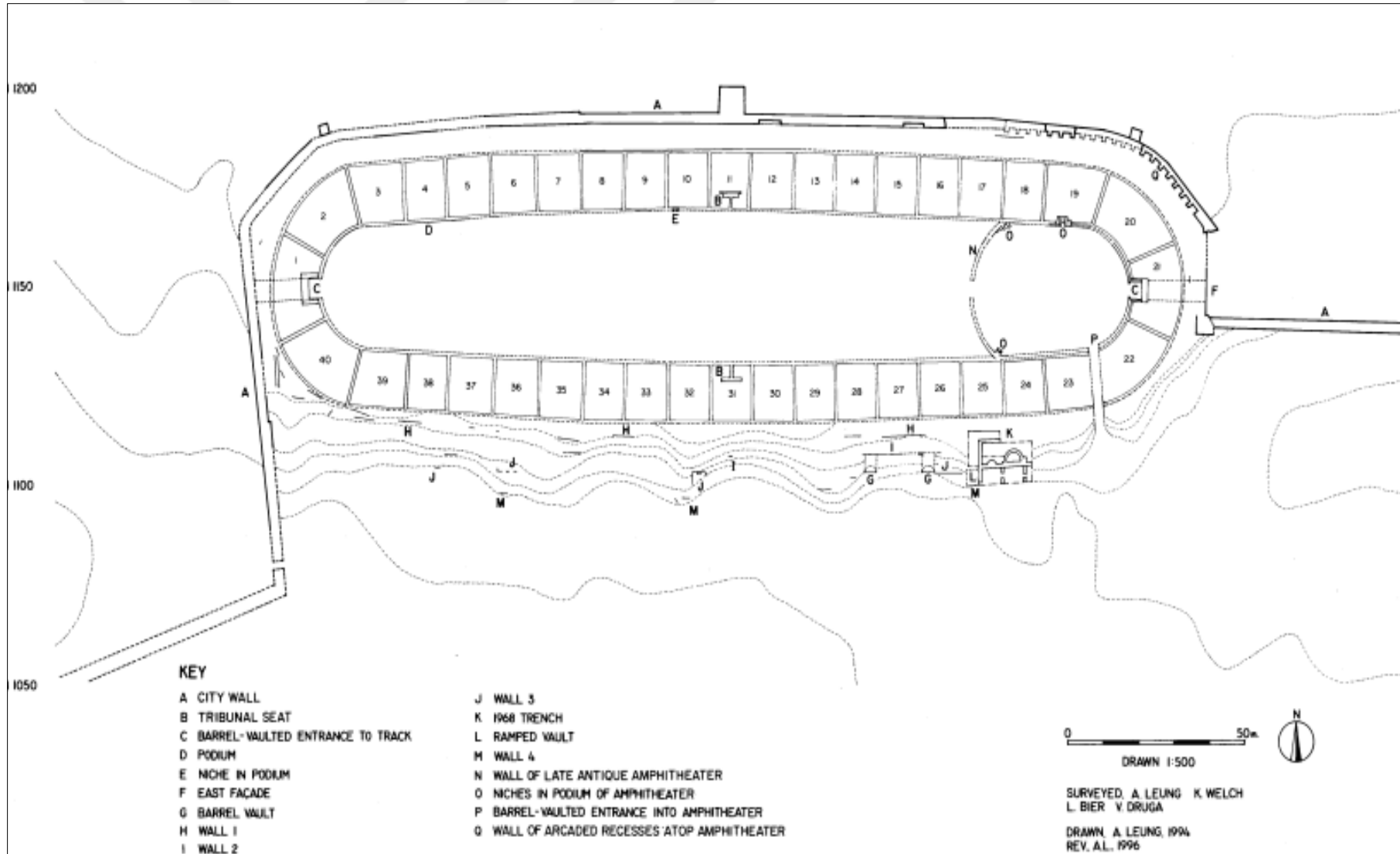
Çizim 2.2: Olympia Stadionu

Kaynak: Romano, 2016, s. 318, Fig. 22.2.

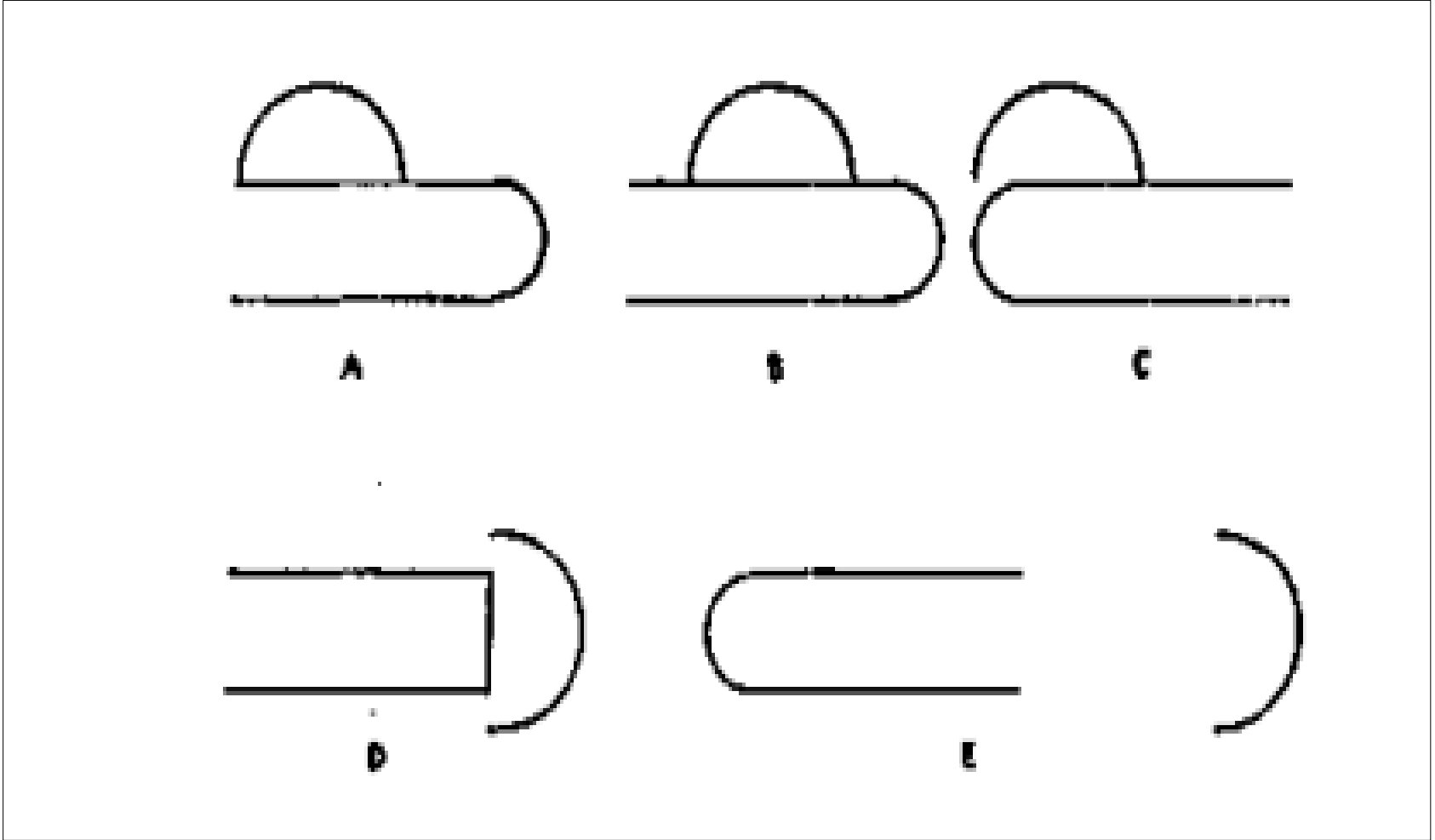

Çizim 3: Tek sphendone stadion örneği - Perge Stadiyonu

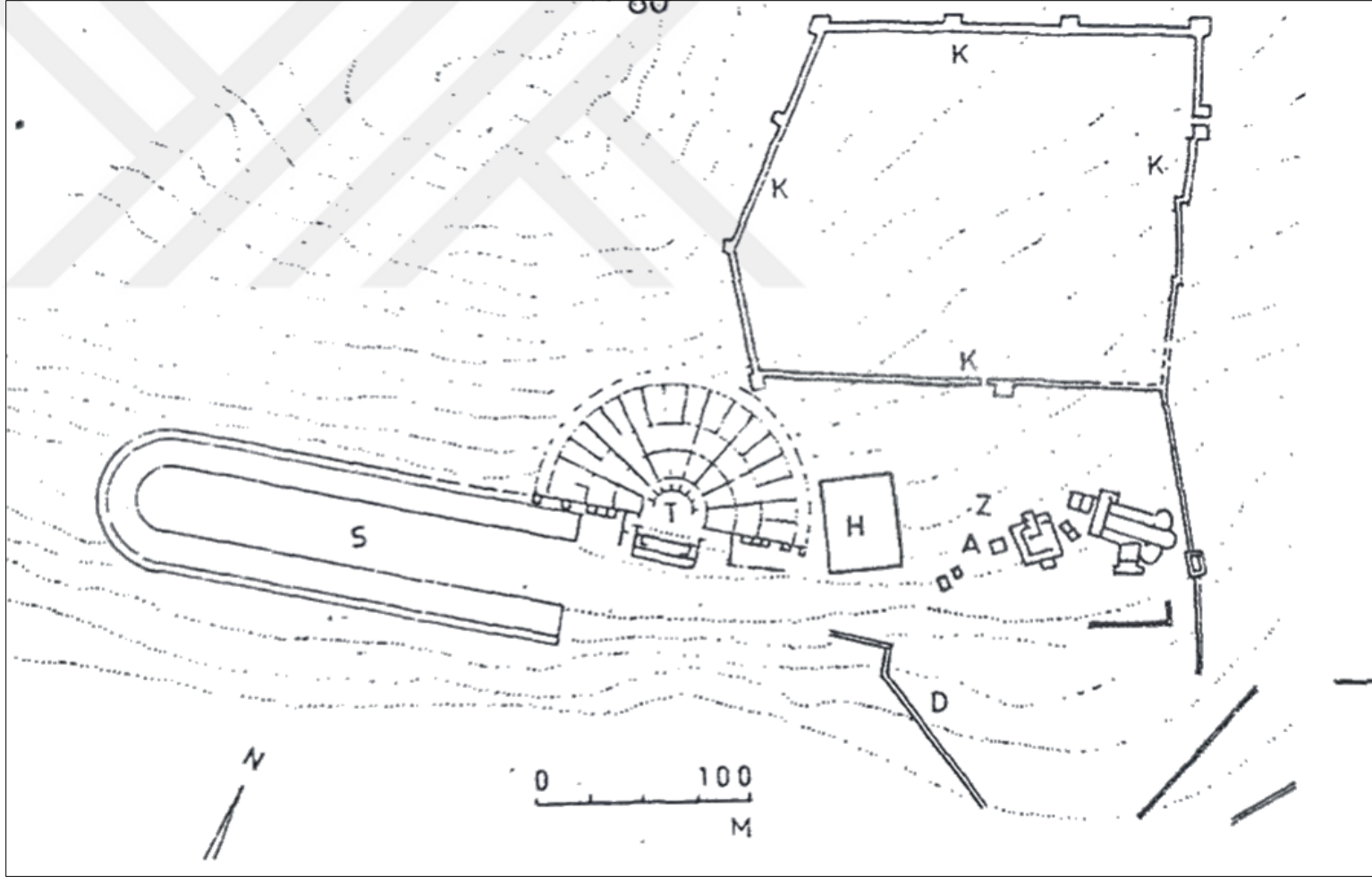
Kaynak: N. İlhan (1996) *Anadolu Stadyonları Tarihsel Gelişmesi İçinde Karşılaştırmalı Bir Mimari Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, . s.126, Res.58.

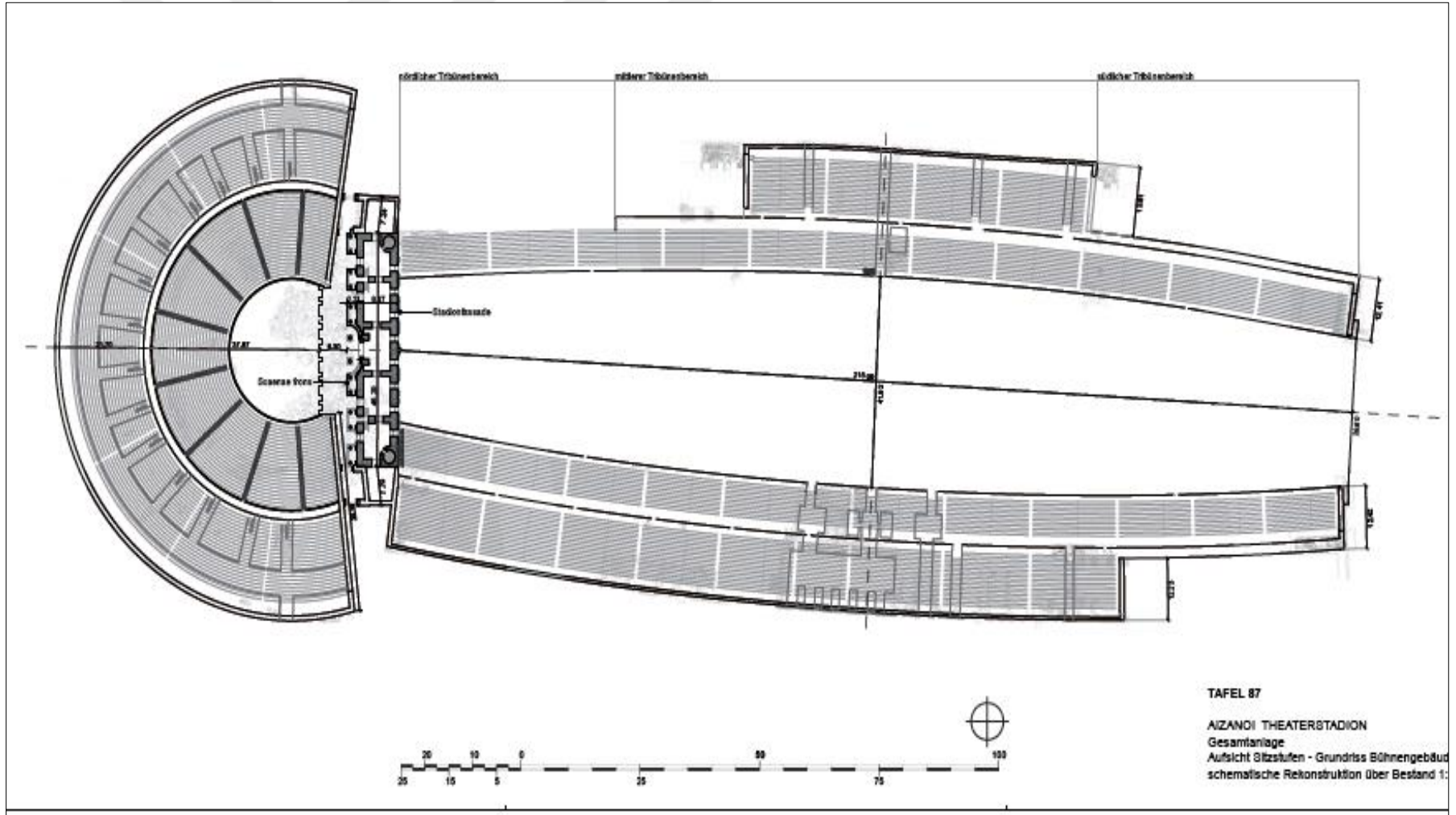
Çizim 4: Çift sphendone stadion örneği- Aphrodisias Stadionu
Kaynak: Welch, 1998, s.549, Fig.2.

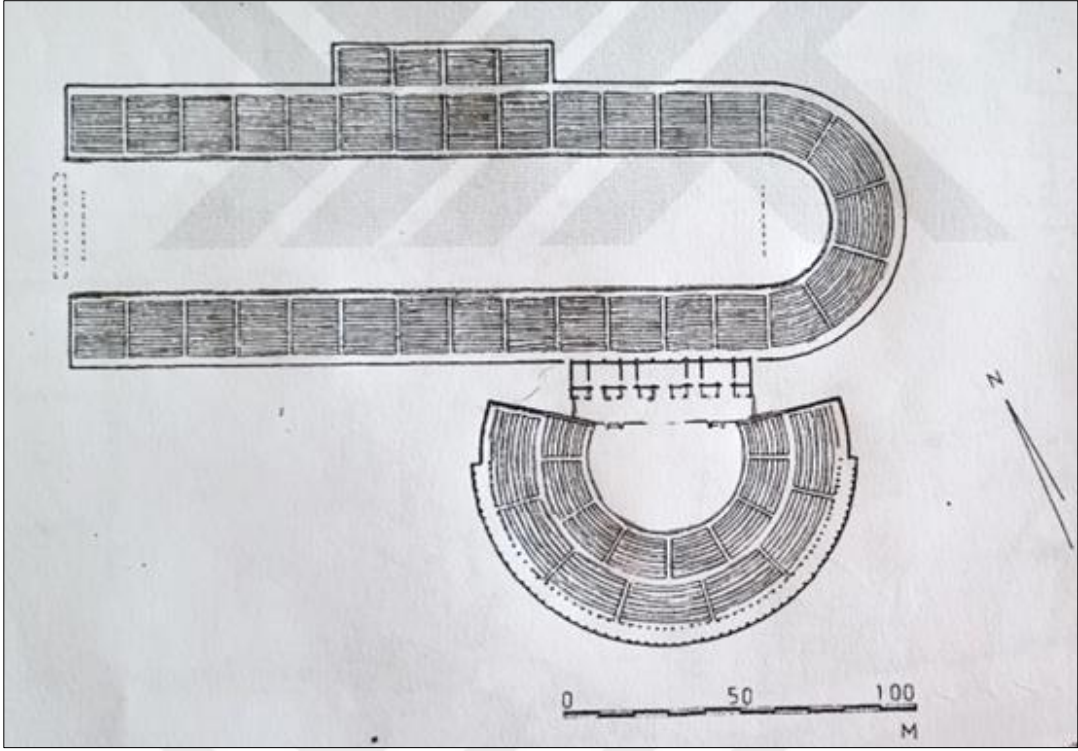
Çizim 5: Tiyatro – Stadion kompleksi genel örnekleri
Kaynak: Roos,1991, s.167, Fig. 1.

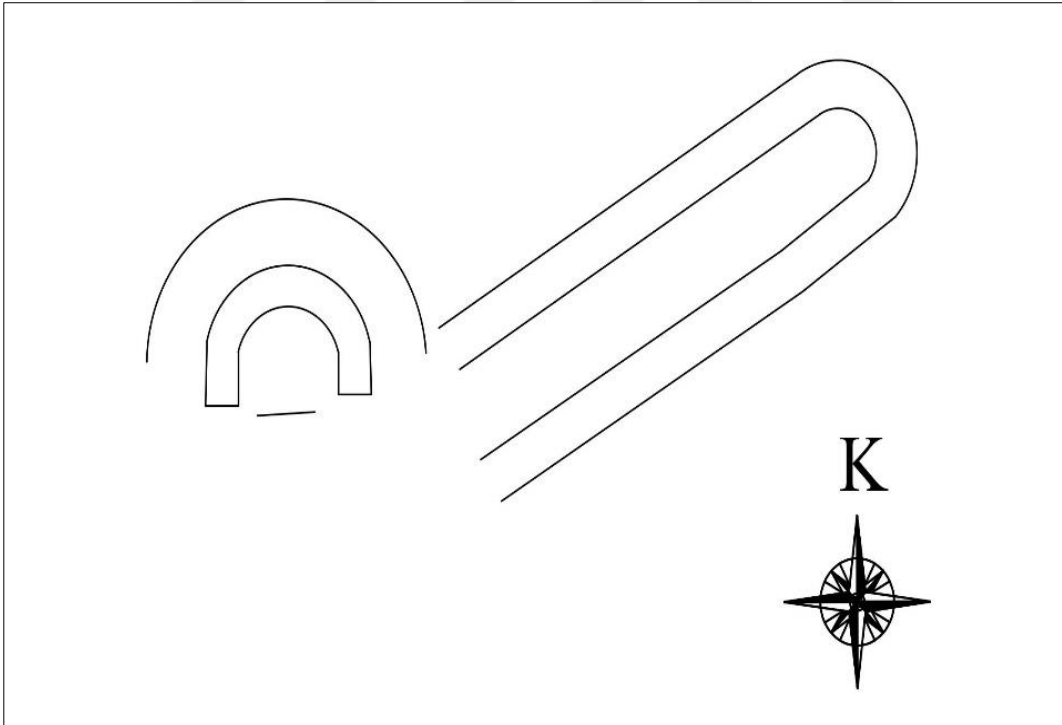
Çizim 6: Dodona Tiyatro- Stadionu
Kaynak: İlhan, 1996, s.80, Res.12.

Çizim 7: Aizanoi Tiyatro-Stadionu
Kaynak: Rohn, 2008, Tafel 87.

Çizim 8: Sardes Tiyatro- Stadiyonu
Kaynak: İlhan,1996, s.143, Res.75.

Çizim 9: Hierapolis Kastabala Tiyatro-Stadionu

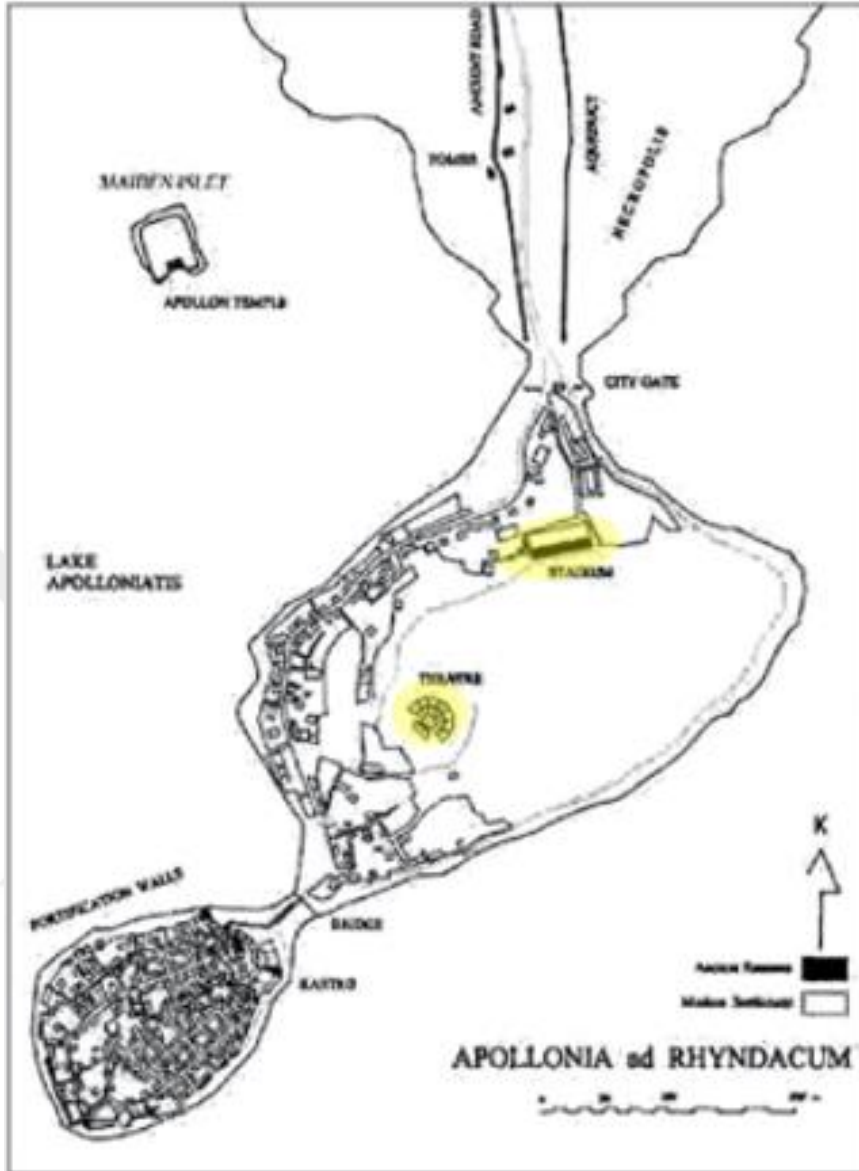
Perge	Aspendos	Pergamon
Selge	Nysa	Anazarbos

Çizim 10: Perge, Aspendos, Pergamon, Selge, Nysa ve Anazarbos Tiyatro ve Stadionları

Magarsos	Arykanda

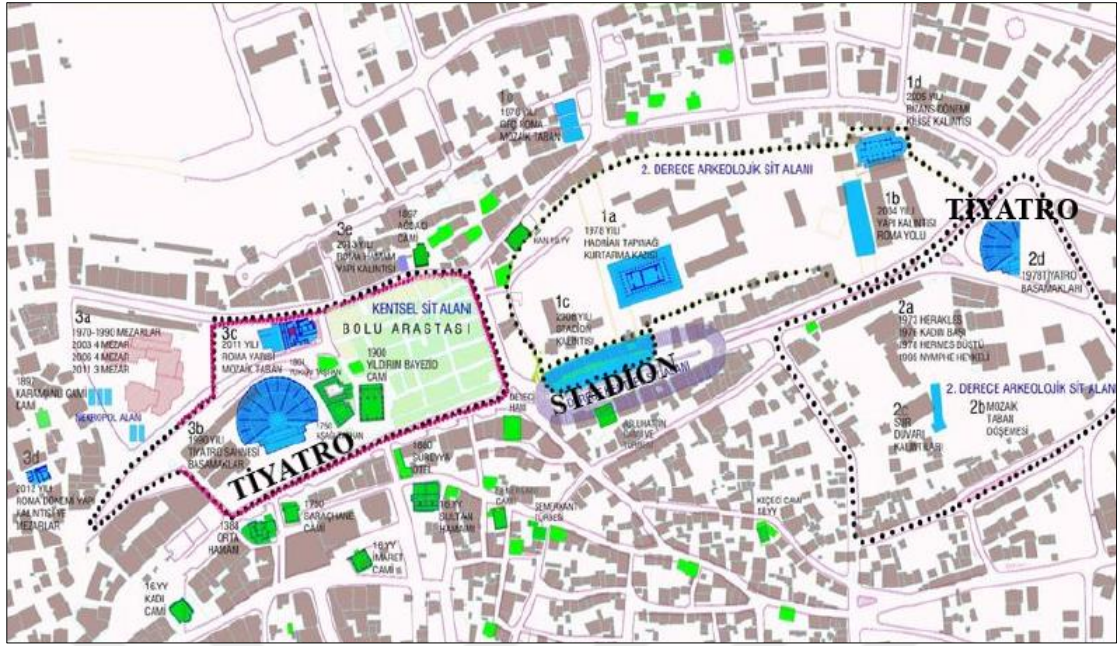
Çizim 11: Magarsos, Arykanda Tiyatro ve Stadionları

Ek 3: Planlar

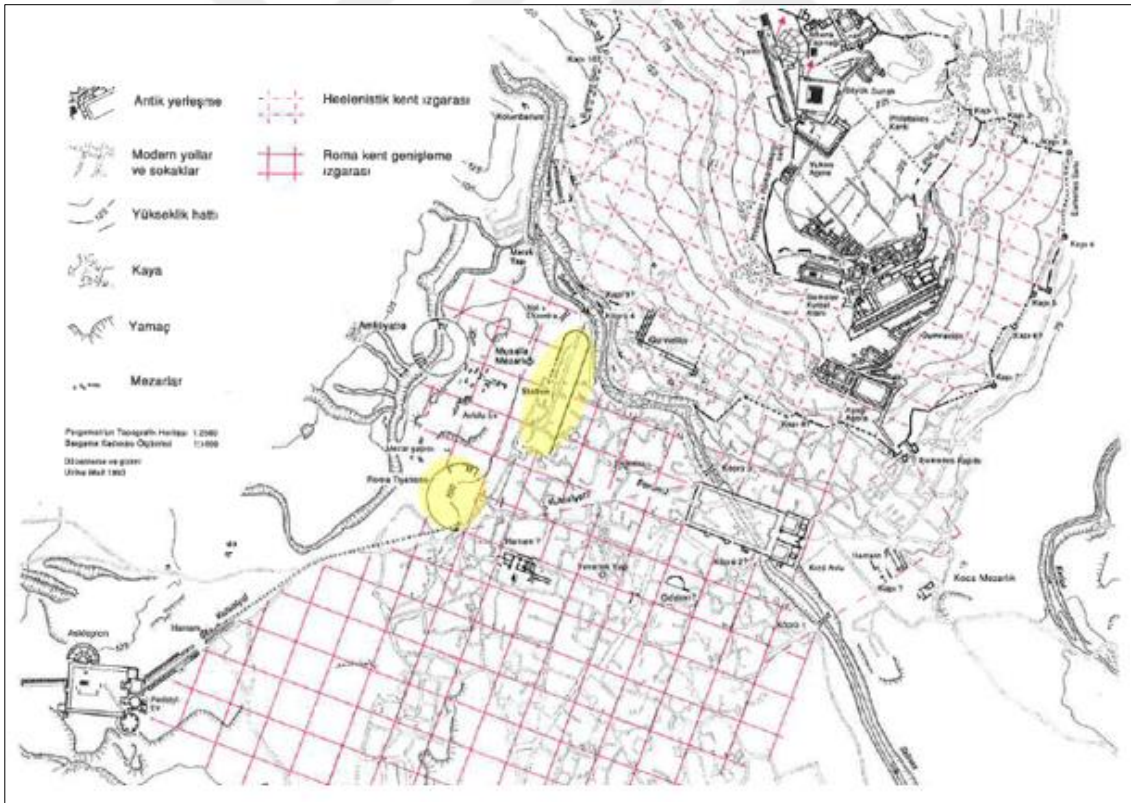
Plan 1: Apollonia Ad Rhyndakos kent planı

Kaynak: Şahin, 2017, s. 65.

Plan 2: Claudiopolis kent planı

Kaynak: C. Karagülle (2015). Bolu da Antik Dönem ve Mimari İzler, *YAPI Dergisi*, no. 401, Şek. 3.

Plan 3: Pergamon aşağı kent planı

Kaynak: Radt, 2002, s. 56, Res.12.

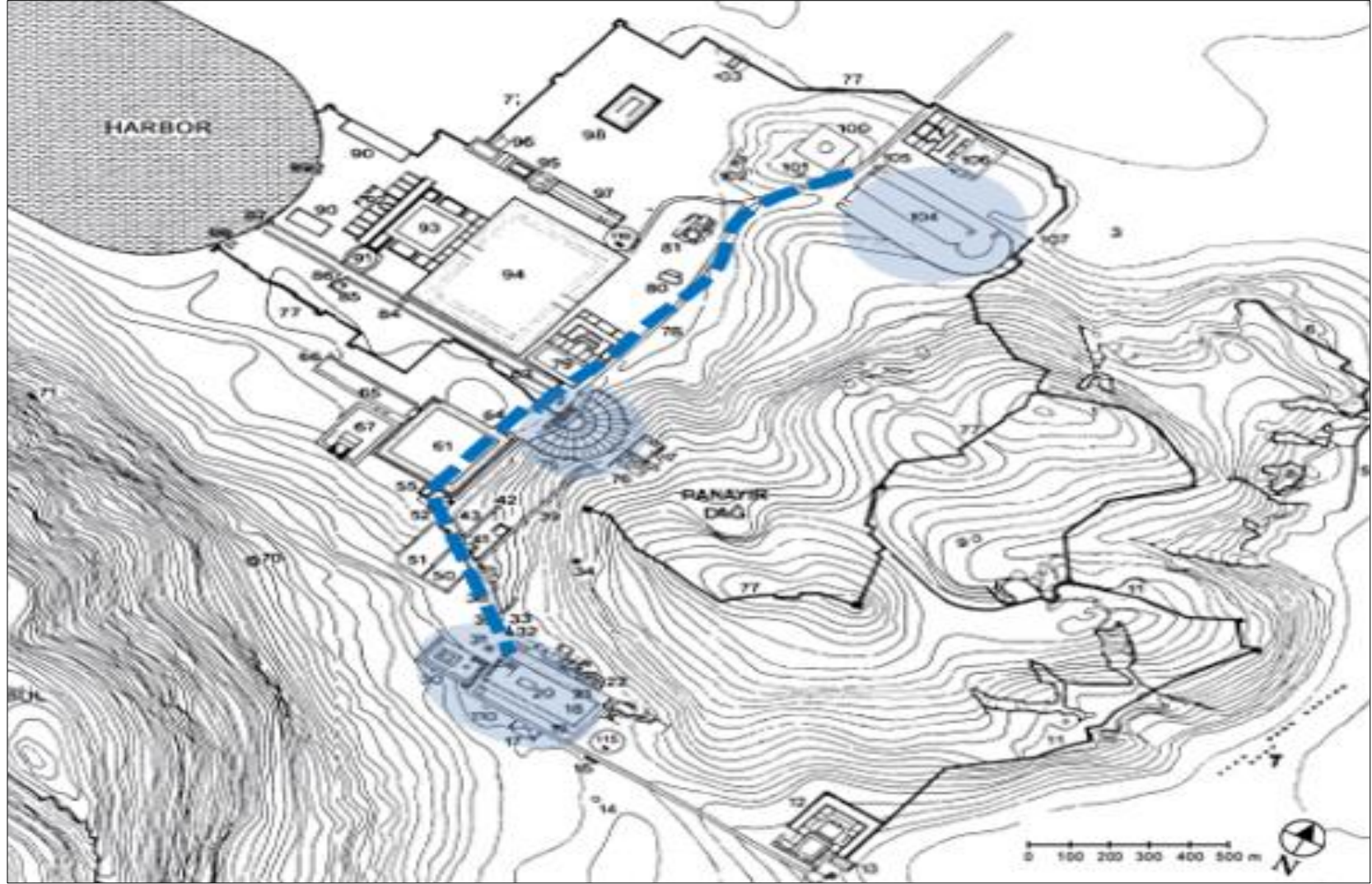

Plan 4: Alexandria Troas tören rotası 1
Kaynak: Mechikoff vd, 2011, Tafel 21.

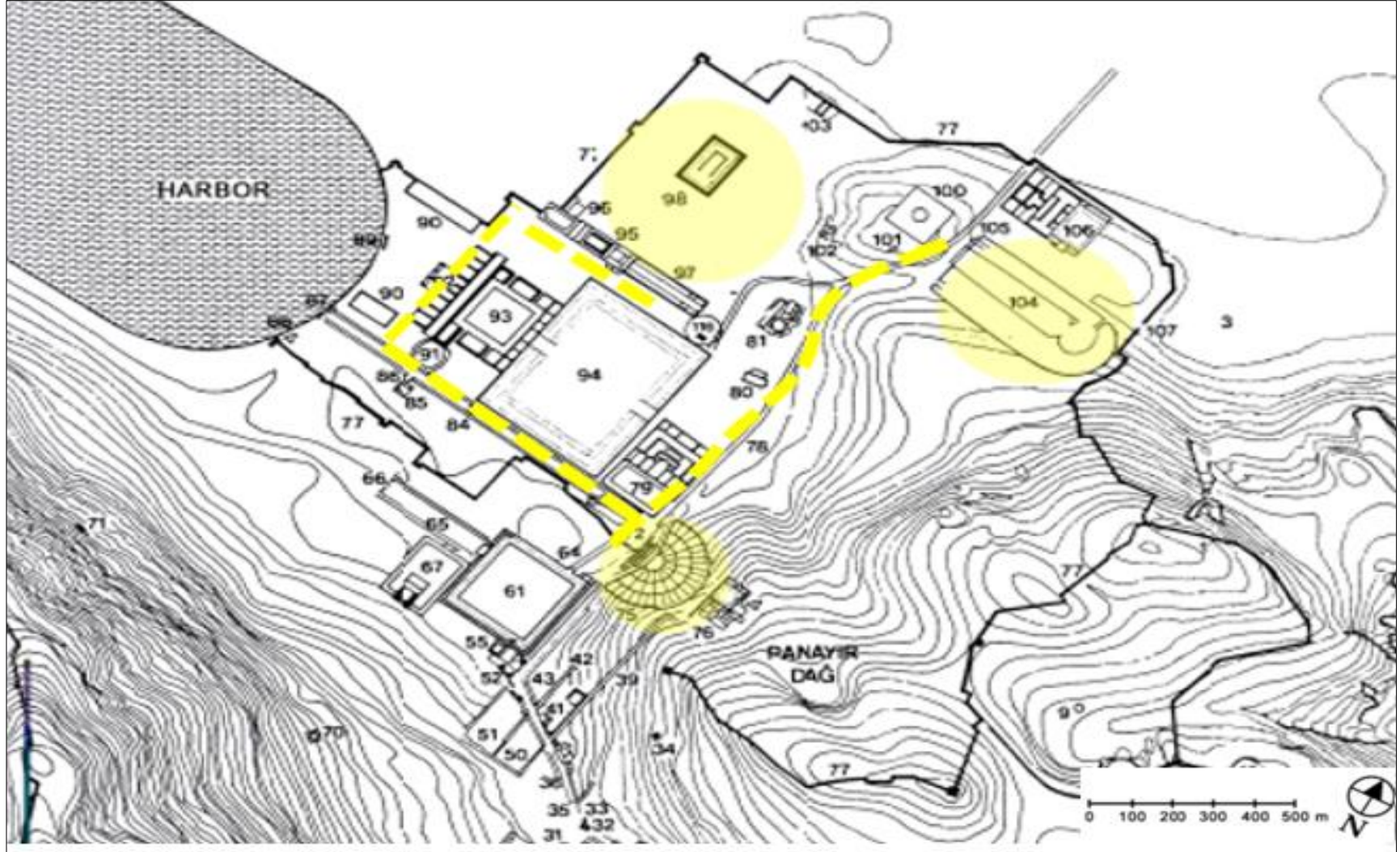

Plan 5.1: Ephesos tören rotası 1

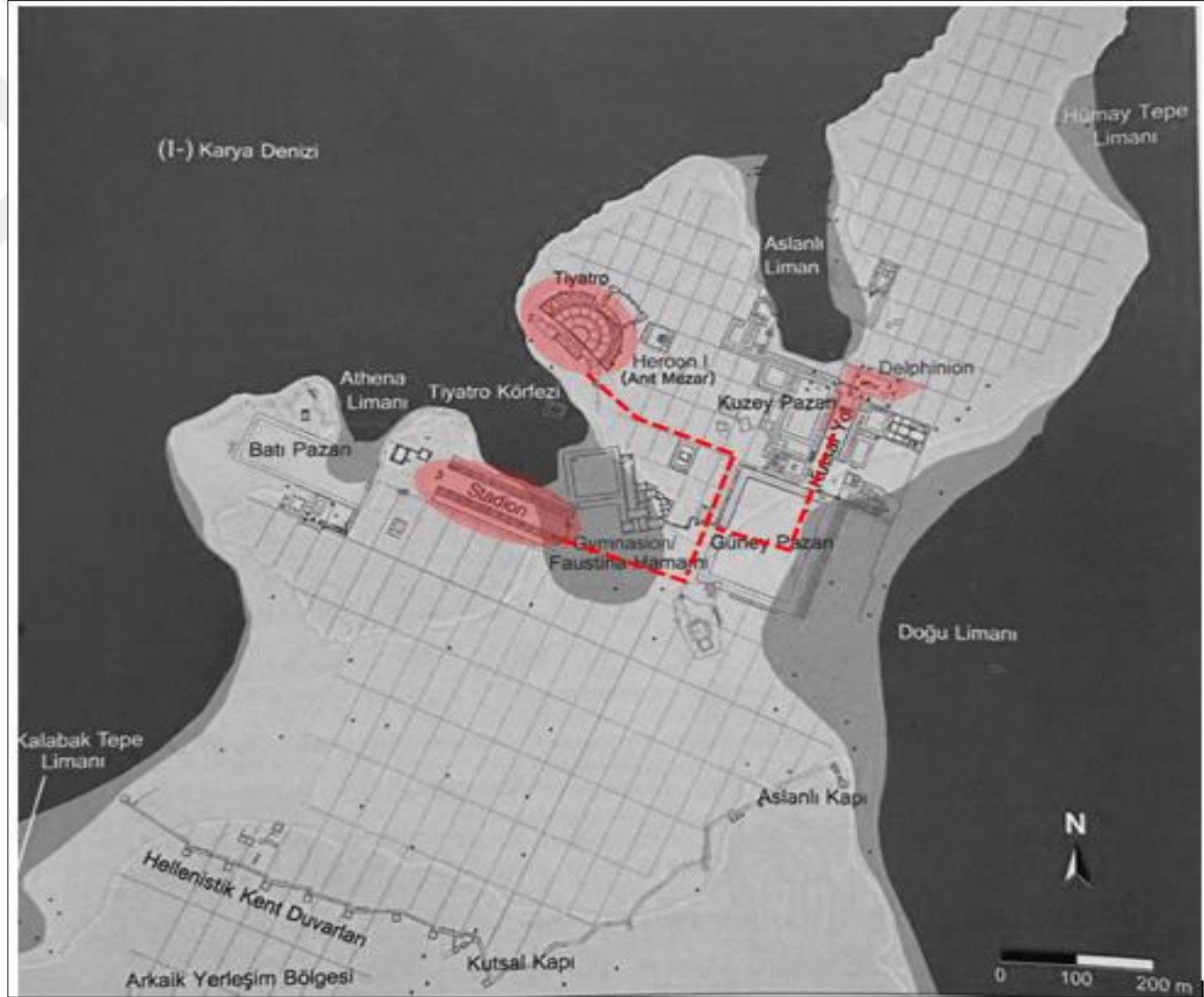
Kaynak: P. Scherrer, H. Taeuber ve H. Thür (1999). *Steine und Wege, Festschrift Für Dieter Knibbe Zum 65. Geburtstag*, Sonderschriften Band 32, Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, s. 426.

Plan 5.2: Ephesos tören rotası 2
Kaynak: Scherrer vd., 1999, s. 426.

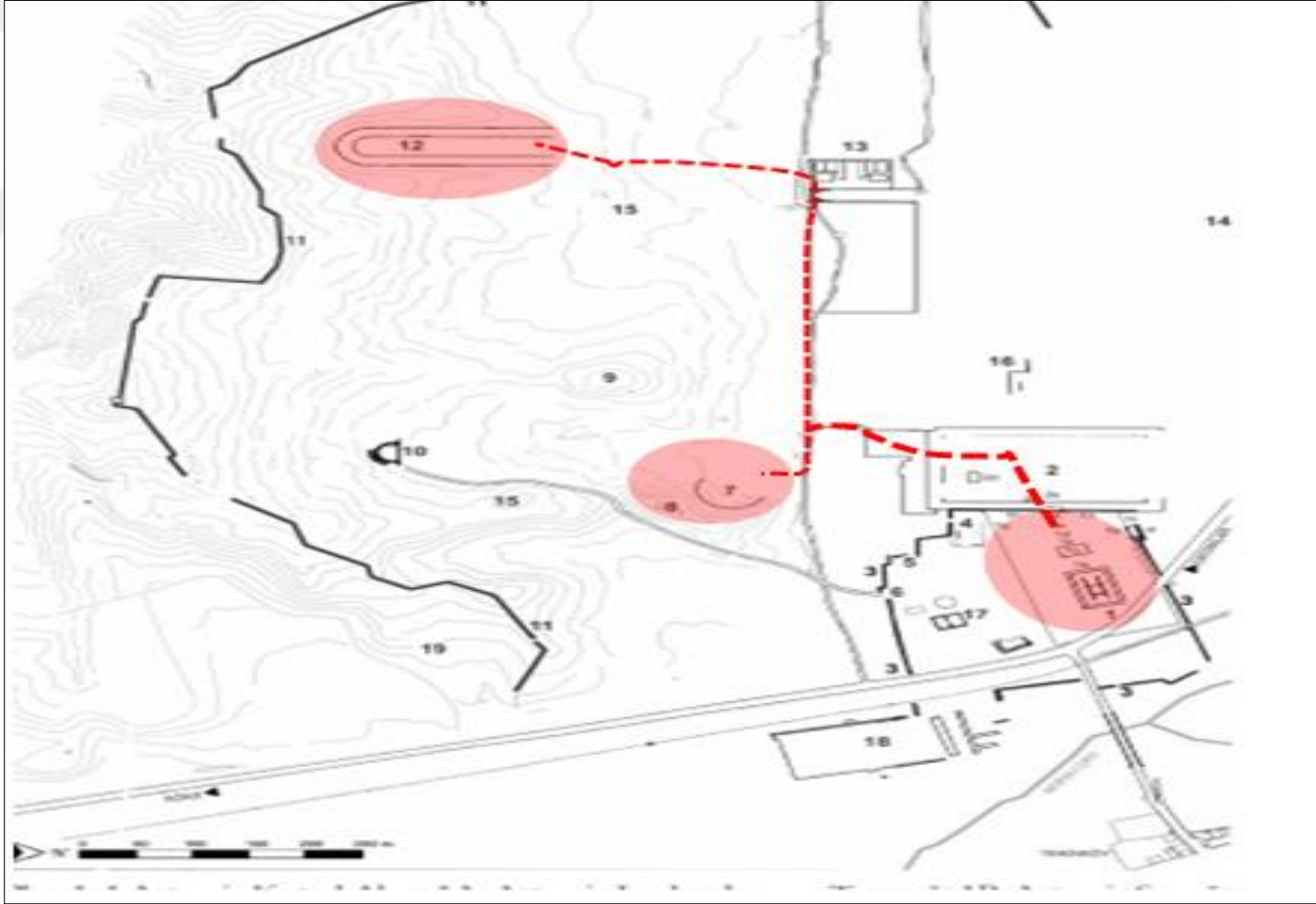

Plan 5.3: Ephesos tören rotası 3
Kaynak: Scherrer vd., 1999, s. 426.

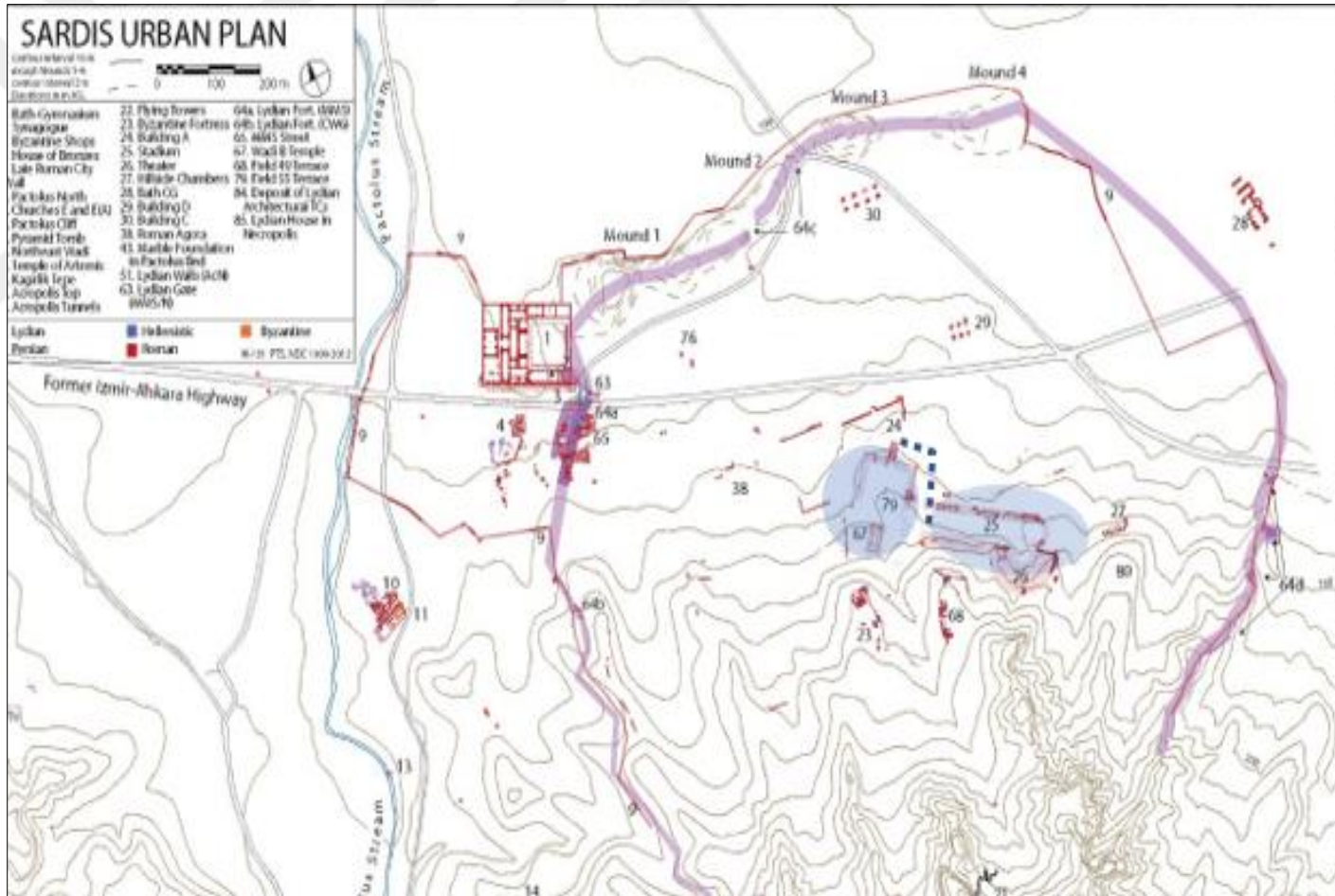

Plan 6: Miletos tören rotası 1

Kaynak: Niewöhner, 2016, s.12, Res. 5.

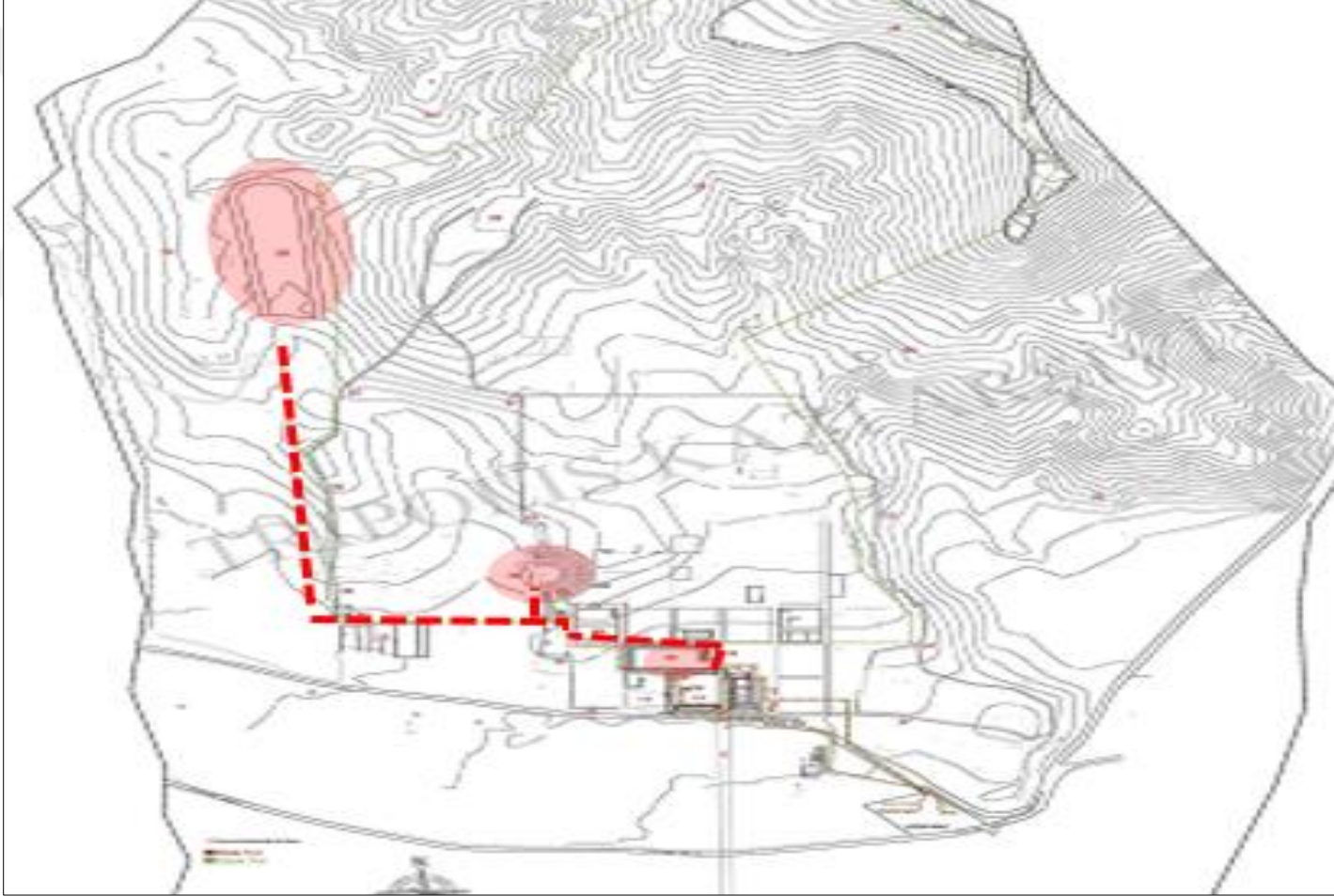

Plan 7: Magnesia ad Meandrum tören rotası 1
Kaynak: Bingöl, 2007, Çiz. G. Bilgin, s. 205.

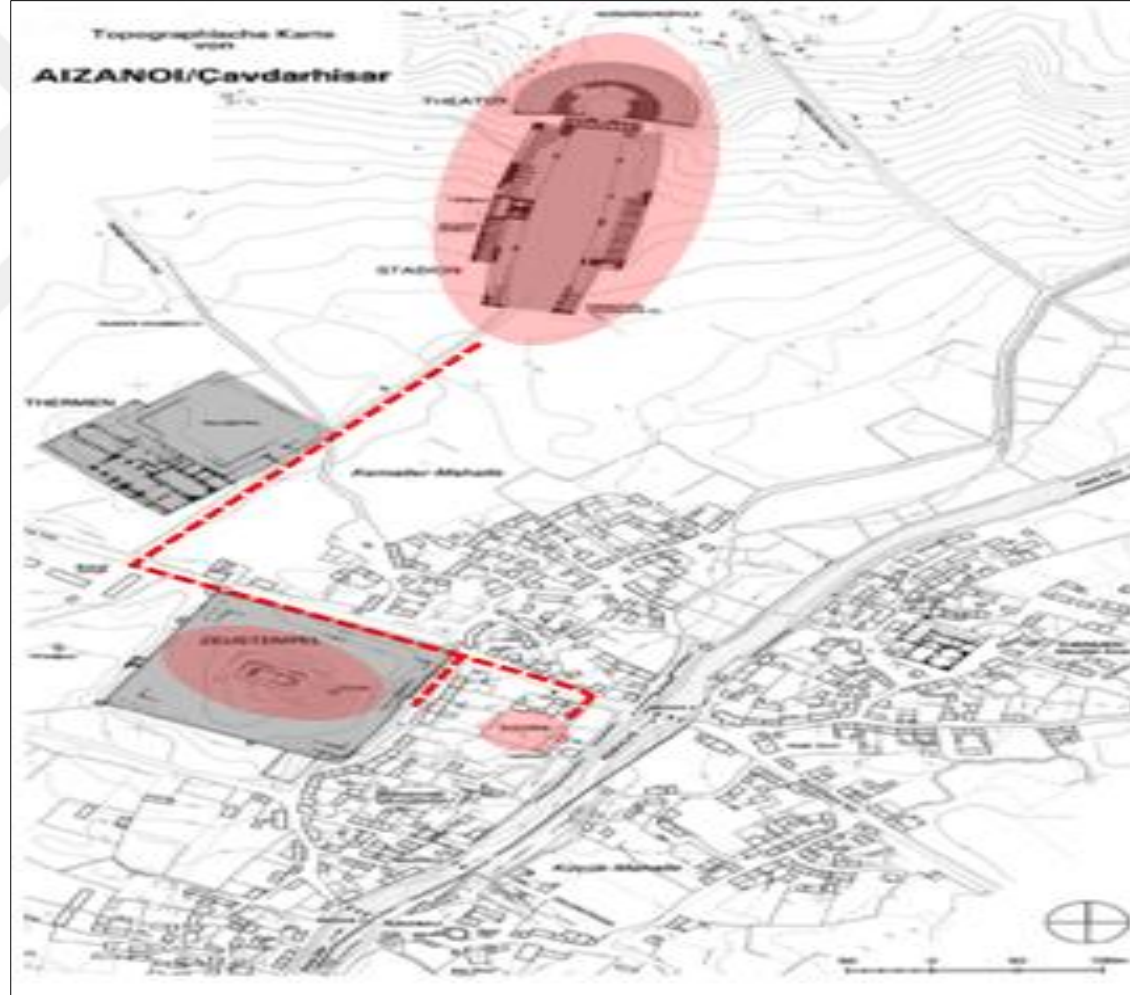
Plan 8.2: Sardes tören rotası 2

Kaynak: Cahill, 2020, s. 499.

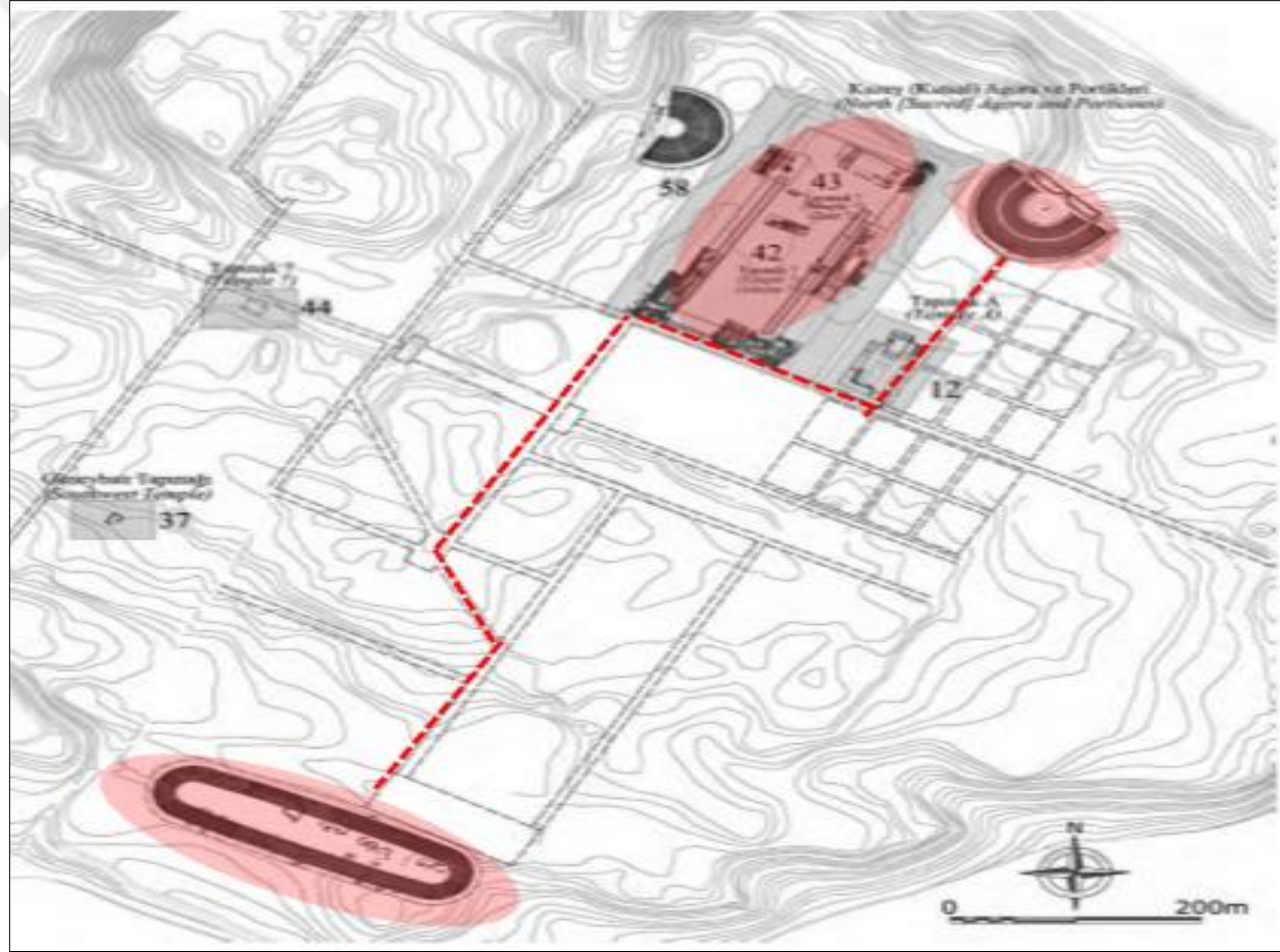

Plan 9: Tripolis tören rotası 1

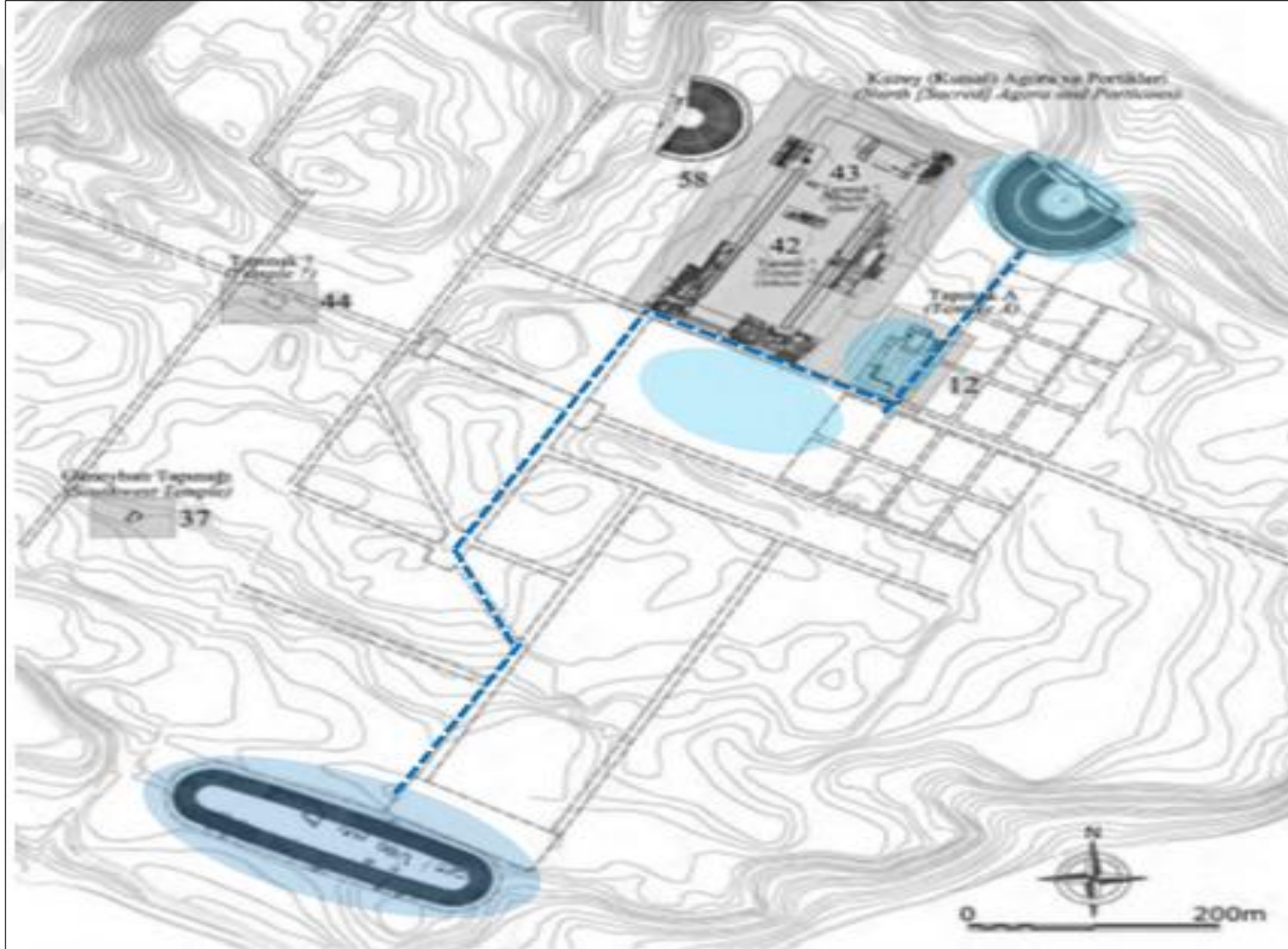
Kaynak: B. Duman (2012-2020.) Tripolis Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. <http://www.pau.edu.tr/tripolis>. (Erişim Tarihi 05.02.2021)

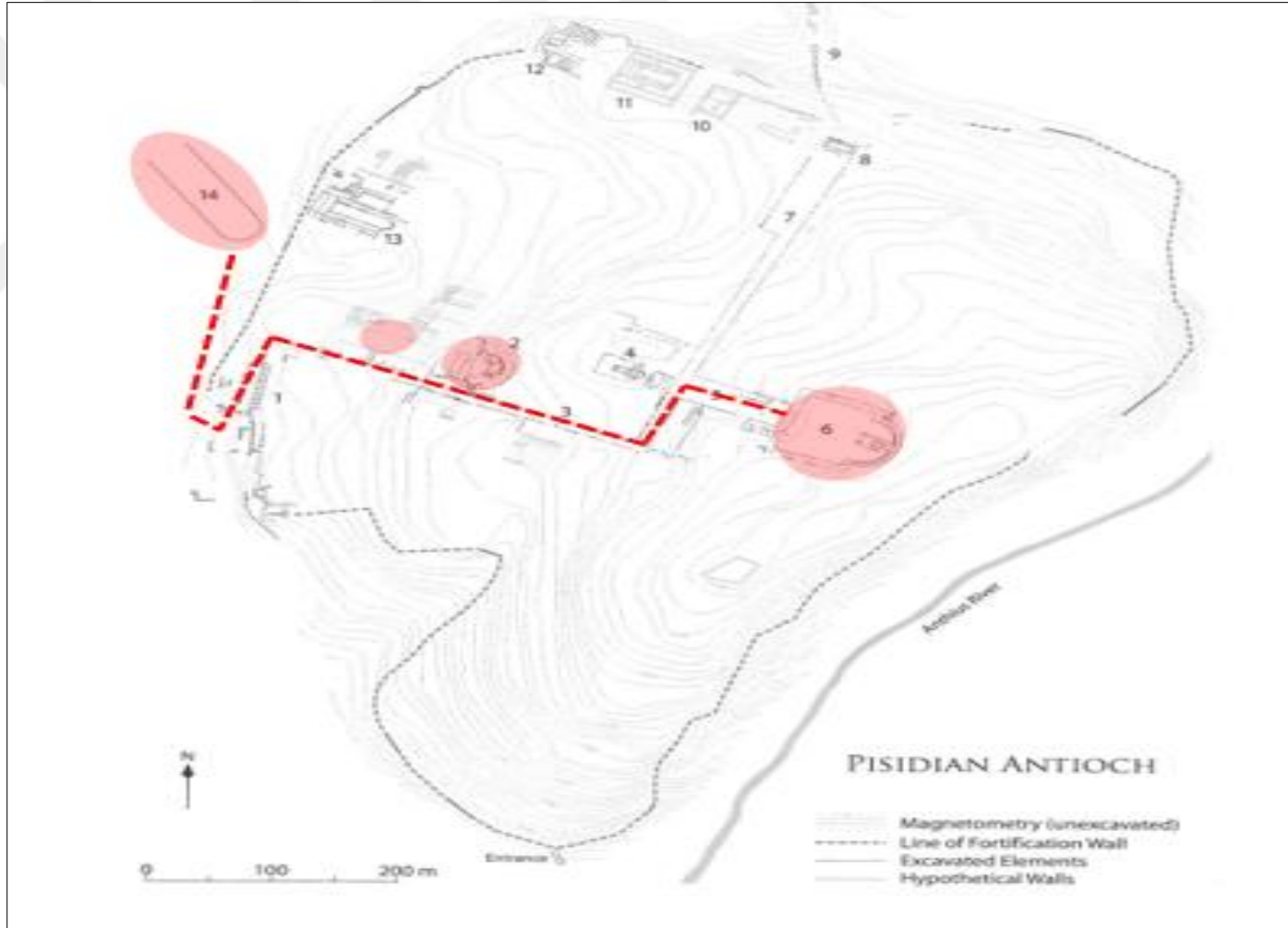
Plan 10: Aizanoi tören rotası 1
Kaynak: Rohn, 2008, Tafel 1.

Plan 11.1: Laodikeia tören rotası 1
Kaynak: Şimşek, 2018, s. 89, Fig. 9.

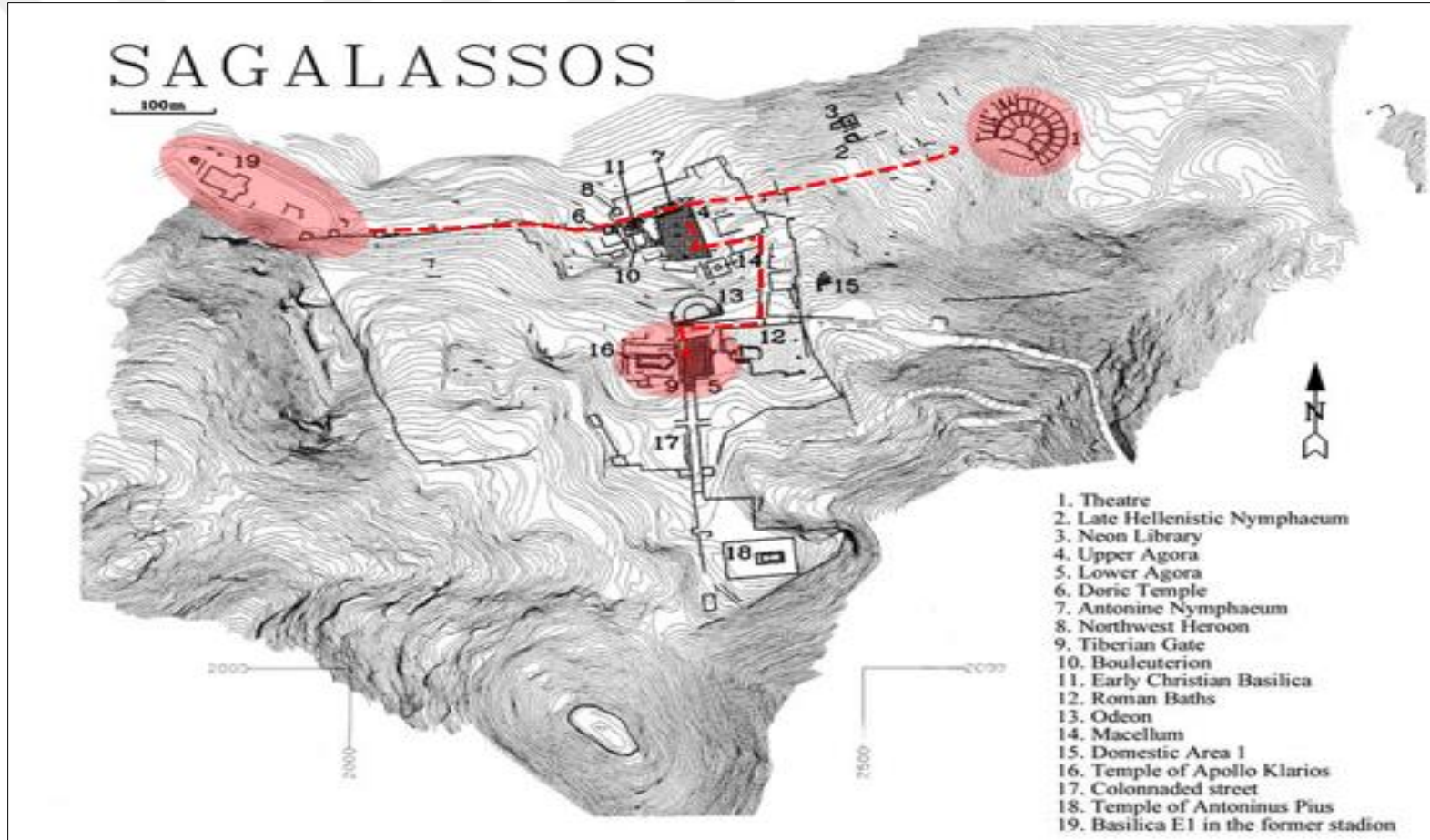

Plan 11.2: Laodikeia tören rotası 2
Kaynak: Şimşek, 2018, s.89, Fig.9,

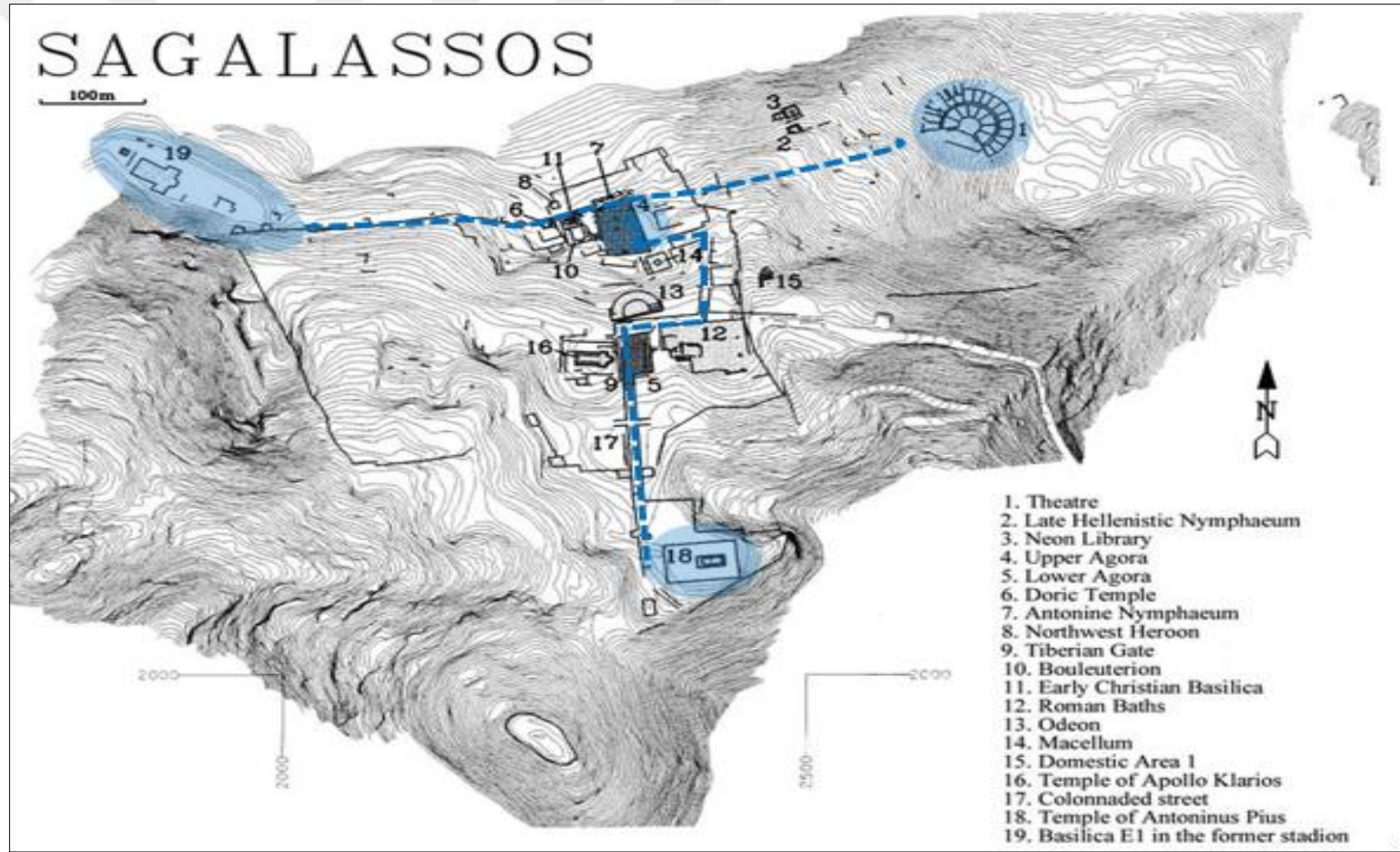
Plan 12: Pisidia Antiokheia tren rotası 1

Kaynak: A.J. Ossi and J. Matthew Harrington (2011). Pisidian Antioch: The Urban İnfrastructure and İts Development, *The İmperial Colony Of Pisidian Antioch (25 BC - AD 700)*, E.K. Gazda – D. N. Yg (Ed.), Kelsey Museum Publication 5, s.14, Fig. 2.4.

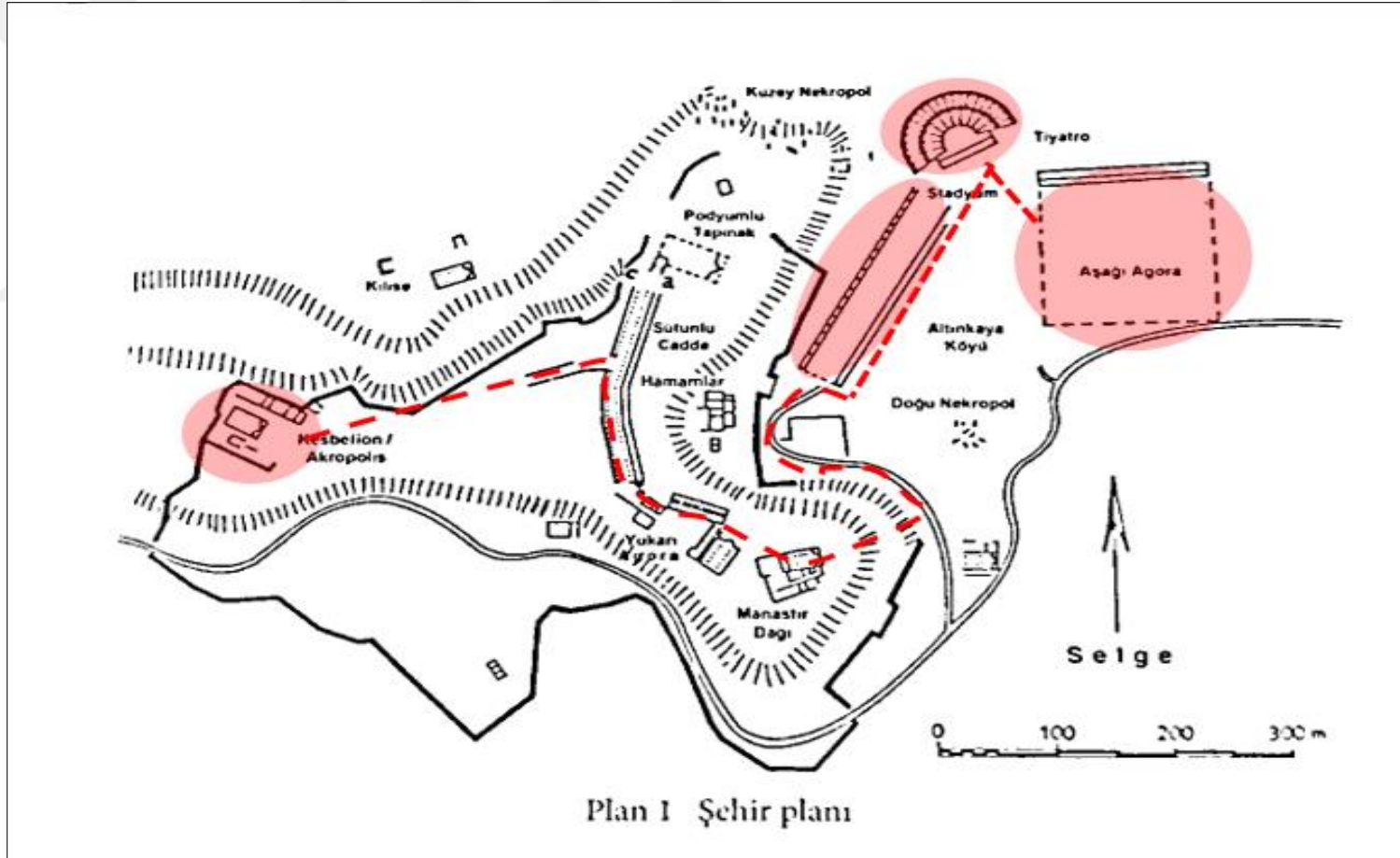
Plan 13.1: Sagalassos tören rotası 1

Kaynak: Talloen ve Waelkens, 2004, s.173, Fig. 1.

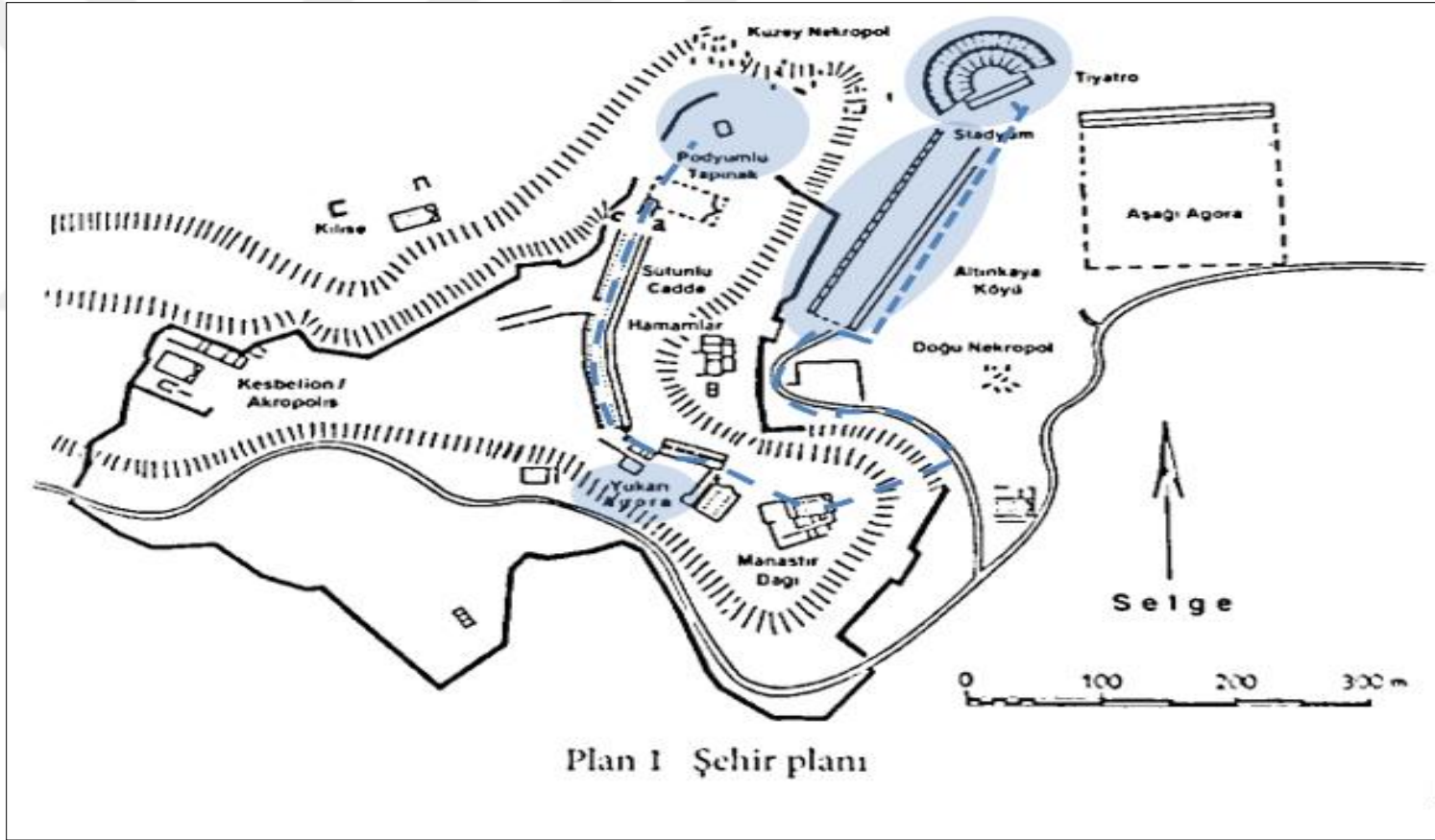
Plan 13.2: Sagalassos tören rotası 2

Kaynak: Talloen ve Waelkens, 2004, s.173, Fig.1

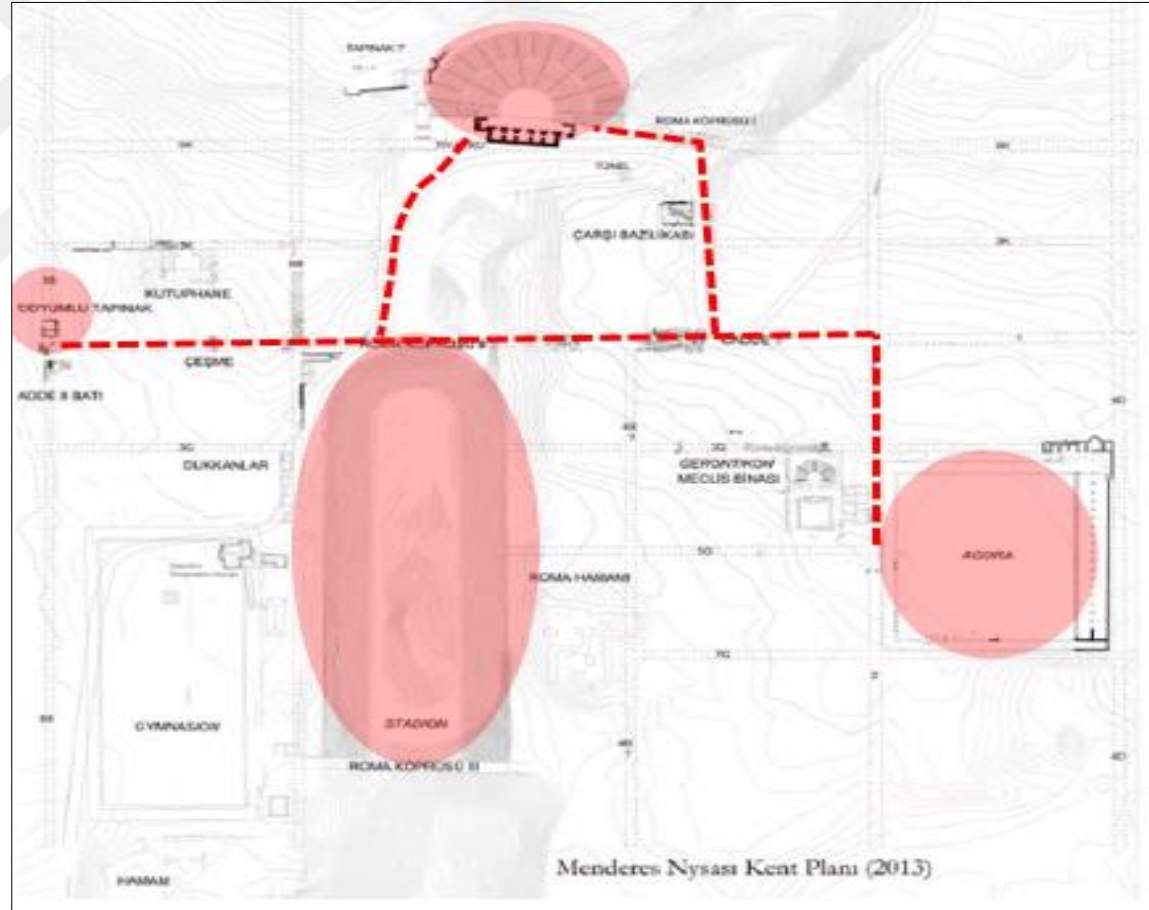

Plan 14.1: Selge tören rotası 1

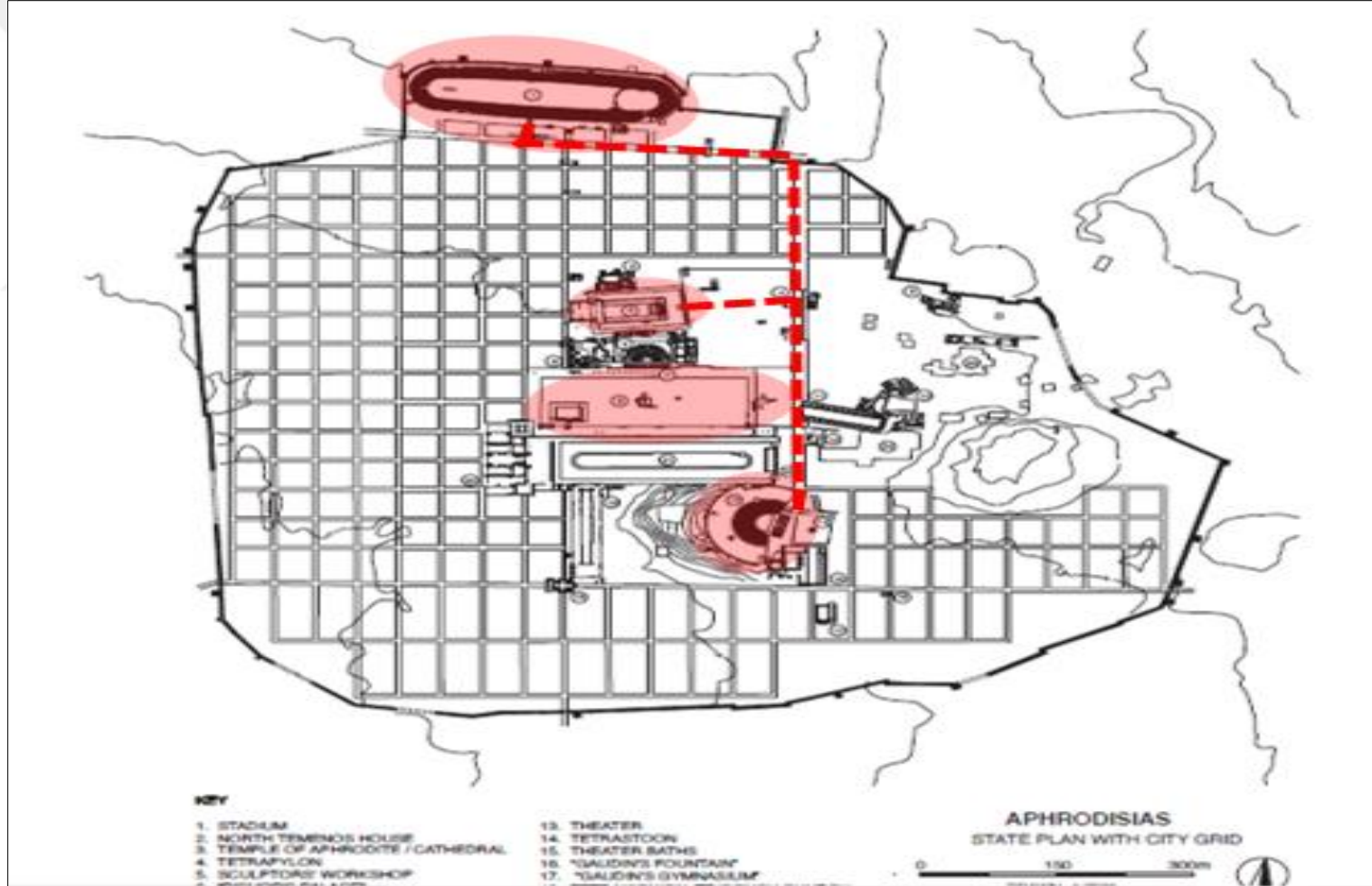
Kaynak: Nolle ,2015, s.7.

Plan 14.2: Selge tören rotası 2
Kaynak: Nolle, 2015, s. 7.

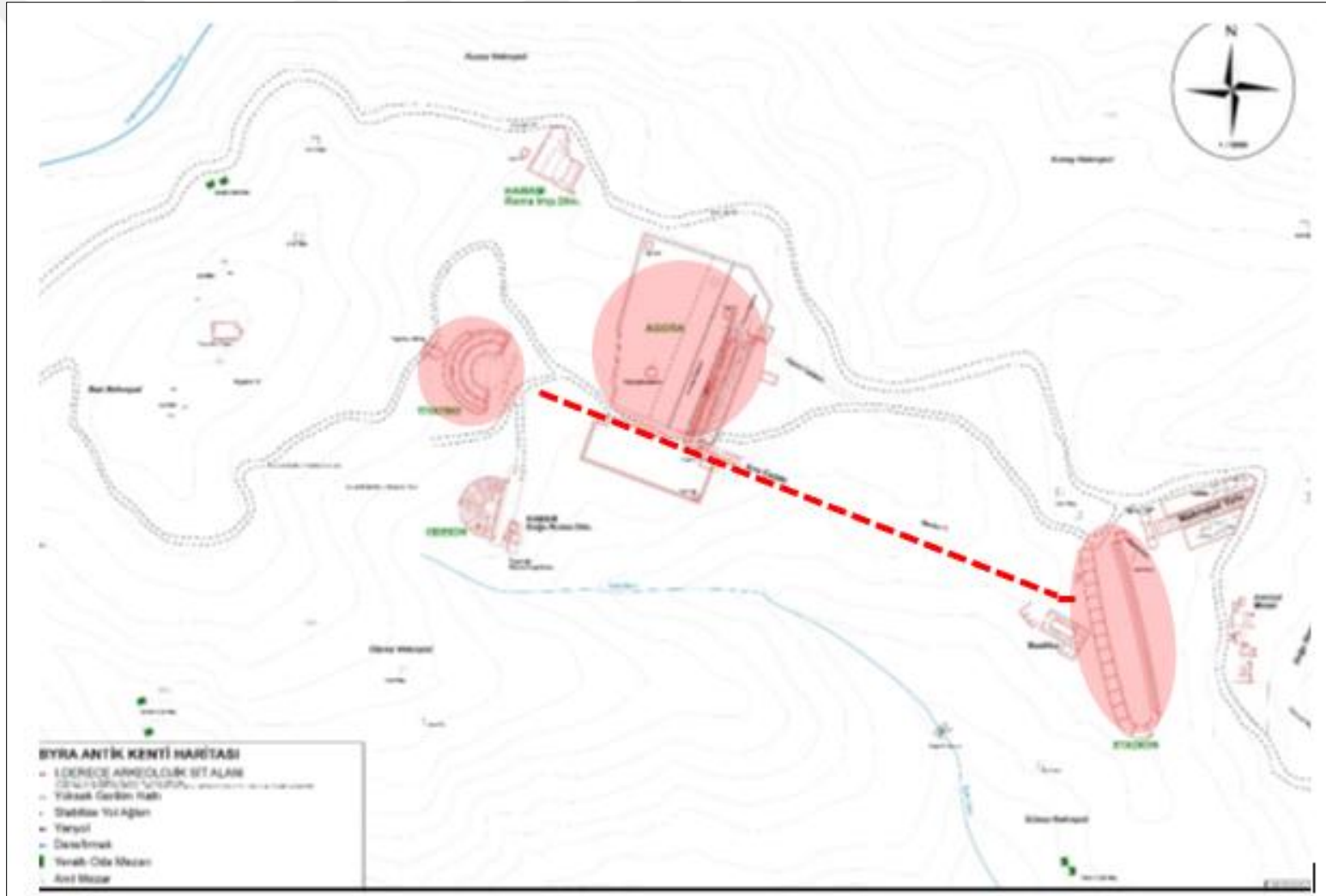

Plan 15: Nysa tören rotası 1
Kaynak: Öztaner vd, 2014, s. 239, Plan 1.

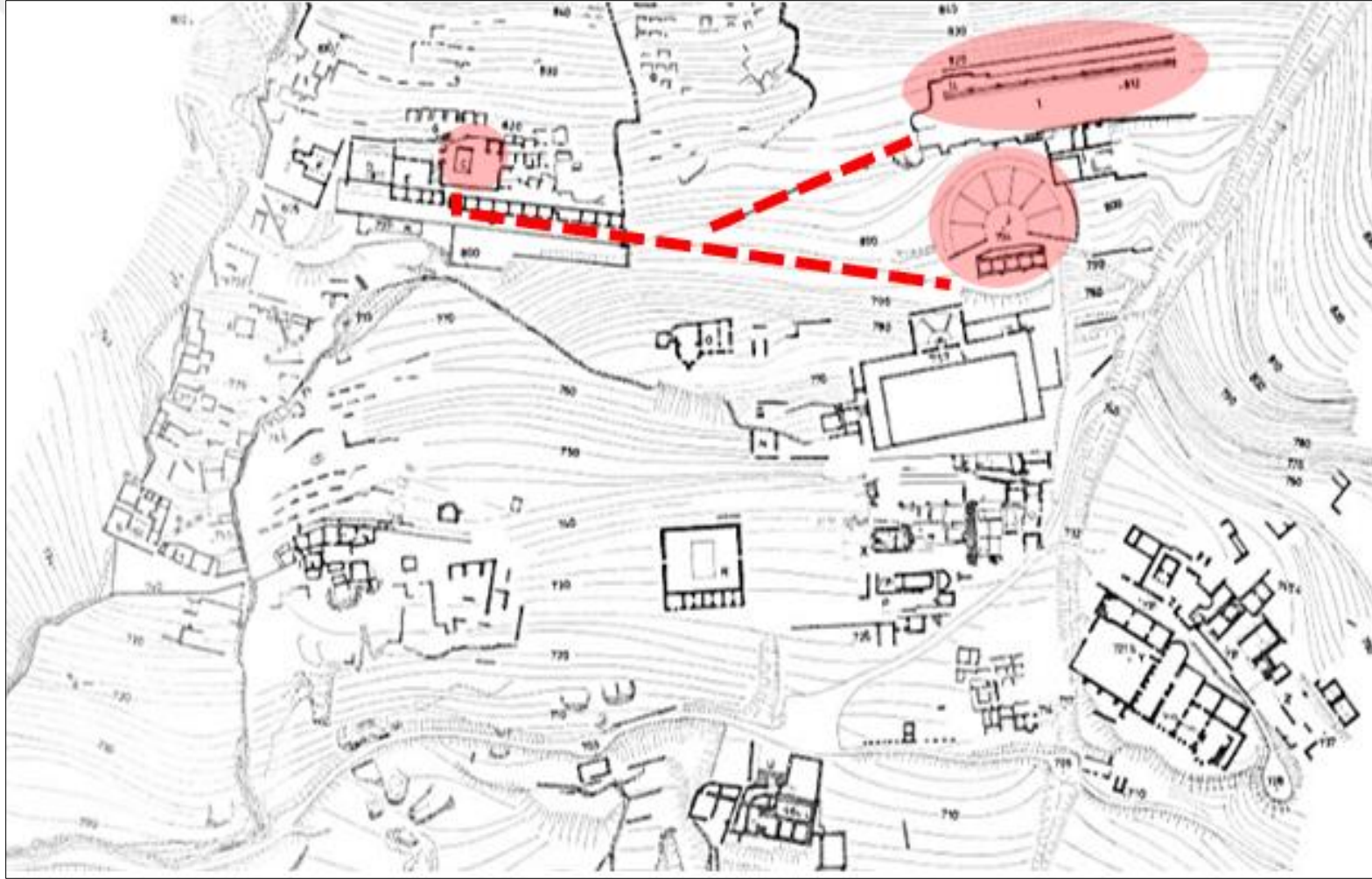

Plan 16: Aphrodisias tören rotası 1

Kaynak: Aphrodisias Kazı Arşivi – H. Mark 2005 –2010.

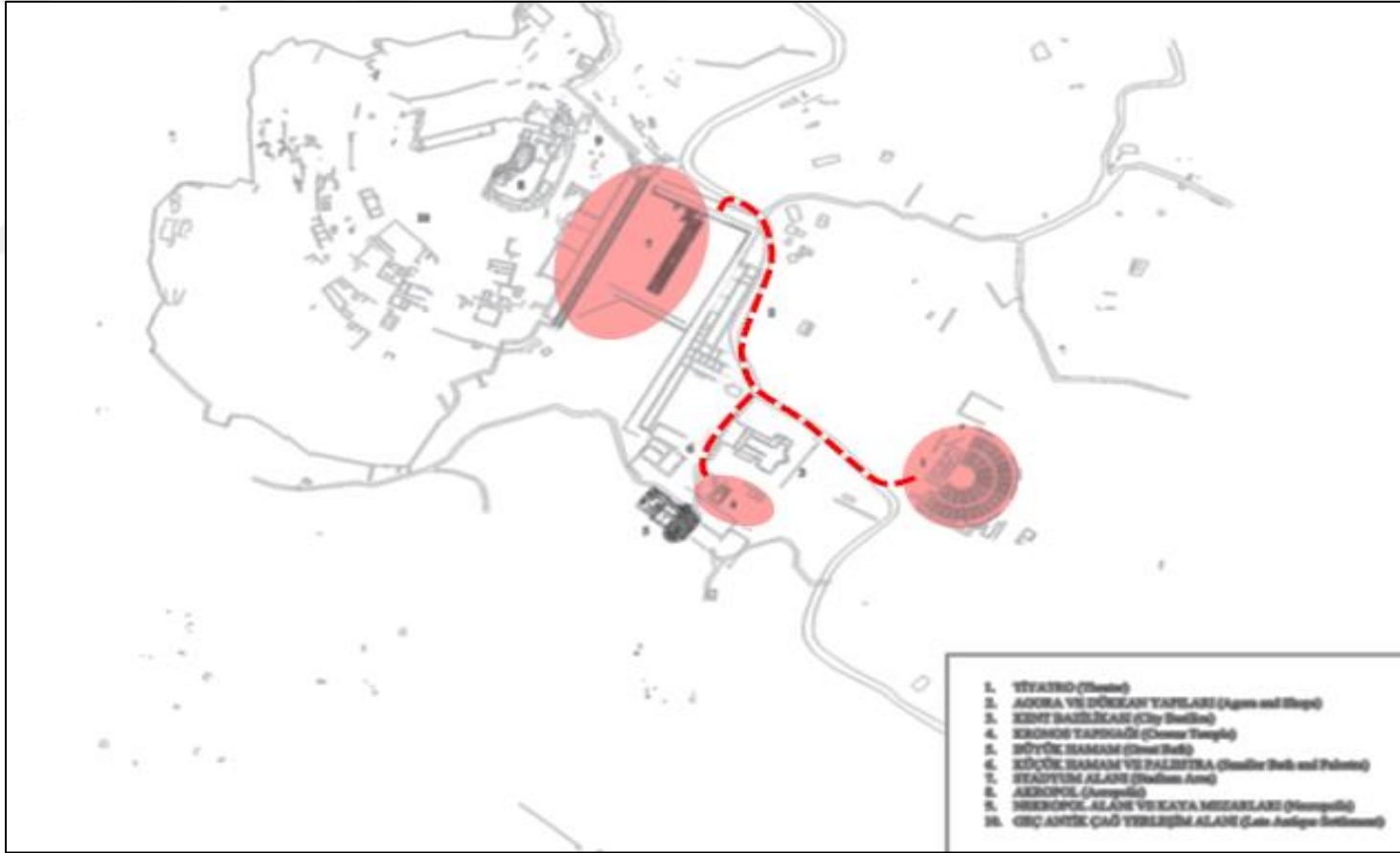
Plan 17: Kibyra tören rotası 1
Kaynak: Özüdoğru, 2018b, Fig. 5

Plan 18.1: Arykanda tören rotası 1
Kaynak: Gerçek, 2015, s. 334, Res. 2.

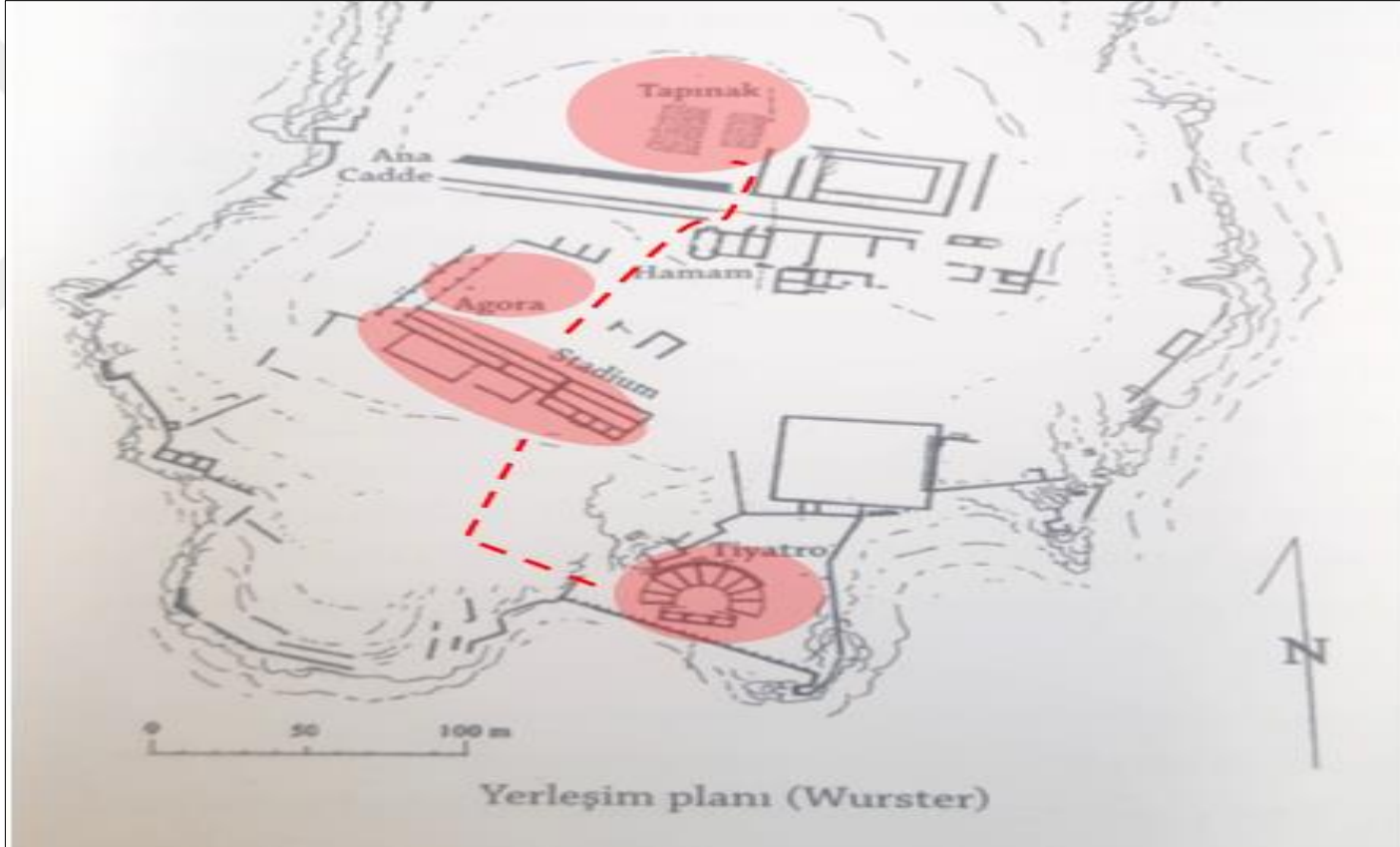

Plan 18.2: Arykanda tören rotası 2
Kaynak: Gerçek, 2015, s. 334, Res. 2.

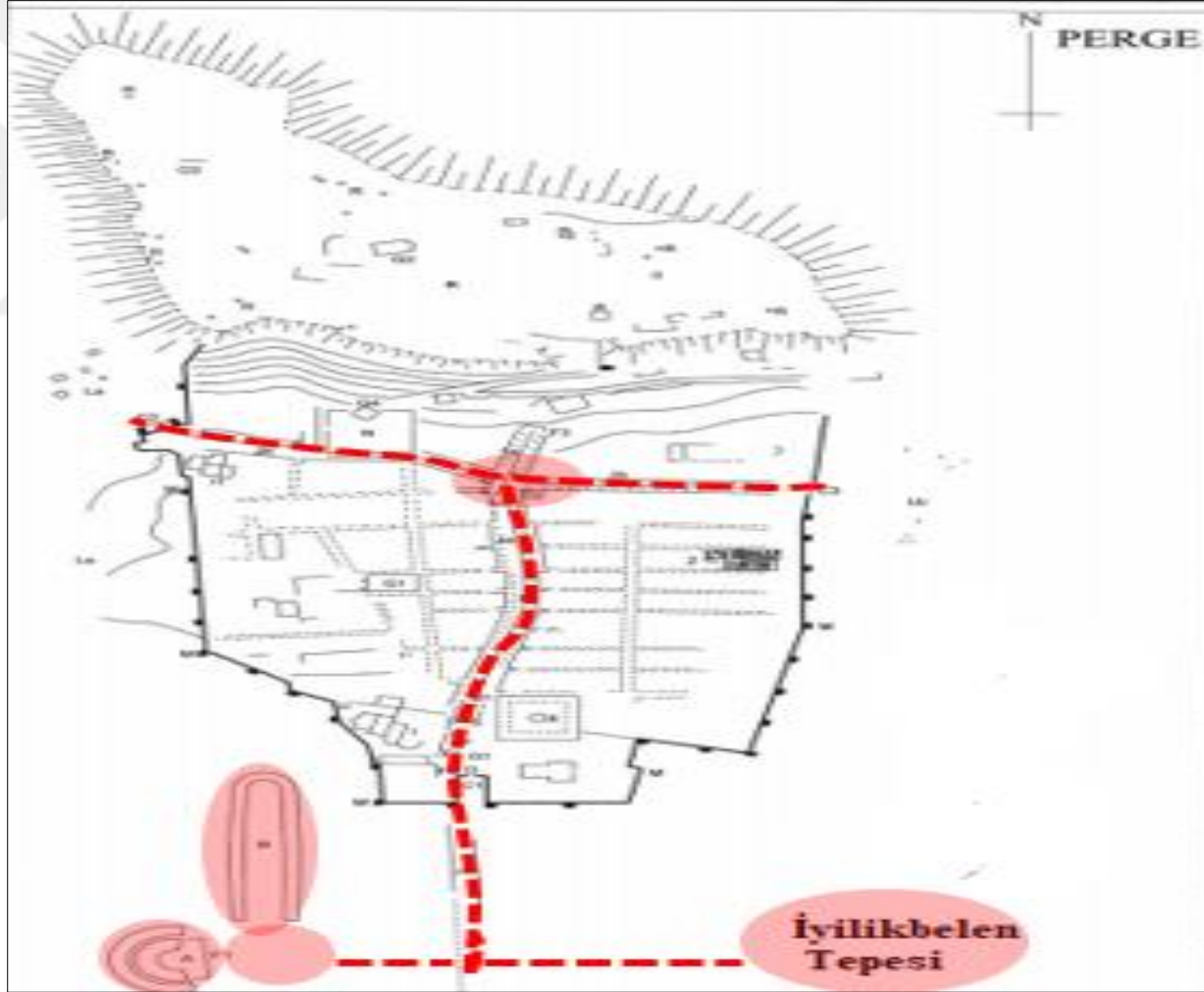
Plan 19: Tlos tören rotası 1

Kaynak: Korkut ve Özdemir, 2019, s. 808, Fig.2.

Plan 20: Kadyanda tören rotası 1

Kaynak: Çevik, 2015, s. 194.

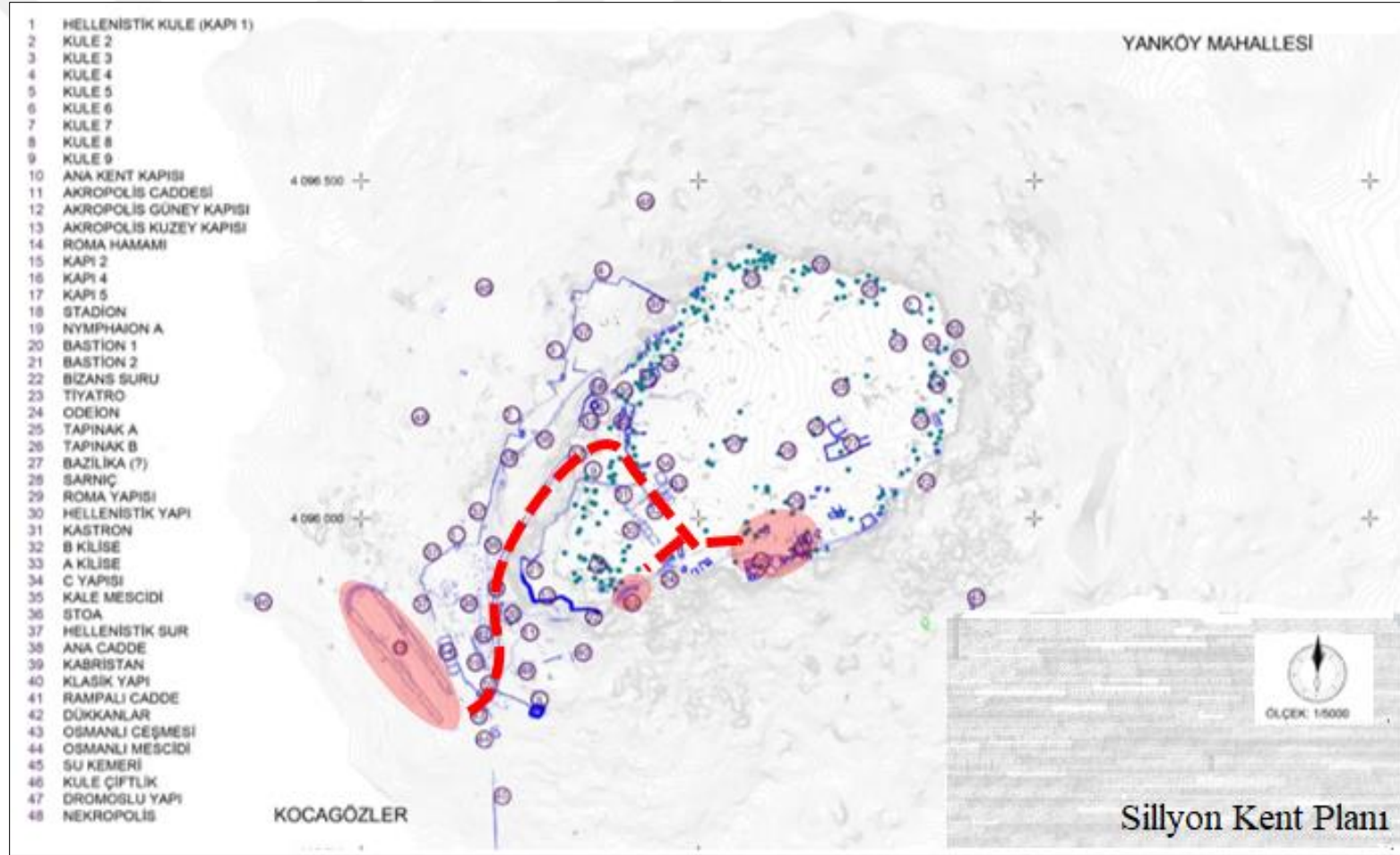
Plan 21: Perge tören rotası 1

Kaynak: S. Çokay Kepçe (2018). Yeni Veriler Işığında Perge Macellumu Hakkında Gözlemler, *Masrop E Dergi*, 12. Cilt, 1 Sayı, s. 11.

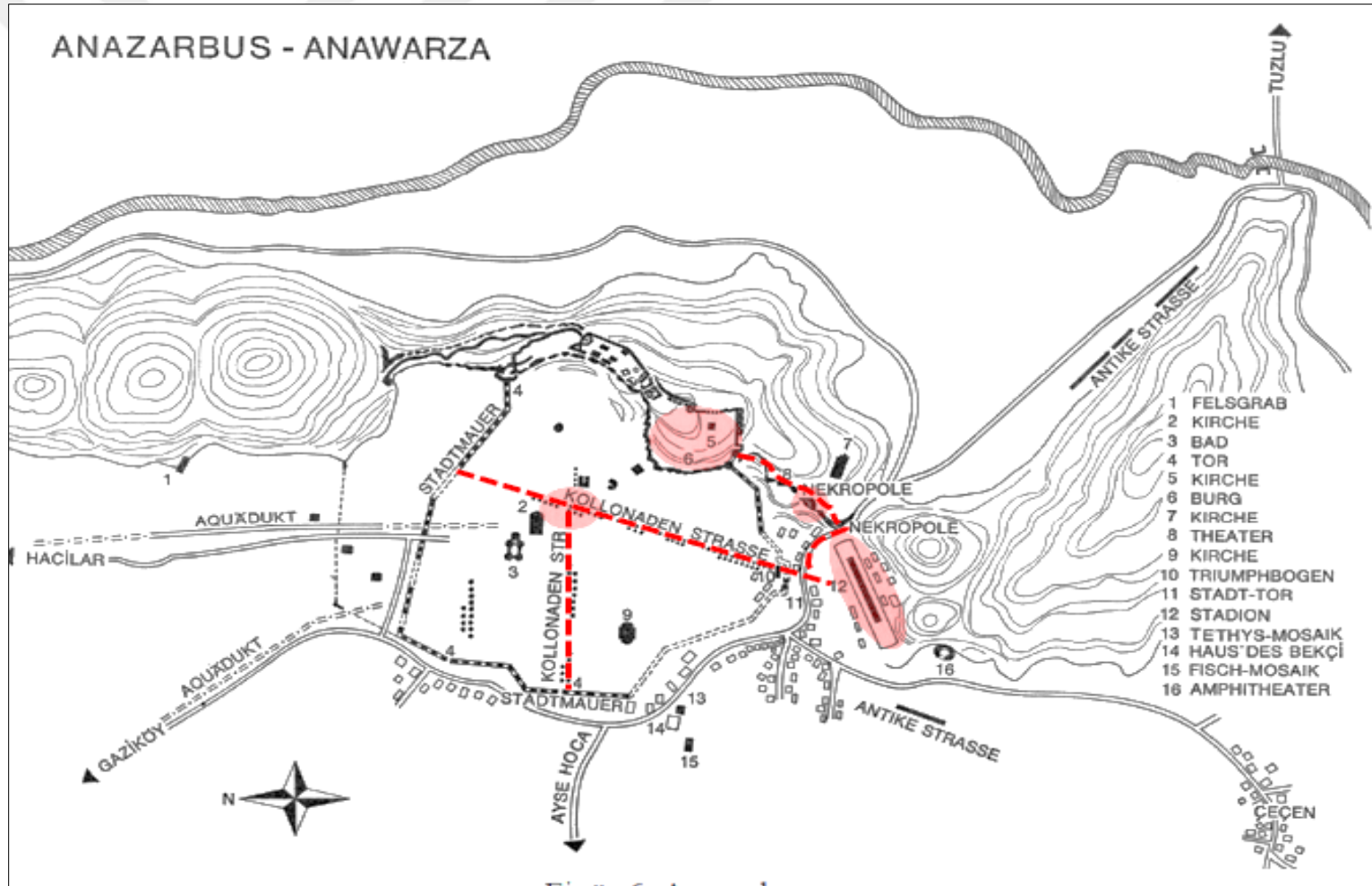
Plan 22: Aspendos tören rotası 1

Kaynak: B. Can (1999) *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çiz.2.

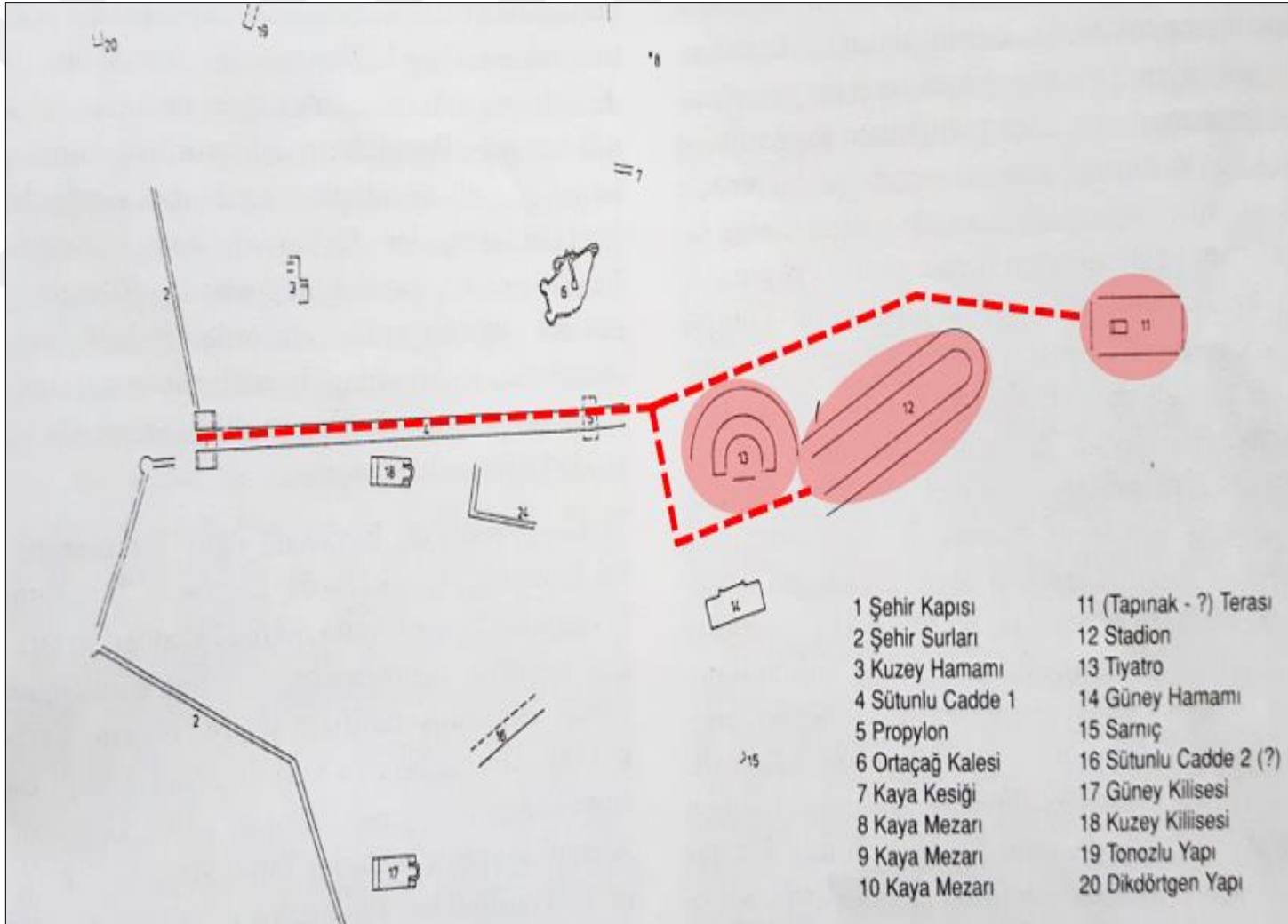
Plan 23: Sillyon tören rotası 1

Kaynak: Özdemir ve Taşkiran, 2021, s.112, Fig. 1,

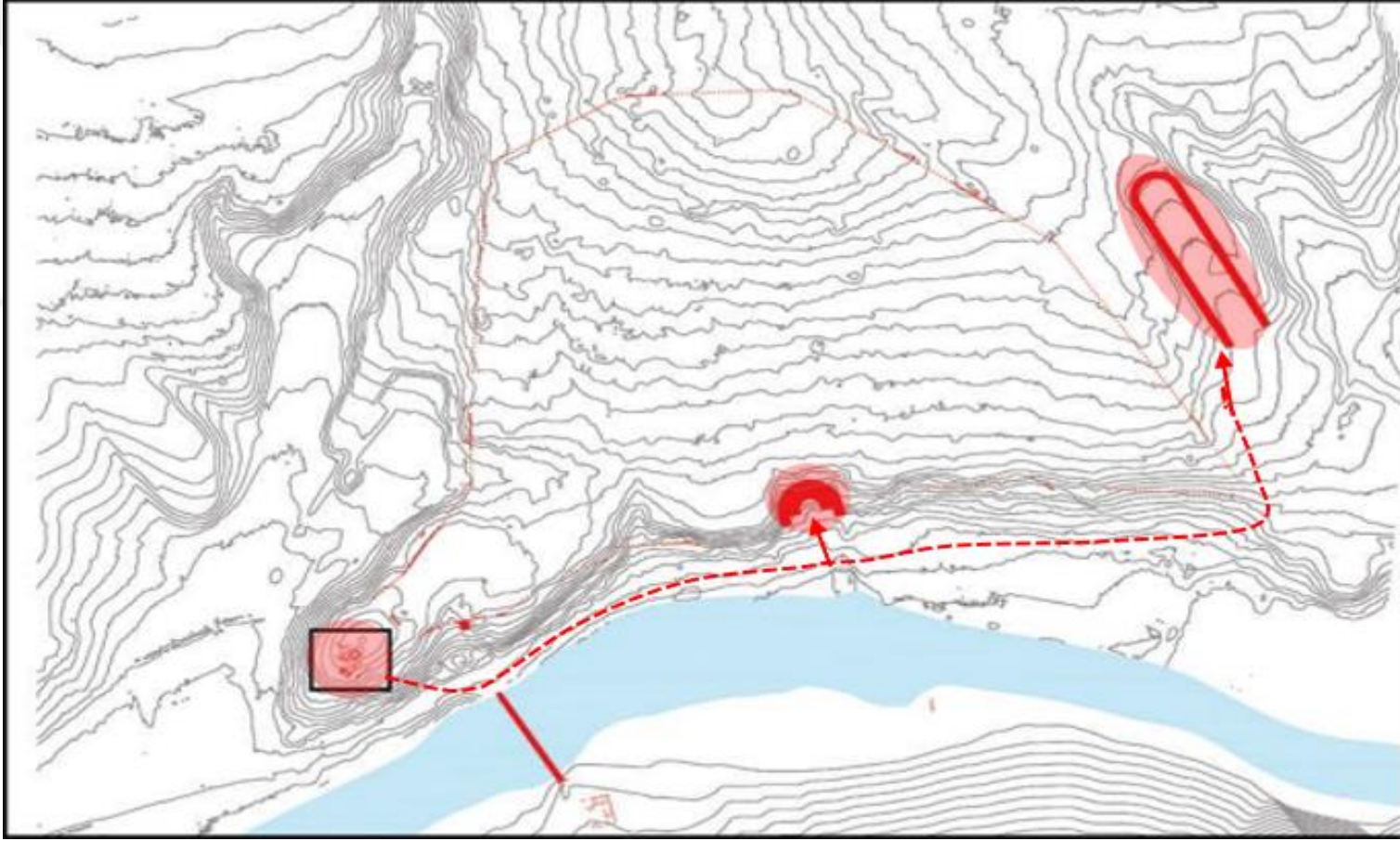

Plan 24: Anazarbos tören rotası 1

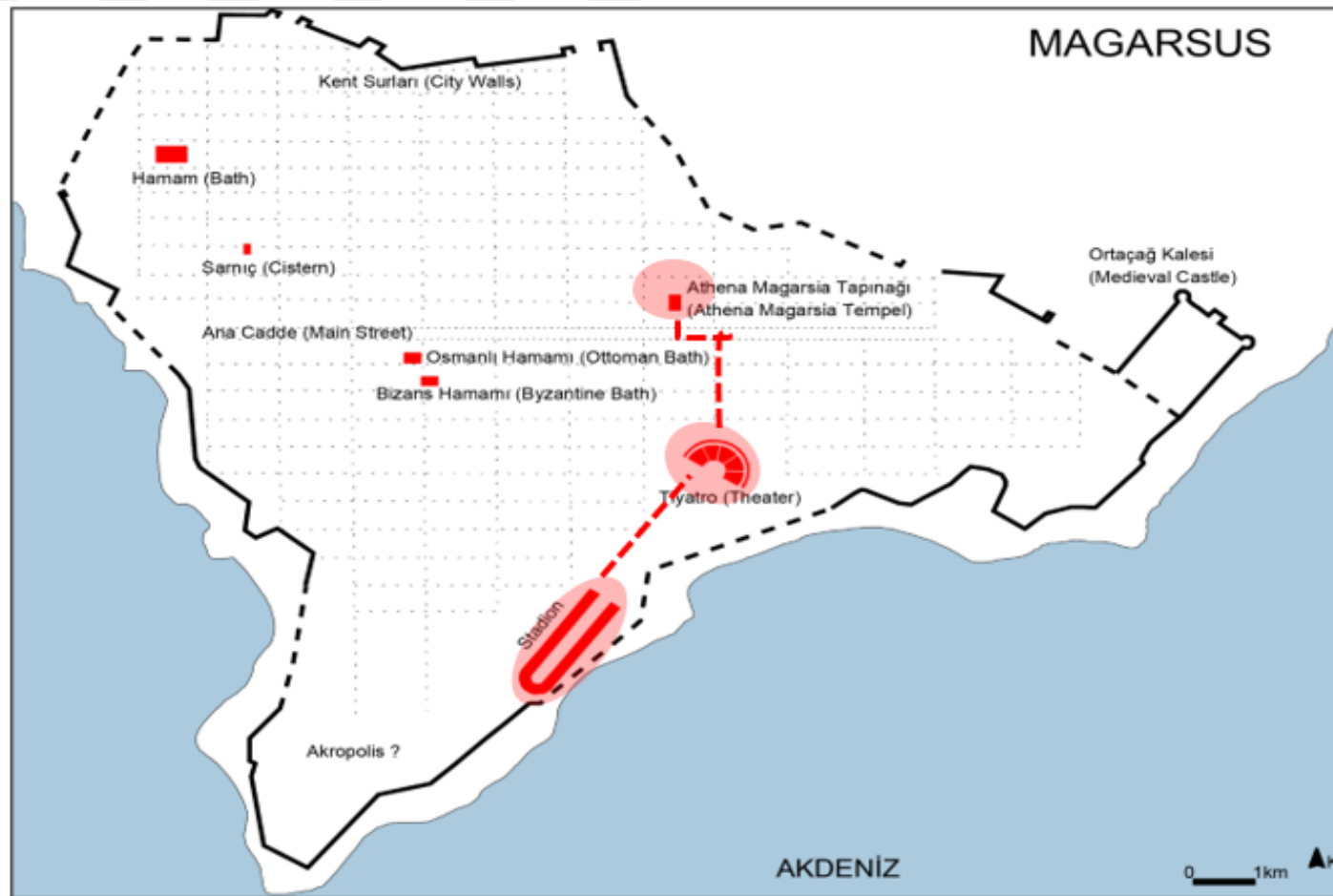
Kaynak: Buyruk, 2016, s. 697, Şek.2.

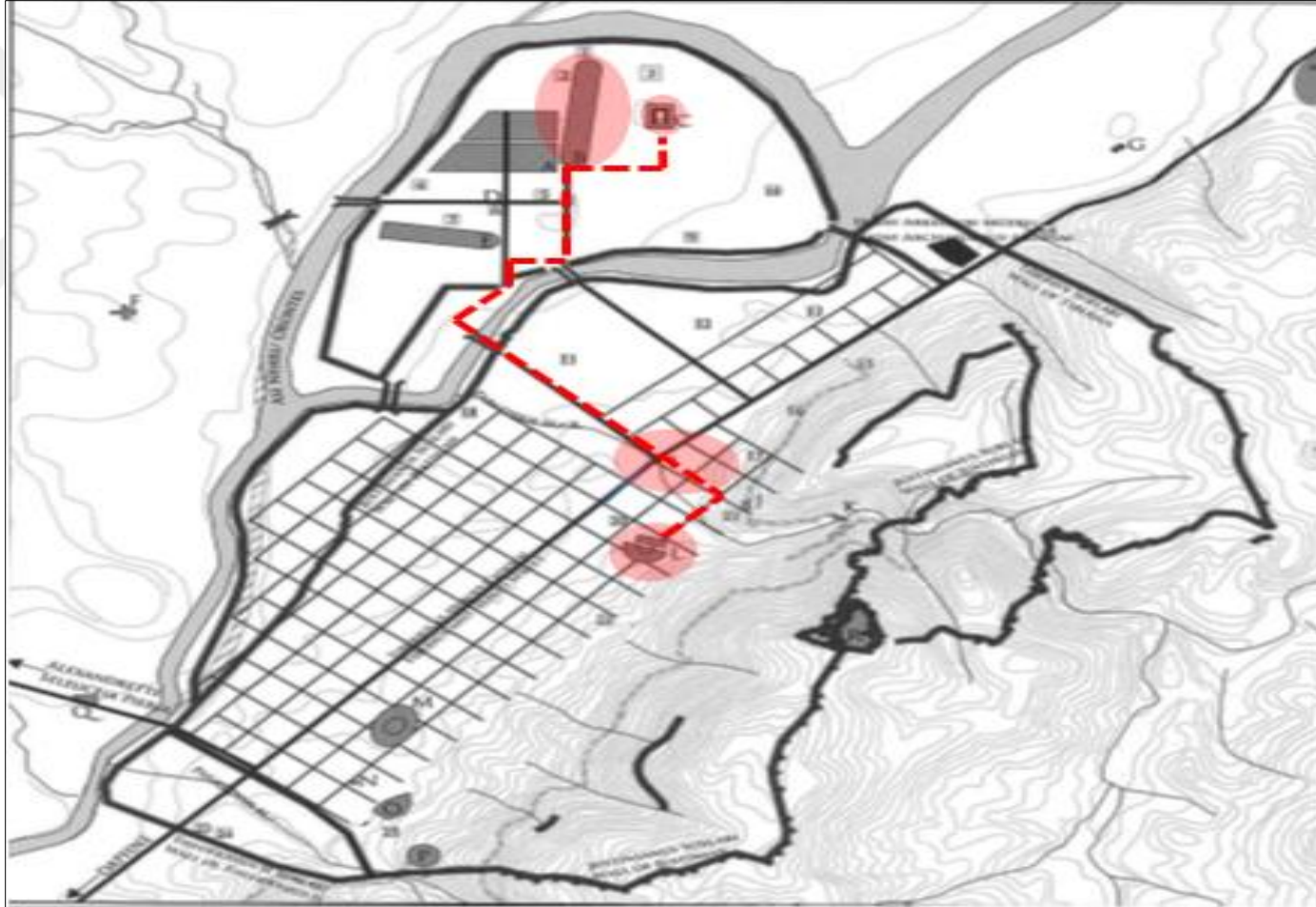
Plan 25: Hierapolis Kastabala tören rotası 1
Kaynak. Krinzing ve Reiter, 1993.

Plan 26: Mopsuestia tören rotası 1
Kaynak: D'Agata, 2017, s.167, Fig. 6

Plan 27: Magarsos tören rotası 1
Kaynak: F. Erhan Kazı Arşivi

Plan 28: Antiocheia Orontes t6ren rotası 1

Kaynak: Pamir, 2014b, s. 252., Res. 2.

Ek 4: Resimler¹⁶⁰⁹

Resim 1: Cladiapolis Stadiyonu

Kaynak: Güneş, 2009, s.168, Res. 6.

Resim 2.1: Ancyra Roma Hamamı'nın bulunduğu kısımda stadiona ait olduğu düşünülen oturma sırası

¹⁶⁰⁹ Kaynak gösterilmeyen fotoğraflar tarafimca oluşturulmuştur.

Resim 2.2: Ancyra Tiyatrosu

Resim 3: Pergamon uydu görüntüsü

Resim 4.1: Alexandria Troas Tiyatrosu mevcut durumu

Kaynak: Çalık, 2010, s. 81, Res. 5.42.

Resim 4.2: Alexandria Troas Tiyatro caveası

Kaynak: Çalık, 2010, s. 82, Res. 5.43.

Resim 4.3: Alexandria Troas Stadiyonu
Kaynak: Mechikoff vd., 2011, Tafel 23/2.

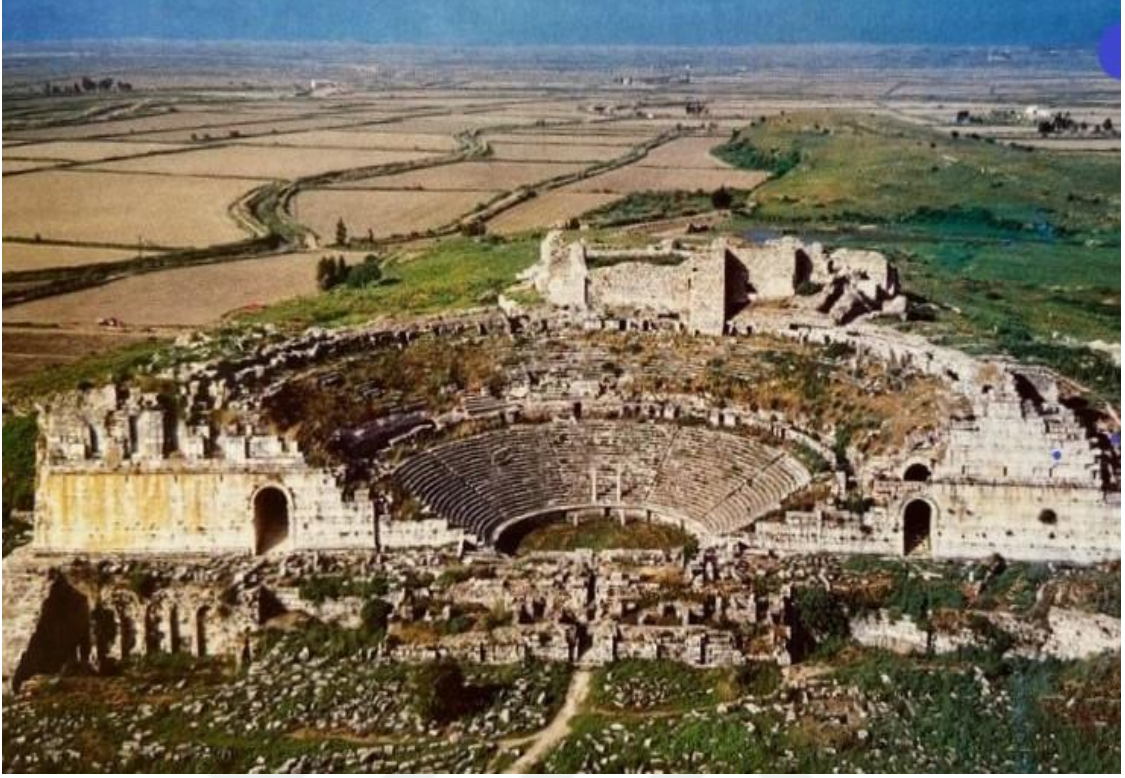
Resim 5.1: Ephesos 3 boyutlu çalışması
Kaynak: <https://virtualreconstruction.com/wp/?p=625> (Erişim tarihi 17.01.2021)

Resim 5.2: Ephesos Tiyatrosu

Resim 5.3: Ephesos Stadionu uydu görüntüsü

Resim 6.1: Miletos Tiyatrosu

Kaynak: Niewöhner, 2016, s. 31, Res.19.

Resim 6.2: Miletos Stadionu mevcut durumu

Kaynak: Niewöhner, 2016, s. 120, Res. 130.

Resim 7.1: Magnesiad Ad Meandrum uydu görüntüsü

Resim 7.2: Magnesiad Ad Meandrum Stadionu

Resim 8.1: Sardes Tiyatro – Stadionu genel görünümü

Kaynak: <https://ids.lib.harvard.edu/ids/view/400955252> (Erişim Tarihi:03.05.2021)

Resim 8.2: Sardes Tiyatro – Stadion detayı

Kaynak: <https://ids.lib.harvard.edu/ids/view/400955252> (Erişim Tarihi:03.05.2021)

Resim 9.1: Tripolis Tiyatrosu
Kaynak: Duman, 2016, s. 117, Fig 26.

Resim 9.2: Tripolis Stadyonu
Kaynak: Duman, 2016, s. 117, Fig. 24.

Resim 10.1: Aizanoi Tiyatrosu hava fotoğrafı 1
Kaynak: K. Aykan Fotoğraf Arşivi

Resim 10.2: Aizanoi Tiyatro-Stadionu hava fotoğrafı 1
Kaynak: K. Aykan Fotoğraf Arşivi

Resim 10.3: Aizanoi Tiyatro-Stadionu hava fotoğrafı 2
Kaynak: K. Aykan Fotoğraf Arşivi

Resim 11.1: Laodikeia Kuzey Tiyatrosu

Resim 11.2: Laodikeia Stadiyonu

Resim 12.1: Pisidia Antiocheia Tiyatrosu

Resim 12.2: Pisidia Antiokheia Stadionu yerini tahmini olarak gösterir uydu görüntüsü

Resim 13.1: Sagalassos Tiyatrosu

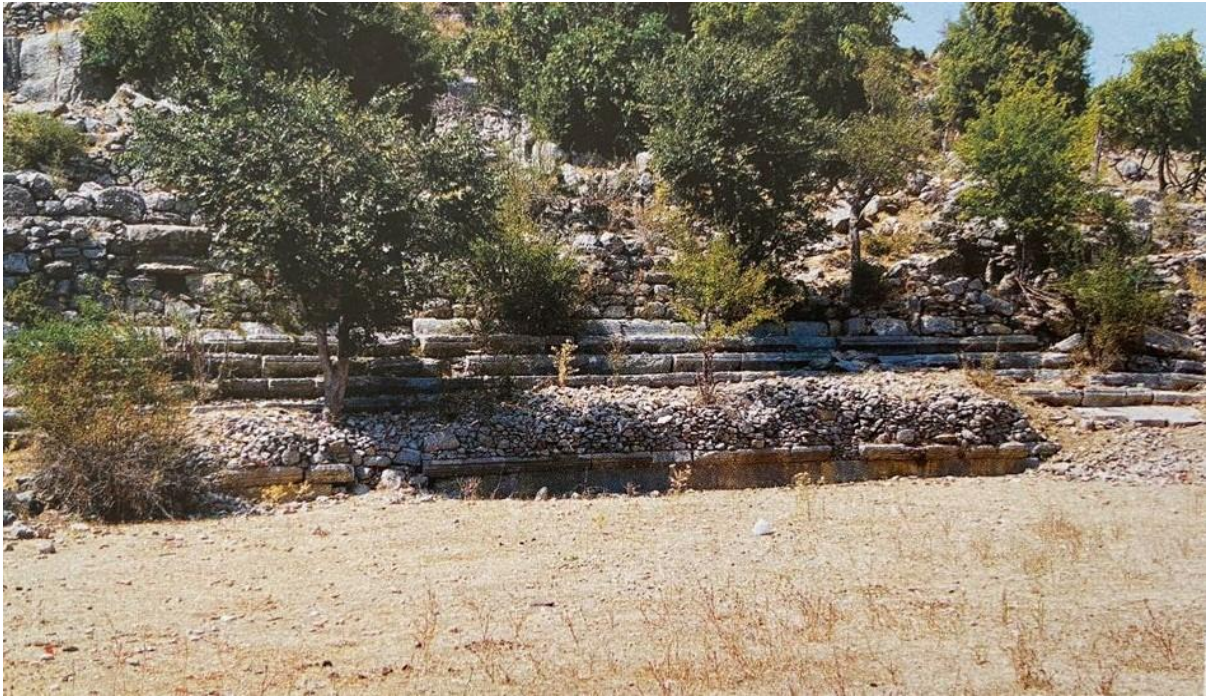
Resim 13.2: Sagalassos Stadion alanı

Resim 14.1: Selge Tiyatro ve Stadionu gösterir uydu görüntüsü

Resim 14.2: Selge Tiyatrosu
Kaynak: Nolle, 2015, s. 7, Res. 4.

Resim 14.3: Selge Stadiyonu
Kaynak: Nolle, 2015, s. 4, Res. 3.

Resim 15. Talleis Tiyatro-Stadionu tahmini olarak gösterir uydu görüntüsü

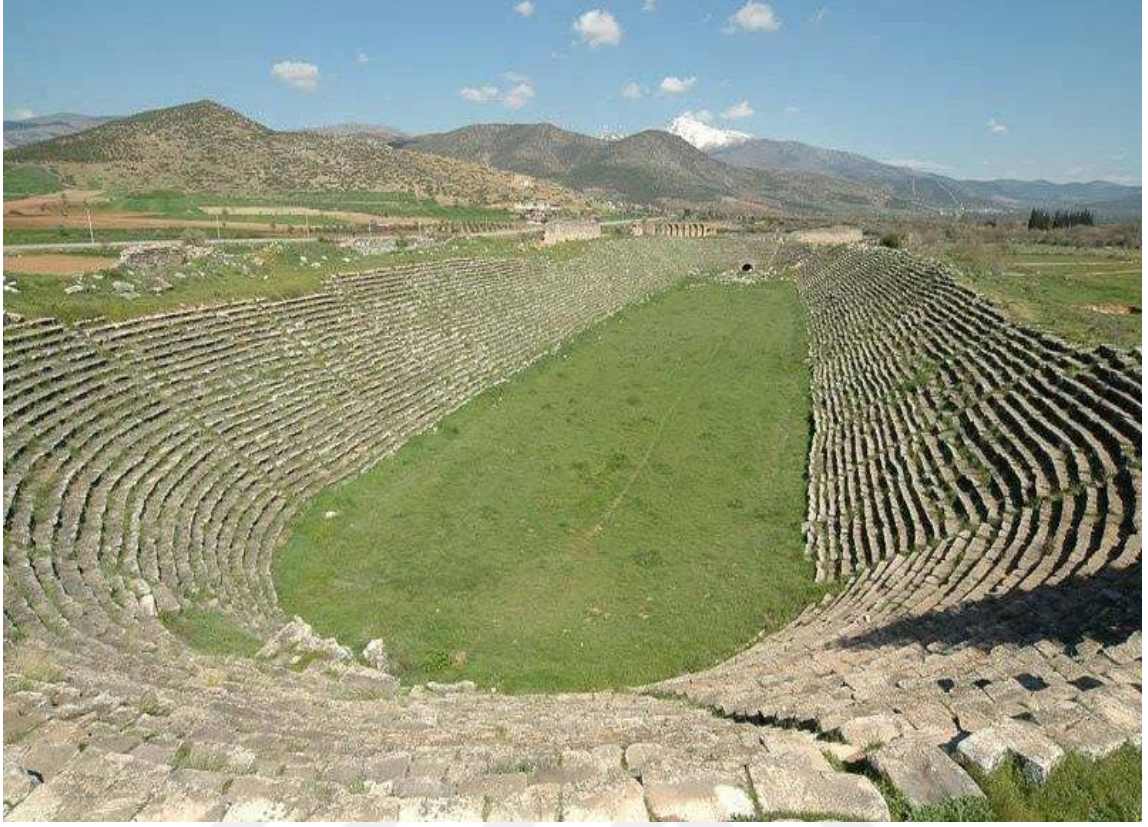
Resim 16.1: Nysa Tiyatrosu

Resim 16.2: Nysa Stadionu

Resim 17.1: Aphrodisias Tiyatrosu

Resim 17.2: Aphrodisias Stadiyonu

Kaynak: <https://www.aphrodisias.org/stadyum> (Erişim tarihi:17.04.2021)

Resim 18.1: Kibyra Tiyatrosu

Resim 18.2: Kibyra Stadiyonu 1

Resim 18.3: Kibyra Stadiyonu 2

Resim 19.1: Ayrıkanda restitüsyonu

Kaynak: Bayburtluoğlu, 2003, s. 51

Resim 19.2: Ayrıkanda Tiyatrosu

Kaynak: A. Stezkin Fotoğraf Arşivi

Resim 19.3: Arykanda Stadionu
Kaynak: A. Stezkin Fotoğraf Arşivi

Resim 20.1: Tlos hava fotoğrafı
Kaynak: Korkut ve Özdemir, 2019, s. 808, Fig.1.

Resim 20.2: Tlos Tiyatrosu

Kaynak: Korkut ve Özdemir, 2019, s. 809, Fig.3

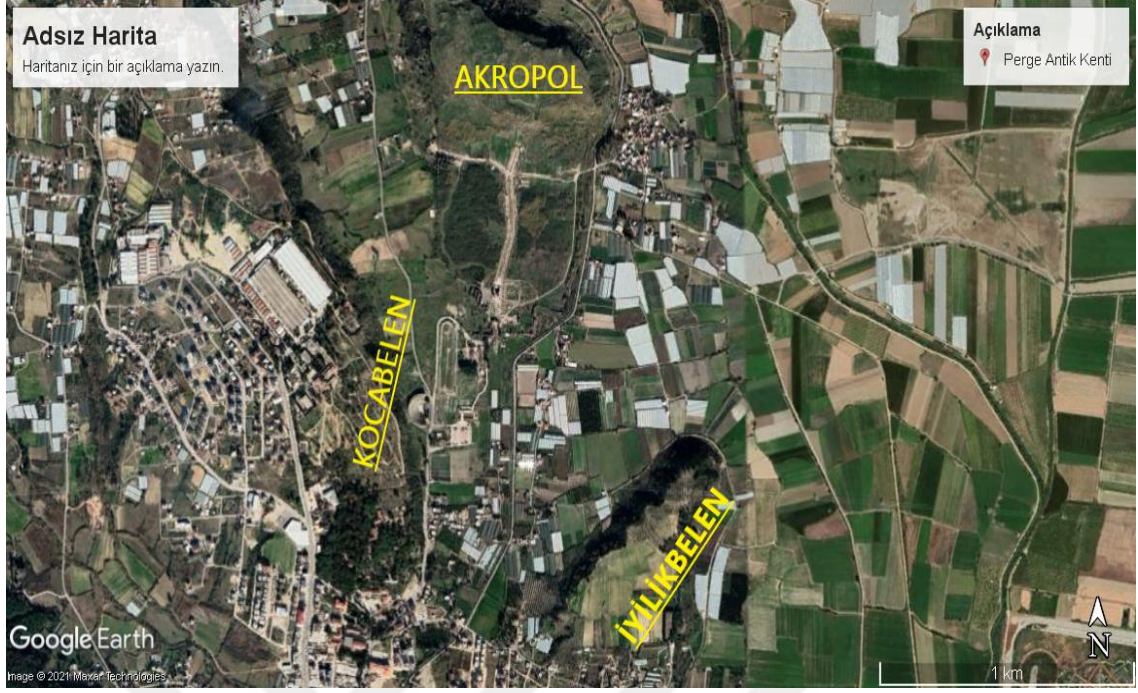
Resim 20.3: Tlos Stadionu

Resim 21.1: Kadyanda Tiyatrosu
Kaynak: A. Akpolat Fotoğraf Arşivi.

Resim 21.2: Kadyanda Stadyonu
Kaynak: D. Dönerkaya Fotoğraf Arşivi

Resim 22.1: Perge uydu görüntüsü

Resim 22.2: Perge Tiyatrosu

Resim 22.3: Perge Stadionu

Resim 23.1: Aspendos Tiyatrosu

Resim 23.2: Aspendos Stadionu

Resim 23.3: Aspendos Stadionu detay 1-2

Resim 24.1: Sillyon Tiyatrosu
Kaynak: Özer, 2012, s.45, Res.6.

Resim 24.2: Sillyon Stadionu uydu görüntüsü

Resim 25.1: Anazarbos uydu görüntüsü

Resim 25.2: Anazarbos Tiyatrosu detay

Resim 25.3: Anazarbos Stadiyonu

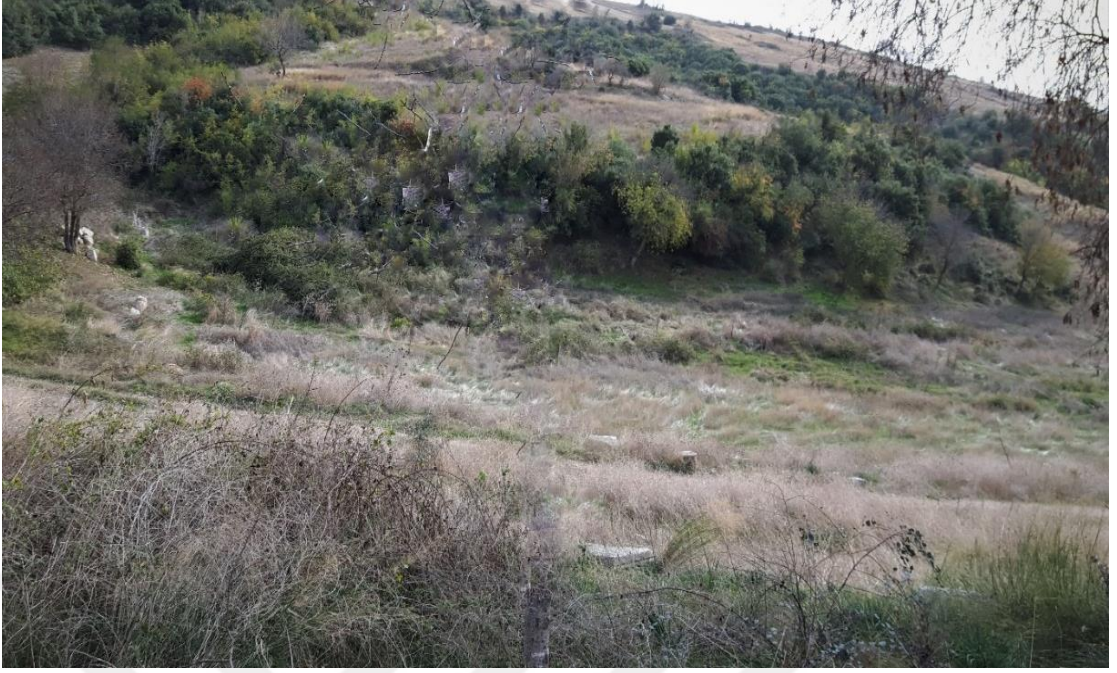
Resim 25.4: Anazarbos Stadiyonu tribün

Resim 26.1: Hierapolis Kastabala Tiyatrosu

Resim 26.2: Hierapolis Kastabala Tiyatrosu 2

Resim 26.3: Hierapolis Kastabala Stadiyonu

Resim 27.1: Mopsuestia Stadiyonu

Resim 27.2: Mopsuestia Stadion tribünü

Resim 28.1: Magarsos Tiyatrosu

Resim 28.2: Magarsos Stadionu

Kaynak: F. Erhan Kazı Arşivi

Resim 29.1: Antiocheia Orontes 3 boyutlu çalışması

Kaynak: <https://imgur.com/l627zNA> (Erişim tarihi 07.11.2021).

Resim 29.2: Antiokheia Orontes Circusuna ait merdivenler

Ek 5 :Tablolar

BİTHYNİA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Apollonia ad Rhyndakos	✓	✓	-	-	-	-	-	-
Claudiapolis	✓ ✓	✓	Roma Dönemi (?)	Hadrian Dönemi	-	Tek taraflı oturma sırası	-	93,20 m
Nicomedia	✓	✓	Hellenistik Dönem- Roma Dönemi	Roma Dönemi	-	-	164x50m (Genel ölçü)	-
GALATİA	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Ankyra	✓	✓	Roma Dönemi	-	Yarım Daireyi Aşar	-	45 m (Cavea Çapı)	-
MYSİA	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Pergamon	✓	✓	Roma Dönemi (Traian)	Roma Dönemi	-	Tek sphendone U form (?)	120 m (Cavea Çapı)	-

Tablo 1: Bithynia, Galatia ve Mysia Bölgesi

Beden Yarışmaları – Agones Gymnikoi Kategorileri	
1.	Pentathlon: Güreş, disk atma, hafif mücadelede koşu, uzun atlama ve mızrak atışının içerisinde bulunduğu 5 yarıştan oluşan kategoridir.
2.	Boks (Pygme)
3.	Güreş (Pale- Pala)
4.	Koşu (Dromos): Stadion koşusu, çift koşu, hippios koşusu, uzun mesafe koşusu, silahlı koşu, marathon koşusu
5.	Dist Atma
6.	Atlama (Halma)
7.	Mızrak Atma (Akontion)
Diğer Agonlar	
1.	Pankration/Pankreas: Güreş ve bokstan oluşan ağır bir spor türüdür.
2.	Yüzme
3	Top Oyunları (Sphaira): Agonal disiplin değildir. Daha çok eğlenme amaçlı oynanmıştır.

Tablo 2.1: Agones Gymnikoi kategorileri

Kaynak: A. Uzunbaş (1998). *Antik Helenlerde Bedensel Agonlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

At ve Atlı Araba Yarışları - Agones Hippikoi Kategori ve Mesafe			
Yarışma	Tur	Mesafe	
Atlı (tay)	1 tur	6 stad	yak. 1. 427 m
Atlı	2 tur	12 stad	yak. 2. 624 m
Biga (tay)	3 tur	18 stad	yak. 3. 776 m
Biga	8 tur	48 stad	yak. 9. 536 m
Quadriga (tay)	8 tur	48 stad	yak. 9. 536 m
Quadriga	12 tur	72 stad	yak. 14. 144 m

Tablo 2.2: Agones Hippikoi kategori ve mesafeleri

Kaynak: Erol Özdzıbay, 2011, s.40.

Müzik Yarışmalar - Agones Mousikoi Kategorileri	
Trompetçiler, borazancılar	Koro ile obua'cılar
Tellallar	Klasik komedia oyuncular
Nesir yazarları	Klasik tragedia oyuncular
Şairler	Kithara şarkıcıları
Galipler arasında kapanış elemeleri	

Tablo 2.3: Agones Mousikoi Kategorileri
Kaynak: Erol Özdzıbay, a.g.k., 2011, 43.

TROAS	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Alexandria Troas	✓	✓	Roma Dönemi	Helenistik Dönem - Erken İmparatorluk Dönemi	Yarım daire	Tek sphendone - U form	110 m (Cephe genişliği) 20 m (Orkestra çapı)	225 m x 30-35 m
IONİA	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Smyrna	✓	✓	Roma Dönemi	-	Yarım daireyi aşar	-	152 m (Cavea çapı)	-
Priene	✓	✓	Helenistik Dönem Roma Dönemi	Helenistik Dönem	Yarım daireyi aşar	Tek taraflı oturma sırası	57 m (Cavea çapı)	191 m x 20 m
Ephesos	✓	✓	Helenistik Dönem Roma Dönemi	MÖ 3. yy. Lysimachian Dönemi Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone - U form	215° (Cavea çapı)	184 m x 45 m x 33 m
Miletos	✓	✓	MÖ 3. yy. 3. Çeyreği Roma Dönemi	Geç Helenistik Dönem Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Dikdörtgen plana benzer, İki düz kenar Sphendonesiz	139.80 (Cavea çapı)	191, 40 m
Magnesia Ad Meandrum	✓	✓	MÖ 4. yy-3. yy MS 2. yy	Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone U form	75,80 m (Cavea çapı)	185,90 m

Tablo 3: Troas ve İonia Bölgesi

LYDİA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Philadelphia	✓	✓	Erken Roma Dönemi	-	Yarım daireyi aşar	-	-	-
Sardes	✓		Helenistik Dönem Roma Dönemi	Roma Dönemi ?	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone - U form	190 ⁰ (Cavea çapı)	194 – 200 m x 35 m – 40 m
Tripolis	✓	✓	Roma Dönemi (MS 2. yüzyıl)	Roma Dönemi	Yarım daire	Tek sphendone – U form	89 m (Cavea çapı)	256 m x 66 m

Tablo 4: Lydia Bölgesi

PHRYGIA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Apameia Kelainai	✓	✓	Arkaik Dönem (?) Helenistik Dönem Roma Dönemi	Helenistik Dönem Sonu Roma İmparatorluk Dönemi Başı	-	Çift sphendone (?)	-	-
Aizanoi	✓		MS 1.- 3. yy. Roma Dönemi		Yarım daireyi aşar	İki uzun kenar	104.50 m (Cavea çapı)	215 m x 29, 60 m x 41,90 m
Laodikeia	✓ ✓	✓	MS 2. yüzyıl - MS 7. yüzyıl	Roma Dönemi (Vespasianus - MS 69-79)	Yarım daireyi aşar	Çift sphendone	112 m (Cavea çapı)	280 mx 70 m

Tablo 5: Phrygia Bölgesi

PİSİDİA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Pisidia Antiokheia	✓	✓	Helenistik Dönem Roma Dönem	-	Yarım daireyi aşar	Tek sphenone U form	104 m (Cavea çapı)	190 m x 30 m
Sagalassos	✓	✓	Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daire	Plan belirsiz – U formdan düzensiz	98 m ve 240 ⁰ (Cavea ölçü ve çapı)	165 m x 52 m
Selge	✓	✓	MS 2. -3. yy	-	At nalı planda	-	104 m (Cavea çapı)	216 m x 40 m

Tablo 6: Pisidia Bölgesi

KARIA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Antiocheia ad Meandrum	✓	✓	-	-	-	-	-	200 m
Myndos	✓	✓	-	-	-	-	-	-
Tralleis	✓		Augustus Dönemi	-	Yarım daireyi aşar	Çift Sphendone (?)	148 m (Cavea çapı)	-
Halikarnassos	✓	✓	MÖ Geç 2. yy	-	Yarım daireyi aşar	-	86 m (Cavea çapı)	-
Nysa	✓	✓	Geç Helenistik Dönem Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone – U form	98,8 m – 100 m (Cavea çapı)	248 m x 93 m
Aphrodisias	✓	✓	MÖ 1. Yüzyıl - MS 5. yüzyıl	Helenistik Dönem Roma Geçiş Dönemi	Yarım daireyi aşar	Çift sphendone	90 m (Cavea çapı)	270 m (Tribün uzunluğu) 238 m (Dromos uzunluğu) 59 m (Genişlik)

Tablo 7: Karia Bölgesi

LYKİA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Patara	✓	✓	Roma Dönemi	-	Yarım daireyi aşar	-	84 m (Cavea çapı)	-
Kibyra	✓	✓	Geç Helenistik Dönem (?) Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone – U form	81 m (Cavea çapı)	200 m
Arykanda	✓	✓	Geç Helenistik Roma İmparatorluk Dönemi Başı	Tiyatro ile aynı paralelde olmalıdır	At nalı planda	Tek taraflı oturma düzeni	56 m (Cavea çapı)	117 m
Tlos	✓	✓	Helenistik Dönem Roma Dönemi	Helenistik Dönem (?) Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek taraflı oturma düzeni	52 m (Cavea çapı)	148 m (kısmen ölçüsü)
Kadyanda	✓	✓	Geçiş Dönemi (Hellenistik- Roma)	-	At nalı planda	-	47,7 m (Cavea çapı)	180 m

Tablo 8: Lykia Bölgesi

PAMPHYLIA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Perge	✓	✓	Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone – U form	112.5 m (Cavea çapı)	234 m x 34 m
Aspendos	✓	✓	Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daire	Tek sphendone – U form	95.48 m (Cavea çapı)	215 mx 30 m
Silyon	✓	✓	Helenistik Dönem- Roma Dönemi	Roma Dönemi	Yarım daire	Tek sphendone – U Form	63 m (Cavea çapı)	254 mx 48 m

Tablo 9: Pamphylia Bölgesi

KİLİKYA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Tarsos	✓	✓	Roma Dönemi	-	-	-	-	-
Seleuceia ad Calycadnum	✓	✓	Helenistik Dönem (?) Roma Dönemi	Roma Dönemi (?)	Yarım daire	Tek sphendone – U form	-	457 m x 95 m
Aigeai	✓	✓	-	-	-	-	-	-
Anazarbos	✓	✓	-	-	Yarım daire	Tek sphendone – U form	58 m (Cavea çapı ve orkestra)	410-420 m x 64 m
Hierapolis Kastabala	✓		Roma Dönemi	Tiyatro ile paralel olmalıdır	Yarım daireyi aşar	Tek sphendone – U form	60 m (Cavea çapı)	-
Mopsuestia	✓	✓	Roma Dönemi	Roma Dönemi (?)	-	Tek sphendone – U form	72 m (Cavea Çapı)	237 m ve 40 m
Magarsos	✓	✓	Geç Helenistik - Erken Roma Dönemi	Geç Helenistik Erken Roma Dönemi	At nalı	Tek sphendone – U Form	-	-

Tablo 10: Kilikya Bölgesi

SYRİA	TESPİT		DÖNEM		PLAN ÖZELLİKLERİ		ÖLÇÜ	
KENTLER	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion	Tiyatro	Stadion
Antiokheia Orontes	✓	✓	Helenistik Dönem Roma Dönemi	Helenistik Dönem (?) Roma Dönemi	-	Tek sphendone – U form	-	492,5 m x orta kısım 75 m
Daphne	✓	✓	-	-	-	-	-	-

Tablo 11: Syria Bölgesi

TİYATRO PLANLARI				
Sıra No	Belirsiz Plan	At Nalı Plan	Yarım Daire Plan	Yarım Daireyi Aşan Plan
1	Apameia Kelainai,	Selge	Alexandria Troas	Smyrna
2	Aigeia	Arykanda	Tripolis	Tralleis
3	Mopsuestia	Kadyanda	Sagalassos	Priene
4	Antiokeia Orontes	Magarsos	Aspendos	Ephesos
5	Daphne		Sillyon	Miletos
6	Apollonia ad Rhyndakos		Seleuceia Ad Calycadnum	Magnesia Ad Meandrum
7	Claudiapolis		Anazarbos	Philadelphia
8	Pergamon			Sardes
9	Antiocheia Meandrum			Aizanoi
10	Myndos			Laodikeia
11	Nicomedia			Kibyra
12	Tarsos			Pisidia Antiokeia
13				Halikarnassos
14				Nysa
15				Aphrodisias
16				Patara
17				Tlos
18				Perge
19				Hierapolis Kastabala
20				Ancyra
TOPLAM	12	4	7	20

Tablo 12: Tiyatro planları

STADİON PLANLARI

Sıra No	Planı Belirsiz	Tek Sphendone- U Form	Çift Sphendone	Tek Taraflı Oturma Düzeni	Sphendonesiz
1	Apollonia ad Rhyndakos	Pergamon (?)	Apameia Kelainai, (?)	Claudiapolis	Miletos
2	Smyrna	Alexandria Troas	Laodikeia	Priene	
3	Philadelphia	Ephesos	Aphrodisias	Tlos	
4	Sagalassos	Magnesia Ad Meandrum	Tralleis (?)	Arykanda	
5	Selge	Sardes			
6	Halikarnassos	Tripolis			
7	Patara	Pisidia Antiokheia			
8	Kadyanda	Nysa			
9	Aigeai	Kibyra			
10	Daphne	Perge			
11	Nicomedia	Aspendos			
12	Ancyra	Sillyon			
13	Myndos	Seleuceia ad Calycadnum			
14	Antiocheia Meandrum	Mopsuestia			
15	Tarsos	Anazarbos			
16		Magarsos			
17		Hierapolis Kastabala			
18		Antiokheia Orontes			
Toplam	15	18	4	4	1

Aizanoi: Bu görsel içerisinde değerlendirilmemiştir.

Tablo 13: Stadion Planları

KÜLT	KENT
Artemis	Ephesos, Magnesia ad Meandrum, Sardes, Selge, Perge, Hierapolis Kastabala.
Apollon	Miletos, Alexandria Troas,
Zeus	Aizanoi, Kibyra, Laodikeia, Selge, Antiokheia Orontes, Anazarbos
Athena	Magarsos, Laodikeia, Arykanda
Aphrodite	Aphrodisias, Aspendos, Anazarbos
Kronos	Tlos
Serapis ve Isis	Kadyanda, Ephesos, Miletos
Kybele	Aizanoi, Pisidia Antiokheia, Ephesos
Men	Pisidia Antiokheia, Sillyon
Tykhe	Selge, Antiokheia Orontes.
Ares	Sillyon
Pluton	Nysa
Helios	Arykanda
İmparatorluk kültü görselde değerlendirilmemiştir	
Tablo 14: Kült ve Kent tablosu	

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ece ÇOKSOLMAZ

Yabancı Dil: İngilizce

Doğum Yeri ve Yılı:

E-Posta:

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2008, Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Lisans.
- 2011, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji, Yüksek Lisans.
- 2022, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji, Doktora.

Birim Yayınları ve/veya Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

- 2019, Bildiri, Anamur, E. Çoksolmaz ve M. Demir (2019). *Kültürel Mirasın Korunmasında Belediyelerin Rolü: Soloi-Pompeipolis Antik Kenti Örneği*, Anamur, VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Konferansı Bildiri Kitabı, 345-355.
- 2020, Bildiri, Mersin, E. Çoksolmaz (2020). *Seleucia ad Calycadnum Antik Kenti Tiyatro ve Stadyum Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme*, I.Ulusal Mersin Tarihi Kent Sempozyumu Bildiri Kitabı, 111-130.
- 2021, Makale, H. S. Alanyalı ve E. Çoksolmaz (2021). Tiyatro- Stadion -Amphitiyatro Çalışmaları, *Anazarbos & Anavarza*, Cilt 1, F. Gülşen (Ed.), 333-343.